नं० – ६३१ – घ

जैमिनी भारतम्

अश्वमेध पद्धति:

पत्राणि १६४

(महाभारतादि संपूर्णम्)

कर्त्ता महर्षि जैमिनि:

(जीर्णम्)

नं० ६३१-घ

जैमिनी भारतम्

अश्वमेध पद्धति:

पत्राणि १६४ (संपूर्णम्)

कर्ता महर्षि जैमिनी

(जीर्णम्)

(महाभारतादि संपूर्णम्)

जैमिनि अश्वमेध प० १६२ श्लो ५०००

६३१

जै॰ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ नमो नारायणाय ॐ वसुदेवसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् देवकीपरमानंदं कृष्णं वंदे जग॥
अ॰ द्गुरुम् नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् जन्मेजय उवाच कथं युधि॥
१ ष्ठिरः प्रीतो मम पूर्वपितामहः हयमेधं क्रतुवरं चक्रे बंधुभिरन्वितः श्रीजैमिनिरुवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि धर्मराज॥
स्य चेष्टितम् हते पितामहे याते धर्मपुत्रोऽतिदुःखितः यदृच्छया च संप्राप्तं व्यासं पप्रच्छ सादरम् केनोपायेन मे ब्र॥
ह्मन्नात्र वधकृतं भयम् ध्रुवं विनाशमायाति तन्मे ब्रूहि तपोधन विना भीष्मेण कर्णेन तथा द्रोणेन वर्जितम् न मे श्री
तिप्रदं राज्यं यत्र गांगेयवर्जितम् कर्णस्य मे दिवं रम्यं ब्रह्मघोषसमन्वितम् मया कृतं कृतघ्नेन तु सांप्रतं दानवर्जितम्॥
यत्रार्थिनो गणा नित्यं लब्धमानेन याचनम् दृष्टोंऽदस्तु लिमन्वतिनवमन्वन्ति शोकजम् पितृद्रोहीयमिदं राज्यं पत्र॥
भीष्मेण भारतः तस्माद्विरहितेनाहं हृदे हं वद्विवर्जितम् बहुधा शासितः स्नेहाद्भीष्मेणामिततेजसा तेजस्वानि हि मा
शोको वर्धनात्मानं विनाविधानं त्यक्ष्यामि राज्यं गमिष्यामि राज्यं भीमः करोतु वै तानि तीर्थानि दानानि तथा यत्तं किं॥
याः शुभाः येन शुद्धो भविष्यामि नयपराप्तिर्मे हितं वद श्रीवेदव्यास उवाच माभयं कुरु राजेंद्र नदोषस्तेभवि॥
ष्यति नवमपावेवदिष्यामि येन शुद्धो भविष्यसि यथा गोत्रकृतात्पापान्मुच्यसे शिवधर्म हयमेधं क्रतुवरं यजस्व
कुरुनंदन रामेण पितृपुत्रावीर हयमेधं चयं कृतम् यन्नं कृतवान् तथा चक्ररांस्ये पालयमास धराधर्मेण यत्तं त्रेमिता॥

शत्रुं स्वयमेव नः तद्राज्यं संप्रति न्यस्य कस्माद्दुःखमिहार्हसि मर्त्यलोके यशं कीर्तिं कृत्वा पुत्रकस्य स्थिराम् यावन्तो ।
बान्धवाः सर्वे च पूर्णाः सन्ति साम्प्रतम् पुरीं रंदोर्ष रद्दिने यावत्त्वं सुखं समाचर दिवं शाश्वाद्धि राजानः कृत्वा पुण्या धि
काः क्रियाः जैमिनिः एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य व्यासस्यामिततेजसः उवाच दीनया वाचा धर्मराजो युधिष्ठिरः यु
धिष्ठिरः न विद्ये विद्यते मम संविन्नाविद्ये न कः तनुः जायते मम विशेषेण च पीडयितुं दशनाः न एकाकिनं मान्यवाल्म
नि मात्र विवर्जितान् इत्येवेन न हि पितृं पृथिवीं विघ्नकारणात् नो कश्चिद्योद्धियिष्यामि धरणीं कोचने च्छाया सदा ।
यं नैव प्रप्नोमि सुहृदः समरे हताः तस्माद्राज्यं प्रति न्यस्य गमने मम रोचते किमज्ञानं तन्नरं कार्यते न मे गदितं मदे ।
सि श्रीव्यासः महता न कृतो यत्नस्तेषां सर्वे हि जो न मा तेस्य तां बहुलं भूमौ कोचने शान्त धामवे दिवा वलेति
श्रुति तन्वति नेत्वे समानय युधिष्ठिरः यन्यासि तोमहत्त्वाद्राजा येन यागस्त्वया विधिः कृतो बहुसुवर्णं द्विज विप्राः
स्तर्पिताः त्वज्ञा स्ववर्णे च गता तस्मदेकथमानये आत्मनो विप्रोषणनि स्वं कस्ततरं मम मन्त्रः परं न पापान्मो
भविष्यति न्याधिपः ब्रह्मस्वयस्त्र न्यपतेमेति भवति दारुणा नरके मज्जयत्येत पितृवांस्मि मे मृतिः प्रतिष्ठा ।
ति मां विपापमयं ते न यावि धि ब्रह्महत्यां न राजा प्रथ स्फुटीति द्विनः करे तस्मात्तत्कृन्ति तेकमेव करोति युधिष्ठिरः ।
एकाकिनत्रमहती यन्मया संगरे हताः ज्ञात्वा च कुरुराज्ञैव हत्ला न मे पितृं बांधवाः समाजेयितु मे कांदि न समर्थोऽस्मि

जै॰ म॰ २

नोद्विज द्वितीयेषामहाभागविप्रइव्याह्नविशाति श्रीव्यासः धन्योसिन्पशार्दूलसम्यगुक्तंत्वयावव: ब्रह्म
स्वेपतियोयंक्रांत्वेकरोषिहृयाहत्या यदात्वकृथनेतेहिंश्रूयतेयानदागतम् रामेणविप्रवादताकश्यपायम
महात्मने कृथंगरहत्यान्तिहिमहीदानात्तःपापभीरवः हृत्वाजितार्थरावेयेपुनस्तेःदत्विप्रेयजिता गतंसाम्यंवविप्र
णेनस्माहत्यावानविद्यते यत्रायद्यापिपत्वंहिपापंमयेनत्वयैणव नदानस्याखिलेविनेजायतेनाशसंशयः तदनेव
समानीयद्रक्षयत्नेवपाण्डव युधिष्ठिरउवाच ब्राह्मणाः कतिसंख्यातादक्षिणाकीदृशीकतो ह्यमस्याकीदृशाभा
वसन्तेव्याख्यातुमर्हसि श्रीव्यासउवाच द्विजाविंशतिसाहस्राःमखादौसंप्रकीर्तिताः कुलीनाःसमतःपा
त्रावेदपारगाः एकैकस्मैद्विजायातुदक्षिणाप्रवदामिते एकोरथोगजस्त्वेकोहयस्त्वेकःसकांचनः
प्रत्येकंगोसहस्रंचरत्नश्रस्यहपरितम् भारस्त्वेकोवलस्यैकःप्रदेयाद्दक्षिणामखे यस्मिंदिनेहयोराजन्मुच्यतेश्र
भुमाहिता दक्षिणाकथितासम्यक्तुरंगकथयामिते गोक्षीरसमवर्णंच ऊर्ध्वंदंडहिमसन्निभम् पीतपुच्छंश्यामक
र्णंसर्वतोगतिमुत्तमम् एषामेवापिमहीपालपत्रेसिंस्वरगविद्वः वेत्रमासस्वरकायांमोक्षायंतुरगोन्नृप वर्ष
मात्रंरक्षणीयःसर्वयोधैर्महाबलैः पुत्रावावान्धवःस्वैरेणरक्षणार्थैनियुज्यते स्वयंयःकृतनियमसियप्र
व्रतंचरेत् नियतःसततंभूपनारीकार्यो विचारणा एवभोगांवर्जमात्रसर्वानारीविवर्जितान् एकत्रशयनेका

यं पत्न्या सह नराधिप यदा वागमनं तस्य पुनरेव प्रजायते नावत्स्य यत्नवां कर्तो निवसन्तो यैर्य संयुतः इयः पुरा वंशं त्र।
वा ऊरुते यत्र यत्र च गोसहस्रं प्रदेयं द्विक तेव्यं हव्यं कुर्याते: प्रजनीया च्युते विप्रादक्षिणाभिर्मतं पुण्य: ललाटे तुरगा।
स्यापि पत्रं संलिख्य कांचनम् बह्मास्व नामसंयुतं स्वप्रतापसमन्वितम् कथनीयमिदं वाक्यं मयायं तुरगोत्तमः।
विमुक्तोऽस्ति नृपः कश्चित् प्रतिगृह्णातु चेद्बलात् यस्तेनं प्रतिगृह्णाति सेनेनं बाबलान्त्वयम् अनेन विधिना वीर।
क्रतुरेव प्रजायते [illegible] यस्य चत्रवृत्त पुत्रो बहुपुण्यफलावहः इयमेव प्राप्ते वैदेवैद्रोत्रवर्जितम् यस्मान्नक्षमतिर्भजे
त्तुभगां मतिवल्लभाम् यत्तव्रत नवरं कुर्यादश्वमेधं महाक्रतुम् सर्वपापविनिर्मुक्तो प्रकरोति वसुंधराम् अनंगकाम
वेर्जेनाविनाभीष्टदिमानवः तस्माद्दीनानकुर्वेति व्रतपुत्रे महामखम् यदि ते विद्यते शक्तिरनेनेष्टतिभारत विजेतुकृ
प्राह्लप्रारम्भं कुरुते दत्त युधिष्ठिर: सर्वेयाद्यमेयदृशो ब्रह्मसि मुनिसत्तम नवदृश्यं तव बृहणान सहाया स्वसैति
मे भीमाद्यापि दृश्यते मा लक्षिता बद्धो वैरेण कर्णस्य पुत्रो बलवान् वृषकेतुस्तदारथी: बाल: षोडशवर्षीयो यमेन र
क्षेनयानेय यदाश्वत्थत्तं मेधं मेधं चवलेनयोजये पिता बाल्यस्य निहितो मदयभानुसूतना यस्य प्रसादान्मतंते पाण्डवः
पृथिवीपतीन् जितवान् कृष्णश्वस्यापि सहदेवमधुसूदनः भीम भीम महाबाहो कथं यत्तः प्रजायते गोत्रवध्यं कथं भीम
नाप्राप्तिष्ट्वाहितं हृदं भीमः इयान् विद्यते राष्ट्रे नवित्तं भवतीदितम् तं समीपं हृषीकेश: कस्मान्नो ब्रूते दितं हवः स

अ॰
३
3

मीपस्थस्तदा कस्मो विद्यते नव माधिप सर्वाश्च सम्पदः सन्ति यदि कृष्णः समीपगः सर्वपापविनिर्मुक्ता यन्नाम गृह्य
णेन च नराभवन्ति राजेंद्र समीपस्थस्य किं फलम् न यानकं तेन नृपते गात्रं च वध्यकं तेभुवि विनापि माधवीयत्नं याव
यिष्यति मे मतिः नाहं तं सान्वयेनेन कृष्णेनामितबुद्धिना ऊर्वेन्तु युद्धं सततं मितितेविस्मृतं कथम् राजसूया
श्वमेधानां पुण्यं यावयितुं जनम् न समर्थोयमे राजन् विना तेयत्तनायकम् व्यासेश्चस्वराजेंद्र कृतयोग्यं नरं ग
मम ऊत्रापि वर्तेमानः सर्पोस्तेषमहामतिः जैमतिः एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य भीमस्यामिततेजसः धर्मपुत्रोवापुन
र्वाक्यमेराजन्मिदं वचः धन्योस्मि भीमभद्रं ते हविरेन च भाषि तेन ह्दयस्तविद्यते ह्रदे पुरी भद्रावती शक्ति यौवना
श्वेन वीरेण रक्षमाणादिने दिने शूद्रोहि लोभिदेपाभिः पालनेनृपमेनेरन ह यमेनयथावित्तं पालितेन रग
ल या राजा रक्षायशेनित्यं बलाश्चेनेसमानय इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिके जैमिनिये यज्ञारम्भो नामद्व
मोध्यायः ॥ जैमतिः ततोब्रवीद्भीमसेनः प्रहसन्निव भारत श्रृद्दद्दयं तेच बलादानृ यिष्यामि मारिष एका
कीन त्र यास्यामि जित्वा ते बलिनं नृपम् ससैन्यं यान्तु ते राजन्सपाय त्व महानपि वासुदेवं विना योतो नरः कर्म
करोति यः सर्वथासिद्धिं लभते सत्यमेतद्ब्रवीमि ते नानयेन्नरं गच्छादंगतिं शोरामवाप्नुयाम् ये लोकामातृहन्तृ
णां ये वा पिपितृघातिनाम् तेलोकाममजायेरन्यदि तेनानये हयम् एकः नृपादके ग्रोमेयवसंतिष्ठिनानयः मे व

दाप्ययने पत्र यत्र नो भ्रिवद्यनम् तत्र हत्वा ते निवसन्तो लोकाश्च ममसे तु ते इत्येवमुक्त्वा वचने भीमसेनस्य स्नेहस्थितस्तदा।
युधिष्ठिरः भीमसेनं महाबाहो गृहीत्वा तु रागसाद्दि विषमे भाति हृदये त्वया मन्येऽहं वृकोदर यौवनाश्वोपि बलवान्ब
लिनस्तस्य सैनिकाः एकाकी तत्र गन्तासि चिन्तात्तु महती मम जैमिनिः धर्मराजस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा कर्णेन्द्रजोऽब्रवीत्
भीमसेनं द्विजोत्तमाः मा स्मद्दैवान यमाचिरम्॥ भीमः पिता तव हतो स्वामि यैदाशप्रभृति पुत्रक तदा विलोकाते लज्जाजाय
ते महती द्विजः वृषकेतुः उपकारः कृतः सम्यग्जनके मि रेणहतः भवद्भिः त्वच्चुर्थे मे एकाकि निमित्तेन स्वनाशितम् इत्ये
यनस्य मन्यासौ यावज्जीवत्पराते ले संजातो धर्मविद्विषी सम लोके न लज्जवर्जितः क्षिप्रपत्नी च सभामध्ये द्रौपदी शोषिता
वस्त्रा तेन कर्णेन साहृष्टा यथा न विजनेन तथा गोस्तहत्वा णिमत्स्य सगद्गदो नाति मया श्रुतम् मत्पित्रा पापएव वना।
यिमाखिता नीति चिन्त्येयं श्रुत्वा तमलं शल्यकर्णाय युधिष्ठिरान्तनम् कृतेन यां द्वैतवीरैः पुत्रोर्थदानमत्र मम कश्चि
द्भूह्माणादिकरात्काचे वापि वराटिकाम् दत्वा चिन्तामणिं याति दुष्कृते तेन किं कृतम् गृहाण नैव ते मानेकस्य चित्तु
ष्कृते नरम् सम्यग्म्लानयेत्कश्चित्तं स्यात्पुरुषाधमम् तदायपाडुं कि तेन ब्रूहि भीम महामते भवत्पुत्सात्कर्णोसो प्रा
मवान्मास्कं रेपदम् प्रपकीर्तिस्तन सैव वनेनेयापि भूतले नामास्मिन्यत्नकोलेपि यावयिष्यामि पापएव यौवनाश्व।
स्तनृपते निर्मे ष्यवलसागरम् तुरगं भीमसेनेन त्वं समानय सत्वरम् जैमिनिः भीमस्तस्य वचः श्रुत्वा समालिंग्य।

जै॰
अ॰
५
5

यकर्णेनम् समीपस्थं निजं पौत्रमिदं वचनमब्रवीत् भीमः घटोत्कचेन नेते पितरावस्थिताः सर्वे पाण्डवाः स्वगृहे ते
समस्तानीतावेगन्धमादनम् तथा त्वं धर्मराजानं वीरं पालय सुहृत्तः सुतेन कर्णपुत्रेण समादिदृयमानये पार्थेन
वनयाराजा रक्षणीयः प्रयत्नतः यावद्गृहीत्वा तुरंगं पुनरायामि सत्वरम् मेघवर्ण उवाच तव गात्रात्समुत्पन्नो धी
रः स च घटोत्कचः पवित्रे तत्कृते कर्मतेनकस्त्वात्र विस्मयः तावद्भ्यास्थ्यले हीने यावन्नुरनदीस्थितम् तनाय
तेपुनः प्रासे वारितन्यातकायदम् सतोसेगेनइच्छाप्यो किंचिन्नेवास्तिदद्भिनाम् पिलागमयदंशाप्य किंनस्ता
पुराभवत् पुरीभद्रावतीवीरगमिष्यामस्त्वनासह तत्रमानयमश्वंतेहयंतमहमानये शीघ्रं त्वं गच्छ भीमावि।
नमस्त्वत्यनेनराधिपम् भुवस्तेविजयः पार्थं भविष्यतिमहद्युणाः भीमसेनः यत्नोस्मि पुत्र ऊ पालेभावमेयर
मेदितम् त्वमागच्छमयासार्थं वृषकेतुरयंतथा सहायार्थं मदावीरतथात्वमपिपुत्रक यथावध्यागमिष्यामः
परराष्ट्रेनसंशयः जैमिनिः एतत्तयोः श्रुभं वाक्यं निशम्य कुरुनंदनः मदनावेव हर्षेण प्रत्युवाचवृकोदरम्।
युधिष्ठिरः मतिनाभाषितेकार्यंतन्सर्वंचभविष्यति क्रियतेभवतासर्वं माभ्यामपि वृपाण्डव रात्रिर्गतातु मह
तीतेनकामस्तयापथनः तस्मात्त्वमुदेस्ववेत्सविभावयितुम्वृहान् व्यासस्तेनोतिजेगामसद्दानस्यशुनिस्त
ते: गतेव्यासेधर्मराजः पुनश्चिंतापरोभवत् कथंद्रव्यस्यानयनंकथंयत्नक्रियाभवेत् कथंहस्त्याश्वमिदं क

येथन समागमः सर्वास्वापत्सु नः पाति सर्वदा मधुसूदनः स हरे देवकीपुत्रः कोहितं मे करिष्यति ज्ञातिमन्तोऽस्मि
गोविंद गोत्रवध्यार्णवे ध्रुवम् कथं यत्नं करिष्यामि त्वं विना तात न जायसे यथा लज्जार्णवे मग्ना द्रौपदी तारिता त्वया
तथा तारय मामस्मात् हे जितात्मन् मधुसूदन जैमिनिः एतावदुक्त्वा वचने पुनः शोकलकर्षामृतम् यावत्स्मरति गोविं-
दं तावद्धरिः समागतः स्वयं स तत्र सो भगवान्सर्वव्यापी रमापतिः अब्रवीच्च प्रतीहारं मां निवेदय भूपतेः समयेने
वराजानो हृष्ट्वा विद्वांसमनम् प्रतीहारः सर्वदा तं वै गोविंदं समयो यथ धर्मनंदने कथितो धर्मराजेन ममाग्रे समय
स्तव परापवादनिरतः परद्रव्यापहारकः परस्त्रीकामकस्तत्र यत्र नावसरस्तव नाथ परद्रव्यरतो नापवादी
न कामुकः तस्माद्धि लोकयद्दृष्टं ज्ञात्वा समनेसरथम् अन्येन पुरतः कृत्वा भीमसेन समन्वितः त्वां चिन्तयति
गोविंद तस्यार्थं परिपूरय जैमिनिः एवं तं कथयामास त्वरितो धर्मनंदनम् अनुवाच द्वाःस्थी गत्वा कृष्णेति
वेदयत् तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य धर्मराजस्त्वरान्वितः विदायचासनं भीमं प्रत्युवाच महामतिः भीम त्वं प्रती
हारः कृष्णमत्र समागतम् प्रवेशय त्वं मन्त्रियार्थे मख निष्पन्नं येन या त्वमायादिमयास्मार्थे यामि यज्ञ समे प्रियः।
निर्ययौ धर्मराजोऽथ भ्रातृभिः स हरिं प्रति यावद्वैनाग्रहद्दृष्टि एतावच्छिरसा वै नमस्कृतः समुत्थाय कराभ्यां तं सुपूजि
प्रायया एव समालिंग्य स्थितः कृष्णेनेत्राम्भः शिरसि दिपन् कंसबाहुस्तरे लीनः सनत्द्दोरंतरे हरिः भीमा

जै॰
अ॰
५
5

गैनोद्दिष्टे देशं लग्नैनापुरतो यमौ श्राद्धादिक्रियया भक्त्या पाण्डवा विस्मयं ययुः द्रौपदी तेन नमस्कृत्य द्रष्टैनी वाक्यम
ब्रवीत् किमर्थं क्रियते वीरैर्विस्मयः केशवं प्रति श्रूयतां राजेन्द्र पुराणं यदा तु वीसमो भयम् वस्तु रूपी सभामध्ये मि
षतो वः पुरा द्रुतिः यस्मिन्काले न जननी न पिता न च बान्धवाः भर्तारो न च भर्तारस्तत्र गच्छेव ले पितामहाः इति ते मो।
समर्था द्रितदा संरक्षिता मनसा यदा यदा स मनो ग्लानिर्जायते भुवि भारत तदा गत्वा द्रष्टुं स्थाना काला ना केशवान्तर ॥
नमिव सन्निधौ शमेनयाराघयस्ययते यथा न याति नो याति नाम्नैन श्रुतिमेचति जैमिनिः इत्युक्तवन्तं यादवा
नुतो ऽपि निषसादह ततः परं पुरं राज्ञो वचनं चेदमब्रवीत् श्रूयतां वचनं मे सितं लोके तेन मखादरे सकलानि च
कार्याणि भविष्यन्ति जनार्दन हयमेधमतिज्ञानादिने प्रवृत्ति केशव यदि यज्ञं शक्ति विभासमर्थोऽसि यवातले श्री
भगवान् केन कर्तुं शक्यते स्मिन्नश्वमेधं धर्मनन्दन यागाय संदृष्टा भूमौ वीराणां न यत्नामिह भीमो मेत्रेण राजेन्द्र क्रिया।
ते यो मनो मतिः नायं जानाति बुद्ध्यापि किंचिन्मे चेतयामि तिम् स्थूलोदरस्य या मेदो जायते न नाशं संप्राय ः विवर्णो।
राक्षसी भार्या विघ्नेस्समरे तदा तदा हन्तमति स्वाद्य ईदृशास्याल्पबुद्धेस्तु भवान्मन्त्रं करोति चेत् नहि
जानः परो यागो मे द्वीयस्य वृकोदरः वेगांगहीना वधिराः जयोनि पुरनास्तु ये तेषां मेत्रान स्वरवद्रः शोकः कवि मित्र
व काम्यकानां जनानां वस्त्रीजितानां न ये वच स्वस्य स्वरस्मरद्दृ तिन्मंजामातः कर्मकारकः तस्यापि न भवेन्मंत्रः कार्यो।

सिद्धेः कदाचन भीमोवेति नरा संयत्नं हिडिम्बं बकमेव च साम्प्रतं ये ते संजाता नृत्रियाः सुमहाबलाः ये च दृष्ट्वा राजसूये भी
मसेनादिभिर्नृपाः धर्मिष्ठाः सुमहावीरा वदान्या विजितेन्द्रियाः नान्यज्जानाति भीमो मे सोऽसौ बहून्बलदर्पितान् सुजेनेन
प्रतिसाते जयइ यज्ञं ये प्रति यथा मे भीम यासार्थं साम्प्रतं बलयातया येऽस्मिन्पृथिवीपाल नत्सहासन मेमम कथयं
पाल्यते वा सदित्व सर्वो सुभावन सर्वेत्र शतिगन्तासौ देवगंधर्वमानवान् ते पिवीभाविजेन व्याहार्यं तिव शेहयम् सु
सिपत्रश्चनं कार्यं प्रथमं दोहितेन हि पुरा रामेण रक्तार्थे तुरगस्स महाबलः निपुत्रोदत्तमान्वीरो बहुः स च हत्यान्वि
तः वीरेणस्तुरथेनैव पुरीं पालि मतीं प्रति पश्चान्मराज्य वेनापि मोक्षितः पौरुषेणव हयं ते पाण्डवः पार्थः पालयि
ष्यति मत्सव कस्त्वामत्रस्थितो भ्रान्ता कस्ल मोचयिता ज्जे नम महीनतत्रके नापि वीरेण दूयरत्न एण त एवमेसे
पृथ्यो तीव जायते धर्मनंदन इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिके पर्वणि हस्तिनागाख्यायो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥
श्रीजैमिनिः वासुदेवस्य वाक्यानि श्रुत्वा भीमोऽब्रवीद्वचः मेघगम्भीरया वाचा प्रहसन्निव केशवम् भीमः धर्मराजेन
वेहलल कान्ते पाण्डुमहाकतुः रम्याय समयः स्नाह्यः सदसा वीरसंयुतः मयास्मै प्राप्य घोर ज्ञात्वा विविनयजनार्द
नम् सन्त्यस्य लोदरा देवजायते मतिवर्जितः त्वया दितेव बहुधा प्रीमतिहीन सुजायते पतत्स्य वत्सछरीरे मये वचति
शोहितम् तवादेशे विपक्षमिदं भातिकृतं सदाहरे स्थलोदरः कस्त्वदन्यो बहुधा पीक स्तवा पिकः अस्मादयः स्नाः स

जै॰ भ्र॰ ६

6

वैस्तवितः सागरादयः पर्वताश्चैव दिशः किं न मान्ति न वोदरे त्वत्तः स्थूलोदरः कश्चिन्न भूतो न भविष्यति सम्भवान्नामकं ह
धृतोदरं द्विजनार्दन श्रेयस्तज्ज्ञानमाप्नोति त्वमेवं वैभाष्यसे सूत्रा कल्लनामवती भार्या वा नरो माधवविना कुरुनेरुकिमणोश्रा
प्रगुणतः खल्वकेषु वः वरादमनस्यकर्मणो योनिः पितृनमातव वामनस्तु पुराजात तस्मादुक्तं प्रभावसे जलाश्रयस्ते।
सततं कामः पुत्रपदेणतः स्त्रीजितानान्त्वदन्यास्ति देवानां त्वमदातरुम् यावि ज्ञातं सम्पन्नाप स्त्रीनिमित्तं समानयेः हीरा।
ङ्गो सततं वातः स्वपुरस्मन्देहेनव यतेगुणमयाप्रोक्ता बहवोऽन्यपिते रललम् तस्माद्भूयस्तस्तं भीषयत्नानवापिवम् ये
दत्ताः स्त्रियाः सर्वे जरासंधमुखा मया भवन्तं पुरतः कृत्वा नवैवान भविष्यति बाहुभ्यामेवर्द्धं सर्वे वीविकर्वं चैव यर्वतात।
स्वस्थमेवं करिष्यामि नान्यथा नृपचिन्तितम् आगमिष्यति मे कस्सः करिष्यति च मत्प्रियम् इत्यं चिन्तितमस्माभिः।
समागत्यान्यथा कथम् करोति देवकीपुत्रः सकलेश्वात्तनस्त्वया पिपासयापीडमानो बहुकालेन चातकः मेघस्सा
दयमुद्वीक्षः साभिलाषं निरीक्षते ताहृस्मगले हृषिं स्वहितांगारसुचिताम् यदिपानयुतं मेघं स्तनं किं क्रियते तदा पंकेम
प्रादिगाज्ञातेप्रोभानाय स्वदर्शिनः नोद्धरिष्यति तोविंदः सव्वनांचेन्निमज्जयेत् नयानस्सवपुरतः कृपनीयं जनार्दन अस्मा
कमपि सावस्याद्यामाश्रित्याग्रहपूर्वते श्रीजैमिनिः भीमस्यवचनान्तेच सम्पूर्वावजनार्दनः हर्षेणमहताप्युक्तस्तेन
सेवर्थयत्रिव श्रीकृष्णः धन्योसि भीम भद्रं ते दीयतां परिरम्भणम् त्वद्वाक्येनाभिनन्दाविरसं त्वंहंममानसम् एवं

स्वामिराजानंकिमर्थंभयविह्वलः करोतिहृदयमेधंदिव्यानपिवारणेक्रूरन् द्रोणंभीष्मंतथाकर्णंबहून्सम्बंधिबांध।
वान् मन्यतेपातकंजानमात्मनस्तुकलेवरे प्रददानचतन्सर्वंमत्करेकिंत्विमंनृपः नापृथिव्यांखिलंयावेप्रीतन्ति
ष्ठत्युधर्मजः भीमः त्वत्करेवापितेदेवस्वल्पंतद्दुर्लभंभवेत् वस्तुजातेननस्वरोनददातिद्विकिल्विषम् यत्समस्तु
क्षतेद्वेनवदास्यतियाएवः श्रुत्वेतत्रगामिष्यामितत्रगार्थेरमापते भवान्तत्रराजानंयावदागनंमम स्वरवि
नेनचविनाराजाघातीभविष्यति सर्वेसहकृतनजेषुण्यंभवान्दृत्तान्नःकरे फलार्थीनैवराजासौनभयंदेवकीसु
त हरिंविनानतेलोकाविक्रयंद्रगमस्यादिनः प्रियाभवन्तिहरवदाः संगतंचात्वेतसदा भीमितिः तेनापृथिवीहि
प्रीतोबभूवजनमेजय बुभुजेकृष्णसहितः स्नात्वायवर्तुर्थेनतनः प्रभातसमयेप्राप्तेभीमः कर्णात्मजस्तया भद्रवणीव
दुर्बलास्त्वयसेतनिर्गतास्सदा ऊर्जोपृथिवीकृत्स्नंनमस्कृत्यतथापरान् ददौऊर्जोमोदकंचयाथेयायाएवावयस्ताजन
नीकरसंस्पृष्टमः शायाहृकोदरः मोदकेखान्ययान्हिप्तजोयतेनकथंचन गृहीत्वामोदकान्भीमोमेघवर्णेकुरूदह।
दौ समालिंग्यांगेनतत्रैवेदंवचनमब्रवीत् भीमः पार्थपालयराजानंब्राह्मणान्प्रतिपालय प्रासैमांमंदिरे।
विहिंद्रदीनान्नरंगपतिः ममत्वेकेपावंयपृष्ठमन्तुष्टमममानसम् सद्यायोवापिहृविनावृद्धोगंप्रतियाएवसमरे।
णाहूतस्तेदेवस्यविलयेयान्तियानवाः दह्निताचनयायार्थविद्रवन्तितयाहिताः यौवनायस्ततरंगप्राप्ते।

विद्धि सैनिकम् प्रसादात्केशवस्यास्य संशयो मे न विद्यते ॥ जैमिनिः ॥ एतावदुक्त्वा प्रययौ भीमो भद्रावतीं पुरी
7 म् ग्रामैः कतिपयाट्टैभिः पुरीं रम्यां ककुद्गृहैः ॥ ददर्श पर्वताग्रस्थां यौवनाश्वेन पालिताम् काननानां सहस्रैश्च ।
ल समन्तात्परिवेष्टिताम् सरोभिः परिपूर्णाभिर्भीम पुनैर्भूषितां नृप यां पश्यन्न लभ्यते मार्गो हेमरथैः सुशोभनैः
न बहिः श्रूयते घोषो वेदघोषैः धनुःस्वनैः नगर्यास्तोरणै रम्यैः प्रासादैर्मणिरूपमैः ॥ शुभ्रैस्त्रयस्त्रिंसन्तुष्टाः
प्राकारैः परिखादिभिः ददर्श भीमसेनेन वने बहुद्रुमैर्वृतम् फलिता यत्र जम्भास्तेस्वबलैर्भान्ति भूरिशः नम्रा
फलातिभारेण स्वगुणैः स्वजनाय यथा सहकाराः सरलादीर्घा नारिकेलद्रुमाः फलैः हृपूपन्ते वहूला यत्र वर्णाः ।
लम्बुकैरिव रत्ननिस्वफलैर्नित्यं यन्त्र स स्तम्भयस्थिताः सर्वर्तवने हृष्टा यत्र भीमेन भारत सर्वकार्याणि
कुर्वन्ति सुवृत्तापाककुमुकाद्रुमाः सकण्टकफलैर्नित्यं नरवाक्यानि सर्वदा वनान्ते मदावृत्ताः स्वर्णरागसह
स्तशः फलैः सञ्जुवितैरेव नृणां पापापहारिणः विशीर्णैर्यत्र दाडिम्यः स्वफलैः शुकसेवितैः बीजपूरैः सरा
गैश्च कुर्वन्ति हितं जने रसालाः कोकिलैर्लुब्धैः सारङ्गैः फलदाश्च ने सर्वमाथवस्य च राज्ञः सद्भिर्निरन्तरम्
पं वथा राहनान्येव फलानि करमर्दिनाम् मयस्कानि रुचिरम्याणामानीव दूरे गतितिम् वहतां नलयंत्राणां मुरके
यज्ञोपगतम् क्षीणाति विविधवहूनानातिथ्यानातिथ्य यवन बीजस्वकनागिंग जम्बीरामलकद्रुमाः जम्बूनिम्ब

कदम्बाम्रबाथामाहोटकेंजनाः विंचिनीबथिरीप्रालाः पुष्पिताशोकचम्पकाः नागकेसरपुंनागबकुलाः पे-
टलाः शुभाः वेतसीकाः शुकावर्दिपुण्डरिकारुननादिताः स्वर्णकीनकीज्ञानीपुत्रनीसिगराहयः पूनपत्रीः
सुग्रीवकर्णिपुष्पितावने विलोक्य भीमः संतुष्टावनेसरमियादयम् वीरायकर्णेपुत्रायदर्शयित्वामहद्धनम् ।
नगरींवसुरम्यांदिव्यांजियानासरःशुभम् रत्नालयैरोप्यशिलावद्धं पीतनलंशुभम् नानासत्वसमाकीर्णंकिनव ।
सैवमानसम् अब्रवीद्भीमसेनस्तंकिंकर्तव्यंमयाधुना मध्याह्नेतुरगस्यास्यभविष्यतिसमागमः रक्षमानःस्वव ।
लिभिर्वीरैःसंग्रामकोविदैः नतुबलितद्द्यंवीरालकुपणांस्वयंनयया चैयावयंपर्वतेस्मिंलताहदत्तसमाकुले ।
तावत्तिष्ठामवीरास्त्रयावद्धयसमागमः पाल्यमानेहितुरगंगरहौरथामिनसंपायः अद्यमारोगमिष्यामिरणमध्ये
महाबलःमत्स्यपालकेकोवीरोभवंतोभवतांपथ्यम् एवंमेत्रसुतस्यसर्वदाभविष्यतिपथाःप्रदूः इतिश्रीमहाभारतेअश्व
मेधिकेपर्वणिभीमवाक्येनाममात्मीयोध्यायः ॥ ३ ॥ जैमिनिः ॥ भीमस्यवचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचसकर्ण
जः श्रुहोहिरण्यंनांदत्वाकेश्रूयतेचास्यभूपतेः नत्न्मपश्वहयरत्नार्थेमानामिष्यतिकेवलं नवहाहुबलमाश्रित्य
नभवन्तिनिर्धनाजनाः गंगाकूलमिवासाद्यपातकानांगणानृणाम् विनाशंवैवगच्छन्ति नयाभीमतवाहितः
कालकूटविषंतावत्पीतंनायेनदारुणम् तद्वस्यपुरनोनैवयावद्भवतिसंगतम् कामंकपोतविषालावद्धाधने

जै॰ प्रे॰ ८

8

प्राणिनो मरणम् यावद्दुःखविचारेण संगतान भवन्तिते गमनागमनं तावद्देहिनामिह जायते स्मरणं वासुदेवस्य यया
ते धीनरा भवेत् पितृणां च न मुक्ता तावन्नरके पतनं तेन यावन्न कुलजः पुत्रो गयापिण्डप्रदो भवेत् जीवतो वाक्यकरणात्क्षय
याहे भूरिभोजनात् गयायां पिण्डदानेन त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता यमराजनिमित्तं च कल्पशीर्षे कोदर त्वरं गत्वा च न
संचिरं च विलोकयेत् एतस्य पद्मगन्धाः श्यामाः समदा मधुपैर्वृताः करेणवस्तु कलभाः कज्जलस्येव पर्वताः जलपानं
हि कुर्वन्ति निर्मले शीतले शिवम् उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति महामोदे रथस्थिताः पीताः प्रेमजले स्त्रीणां कामुकाः पुरुषाश्च
जलेन येन जीवन्ति सायंगते च नो च नन् सिंहस्वनितिरोवेण स्वकपोलच्युतेन च नागकुम्भादानदीनां मधुपानलि
नी च नि मविहास्वान्यवित्य मल्लिनेषु नेसा हृदम् मृणालानि मरालास्तु गृह्णन्ति वरजातिनाः सरोजानि प्रफुल्
लानि केसराणि मनोरमम् षट्पदेभ्यः प्रयच्छन्ति भृतेभागं सदा सताम् उच्छलन्ति जले मत्स्याः पुनः प्राप्य पयांसि ताः च
क्रवाकास्तु चक्रवाकी संगतिः प्रेमसंयुताः हृष्यन्तोऽस्मिन्स्थिरसि भीमसेनमहाबल अतः परं दिनरताः समागताः
स्तुतिसत्वराः गोदीरविमवर्णिमुरत्सालो मन्दारवत् रोगः समुत्थितो चौरः पर्युपासते वनितेभिः वादित्राणि
तथा ज्ञेयाः याता कामगमने गताः प्राङ्गणे प्रमदावाहे कालजिह्वाय यासिताः यौवनाश्रमदा शक्ता भविष्यन्ति न
सप्रायः वीराणां च पण्यस्त्रीणां मण्डलानि सहस्रशः ध्वजाग्रविद्युतेनष्टं कस्मायेनेन विग्रहे प्रकोपामाति सुनसे

चैरैरवीनिवहैर्बहुभिः एवं हि बहवो यान्ति वीरा रणविशारदाः एवं विलोकयन्ते यत्र तत्र वीराः समागताः जैमिनिः इत्थं
वा हितिवीरे तु वृषकेतौ महाबले नरनागाजलयानाश्च यौवनाश्वसमाश्रिताः मथाद्ध तत्र संप्राप्ता नानावर्णा महास्व
नाः तत्र चर्मविचित्राट्टपत्रकमंडिता संहृष्टैर्बहुभिः सुवगनत्रः शितिहिताश्च ये धारागिः पत्तिभिर्युक्ताः स्थूललक्ष्यो
याः सुधारिताः मृगेभ्यो निस्सरन्तीव हयपतेस्तुरसन्ततिः हिंसानतेभ्यो ह्रियस्यानि यानि निपदपद्धतिः मायूरीं
नैनिरी मौह्रीं ऊर्वैन्तीं गतिमुत्तमाम् नाऊलीनगतिमास्थाय समायान्ति महत्तरम् प्राकरण्हुविनिमग्नालयपुलो
येसतिःस्वनम् आगतानि गतानि अन्ये हयाभीमेन भावत वृषकेतेय सुवाच भीमो वचनमुत्तमम् पामाहयो
लिबहवः सहयोनेवबीत्यते यानिमिनेमिह्रापामावयेन वहूयोजनम् किंवानृपस्तेहे वहुः सजलेपति
पासति हरिविनानैवगतिर्धर्मराजस्यमंदिरे अस्माकंविद्यतेदेवभवोनानातिनेनरः अपुत्राणांयथालो
कानभवंति वसुरवदाः मुदानृणांयथाकामात्रलासंयमिनांयथा वंन्मूनांचयथासंगाः स्त्रीजितानांनविद्यते
नृपतीनाममूल्लाणांहिरंराज्येनवस्थिरम् नसुखेःभ्रुवहीनानांनसुखंपरवादिनाम् नमोक्षोभक्तिहीनानांवि
ष्णोरमिततेजसः वैभवंहियवाचूणांमनोरथ्याहिपाकलम् नयाहयविनास्माकंगमनेननगनाहुव भीमसव
वनंश्रुत्वायावद्दन्तिकर्णीजः तावत्सवरतः प्राप्तोरथिभिः परिवारितः महानगेसुसंमोदेः सारथिभिः परि

मै॰
म्र॰
९

भिस्त्वया चामरैर्वीज्यमानस्तु सद्योवृद्ध चामरः । स्वतातनयवैः संस्तुतः । तत्कालीकरविज्ञानिधारयंश्चातनोद्य :
धृतमौलिर्विचित्राभिर्मालाभिस्तु विभूषितः । भुजाभ्यां संगृहीतस्तु जयप्राप्ते स्तु मंगलैः । कुलागृहमविश्य वैश्यो।
मानः यथागमे । स्वपातेन तथा रगुणयरणीं बहुबलं भाम् नानावादित्रवादेन वीराणां गर्जितेन च हृष्टा हृष्टेन
नागानां बृंहितेन च भीमः स्वयं । तं विलोक्य तथा भूतेः रचितं समराङ्गणे । सद्यः संग्रहणे बुद्धिः सर्व के भीमतेजनः उ
त्सुकेन समालोक्य भीमसेनोऽब्रवीद्दिनम् किं विकीर्षसि वत्स त्वं बुद्धिः सत्यं समागतः । एवाव भीमसेनः सोमश्च व
णीयरात्दसः । मत्प्राणः त्वयात्तो भीमसेनस्तु रणेयवेनो पारि । गृहीत्वावत्सवद्धीभत्तिष्ठामीतिमतिर्मम । स
वैधांयप्रयतौ वैववीराणां गतनतानेम तद्विंशसमोत्पाद्य वायुजं समयावन । युत्का सादेहिमे स्वामिन्येव ना
श्वसप्तचकम् बहूनयाभिपयपन्ते हयकेतस्तु कर्णेन । श्रयचेत्स त्वयमेण युद्धे जित्वा महान्निहत्य तुरंगमा।
नयिष्यामि सेनायद्यहं त्वया स्वभन्त्यैविद्यमाने किं स्वामी युद्धतिमारिष । प्रानीयाहं चरजगकारियेहत
संयुतम् एतावुक्त्वा वचनं भयरेभातस सदा भूधरात्तव समन्तु त्वमायां कुर्वे स्वरावसीम् स्वंयकारस्त
दा सा सीत्काल मध्य रवोदिते स्फुरन्ति विद्युता तूर्णं स्फुरु सुमेरुमेरुः । तन्मध्ये सिंहनादं च चकार च पुनः
पुनः वहुलासु दिशाः सर्वे नमस्तापतिकेवन देवासुर समक्षाणां शरद्रूपयमाविशान मेघवर्णेस्म च

पेणस्थामं तद्धाम समस्तलम् विमानानि च सर्वाणि भ्रमन्ति स्म यतस्ततः एतस्मिन्नन्तरे देवः कश्चिदागत्य सत्वरम् उवाच
शक्रमासीनं सभामध्ये तिडः खिन्नः भो भोः स्वामिन्न जानीमस्थानान्नः स्वस्वभाशुभम् हेन्यः कश्चिदिहागत्य कुरुते लोक
यातनम् मायाविरूपेण त्वत्र्यैलोक्यजयजिगीषया तेन दिव्यमहाबाहो लोकाकांरतलापयत्र इति श्रुत्वा महेन्द्रोसौ गाधा
त्मस्मारिताधरः उवाच देवान् सकलां जानीध्वं कोयमागतः समागत्य प्रपश्यन्ति देवाह्रस्मिताश्रुतम् इतस्ततः समाहू
नः पृष्टवन्तं को भवानिति सहसा तत्र गत्वा वै श्रीमन्तं वानमेघवर्णकम् ऽऽः कस्त्वं वीर समायातः सत्यं ब्रूहि समागतः त्व
यि दृष्टे महावीर देवानां भयमाविशत् इत्यादं प्रेषितैस्तैस्तु किं वा तत्र विकीर्षितम् मेघवर्णः तेभ्यस्तत्र प्रत्युवाचापि
नाम्नाहं मेघवर्णकः भीमसेनस्य पौत्रोऽहं ईश्वर्यं तस्माद्राज्यकारकः इयं पृथ्वी मया शास्या हे यो वक्तास्मि सभाः सुराः सम्य
मस्तु न दर्थमेव मयैतत्तार्थसिद्धये इति श्रुत्वा सहसा तैस्तु दृष्टैर्निर्भयमानसः इन्द्राय सर्वे वृत्तान्तं पूर्वमेव सालम्बमुत्तमम्
कथयामासुरत्यर्थमते देवाः इन्द्राद्यस्तदा पश्यन्ति कौतुकं तत्र मेघवर्णस्य संयुगे मेघवर्णोपि तं दृष्ट्वा दर्पवान्सर्वमा
स्थितः निर्दोर्षैः सर्वैस्तत्र यत्रासौ याति कौतुकः मदयित्वा नयत्र सर्वान् सौवान्ता एवाप्युनः ऽनः उद्यतवला
त्मैनिकाभयविह्वलाः केचिद्धीनप्राणाश्च केचिद्विद्रावतस्ततः पर्वतानन्यान् लोकान् पिलावृषेण वायुना सिं
हनादं महाघोरं कृतितं नरहे नदा स्वान्यतनं च वदहस्मनीलमेघाकृतिजनाः इति जल्पन्ति ते वीरा वीरास्ततः स्वं समाश्र

नै॰ म॰ १ नम् ऊर्णरोमांगदकेशरत्नभूषितो हैमविराजितम्। कोयं कोयं जनस्त्वायं श्लिष्टं दिश्लिष्टं दीति वादिनः सा स्वं वृतनं ते देवाः शुभ्यहस्ता
सिषिविरे हैडम्बिः कनकान्तो मौथ मैराजा वैजेः सह त्वाहृष्टाय स्वपोत्रो भद्रमे सान्दाय सिद्धये इति स्तुत्वा नतो देवान गम्भ
लोकं स्वमयाल्लयम् मेघनादोपि हंसने गरदीना प्रीतिगुमागमन् आकाशस्य समालोक्य सा स्वनोदये इनितो सिंहनादेश कैव
10 नौ वीरसेनो चन्द्ररुद्गृः अन्वान्तरे महानानासीद्भूते हंसेरवलता यौवनाश्व वले तस्मिन् नृपान्योन्यं नगरुद्रदः गतान्नकथ
या मासु राते हृन्नात्कमादितः तच्छ्रुत्वा सहसा राजा सहर्षेः समागतः गतेहंसं तेन श्रुत्वाडः स्वशोकसमन्वितः उवाच
केननीतोयं हंसो ह्याल्याशु कोममम सदेवान् पितैव्याभिमानवान्यमस्तादनम् इत्युक्त्वा सहसा राजा कोपेन व्याकु
लीकृतः आनुहावरयां दिव्यान्नानाकालोचितां स्तुतान् आपश्चलरयाः प्रीतिरुन मस्तु त्वावदत्रृपम् आदेशा
दीयतां स्वामिन्कोवा प्राणैर्वियुज्यताम् यौवनाश्वः केननीतो हरिर्वीराः प्रीतेनं थावनमाविरम् इत्युक्त्वा सहसात्मस
सहस्राणि वनस्य यम् नरसा गगनेन वरुरुश्चुमेरुः प्राणान् मेघवर्णेस्तु तानकोपान्हंसन्त्वाकाममब्रवीत् यमलो
के हि गतव्यो भवद्भिनो त्रसेषाय इत्युक्त्वातानाज्ञयानाश्च नलम्बद्धिभिराश्रुगान् शिलामादाय तान् सर्वान्पोथयामास
तान्सः तेहताभीमकुमारीः कायं न्युत्क्वादिवंगताः पापान्मत्त्वा पथमरन्मातः प्रामास्तैवेगालये पेनानिर्मूल्य संश्य
मेघवर्णेरवधावाएड्वा सैनिकास्त्वाये राज्ञायुद्धायैवमनोरथः उवाच भीमनरासा मेघवर्णियराक्षसः मघवर्ण

मयानीतं भीमसेनेन रंगं यद्वैतोपवि गृहीत्वा वनस्पतीरतिष्ठेति हिमवत्तिमेम नावन्मलायतां वैनेन रंगंहृदं संभृतम्
यावद्यामि विशुं नेहं पदातिश्च पैसेनिकान् एतावदुक्त्वा वचनं भयपेगृहीतस्तु तदा त्वरितः पश्यतां तेषां तेनाह परि
पालयन् संवबालवलं सर्वं महावीरैः समन्वितम् गृहीतस्तु रंगः केन संगृहीतेन नूनमुना कोगतः केन नीतो
सौऽकेता यास्यतिनः प्रभुः नूनमात्मविनाशाय नेहोरन्नरंगेङ्गः नैमित्तिः एवमुक्त्वा स्थितास्ते वै गमनेन रात्रसेनहि
नीयमानेवदहस्तु दीपिं कोपसमन्विताः मरुद्भुः पुरस्तान्लानि ह्युद्धस्तेदिषु दृष्ट्वा बाणैर्व्याप्तनभः स्तवपानं।
यन्ति वरासरम् एतस्मिन्नेव काले तु नरपकेतुमेहाबलः उवाच भीमसेनेन प्रामायमेव वर्णकः धन्योसौ नान्ना।
सौ भीमसेनाख्यं कमीमनाहतम् गृहीत्वा तद्रंगं प्रायः सकयं प्राप्ते नेपरैः एतान् प्रपरश्च आमानीताननु शान्ति विद्यार
रान् धारयामि समहं ते नेपातयिष्येन संप्रायः एतावदुक्त्वा वचनं गृहीत्वा परमं धनुः पदातिः श्रयुधोयन्वौ भीमसे
नेन पश्यतः पिनाकपाणिर्भगवान्यथादैत्यगणानस्त्वया निवर्तेयं यथा प्राणान्त्वं त्यज न धर्ममानिके अधुनावा
रेणैवी भ्रातस्तिष्ठ धृष्टमिति चाब्रवीत् तेन श्रुत्वा वचस्तस्य विस्मयान्कुललोचनाः कोऽयं कस्मान्महावीरः किं वा
नाप शक्ति स्वयम् अस्माकं वशः पितृ समाहूयति कालवेतु प्रवदन्तो वचस्तैव श्रुत्वा नेहसन् स्तदा नेकाणश्च
समेरद्भिजराजेन यथा यज्ञनाः सतान्वाणगणैर्घोरैः यानयित्वा पराननले ननाद सिंहवद्वीरः सिंहस्कंदो महाबलः।

जै॰ अ॰ ११

महारथ्याः पौरैः स्तूयमानहृष्यन्ते नराधिप गजाविदारिताना बोले ः पतिता नारत्नीनेले सादिताः पवनः सर्वैविनष्टाः प्रात-
प्राकले नानिसैन्यानि भग्नानि तस्मात्कारणं त्वदा स्वबलं दृष्ट्वा हे देवस्य यान्तु कान्येव सर्वशः न चैके विस्तरीशासाः
कथयन्ति दिनद्वयम् इत्यानीतः पौरै राजन्न श्रुते विदलीहृतम् वीराणां च पृथ्वीशानां यौवनाश्वं प्रति जै-
मिनिः यौवनाश्वो महाबाहुर्विस्मये परमं गतः नत्त्वचौ भाषितैस्तेषां महाकोपेन पूरितः निर्ययौ स्वबले
नैव निखिलेन जनाधिप सेनान्यश्चास्य सम्प्राप्ता नलिवीराः कियद्बलम् ऊचुस्तेपि च याहि साश्वस्तत्र ययौ न समा-
गतः एकेन गगने राजन्नीनं लवं तु रणं मः सेनापतिरलसैन्य हि पातितं समं परः स्थितः यौवनाश्वः सुयाद्वेवा-
श्रुतेन्द्रे तेजरहृतोऽन्न तु रणं मम मानुषैः प्रान्यतेनेद हृत्यानीतं कथं वन नयन्त्य मानुष्या हि संशयं दिनेनैव मा-
नवाः रणयत्नेन तान्दृष्ट्वा बालाश्चयि च्छिद्रं मदीये जैमिनिः इत्युक्त्वा प्रययौ राजा नेददर्श हि कोदरम् दृष्ट्वाजे
स्थितं वृद्धं विलोक्याहूय चिन्ताभवत् यन्यासौ बालकस्त्वेको वीरत्वेनेमां समागतम् न भयं विद्यते वास्य मृगराडि-
व लक्ष्यते मृत्योर्भयं न कुरुते यथायोगी तथा शिशुः प्रीतोस्म्यादिधिरस्तु यैरेयं सबाधानं ज्ञायते नमीतिमु-
नि बालश्च यत्तस्य सिंहरूपस्थितः ना तस्मात्सर्वं समैनेन यद्धं न वलिनैरोल जैमिनिः तेन तथा भाषमाणेन तु सैसे-
न्येन समागतम् निरीक्ष्य भीमसेनस्तु युद्धायाङ्कुद्धान्वितः वारयन्काले सुवच यामयाविदन्न हलम् प्रत्यु-

धनदाभीमेहुषकेनमेदाववः ॥ हृषीकेशः ॥ शैलेमायदिसंभ्रमं तं ग्रामे मत्कृतेऽदन तदानवं भवेद्युद्धं ख्यातं सैन्यं च मा
मकम् सेनेयेत्वद्भुतानातानप्रथमंयो नैकेननेते मयाभीममहाशुद्धेमेनोयात्वया स्वयम् इमां निमेष्यस्तकलायपृः या।
येनतेकेरे समुत्पात्तुप्रदासामिनत्वंकोऽद्यमाविष नस्थिरः सर्वदारेहृल्लाहृण्यंचवूलेनया स्थिराल्लक्षीन।
कस्यापिहृप्यतेममदिरेविभो तस्माद्धृपृः स्थिरं कार्यं प्राणिनिभूतलेलिखिते विपरीतः परोयमः कविभिर्भाषितः।
त्रिलो यसेनामनिपोद्धंनानाम्रविविलोकिनीम् निमेष्योयनरायानिप्राप्तमुखलयपृः स्थिरम् सेनावधूमेम
स्त्रीयसभावंमानिरीक्ष्यते कतेवत्सहृतनेवदः प्राप्तवेपनेलेहेदम् सेनामुखंममत्वेवसंगतेपपुष्पयोरव भवेत
प्रभ्रुवोत्सविभ्रमरवीहिमविष्यति पताकापल्लवहृतं नमुखंदर्शयिष्यति तस्मात्त्वयावस्यातव्यायावद्भवतिसंगमम् ममा
शुसंगवेनानसेनायात्नावदेवहि ॥ भीमः ॥ भवान्त्रयात्प्रथमसेनांवीरविलासिनीम् वध्रुजितेयराघो सेत्वांवपुश्रकसे
गेर तदावयं प्रापयिष्यगदादएनहृरनः प्रासितानिवधः पुत्र सकलानेभविष्यति गृहभिः प्रासनेनेवस्तुवाय।
द्वियराने ले तस्सडहेत्रभावेनेनवाहिनपनेध्रुवम् एतत्समीक्ष्यगात्तथात्वयावीभमहावमः पश्यतिस्वेरयस्व।
प्राप्त स्वकार्यजलदा एकाकेनोपारयिनेनदमासिमहाबल ॥ भीमः ॥ एतस्मिंश्चतोरराजनृषकेनहृदाययोः भी
मंप्रहतिणीकृत्य निर्ययौनाचमूपति कामीवाहृणेनेवायमबलांवरवर्णिनीम् स्त्रीरेवेडयाथसाोगणमगदानेनवा

जै॰ स्तितम् विभेद्वाहिनीं मध्ये गजकुम्भयद्योधयन् बाणेनाहत्य मेदावाहुर्वीक्ष्यमाणः पितामहम् वीरान्यानपुते रोषा
अ॰ द्रोषवलस्य नप्राभवति महोणिः पतितो वीरवरणमध्ये विदारितः प्रद्युम्नो नैवमुंचन्ति किंकर्त्तव्यं मयाधुना एवं संचिन्त
१२ यानोपि पुनः प्रद्युम्ने योधयत् वेदनागरुडं योनिरणराजमुखानि च विजलानीव पद्मानि निरीक्ष्य समरे हसन् प
15 तानि जलहीनानि म्लानपत्तिमसागतः मत्वा बिभेद राजेन्द्र रणेन गजकुम्भानमुतः मौक्तिकानि हतरत्नानि गजकुम्भा
त्तानि च प्रद्युम्नकर्णेहविविहेय मण्डितेच सकर्णजः तेन चासमरे वीक्ष्य संहरन्तं निजं बलम् यौवनाश्वो गजान्
वृषः समाहूयेदमब्रवीत् रथं नदहाणवीरत्वं मयादत्तं समाहर भूमिस्थेन समं युद्धं न पुण्यो मतिस्तुयः पदद
प्रान्तुरं प्राप्ते बालेश्रमसमन्वितम् योपितेव द्रुमिस्तार्थे विरथैयोधयेकथम् तव नाम न जानामि गोत्रं च जनकं च
ते विलेखेव जगत्सत्यं नैवाधिज्ञातनिर्णयम् तस्मान्त्वं वद सर्वं रययाग्रहेकर्णाभिते धन्यस्त्वमपरोधन्यस्त्वत्तो
नास्तीति मे मतिः [illegible]: जलकृपण्यमस्मृते मामकं रविभाषितम् वदान्यो नापरोदाना ये विमाननकः
सम मध्यसभायां पांचाली सिञ्चिता पालीपतनवेदिविना यमोवधान गणितान् धैर्योधनहितैषुणा विनापार्थैः स्थितान्
यस्तस्य पुत्रं निबोध माम् युधिष्ठिरेणनीतोसौ परमं पदमव्ययम् कर्णः पितामहः सम्प्रामरघकेनरहतः स्थितः।
युधिष्ठिरस्य यज्ञार्थं तुरगो नीयते मया नरथं च त्वया दत्तं प्रतिगृह्णामि संगरे रथायवदन्मदीनोयं जनो गृहेनशो

प इति श्रीमहाभारते ज्ञानस्वमेधिके पर्वणि सुधन्वाख्याने चतुर्थः ॥ ४ ॥ यौवनाश्वः धन्योसि कृष्णपुत्रस्येव यथमे पद
रस्व माम् बालं च त्वा समालोक्य न स्मात्त्वं प्रदहामि ते हंसकेतुः बहुपुत्रोसि राजेन्द्र मन्नाह इन मां भवान् कस्माद्
न हीनास्मि न हेमो मामकेवले त्वत्पुरीरं महाराज न विद्यते तत्कथं च न श्रुत्वा तेनाग्रवाराजन्भवान्कुरु न मोमसम ने
मिति: तच्छ्रुत्वा च वनेनतस्य नृपतिर्दृष्टाभिः पारे: ताडयामास नृपते हंसकेतोर्दृशन्निव सतोपारा हुताशके न्नय
कोदण्ड निर्गतान् बाणैनैकेन नवस्याक्षिप्त्वा ते त्रिभिर्दंयत्न् तस्य बाणान् नृपं भित्वा प्रविश्य धरणीतले क्रूरसाद्ध्वं
तं वृतः पूर्व नाराचोन्य योपया स्यन्दनं द्रणविच्छाय कोदण्डं नृपतेः पुनः सप्तभिश्चातपत्रं च च्छामरं ध्वजनाशितः यथा
वाकेन तीक्ष्णेन च्छिद्यते शीर्षजागणैः तथा वै केन बालस्य बाणैनैकेन सत्तदा निखिलं भूतले तत्र पातितं धनुरा
दिकम् सोन्यत्कार्मुकमादाय सत्वं हंसकेतुर्महाबलः विच्छाय कर्णे तं पश्या ममानायत न बैवाणान् तेन तस्य हृदयं भि
त्त्वा पपुः प्राणिनमाहवे जीवने भास्करकिरणाः पिबन्तिव भुवौ यथा तथा समभिवहृदयौ बहुभिः परिवारितः चका
रयुद्धं सम दृष्ट्वा नृपतीन्यर्शयो यथत् ब्रवन्भिर्न रथान सम्प्रो वैनिर्ययमव्ययम् सारथेः स्वपरिः कायान्पातयामास भ
तले ग्रहदृष्टे नृपतिं चके यायात्रोपश्यतामपि दन्तो राजेनि शाहोम्भ् तस्मिन्युद्धे नगविधि बाणां पकारेव हन्ते तक
ऌपुत्रेण लीलया पिता महत्सतस्से वनाशितुथिवियोग्नः लज्जितः संदर्य चार्यावकार्णे समं त्र कम निमित्ते

नै दृष्टिर्बाणैर्निरस्तः पृथिवीपते शरवृन्दैर्नरेन्द्रेण सञ्छन्नः कर्णजस्तया प्रकाशमकरोत्तेन वह्निनाच्छन्नम् वारुणे
प्र नास्त्रेणाशमयामास पावकम् पवनास्त्रेण बलवाकर्णो वारिवाहनम् विध्वंसयित्वा व्यनदन्महानादं रणे
१३ गते यौवनाश्वो ``` क्रुद्धो हत्वा तस्य वैरिणम् रथमन्यं समानीय पर्वतास्त्रं समादधत् मारुतास्त्रेण राजेन्द्र
13 कर्णपुत्रमपीडयत् शिलासङ्घैस्तथाकाशाद्यतन्तु विभासुराः तेनास्य परिघा रास्तीक्ष्णाः पतिता व्यपद्रुतः ।
पौरेन्द्रे हयपते वीरसंग्रामे समरे वैरी तेनोत्थापितो भीमः पुत्रं मोचयितुं ययौ तं विलोक्य रुषा प्राप्तं भीमं कर्ण
त्मजस्त्वरन् प्रमथ्य घ्राणहृष्टितो रथमक्रोदसत्त्विव पर्वतास्त्रं च वृक्षेण विना पथ्यमचरद्रणे यौवनाश्वेन वीरेण
तदस्त्रं वह्निया हतम् बलेन हृदये तस्य भिन्नेन महात्मना मूर्छितो निपपाताशु रथे केन महाबलः कर्ण
पुत्रे पतिते भीमः कोपसमन्वितः चिन्तयित्वा हृदये किं वदिष्यामि पथमेनम् गजकुम्भांश्च गदया विदार्य च
बहूंस्तत्क्षणात् रथान्साश्वान्पतिनागान्पातयामास भूतले जानुभ्यां भीमसेनस्य पवनसुतस्थितः भ्रामितास्तेन
मातङ्गा गगने सरथा हयाः ससम्भ्रमन्ते राजेन्द्र सन्तोकप्रायया पुरा गजा गगनेनीयमानाः सम्प्राप्ताश्च तथानल
म् भ्रममाणोऽवतस्थे तं मितस्तेन स्तम्भ हयपते वासुदेवस्य माहात्म्यमश्रुत्वा वयया जगत ऊर्ध्वपादाववस्थिता
नानालङ्कारवर्जिताः पृथ्वी वक्त्राः सरुधिराः प्रेक्षकास्ते गजसादिनः राजपुत्राभिन्नगात्राः स्रवन्तो रुधिरं

बलवान् गगनाद्भूतलं प्राप्ता यथाभूताः क्रियाच्युताः नराश्च गगनादेद्देभ्यः प्रोणितिनोच्चाः सहस्रशः श्रावनेन महा॰
न भीमयुद्ध इति भूतले ततो नृपसुतः श्रीमान् सुवेगो नाम वीर्यवान् भीमं क्रोधयितुं क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् सुवेगः
यौवनाश्वसुतं विद्धि सुवेगं मां महाबल तिष्ठ युद्धं मया सार्धं यत्र कुत्रास्यसि वै जनः इत्युक्त्वा स रथं त्यक्त्वा गृहीत्वा
महतीं गदाम् भीमं जघान तरसा मूर्ध्नि वज्रवत्स्थलतया वृकोदरो गदया जघान समरे बली तावन्योन्यं गदाभ्यां च
जघ्नतुः क्रोधमूर्छितौ ततो भीमः समुत्पाट्य सुवेगं गगने क्षिपत् भ्रामयित्वा शतगुणं निक्षिपेच्च धरातले सुवेगः पु
नरुत्थाय गृहीत्वा पवनात्मजम् भूमौ ममर्द तस्मिंस्तले दृढं तमिवाभवत् भीमो गजं गृहीत्वैकं सुवेगाय परिक्षिप
त् समायान्तं गजेनैतं चिक्षेप पवनात्मजे शीघ्रमभिजानुभिर्मुष्टिप्रहारैस्तावन्नन्योन्यं उभौ च मर्दितौ तत्र पतितौ धरणी
तले नैमितिः वृषकेतुस्ततो यक्षोत्पन्नकराजानमाहवे येनाभिसृत्य ग्रामास पुरैः सन्नतपर्वभिः तेनैव मे च्छिन्नो
राजा यौवनाश्वो महाबलः विसर्जं समरे वीरं वृषकेतुः समीपगः वसुवाहनेन नृपतिं जीत्वा जयत्वा काममब्र
वीत् यत्किंचिद्दीयते तुभ्यं तत्सर्वं साधनं सम्भवम् सर्वदा तेन पुत्रेण पुनर्जीवनमेव च यो रूपवेत्ति मिकल्लयैवत्वजीवति
पार्थिवः मूर्च्छां विहाय नृपतिस्तिष्ठ तिष्ठेति वै पुनः उत्थाय च धनुर्गृह्य नेदं दर्शितं याविपम् कर्णपुत्रं समालिंग्य वे
दं वचनमब्रवीत् राजा प्राणदस्त्वं मदीयोऽसि यत्त्वयापरिभाषितम् न स्मृत्वा क्रियते युद्धे न निर्णोऽसि हिमो विना गदा

जै
मि०
१४
15

हारणमान्मृतकल्पं जीवितं च सततो वर त्वत्प्रसादाद्दिवीद्यभीमेंद्र दृष्टेयमाशिष मन्यकार्णस्तदा दाता दास्यं वेत सदक्षिण
म् त्वया पुत्रेण वीरेण पालयित्वा हि मां रणे त्वमायाहि मया सार्थं यत्रैतो बलिनो रणे इति श्रीजैमिनीये आश्वमे
धिके पर्वणि यौवनाश्वनयो नाम पंचमोऽध्यायः ५ ॥ जैमिनिः ततो युद्धान्महावीरो यौवनाश्वनृपारितो सु
सन्न भीमेन स्वसा पुरी प्राप्य भूयसा काम् मेघवर्णस्तत्र राजन् दृष्ट्वा भीमस्तन्निधौ स्थितः समस्तमन्वीर किमिदं
भाग्यकारिणम् चिन्तयन्बहुधा दैवमनन्तं सचेतो मुखम् ततो नृपः प्रसन्नात्मा वचनं चेदमब्रवीत् प्रणम्य पाण्डु
वंशीरं वृषकेतुं च माशिष यौवनाश्वः भीमसेन कुमारस्य वृषकेतोर्महद्बलम् संजीवितोऽस्म्यनेनाहं जोह्यपाण्डु
मनः स्थितम् प्राणदेन समं युद्धे कथं भूयः प्रजायते तस्मान्मां नय भद्रं ते गोविन्दं प्रति पाण्डव मदीयं यज्ञमेवा
जाते द्रष्टुं हरिं मे तन्मनः यत्किंचिद्दृश्यते वित्तं पुत्रपौत्रादिकं मम शरीरमपि राज्यं च सर्वं कृष्णवशानुग गजानाम्
यिष्णुप्राणमयुतं विद्यते शुभम् रहेशिरस्तथा वीरपमे राज्ञा यमाद्यं च पातयिष्यामि यत्ते सिंहरसस्यापि रहिता
स्वपुत्रं तु भीमसेन मया सार्थं समारुह्य सैवगकर्णजा वैतागजमत्रं सकोपन श्रानुवोम नगरी रम्या प्रवेश्यतामम्मा
त्वया नगरी तत्र नानाधान्यके विशालामयिते पुरः पताकाभिर्विचित्राभिर्मुक्ता दूतोदकप्रीतनताम शुभा ततो भीमसे
ननीराजयत्तभामिनी जालाभिस्तु वनमालाभिः पूजयन्तं हि कन्यकाः एवं संदिश्य नृपतिः प्रविवेश समपाण्डव

मेत्रवर्णेन सहिता सदा युक्तो नराधिपः राजमंदिरमायान्तं भीमं देवी ददर्श सा सुवर्णपात्रे न्यस्तदीपेन कृत्वा पंचे
ष्टिशं शुभम् कुंकुरपल्लकोद्भूतं स्त्रीभिर्युक्ता समाययौ नीराजयित्वा तं वीरान्विदं वचनमब्रवीत् रासुवाच
येनमेकार्णवस्त्वरसंग्रामं यदुपतिरक्षितम् कर्णितेनाद्य तस्माद्यकीर्तिः सुलभा भवन्तु मे जैमिनिः इति तेनोक्ता
तेनैरातूपविष्टवरासने ततो नाना कथाः कृत्वा भक्ताच शायनं गताः प्रभाते समये जाते कनकाथीनराधि
पः उपविष्टः सभामध्ये सह भीमेन भारत श्रादिदेश जनेन सर्वे पुरसैन्य च कोविदः सर्वे गच्छन्तु तत्रैव यत्रैतो
ऽस्य पांडवो सदाराः पुत्रकैः सार्थं मज्जना लम मदा तया मत्तो यावर्णकस्नायमयत लम्भ मेदिनः पश्चि
मा पूर्णासु याथिन्द्रप्रदीय नागगतायेन हुंडुभिस्ताडिता घोरा मेघरावा गजा यदि सुवर्णमूविताया न्तु कलभाः
प्राकटाष्टशाः प्रभावती च नारीणां मधुनेन च भूषिता निर्यातु द्रौपदी द्रुमे ह कि नीचमममथ्यमामू वसुवंदे
नसंयुक्तो यमे राजपुरी शुभाति तत्रभागीरथी गंगा यसेषु भगवान् हरिः सैयोगस्तत्र सर्वेषां कस्यचित्तेन नेतो
दयित सुदेवं च समाहूय मुदितो प्रानराधिपः त्वमस्माकं पुरे स्त्रीमान्समन्तान्समथनाजनाः प्राप्तनासह
नान्सर्वान्समराजपुरेनय जैमिनिः एवं तेन समादिष्टः सर्वं च होम माहितः मातरं प्राह मा राजन नृमि
धर्मजम् जननी प्राह साधु पुत्रे न गन्तव्यं कथंचन विना त्वया न कर्तव्यो मयि जीवति पुत्रक प्रश्ने तत्रमा

नै॰ स्व॰ १५ भागीरथीगंगानानाजनसमागमः स्वयं स भगवान्दिवः कस्मान्निवृत्ति याचकः युधिष्ठिरस्य येतेन्ये ऋषयो
पि समागताः उत्तिष्ठ जननि त्वं हि गाविंदेयप्रपसंगतम् [illegible] मेवं वदस्व ड्रहे तेनागमिष्याम्यहं पुरम् नेदं वा
न च धर्मोपि स्मृतेश्वर्वे कदाचन भवानिवर्तनेमृपिद्राककृतो धर्मः कदाचन हद्वाहृस्साम्प्रतं नाना कार्यं धर्मं समा
15 वेद नैमिनिः एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्याः स्वेदवान्नृपतिर्ययौ प्रतस्थावचवौरम्यं नृपस्यास्य करेयरम् नयानि
जननी राजन्मया सह महात्मा तम धर्मराजस्ततः इष्टेन गृहं पतिमेवति राजा तस्य वचः श्रुत्वा समानीय जर
द्गवाम् प्रावाचवचनेरम्यं द्विनेनस्यायया भवेत सर्वे लोकास्तत्र यान्ति यत्रैतो धर्ममाधवौ मयेवसद्धि
नायाद्विजरूपेणगजाह्वये नवनिवृतिहस्याविसृकिंगीवचवृहता श्रन्यास्तु पावनाः प्राप्तास्तत्र मा
नः समागताः सतो दर्शनमात्रेण विलयं यान्ति देहिनाम् पातकानि च सर्वाणि नात्र कार्या विचारणा
वज्रा नागमिष्यामि राजेंद्र द्रक्ष्यामममगमिष्यति वथगणस्तुमेंद्रहानानाप्राप्तिष्यन्ति मद्गृहम् गावःसमाःपधि
पक्काये देवेन्द्रतिष्ठन्ति साम्प्रतम् नवनीतं घृतं गोयाः संतयष्यन्ति मामृकूम् दासदासीगणश्चौराज्ञोगमिष्य
न्ति ययागतम् मम कृस्नेन किं कार्यं न च धर्मेन साम्प्रतम् ययास्वकार्येनन्वग्राः कृस्नयमीदयः स्थि
ताः नयास्वगरहे कार्येषु व्याग्रास्मित्रुपनंदन भवान्राजसि [illegible] यागश्चासितसुरम सर्वे लोक

स्वसेनेश्च पुरो भविष्यति नराधिप जैमिनिः एवं ब्रुवाणं नृपतिः गृहीत्वा तं नरकुञ्जराम् बुद्ध्वा तत्र हृदन्ती वदोला।
मारोप्य तां ययौ प्रहृष्टश्च विस्मयन्नेव तत्स्तोमं गदन्नुतः पुनः भीमाय कथयामास चरित्रं वितनं विभ्रमम् तस्मा।
नरक्रूवायास्तु ततो नागपुरं ययौ एतावदुक्त्वा वचनं भीमे हृष्परितोषयन् न्यवसत्पंच रात्रं च पश्चाद्धृष्टो विनिर्ग
यौ बलेन महता युक्तोथ मेराजपुरं प्रति याननानोस्थितो भूमिर्यत्र विशुष्यति रेवच पप्रच्छ भीमो राजानं महा
बाहो ग्नेनो नृप त्वां निवेदयितुं देव साम्प्रतं बलसंयुतम् कर्णेनस्तव शुश्रूषां करिष्यति गते मयि एवं तिरूपं
तरसा सुजगाम युधिष्ठिरम् ततो दृष्टो राजानं भ्रातृभिः परिवारितम् नमस्कृत्य महाबाहुः धर्मराजे
वृकोदरः समालिंग्यानुजान्सर्वानिदं वचनमब्रवीत् भीमसेन उवाच तव प्रसादान्नृपते वयं कृपालिनः
सदा समायात स्वतुरगो यौवनाश्वेन संयुतः कर्णपुत्रेण संग्रामे सराजा परितोषितः बलेन महता राजा।
सदारः ससुहृद्गणः प्राजावनीत सभार्यां द्रौपदीं द्रष्टुमागता महत्या च श्रियायुक्ता स्त्रीसहस्रैर्विला
सिता इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिके पर्वणि भीमागमनो नाम षष्ठोऽध्यायः ६ ॥ श्रीजैमिनिरुवाच स
मागतं नृप श्रुत्वाथ भीमं वचनमब्रवीत् भीमसेनेप्सितं तदा हृष्टेन परिहर्षितः युधिष्ठिरः गच्छ त्वं द्रौपदीया
स्त्रैकयं तेन वृकोदर यथा करोति वै भूषां प्रभावत्या स्नुहदर्पणे जैमिनिः न गामभीमसेनो ययत्र सा पार्थि।

भै प्र ४६
16

वात्मना विलोक्य भीमसेनप्रामं दृष्ट्वा सन्तो हृष्टेन चेतसा । तस्यौ भीमसेनः प्राशिष्य स्त्री स्वागते चेतिमा भाषितेति दृष्टपीरा
त्रैसेयमिव नानापुष्पैः सुगन्धिभिः पूजयित्वा तत्र पुष्कलमाल्ये पुत्रः दृष्टो निजास्तने देवी पुष्पकमाल्ये स
तो भीमः राजा समागतो देविस भार्यास सुतः स्वयम् तस्य भार्या विपुला लावण्य सहस्रैः समन्विता
वीक्षितुं तां समानाता भिक्षायाति च सुन्दरी तस्मात्स्त्री भीम कृत्स्न भीमस्य नारी गृणतं सदृशितां वयं नरो नव गत्वा
मः सर्वदेवि तत्र पश्यति हर्ष सादेवि कौतायान स्नविताननवमंडनम् तथ पथा मित्र यात्रूर्वं सम भू वेजन विस्म
यः यदि द्वारवर्ती देवि यदि त्वं ममरूपगतः भविष्यति तव कापुण्याभा स्वभाव त्याम सदा पुत्रा विचित्र महता ।
वासे सा श्रविता नृपतेः श्रिया [illegible] सुतं संतुष्टि निवसति भाविंदः किल या इव सैव वृमंडन समं तं निगे ।
पुत्रा भीम इति कोदर [illegible] भीमसेनः ततः क्रमः समागत्य सह प्रमेतमने नच योवता स्वभावयिने सरोमः प्रया ।
यो मदा वृष्यकायन वहुलाः प्रस्थिता सत्र संस्थिताः यौवना स्मापितरा पुरस्कृत्य च कर्णे जमसुभूरवा ।
स्थितवान् सौवीत माता नृपागमम् नानावादित्रवादेन कम्पयन्निव मेदिनीम् एतस्मिन्नेव काले तु यमराजा ।
समागतः दृष्ट्वा नृपतिं पार्श्वे गन्धर्वसैन्यसमन्वितम् सम्भृतो संगता इमेः समालिंग्य नराधिपम् नमस्कृतः स्तुतेना ।
पियो वनाश्रम तयो मता नमश्चाय समयोत्मा ययाभी माद्यामम वचना तो बाध वभ्राजन्यं चमस्तव तत्पाधुना क्रमः ।

पपुयमहाबुद्धे सहायं येषां स्व स्वहि प्रभावतीवनेभार्या कुन्तीपुपुपन्नमाचिरम् जैमिनिः यौवनाश्वोपितेदेव
मनन्तेप्रणताब्रवीत् महहुवदनो धन्नाधर्मराजस्य यज्ञपवन् यौवनाश्वः धन्योस्मिदेवनरनागाधन्योऽयं यस्य कार
णे भीमादयस्त्वयोवीराः सम्प्राप्ताममपुरींप्रति वृषकेतुरयं धन्योरक्षितोयेनपालितः कृपार्थं स्वनमस्वाक
म्रोः वैस्त्रवाणं कृलाश्वणी येनत्वद्दर्शिनोलोके सर्वपापप्रणाशनः जैमिनिः प्रभावतीवनोकुन्ती पार्श्वेतीवेव
सात्वतीम् समालिंग्यनमस्कृत्य तस्मैपादश्चेपरायणा तयाब्रुवन्नन्यपतिंनमस्कृत्याग्रेतोब्रवीत् भवत्वयं परमेवी
हप धन्योभवतिषु तले ययायुधिष्ठिरोराजा मान्यः पुण्यपुण्यमवेदा तयास्माकं यौवनाश्वोनाथारेवानमा
गतः जैमिनिः कृष्णेपिदितानम्यवोन्नमस्कृत्यजनार्दनम् प्रोवाचवृषकेतुधर्मराजेमहामतिम् किंवर्णया
मिराजेन्द्रवृषकेतोमहात्मनः महिमानमतीवास्य यत्कृतोदर्शितोमया विनाहस्तेहियज्ञास्यप्राभीवेव
पतनया धार्यतेमानवैर्मेदिः त्वन्मवेधेनभूतमम् पुनः परेह बीकपुनर्मेचामिपदाम्बुजम् तावकं धर्मराज
स्मरनरः परिमुच्यतामस जैमिनिः ततोहतिः परंतेषु स्वस्वयाकौन्तभारत सहैवं संस्थितेवीरुमालिंग्यरवि
पौत्रकम् प्रविवेशपुरं कृतोधर्मराजेननिर्मितम् न्यवसन्मासमात्रं हि पसुवाचयुधिष्ठिरम् व्यासः चैत्री
गताधर्मराजपौर्णमासीहिष्यतः यतस्त्वसमयेप्राहुरेमासेचैकादशीन्तय तस्मात्कुन्तिनगरीमगुसेनेन

नै
म्रा·
२
17

पालितम् यौवनाच्युतमहितोद्वयं पालयतस्तु तः नवयुते वयं सर्वे त्वया देवनिमंत्रिताः आगमिष्यामहे सर्वे
तथाकार्यं विधीयताम् जैमिनिः तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य वचनं धर्मनंदनः प्रत्युत्तरं प्रददौ तस्मै ज्ञात्वा कृष्णायमान
सम् गते कृष्णे अथ धर्मराजो व्यासेन हि समन्वितः नगरं पालयामास मेरुपेवतमर्चितम् व्यासं पप्रच्छ धर्मात्मा स
तत्त्वस्य कथामिमाम् व्यासश्च कथयामास महतस्य महात्मनः महतेनाहतः सर्वे यस्तार्थं जीवपर्वत इंद्रलो
कं गमयामास नयाश्यानीव मानवः तदनुपोषिसंवर्तेनातदा दक्षिणोन्नतिम् प्रार्थयित्वा कालं वर्षे संवत्सरकु
प्राप्तवर्कौ लब्ध्वा यित्वा वरं दत्त्वा यसं कृत्वा सुपूजनम् यथागतं गतो राजा श्रुतः स्नात्वा दिवं ययौ जैमिनिः यु
धिष्ठिरोपि पप्रच्छ व्यासं धर्मं पुनः पुनः यथामति श्रुतान्सर्वान्कथयामास पाण्डवः इति श्रीमहाभार
ते व्यासप्रोक्ते पितामहेति मतस्तु द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ जैमिनिः श्रुत्वा व्यासमुखाद्धर्मं अथ धर्मराजो
युधिष्ठिरः पप्रच्छ प्रणम्य मान्सर्वलोकहितावहान् युधिष्ठिरः किं नरैर्भगवन्कार्यं संसारभयभीरु
भिः कथमत्र भवेत्कीर्तिः परत्र च भवेत्सुखम् व्यासः ब्राह्मणोपधर्मे प्रायस्तापतामयं ज्ञात्वा नित्यं प
करोति शुभकर्माणि त्रसौख्योहितो यशः परापवादाद्विनोयः परद्रव्यपरस्त्रियम् न कामयेत्रगृहमाति न
स्मृणाति हितं रुचः दानप्रियः सर्वधर्मज्ञो दाता गुरुपरायणः आत्मवित्संगरे प्राणान्समरत्यवसृजन्नेयदि ।

सम्प्राप्नोत्यमलां कीर्तिं चेह भर्त्सो परत्र च वैधव्येऽपि च नरा रक्षत्सम्यक् च शुभव्रतानियमैः गवां शुश्रूषणे कार्ये तत्पर
प्राणिनां हितः प्राप्नोति विपुलां कीर्तिं गतिं चास्य निर्मलाम् शूद्रः स्वैव तेन विप्राग्निज्ञातीः स्त्रैवमन्यते यथास्य
रमताप्नोति ध्यात्वा नारायणं गतिम् विधवा या भवेन्नारी कामासक्ता हि भागिनी बहूनां कालं दुःखं दयापुरुषं श्रुति
गच्छति धनश्रद्धामद्यपा सर्पिणीव सर्पवल्लिनी सा जन्मपातयन्त्यस्य पतिताना जायते स्त्रीनी केशलनिहन्तया ता
लुः स्वां पल्याचास्य प्राप्नुवम् एभिस्तलल्ललिते सर्वे भर्तेः सत्स्वयितो हन्ताः स्वकर्मैव पातलेन तस्या वै संग
तिगताः तां नकामयते मैदानसत्जीव तिवेदाणान् साधराद्रक्षतियाति पापैरस्य च विक्रियान् नित्यकर्म
रताया न गृहकार्ये रता च या श्वश्रू श्वशुरे श्वसुरे स्तु ये देवतान् माङ्गमेनं धनालत्रे विभ्रनीलत
णं त्विदम् स्यात् कस्त्वपितगेहेनपुरवां गहेहेत्तेन नहि लापकवहुल्लाभाज्ञेनभविवाप्तमा दुराचारवती
यान्तु न या स्वयेन ज्ञञ्चित् बाल्येवरक्षितानातानायौवने च तिनः पति ः वार्द्धकेरक्षते पुत्रान सते च ह्रियोक्षि
नः स्वतन्त्रं त्वं योषितोहि न स्वभायोपकल्पते कृत्स्नातिकस्सुपाराके ः पतिपोष्य पतनन्तम् सा गतिर्वरमा
प्राप्य पतिलोकमहीयते नव्रतं तीर्थयात्रा नानव का विद्युज्भाक्रिया कर्तव्या न तयाराजं श्रमः कायानः
तेषाय ः प्रीलभगेननारीणां दोषास्तबहुवः स्मृताः स्त्रीणां नैव च विश्वासो वक्तानां कार्यं तेन नरैः विनाम

मै
श्र
१८
18

मासिनानां न विस्मासोन न रवश्वट : बहुधादृसनेयानुवालेनपरितुव्यति इमा पुमांसं नविशं पश्चाद्यान्यनथावति
गायन्तं पुरुषं हृष्टा कर्णेकंडूयनेकदि म्सवैलम लकं स्वेनु कृतेलज्जते हृष्ट्वा बालं स्वकटिमोरोप्य न खेव लिख
तेमदीम् विवस्त्वमखं नीचैः कथ्यां च कृतनमस्कृत न् मध्याह्ने वदिनान्ते च स्नानव्रजने बहिः पुमां समभिनः स्थि
त्वा कर्णरातिन्त्रम्भनेष्टु व्रजन्नेराजमार्गे पुरुषं दृष्ट्वायेन नवा सुहृद्गुहाहासं हसति लप्यहृष्टावपश्यति ईदृशी
याभवेन्नारीविसृयावंधकीनरैः दृष्ट्वा परगृहं याति दृष्ट्वा पश्यति ते जनम् इति कानन नैवेषितनावलवैव पारगा
मालाकारी नापिती च नयाथा च किरेव च फेनास्यिवतिपदाग्निविक्रीणाति न याम्भवि सैरंध्री वापिदासी च तथा
पति विवर्जिता रनिका पन्नदीनाम तथा कापालिनी नटी ईदृशी नां संगेन नयस्मात्त्वम्यति मानतम रवेरिणी।
तानु रानेंद्रविसृयाधमें नंदन तस्मादृहे नित्युयेपार्थन विश्वासः कथं च न प्रजाः पालयमद्वेतेनास्त्वन शासन
पश्यति सुसहायकाय पिश्नुनो नास्तिकोहहानरः समीपे यस्ति नोराजामनानां चकृतः स्वतम् नोचरन्ति न येय मे
सर्वे लोकास्त्येव च नविन्तय न्तिदेव पादेव की नंदनेन तथा आराधयति देवेयः पालितो मनसिद् प्रभुम देवनस्यः।
सविलिय सुष्णालोपिद्र रिपुः इति श्रीमहाभारते आश्रमपिकपर्वणि व्यासवाक्ये नामाष्टमोऽध्यायः युधि।
ष्ठिरः कथं लक्ष्मीः स्थिरा तात प्राणिनां हि गृहे भवेत् गोविंदेन सदा वासः कथं जायेत तद्वद व्यासः शृणु

त्प्रवक्ष्यामि यथा लक्ष्मीः स्थिरा भवेत् भार्यापतिपरा यत्र पुमान्कामान्विसेवेत् क्रान्तेनानानितियोमोतीकृत्सा
दीनपोवदेत् श्राद्धे तमेवयेद्यस्तु वित्तपूर्वादयेनपेहकान् श्रद्धावान्कुरुते कर्मदत्वाचमधुरंवदेत् कृत्वा श्रुरुव
माजैोर्हितं भवेद्धाविकात्यनः परस्त्रियंचसम्याप्ता स्वमातृवत्तुविदति आरामस्यत्नकर्ता यो वापीकूपमठा
दिकृत् तडाकसत्रप्रासादविप्रमंदिरकारकः गौरीवरयुतेयुक्तमवर्ती यंप्रचारकः सदादानपराभीतः पा
पतस्तत्परस्तथ एवंविधेनरेपार्थरमास्तत्राश्रयते भुवि सत्यशौचवृद्धीनिषेधः प्राणिनां शुभचिन्तनम् तत्रस्थिरा
यतेलक्ष्मीयत्रनारायणोहरिः इष्टापूर्तेष्वनुरतं स्पृष्टं वृषलीपतिम् तथासूतकतारं द्यूतेचैववसक्ति
यम् प्रयमेवाहितस्वबसर्वैः पार्थिवबंधुभिः इक्ष्यते सेवनंयत्र हुतं न सूनेवराहके अदेवस्त्रुतभिर्भवताकी
डितेतत्रप्राभनम् जितमित्रवशाकामिः पुराणातचरादकेः मयानदेवतातनकेरवाणपूर्वदत्तयः तस्माच्च
यादशेपत्रे क्रीडितेयत्रमानवः त्याजितः सत्क्रियानित्ययासुत्रिपरभोजनम् मदिरापानमत्रापि मृगयासक्त
लोचनः साधुनिंदापरोयस्तु गृहदाकारभेनकः तस्करः कोपनादीनाथान्तनाचोपहारकः रसानोवैवथा
न्यानामयहनीवपुस्तकम् तृणकाष्ठसमूहानां पुष्पमूलफलांस्तथा लेनसस्वस्तनानीमनोरमास्त्रालः सउब्ध
ते अमार्याचैवसेकान्तो व्यतीपातेचैव एतो पितृतयाहतीर्थेयामथुनेसेवतस्तद्रे एतेनकथिताः पापत्

नै नष्टं श्रुतिपूर्णमय समानयत्वं गोविंदं यथा यतः प्रजा येन विनानुकास्ते देवं नेवा सोनव समुद्रवावहः जैमिनिः एतच्छ्रु
श्रे त्वा मेने सर्वस्य वचनमिति तेजसः पप्रच्छ च स्मृतिं राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः युधिष्ठिरः उवाच भीम महाबाहो कंसं प्रति
१८ ममास्तया न मानयथा श्रीगोविंदे पुत्रपौत्रसमन्वितम् यप्राप्ता देवकी देवी रुक्मिणीं वृष्णिवंशिनीम् एतच्छ्रुत्वा वचः
19 नं सर्वधर्मराजस्य धीमतः नमस्कृत्य तथा सर्वान् स ययौ पथमेकाकी तदा संप्राप्य लाप्रीरम्यां स्वयं कंसेन पालिताम्
यावत्स विपुले वै याति मंदिरं माधवस्य हि तावत्स ग्रसनेन च भानुनेव बहुभिर्वृतः रम्यं तं देवकीदत्तं पात्रे कांचन
निर्मिते कचोलानां च तत्र क्षिप्तं निलसंयुतं दिनहरिः पायसं च इसंकाण मध्ये प्राकेरया श्रुतम् भक्तं कुमुदव
र्णाभं भद्रान्कृष्णप्रभानथ नानाव्यंजनसंबद्धैर्विभिः पंक्तिभिः स्वच्छ निम्बरसेन चाडिम फलमूलरसेन च वै
कृतान्यकृतान्येव पानेभ्यो भाजने शुभाः इलानवशिपूपा यानु कर्पूरमर्दकृतः शुभाः मरिचा पिप्पली साई मे
लास्थूलकर्पूरयुताः नानाकुसुमसंमोदयुक्ताः सूपैः कृता हि ते मंडकाश्च नैला रम्याः समाहृतैर्डु विम्बवन मि
नयासंहृतेनाश्च डरयेन कथितेन च मधुवर्णेन गव्येन घृतेनास्मि विभाजते कांचनैर्नैव कचोले स्थिते कांचन
सुप्रभम् यतेस्ववासिते प्रीत्या दत्ते देव्या यशोदया नवनीताधूमय त्रणवैं इक्रैन कृताज्वलाम् नवनीतं पूपतेन च को
वनप्रभयान्वितम् सौवालिका पुरीकामाः प्रातर्निस्थितु इलवेष्टिनः हृषिका स्त्रैवद्वीरा एला विकारसंसमाधि

काः गणास्त्रु सत्रसंगास्त्र मालतीकुसुमादयः पर्पटाः कर्कराः स्यामा माषाः कुष्मांडसंयुताः वटकान्नवधाः रम्या भुङ्क्ते
देवकीसुतः हिंग्वाख्यजीरमरिचैः भूषिताः इंगणे तस्सुभाः सुल्के नलवणेनातिस्फुटे नेलेन पाचिताः कंकमाषाः स्नेह
हीनाः सातनाः खण्डजेनाः दधिदुग्धयुतः कोविदिविनित्वन्नसयुताः शालास्सयुताः कोविन्नया कायथयोयुताः
राजिकानलमध्यस्थाः स्तयान्येसिनयासद रसेस्त्रुतमिस्त्रुवान्य वटकानवधास्थिताः वन्नप्रभास्लकदिनाः स्मार
वीजमरिचाधिकैः शकलैनोरिकेलस्य लवंगयुत्तानसंयुताः सितवल्ककनास्त्राम्य इत्येनेवविनिर्मिताः चूनदोत्रषिता
व्यास्तुकदादन्नप्रलोडिताः लस्वासिकास्त्र कसरारम्याते त्रवफाणिकाः पारतिकाम्लैवबहुः कनास्त्रे इाप
माश्चमादकास्त्र सम्मताः वारवीजैनवासिताः वातोकिवास्त्रम मणी हृदतियोसनिर्मिताः वाधीमस्त्रुस्त्रुभाक्षा।
न्येतिलेः च्युणकवीजवे मोदकास्त्रुकतास्तिलत्ररणकाः स्पवेकेसे प्रामृते गरेस्त्रीतास्त्रुतजैव कसस्पार्थे सुभाजते
श्रसल्लकघायेतिक्त वमपुरंसिषकादरम इहषणभाजतेमांसे भक्षे वेदेवकीसुतः मांसंतसेस्कतस्स नेसृगवाहभा
तसमवम प्राप्युकेरोहकैवैवतनुर्थमेवसम्भवेम मत्स्यमांसलावकवतैत्तिरभुविभावुकम नानारसयुतैरम्बु
भुङ्क्ते देवकीसुतः श्रणीत्रमानितीकादतयाईकारमर्दकम नारिंगविविणीकदकीहल्लफलमवय वशारंनस्स
रीतानं स्त्रुभंनि स्वफलनया मेदफलेलवंगवस्त्रीफलेतिरकेलतिम वल्कलवणकारीरंनयाकायफले

नै॰
म्रा॰
२॰
20

नवम् द्राक्षाफलं चनफलं रम्भं कण्टकिनीफलम् द्राक्षाफलं च तुनफलं धात्रीफलं शुक्तिभावं फलं मं वाटको
तथा रम्भाफलं विघ्वलीकमरिवा स्वमनोहरा: शुक्लमर्पणं तैलेन लवणेन समन्वितम् तथा राजिकया सिद्धं
त्रिविधैर्वेष्टितसितम् तत्कालं तु भुजि देवो देवकी वाक्यतो स्थित: समीपस्था रुक्मिणी वलक्ष्मणा वा रुला
वेना सत्यभामा जाम्बवती च जनेन समन्विता: बाहुवपुरसुराव रणं दुलयकेकणा: हारकेयूरशोभा
द्या वक्रह ष्पाजनार्दनम् दृष्ट्वा कृष्णं किरीटं तत्या वीजयन्त्या ह्लसन्ति च कथयन्त्य: कथाश्चित्रा: स्नापयन्त्योज
गतृतिम् पारिजातानतराम्लानि ऋसमानीन्नविभ्रती सत्यभामा स्मितं कृत्वा कृष्णं वचनमब्रवीत् सत्यभामा सो
प्रते भोजने कस्य समीचीने ह्युपस्थितम् गोपालत्वं परित्यज्य तत्कृपानेन वो मे कथम् तिर्यक्त्वं भो भवान्भुक्त्वा ऽग्र्या
ग्राम्यैः पयस्तृणा: पिबन्ते च तथा देव कालिंदी तटसंस्थित: गोपालानां तद्दध्यादि हृत्वेन तव विस्मृतम् युद्धोन्नमात्र
वाच धर्मे रतेन लभते फलम् धर्मराजस्य संगेन सर्वे हि ऋतुते हरि: वामदेवी जल्पसे तद्विधे: पयूप रुक्मिणि वे
भवम् ग्रस्याप्यायेण मे नाम्ना: कर्मणा सम्भविष्यति तीर्थोपदेश महिमि वात्मानं कुरु शोभनम् नमो पयूप
सि कल्याणि भुंजानो कर्मण: फलम् श्रायन्ति या मिथुद्वेतो न मो वारयते हरि: वेदभाषितमाकर्ण्य कृष्ण समे
रमते मन: तस्मान्मया स्वक्रियते सेवनं सर्वदा तितो देवकी नलज्जसे कथं त्वं तु वनी केण एवं प्रति श्र

तजननीयस्य वसुदेवोस्य नंमदः उभाभ्यां कुरुते कर्म तव का गणना शुभे निखिलो यं पुरादेहे विधृतस्तु मया लघुः
सगर्दे कोस्य कर्म ब्रुवती त्वं न लज्जसे ममादेव यदा जातस्तया प्राप्तं स्तवं धनम् वसुदेवेन वीरेण पश्य त्वं कर्मणो
गतिम् खलत्वलत्वणस्त्राये संहृतः पुत्रसूदनः तस्मान्न माता न पिता न भार्या श्वश्रुर्यान्तु स्वयम् सर्वे स्वकर्मणा
भद्रे जीवन्त्येते हि मानवाः सत्यभामा त्वयामेव वचनं साधु प्रोक्तं कोस्य सन्निधौ न त्वं कथं न प्रपुत्रान्ति सर्वे वि।
प्राजगद्गुरुम् ईदृशं तावकं पुत्रं पुत्रो ये विस्मयो मम कर्मणां नापाके देवो मदतो न फलप्रदः सदा गोपवने वा।
सी कर्म कृष्णं न विंदति अस्मिन्न देसदा कर्थं कु वर्णितो वन्ति मानवः हृदयेन तु धृतः सर्व त्वयाने वनितो हितः म
यानुधार्यते भद्रे हृदयो यविहृप्यते तस्मात्त कर्मणः छेदं क्रियते नान्यथा कथम् तस्मात्त हृवनं मुन्याप्रसन्न
वदनो हरिः यावद्धूते वचः किंचित्तावद्भीमः समागतः तं दृष्ट्वा हृषीकेशो भीमसेनं समागतम् वासयामा।
स तत्रैव संख्याव चैनं नतम् किं वदिष्यति भीमोसौ तत्र च भूत्वा यत्कौतुकम् इति श्रीमहाभारते जैमिनीये
अश्वमेधिके पर्वणि भीमागमो नाम नवमोध्यायः जैमिनिः वासितस्तत्र वैसे तत्र श्राविदात्मा न वृकोदरः
प्रहसन् स महाबाहुः भीमसेनमथोरयाचिरा भीमः मामवृत्ताय कस्मासौ भोजनं क्रियते यदा मनात्किं देवकी
देवी सत्यभामाथवागता महार्घं किंतथान्ये वा मेघा राष्ट्रे न वर्षति किंवा पुत्रस्तयोपाप्तो रात्रौ सेनवनावेन।

जै
अ॰
२२

21

किंवास्त्रीभिःसहायोयंभीमसेनेक्रियतेहृदि ॥ जैमिनिः ॥ कालस्तुवेदयामासफेणिकावर्णनंस्वयम् पर्यतानां
महापाहस्तत्रहंसेनवैकृतः कथितांपिवमानोसौयुधिष्ठिरघटनिस्वनम् अर्जुनेनस्वसृताभिर्भीम
सेनप्रहर्षिणीम् श्रुत्वाभीमोथवचनंमिष्टमाहहसन्निव नचैकोपिवतिर्यःपश्चात्ताभ्यांतत्कथितेकथम्
हृतिकोतांनपूपयामियथाकर्णाविवर्धितः नोसौसुद्योतवथोन्यायंयापिहात्यास्ततोधिकम् किमुच्यते
नजानितोमस्तलेनहलेनवा सम्यग्ज्ञानीयदापाहुपुनरेवाहपाण्डवः वटकःकिंगलेलग्नोगदयायोय
यास्यहम् पिपिपत्रकोमदीयोत्रयस्मिन्कोहेतुभ्रामकः सर्वेयेपवनेतास्तुविशन्तिचमुखेनव वटक
स्ववराकेस्यगणनाक्रियतेनेनाभ्यासेनगोविन्दमाउडुम्बेप्रमत्तय हरेदेपुण्ड्रस्मायातमाप्रमत्तमा
मितःभक्षितोनैवहस्वदोमविष्यामिहरेस्तव अथोनगमनेमल्लक्षुंगन्तास्मितेपुरः यत्रपविष्टेनम
याहृप्यतेसचराचरम् कृतस्थास्यन्तिवैलोकास्त्वामेवपुरुषोत्तम श्रोणायायपरयाप्ताभेमदमालेहीपाः
वम् एकाकिनेभीमसेनेनयवाक्यमुदीरितम् किंकरिष्यतिकुन्तीसाविनाभीमेनमदीनले नस्मृतोन्यु
ज्ञगुताऽहंतीभवत्येत्याहत्वोमव पालितेपमेराजनत्वयैवाद्यनिपातितम् श्रुत्वान्नैभगिनीभद्रापा
सेनत्वोदिशाद्रसम् कथयिष्यतिकस्मैसावालपुत्रविभागिनी सर्वोमन्दूरेनाननित्यनवदीघ्रानजा

एते सर्वान्स्तनसिष्यस्थान्तं भीमसेनं तमासृज सृजनेस्य त्तुमानाय सदासे मात्र यागतिम् जैमिनिः एवमुक्त्वा
वचस्तस्य भीमस्यामिततेजसः उवाच देवकीपुत्रो भीमसेनमिदं वचः श्रीकृष्णः स्वागतं ते भीमसेन मसि।
तेभवं तेस्वर मयाच सहितं भीमभोजनं कुरु मानद भीमः त्वमोसि कृष्ण सपत्नान्मायरिष्ठ कृत्वा सितोदरम् त
मेतनयि जगन्नाथं परं त्वां निगतोस्म्यहम् श्रीकृष्णः भुज्यतां भवता भीम मयादत्तं महाबल न चेमत्सिष्ठिथे।
किंविष्णुना पार्थ्यं येन नयान एतावदत्स्वा वचनं गृहीत्वा दतिले केर भीमसेनं भोजयित्वा सहदेसेव समुत्थि
तः फलानि बलति पत्राणि फणीन्द्रो वमनोरमाः दिव्यचंदनकर्पूरपुष्यामोदस्तुभावहाः गृहीता भीमसेना
यद्दतो भीमार्जनार्दनः उवाच वचनं दारुकं सात्यकं तावत्सुतं मम प्रद्युम्नमनिरुद्धं च निषदषदमेव च उवाच कृ
तकर्माणं हृदिकं प्रेषितादय यथाम्मदाननसा तेव यथम राज्ञ पुरे ब्रजेत मम स्तया वाजिमेधं प्रपत्स्यन्ते येन यथा स्तुवम
देवकीप्रमुखाः सर्वा मातरो याः तु पाण्डवीम् सूतः पट्टम मे पुत्रो यत्नेस्सलं करिष्यति यत्किंचिद्धि हि द्यते वित्तं
प्राकटैः करिमुक्त तत् सैन्यस्थास्वतेरे योनं यथम राज्ञ विकृततनम् तकिमाणि सैन्यभामा च सर्वा वधूः पयुत्तय एकाः
एवपुरे भीमा वसुदेवेन संयुतः राजधानीं पालयितुं सर्वगस्थामम पाण्डवम् यज्ञादृन चवातिर्ष्णा कथयेन वदयुव
नेन जैमिनिः कृतवर्मा तदा राजन्समादृत्याय ड्डेस्मिम् सर्वान्सावाचतां हि लोकान्तर्सादे प्रागमाविष सर्वाः

नै प्रकृतयश्चैव निर्गतास्तु तु समपाल्तया ब्राह्मणा वेदविद्वांसः सर्वशास्त्रविशारदाः धर्मतात्कार्यनिपुणाः सुवेषाः समदर्शि
मित्र नः पुरोहितैर्जनैः शिष्यैर्बहुभिः परिवारितैः वेदपाठनयुताः सर्वे वीर्यान्विता विनिर्ययुः शूद्राश्च निर्गताः सर्वे वर्णि
२२ सेवाप्रकारकाः कांस्योपजीविनश्चैव बहुभाण्डकरस्थिताः पत्रिहकाः कौवनस्य रत्नानां साधुभाषिणः सम्य
22 क्संस्कारिणः सर्वे साधवः स्वर्णकारकाः गान्धिंदपुरवासाश्च स्तागृह्यानि निर्गतास्तथैव मणीनां जीवकास्तथा रसका
स्त्वपजीविनः धान्यविक्रयिणः सर्वे शुल्कवेषायजीवकाः पुष्पफलयुतास्तथान्यिवरतान्मूलजीविकाः मालाका
रास्तिलकाराः सहूपश्चैव निर्गताः तन्तुवायास्तथैव भारवाहस्तथापरास्तथैव कोष्टकाः कर्मनिरताः सपद्माः पट
पटीसहजः कमीरास्तथा चर्म्मार्थपूणिकास्तथैव हिंकाः सात्रिकाः शास्त्रकर्तारो नन्तास्तथैव सौचिकाः वस्त्ररं
गपूकर्तारः ऊर्णालावकुणास्तथा नापितास्तथा चित्रकर्तारो रजकाश्चित्रकारकाः तथाश्मपाशकर्तारो ध्वनिनश्च
मैजीविनः शाकीरकाश्चान्यतरास्तु गोपाला मेडला मलाभोडाश्चैव टकपारकाः पोत्तधाश्चैव दिनश्च सर्वेवी
णपजीविकाः तथैवेन्द्रजालिकाराजन्यकाः पाठकाः परे तथा गारुडिकावीनाः वृत्तितेषायजीविनः व्यां
पाकाद्यातिकः पुष्पाः हेलमसेवाद्ययन्तिने चटकास्तथा स्तुवाहास्तथा मल्लवाहास्तथा मदराः मेरिस्थाः सुगता दा
स्याः घात्राः सोदलिकाहिने सूनिकाः पात्रवेगाश्च जलीकाजीविनस्तथैव पत्तकरास्तथा चैव स्वर्णकारान्याने

विनिर्गताः निर्गतेषु वद्धूथासैन्येषु वत्सरंगवल्लेचतत् नद्दृष्टपतेन यावेवरजसा संवृतं नमः ।
नैन्यैः प्रसर्पेति नानाविक्रियकर्तारः सैनिका मन्यजीविनः मयूरवणीरिका की— प्राठकागायकाश्चये दाक्षि
काः पात्रसेयक्राबालेः सद्दृक्षपाठकाः तस्मिंस्तदा संकटे वै हाहा स्वरा शुश्रुवुः हृतः स्थिति मार्गमलब्ध्वैव प्रस्याने
श्रमवारिणम् वीरकाले पाकटानां नानावेथी वहास्तया ह्रौपिवाद्दे पतिवादे मार्गे नैव न लभ्यते प्राम्ब
लीकान्तदा च्छुडा प्रद्दृसन्तीजनान्मुदा प्रोवाचयथाव मानान्मा हृष्या किं क्रियते श्रमाः जैमिनिः हृषभेसासमा।
त्रृणयावद्यान्तिस्वलीलया तावत्तस्याः सहृषभोद्दृष्टा दापूर्णिकेपथि पलायनपरा भूत्वा यातुं यामास प्राम्ब
लीम् पतितांतुसमालोकाप्रद्दृसन्ति स्मसैनिकाः स्वकर्मणे पञ्चषभात्पतिता धरणीतले नूनमेतच्छ्रमम्मा।
के दृष्ट्वान्तो वनं नभुवि पतत्वेवाथ च स्मृत्वा प्राम्बलीपुनरुत्थिता कथयन्ती श्रुभं वाक्यं सैनिकान्प्रतिमारि
ष तस्मात्त्वया न जानन्ति स्मरणात्केपावस्मत पतिताऽतं पापावनं नन्नान्येय पण्यमिचाश्रयम् जैमिनिः कस्मा।
त्तेनोद्दृयं शुभं समाहत्यायुगान्तरे यो मृध्याद्रुसमये सर्वेस्तोलोके स्वपुराद्धहिः कर्णमादायत स्मा द्विगुणं
दृष्टियन्त्यसौ धर्मराजस्मृमार्गेतेयथा लोकाव्रजंतिते भीमसेनेन सहितो नादो रेसु परिवारितः कर्णविनानतिष्ठ
न्तिष्ठारकावासिनो जनाः सर्वे विनिर्गता द्दृष्टान्ते स्पृश्या कोन केन च मालाकारी दृष्टि वीता नदाव चन्मबा।

जै
अश्वं
२२
23

वीत् कथंमथ्यस्थितेकृष्णनिर्गमिष्यन्तिमानवाः सर्वेगमिष्यंतिदेवेशसर्वेपिजनजीविनः वयमद्यपरेशोच्याःसमन्तो
भिरलंकृताः त्वदंघ्रिपंकजद्वन्द्वहीनास्तिष्ठामनोसिममाच्युत स्मरायन्तितावत्तावन्त्वेवत्वद्भक्तालादिरमाधव नायपृच्छामिकथयाम्या
मिदेवकृष्णयदात्वया गमिष्यसिनिपुण्यानिहाहालवंजनार्दन इत्युदीर्योलिकेगत्वातस्यास्तत्रयथायथारिणःकृष्ण
श्छायातिमुदितासाववृषहंमौक्तिकम् जैमिनिः इतितस्यास्तुवचनंश्रुत्वानन्तोब्रवीद्वचः श्रीकृष्णः दास्यामि
सर्वभद्रंतेकांक्षितंयतनमेवच यमेमाश्रयमहाकाव्यत्याख्यातिमेमनः जैमिनिः एवंप्रेरयततावद्यावत्तेला
त्विनापरा जगृहुर्वाहास्त्रकृष्णस्यप्रहसन्तीपुनःपुनः तैलेनिस्सरतेदेवभित्त्वासूर्यंमहाद्युतम् कृष्णेनकृष्ण
ज्ञानाभिमदीयोयत्रसम्भवाम पृथुनेवसमुत्तीर्यंमद्दीयात्स्वहमेवच मार्गेणनलेभेततनायथाकृष्णेस्तैलपू
र्विते: गतिर्भवतिदेवेशतयानीतिर्विधीयताम् इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिदशमोध्यायः
१ भीमः कृष्णकृष्णमहाबाहो पपृथतास्तेवस्त्वप्रियाः भवान्सर्वेषुजीवेषुस्वपुरेषपतिनाःपुरः माला
कोपीनेलकारीनापितीपाण्वलीतया त्वामेवखलुजानातिस्वपतिंनूनयाहरे श्रीकृष्णः भवान्गत्वाहमान
सनन्दोकृष्णवेहकोदर स्थलोदरंभीमसेनंवरंवरयपृणामने पाञ्चालित्वदिगच्छाम्यभीमेदत्वाविवर्जिते भीमस्त
मनुनावेदराहभीमहृद्वेप्रिया वरयिष्यतिमोयत्नेमहाविष्यतिवाहिसातस्मात्कृष्णगताःसन्तुसर्वोदत्ताप्रि

वर्जिताः कुसंगतिविवर्जितानां सर्वत्र सुखमेव हि हि किम्लोश्वरकाभार्याः साध्व्याः कुलैकमानसाः नैवेर्ष्यां न शृणुवीं-
ति स्त्रीयतो नेतके ह्यत्र वः अन्योन्यं च सपत्नीनां क्रोधस्त्वत्र न विद्यते यत्र जाम्बवती भार्या सेर्ष्या नैव प्रजायते तदा
सूयेन जीवन्ति ये न जनाः सर्वेनः स्वामृ सम्भवन्ति कथं भूभौ पुनस्ते गतिवर्जिताः श्रीकृष्णः स्वानगृहे जना
नैव कर्तान्नु यद्वनान्मज तस्माद्द्वाहि परो भार्या समानय समानिकम् एवं तेनतु समादिष्टए यावद्भूस्सूतिके ह्यवः सू-
तिकायां तितातावत्करभेनातिगामिता तत्र वादृदेवकी बाले स्तनिकां मां समुद्धर वसुदेवात् यायत्र यादवाः स-
न्ति तेन च तेषां मां सूतिकां विहितव्यापविवर्जिताम् देवकी सुवितां च नाहूतास्मि तदेव न सा त्वां न मूल्य
तादृव स्वजनस्तेन न माथव यथा स्वजनि वान्धा नेनेव जीवसि माथव श्रीकृष्णः उत्थापयाम्बु भीमे नावसुदेवं
विलोकन् सम्प्राप्ते दृष्ट्वा भीमसमसुत्या पद्दि सूतिकाम् वसुदेवं नमस्कृत्य कृष्णभीमो महात्मनौ बद्धांजलिपु-
टावेव प्रोचतुर्वचनं शुभम् गच्छ त्वं ताथ मे राजानं त्वया तामोपरन्तथा वसुदेवः गच्छ गच्छ हृषीकेश मा माप वि-
त्य नृसागरे नीयते देवकी धन्या याप्य सुता हरिर्भुवि पुनरागमनं ते स्तु ऊरुवाक्यं मद्यादि दिनम् एतेने भवस्तु
दानस्य ब्राह्मणेभ्यो यथा स्वत्वम् पूर्वे दृष्टा स्वगाः सर्वे प्राप्ता विंदन्ति तत्त्वतः एवमेव वादिनो नैव सदा विस्तु परा-
यणाः ते तेभ्यः सहिताः स्वलोकि मन्ये वि ज्ञस तत्वयः द्वित्रियालेपि नैत ध्याथ न्यादानपरायणाः स्वयुक्तऊशा

नै
प्र
२४
२५

ला:सूरा:सापितः सत्त्वेनतच हयाभिगामिनोयेचवह्रा:कामूयवा:स्त्रया: नथान्येपिनसंग्रहा: सुखयायत्त्रह
त्तय:जामात्तजेनविज्ञेनयेजीवन्तिनरा:पेरं सपुत्रस्समन्तसेवयेचनरह्यान्तितद्धुनम् हतकर्मरतानित्यमर्थेशि
तकारिण: वृद्धांनारीकामयन्तियेबाला:कामसोहिता: जरत्कालेस्वकांभार्यांयेत्यजन्तिविमोहिता:स
हितास्तेवनारीभिर्येत्यजन्तिजनार्दनम् समन्त्यजन्तियेवीर्यं क्रूयोनिषुनिरन्तरम् परस्त्रियाभिनत्यन्तिपि
शुना:पापनिश्चया नयापानकिनस्नान्ता: स्वामिनेरणमंडले पतित्यजन्तियेच साधुभृत्यान्सदूरणम् महापात।
किनोयेचयतिनिन्दयन्तिये मांसाप्यवासिनोसाधोकामयन्तिनराधमा: सुरर्थिनेयर्मसंयुक्तेविघ्नत्वेय: करोतिच दधि
दुग्धपसादीन: कोनरोवद्धजन्मक: ईहग्धीवाप्ययानारी पतिवेचनतत्परा विमलीथमकाधेषुवद्धवाकरीवया नी
तव्यानमुखसैन्य कदाचिन्मधुसूदन एवंब्रुवन्तोपितरं नमस्कृत्यप्रदक्षिणम् कृत्वासम्यक्रान्त:केस:सुभं वचनमब्रवीत्
सर्वतातकरिष्यामि ह्वयोक्तं परमेहितम् सर्वोडृष्टान्यरित्यज्ययामित्वंपुपिछिरम् नडष्टा:संगतिमेत्रपाप्स्यन्तियाद
वर्षभ भीम:वसुदेवेनहृदयेनयडक्तंवचनेहितम् त्यान्या:सर्वजनात्र्भोभोयमत्रमागतामम साथवोयवैतितत्रवास
स्त्रैतसदा ममात्रविवेगोविदइष्टविज्ञंनिवेशय उपकारिषुय:साधु:संसाधुनतस्यकेगुणा: सुपकारिषुय:साधु:स
साधु:सद्भिरुच्यते समहात्मभिर्वाप्युक्तं सर्वमेतन्नुमाधव: भीमसेनस्यवचनेवसुदेवादयोन्तृप साधुसाधु परंप्रोक्ता।

मित्युक्त्वा विनिवर्त्तिताः शोभमाना सहितो गच्छन्तु रोहसहिया यादवः किं करोमि हृषीकेश त्वद्वियोगेन जीवितम् त्वयित
त्वगतेन कृष्ण सर्वं नष्टं भविष्यति तस्मात्पुरं दर्शयेनैव वियोगाद्द्वारवत्यां सदा पुण्य भावेन सततम् मे जीवितं स प्रियं भुवि स्वर्गभोगा
स्त्वेतु भुक्तास्तेन नथीरणेते बलात् यत्र स्थाने सती हृष्टा क्षिप्रपत्नीजनं कान्तम् जानम् एतावदुक्त्वा वचनं परिष्वज्य संस्थितः ।
नम्रमाव सत्यं कृष्णस्य सत्येन मद्दत्तावृतः जयापूर्णाहरेः कार्येवमब्रुवन्सद्वृत्तिं यथा कृष्ण संदेशीत्वा नैव वनम् मा वनयाद्दृशि
म् आगमिष्यामस्तु देवस्यायत्तास्यायत्तामिति जैमिनिः कृष्णेन मद्दत्ता राजन्यस्य देवः पुरंधयो भीमेन सहिताः कृष्णः ।
स्त्रीभिः स्वपरिवारितः यावद्गच्छति मार्गे सो तावद्दृष्टं मद्दत्स्यः हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् अम्लानप
ङ्कजं तद्दृष्ट्वा पद्मिनीं शुभाम् समाहृत्याब्रवीत्तत्र रुक्मिणीं माधवः प्रियाम् इमां त्वं पश्य पद्मभगद्दृष्टे भार्यामतिंदितामम् ।
गजेन्द्रेहीनत्वात्स्त्रभुक्ताव मरालैर्विदलीकृताम् केवरीकपदस्त्रीदि स्त्रीणां चित्तं च चंचलम् निजं वरं वंचयन्ति रमन्तिपरमं जनं
म् अविलोक्य निजं कान्तं स्वापयन्तिव निशागमे हृदये कलुषं गत्वा यदा देशं स्वपन्तिच तायागमे प्रकृत्युपस्थिति चित्रमे
योषितां मतम् पद्मिनीनां सम्भवत्तत्प्रकादिरू विलोकयेत कलुषं मानसं स्त्रीणां निधानादेवहृप्यते चंचलेन परामृ
शादिवा कम्यत्यहृ निशाम् प्राणनाथमक्षुद्रीताः संलपन्तेपुनायथा वासुदेववचः श्रुत्वा रुक्मिणी वाक्यमब्रवी
त् स्मितं कृत्वा विशालाक्षीव कौन्तेयानंत्र केशवम् रुक्मिणी हरिं जानाति नार्यो हि पद्मिनीपद्मलोचना सतां ना

जै भ्र २५ 25

गतान्मत्वा पुत्रस्तात्पितामहागजान् पुत्रान्पौत्रान्कथं वै तान्स्मराल्लोके न वधारयेत् स्नेनो पिबन्तः पद्मिन्योरुदन्तो मन्तुरा विणः स्नेतो
नु पंकजे वासाः पिबन्ति भ्रमरा विभो प्राणनाथ समीपे तु षष्ठ्यां दा बालकाः स्व दोषः कस्मात्त्वं गोपाल रुचिरं क्रियते नन्या हरे प्रि
येनु वीक्ष्यैव ऊरुते वै चलं मनः एतच्च संमतं भूमौ पद्मिन्याकारितं ह्रियत् कथं न स्नायते कृष्ण नारीनाथः परं ब्रजन् रात्रौ
विरहिणि बालं गृहीत्वा पपुषद्रहृदम् निद्रां तु ऊरुते नित्यमिषधर्मः सनातनः पद्मिनी ऊचमादाय मन्त्रालिर्विराहामि
ना अस्मिन्न रमहं वेद्मि किमिदं भाषसे हरे ऊचे कृष्णस्तु त्वं प्राप्य मन्त्रोस्तोषद्रगदो यदि यत्कृष्ण हृदयादेव नेतिष्ठन्ति क
यं प्रभा प्रियोदये विकसिता यदि गोविंद पद्मिनी जायते कमले वासाः समीपादूतिपंकरम् विलोकन नलिनीं नाथ
विस्मिता सियदा पुना परा हरिपद दत्त [illegible] सरजोद्विपुरा भवत् तस्मात्रजसि पतितं जलं हरिपदच्युतम् ताभ्यां जलर।
जोभ्यां हि जातः पंकः किलाच्युत पंकं विलोक्य मे चित्ते नियानं च निरीक्ष्य हि जायते तव वाक्येन भीमसेन सरूपवतः।
यूयं सर्वं गत स्त्रं मां नतयावेत्ति किं भवान् स्त्रियस्तु बाह्याः सन्त्यन्यास्तां जानासि दिने दिने न तद् द्रन्यं हृदि पश्यामि चिन्तय
न्तीजनार्दनम् यत्किं विहृ पश्यते लोके तव याव्याप्तं विभाति मे जैमिनिः इति तस्या वचः श्रुत्वा कृष्णस्तोषेण पूरितः सम्
नीयुं हृयादेव समाहूय बलाधिपम् अब्रवीत्के पाव सत्त्वभीरीं वादयमाविरम् कृतवमीन यास सर्वं वक्रेमाथवभाषित
म् रात्रौ परजने नापि सहितोन्यवसत् उरिः कृताह्निकः सप्रभाते सैन्यं निजमनोदयत प्राणैः प्राणैस्तु सम्प्राप्तोदेवापर्येण

पालितम् मार्गे यान्तं दृष्ट्वा वीरसपुरमाः पशुपालकाः ब्रजौकस सर्वे पश्यन्ति कंसं दधिमन्थनः करे गोपालाः स्वंगदलास्वगेना
मरणभूषिताः दधुवुः कम्बलानि स्कन्धे स्थापयित्वा दारिणः वादित्राणि सकाम्येव वादयन्तः पुनः पुनः सखीसाकं हि गो
पालेन नृपश्रेष्ठेन संप्राय इति ब्रुवन्तस्तत्र कंसं समालिङ्ग्य स्थिताः पथि पुष्पाणि वदन्तः सन्त्यस्मात् हृदा सर्वे याश्यत्वम् दध्योदनं
म् इदानीं च स्वयं ग्रामात् तां विलेक्य सड्धराः भीताग्रता स्वस्त्ययुना व्याघ्रे सुलोभमोहितैः मोचिता मम गोविंद त्वया मि
त्रेण स्तात्मजनम् कथं देवं समारुह्य स्त्रीभिस्सपरिवारितः ऊतो मलिस्त्वयालब्धुः कोऽलभः ऊण्डलेश्मे लज्जाकुयातिपा
दौ के ऊतो लग्नेऽव तत्त्वदि तत्रापरो ब्रवीदाकां मृष्ठेन वत्सिके पुराम् यावद् दिपदं लब्धुं श्रीवत्सस्य द्विजन्मनैः तावच्छी
मानयेजानतः सर्वे वल्लभते हरिः जैमिनिः गोपभाषित माकर्ण्य प्रहृष्टो भगवान् भूत सर्वान्सपृष्ट्वा दह पुरास्त्रियस्ते च समा
गताः पुत्रहस्ताः समीपस्थाः कस्माद् दर्शनलालसाः सत्वरमायवहृष्टामाजेयन्ती निजं गृहम् गेहं कर्म च सन्त्यक्त्वा काचि
न्मामाजेन प्रियम् स्वपराप्राहृतां यान्तीं रतः पुत्रालयगम्यताम् सर्वाः तैः संसदि प्रेमगद्गद्गन्तीकिं नु लज्जसे सखी जलस्थ
दालितं मध्ये नूतनः परिप्लाम्यति कर्मणामलिनेगात्रं दालिनेनैव प्राकाले व्यायनजीवितेगेहे पाषाणकल्बवांस्थित
म् तस्माद्दह्यामि गोविन्दं रजसा पिहितादधुना मलिने गम्यते तत्र जलयत्र च पुष्कालम् पिलान्तलायां पीठे व क्रियते

जै प्र २६
२८

मलनाशनम् यात्पृथीदेयकुक्षस्य मलयुक्तं कोलेकम् विरजस्कं करोम्येबालज्जां सन्न्यन्यसंसदि जैमिनिः काचिद्गृहे पि
ऊर्वाण्यन्यानेसापि धावति गोमयेनापि लिप्तांगी काचित्कुक्षसमागता एकाकुक्षस्य करे मृद्दात्मजे स्थाप्य ददौ नृपम् उवाच
केशवं देवं प्रद्युम्नो गुन्तः पुनः नवनीतं गृहाणत्वं कर्मणा यन्मया हृतम् यशोदातत्वम्भुवे देवी नवनीतं पुरा ददौ तया हृष्ट
जगत्सर्वं तया हृष्ट प्रतिलोकये त्वदन्यः कोपि गोविंद जगज्जानं प्रदर्शयेत् तावस्त्वाम्या समागत्य हृष्ट्वा कुक्षे प्रदर्शिता नम
स्कृत्वा स्थिता राजन्सर्वे विस्मृत्य कर्मजम् भयं गोविंदमासाद्य तद्भुता मिवाभवत् जैमिनिः ततः श्रीमान्महाबुद्धिर्भगवा॥
न्देवकीसुतः कालिंदीतटमानिध्य यत्र रम्यं महद्वनम् संस्थाप्य नीलकं रम्यं सैन्यं तत्र न्यवेशयत् सुहृज्जनसमाहूय
वेदं वचनमब्रवीत् देवकीमातरं प्राह्य यशोदां रोहिणीमपि कुन्तीं वैयरिच्चर्यां च भवतीभिर्दिने दिने वसुदेवस्य भगिनी॥
ननतीवार्जुनस्य वै सुतमाहद्गतमाः स्थाप्या सेवनीयाः प्रयत्नतः सुतस्यास्य नतीव ब्रूवि भार्या सुपूर्णा भना धर्मराजस्य॥
नगरे बहुलोकसमागमे बहुवीरयुतेरम्ये यज्ञोत्सवविनोदिते प्रद्युम्नप्रमुखाः सर्वे सुतएवन्तु वचनं मम रक्षणं च प्रकर्त्त
व्यं भवद्भिः सुजनेन तया तावत्रैलोक्यवीराणां यावत्स्वार्थो न हृष्यते सर्वतीर्थानि गर्जन्ति तावत्पापप्रनाशिनी यावन्न सिं
धुगा नीवहृष्यते गौरमी नदी प्रद्युम्नेन त्वया राष्ट्रे स्थीयते राजलीलया तथा च पाकृतैनेवस्थाने धर्मस्य पृथुना न कदाचि
न्स्वेरमात्रा भवांदि राजमाहूये यावद्भीमो महाबुद्धिर्विद्यमानो महाप्रभुः ननतीताव कीदेवी पार्वती भगिनी मम यस्त॥

सम्भावयन्त्सा सुभद्रां सहिता शुभा अश्रुतेनापि नारीणां सुपतिश्च नसेस्तनादीयदृश्य यस्तु काले भावयन्तीवयार्थं नीम् अस्ते
त्रगमिष्यामि प्रद्युम्नं धर्मनंदनम् सत्कार्तेषु जनेनेतं समागच्छतु सुहृत्तः एवं संदिश्य नान्सर्वान्भीमं संदिश्य वीणके एका
कीदृशमाहृत्य प्रययौ हस्तिनापुरम् वासुदेवो महाबुद्धिः पुरिमध्ये पुरःसरः प्रविश्यान्तर्हरिं वीक्ष्य नागरो सा महाजनः हर्षे
ण महता युक्तः संभवि भूत्तनादेन ब्राह्मणो याति कांस्तवैवेदवचनमब्रवीत अस्माभिः क्रियते कर्म भुवि स्वर्गं श्रुया
तदा अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैः स सर्वो दक्षिणाकृतः यतमन्यत्कर्तो च फलदानाय कर्मणाम् अपूर्वं निब्रुवाणा येस्तवायं।
देवकीसुतः कथं श्रुमान्यथाह स्थाहृष्यपते यत्नायकेः यथा भक्तेन पार्थेन दर्शितो ये जनार्दनः न तथा पावकेनापि ब
हुसन्तर्पितेन च कृसं नैवत्रिकिं वह्निः सप्ततिह्वा पिविस्रुतः तीरे पिवति वै सा द्वाह्नि जिह्वः अहुते हितम् सप्तजिह्वः क
थं हास्यद प्रीयि कस्मवन्मेतत् तत्राब्रवीद्द्विजः कश्चिन्न दोषाः पावकस्यादि अस्माकं न सदाचार्य कर्मादीनामनर्पणात्
तेनोन्यः प्रादविप्रान्स हृष्टमनो देवकीसुतः याज्ञिके सत्कृते वासैः कस्मायास्तु प्रदीयताम् तेन स्वर्गेण किं कार्यं तस्मान्नूतने
नेभयम् निर्भया विचरिष्यामः साम्प्रतं दक्षिणा वयम् जैमिनिः एवं ब्रुवन् सन्न्यासिनो रीक्ष्य यदुनन्दनम् गत्वा हासुत
दासर्वे यदादेवेन वेदिताः वराचरस्य देवत्वे गमनागमनादिकम् शिष्टदृष्टिविशापिष्ठः भाग्य स्वाति ते सत्येन गन्ताते जैमि
निः हसिवीरं हृदि दृष्टुः सदा सन्यासिनो हिते पादाननतमब्रुवाणो नमो नारायणेति च सन्यासिनः नारायणः स

जै
अ
२९
27

मात्मानमात्मनात्मिनमस्तुतः नारायणेनिदिग्गोशास्त्राभिर्वक्तुं न शक्यते यतोवाचोनिवर्तन्ते सम्भवान्परदेवतानंतः वेदान्तविद्योदितस्वयंप्रभ्वा-
देवत्वासुप्यास्महे ह्नेपवासुदेवस्य बलमचलमेवच शैलवन्यासत्रितः शूलवापिपदाम्बुजम् त्वदीयं चिन्तयत्येव त्वत्पादाप्यनविचिन्तयेत श्री
कृष्णः कर्मणांफलसन्न्यासात्सुर्विष्णोः केवलं मम भवद्भिर्ज्ञानसंयुक्तैर्विश्वरूपमिदं कृतम् इत्यायाचामवत्सदूनयात्क्रोमस्मिन्ननले
स्रावयोः संगतिस्त्वासुरस्यपरमेश्वरस्य तदा जैमिनिः अनुष्ठानतनूः कृत्यराजमार्गे न गामस्य प्रासादस्थाः सुपुष्पपतन्ति याविन स्त्रीनल्लो
चनाः पुण्यागनास्तु गोविन्दं विलोकोदमयाब्रुवन् कथमायातिकेसायं गच्छाणीयान्त्वसदाशुभम् दानादिकामकोधर्तेः कृष्णः कमला
लोचनः स्नेहवान्सबलः श्रीमांल्लब्धुः स्त्रीणांनिरन्तरम् एवं पुराणपुरुषं पृतनाभिजनेनेहृदि तम्भूत्वा सत्कथमन्येनुयेर्वक्तुं न पार्यते बा
ऊपाक्षी प्रहृष्टानि यत्नभक्त्यामहीतले शूनाशुराधाहृदेन बहुपुण्येनकिंफलम् न याहिकारणेनेकैकेपाव ग्रहणोदितः सुकाममनसः
सर्वा [illegible] सन्न्यासीविवेकेस्त्रियः तस्मात्पुराणपुरुषात्परमार्थः प्रगृह्यताम् पुमान्सुवायहृद्गावानसंगेसस्पृहावयम् युवतीभिर्नत्वहा
भिमोचनीयाजनार्दनः कृत्स्नाहृद्गेभवेकस्मिंहृपूपनेत्रमहाव्रतः ब्रतेमहाजनेनाहृद्यः साम्प्रतदेवकीसुतम् स्तातिनुसायययावास्येवेशि-
त्रावेविवेनहि कृत्वाचकामिनोयेन न यावान रकन्यका स्त्रीसहस्राणिमेरमंसकथंपरिहास्यसे जैमिनिः एवंब्रुवाणासाहस्रम्
बोभिः सहितागतः नमस्कृत्य स्थितास्तु हृष्टाद्देवनापिप्रतिष्ठिता ततः कृत्स्नस्य पुरतः स्थितोवह्निगणामहान् तेषांहृदृतमः प्राहसं-
स्तवंश्रीपतिर्मधुः वेदिताजा प्राञ्जेयदेवकीपुत्रःकृतः केसनिहृदतः आद्यानांदिव सर्वेषांभवेदन्यंकरिष्यति इदंममेतिजल्पन्तो

जनामोदकृज्जादिताः कृष्णवैद्येनेतत्सर्वं स्वनामौषधदायिनः सत्यंवच्मि न संदेहो भविष्यन्ति गतामयाः व्याधयः कृमशः सर्वाः
लयं यास्यन्ति चिन्तनात् ब्रह्मायुरिति प्रोक्तायुःकायं चतुर्मादशिति नाभिप्य कनमध्येवे संवत्यत्नः पितामहः पितामह भवेत्कोस्य
कस्यायुतेन विष्णुदे नामगृह्णमृवास्य कर्तव्यकर्म स्विहुये महिमानं नज्ञानामि नाम्नास्य विदितेभुवि नामानि सुबहून्यस्य
नायजनितानि च गीतेनिगममालाकपुंखेनादितु मा भवत् मानुष्यलोकयेमध्ये वर्षेने मीनजन्मनात् कूर्मः कोलाय मम
वक्तुमन्येनस्यैतोतवम् सर्थकमदिरेवाये विशेषपृष्ठेव मानवः एतानि किल जन्मानि स्मृतान्यस्य महात्मनेः मन्युर्वाङ्गन
दोषस्तु किंचित्परमूर्वात्तथा भविष्यतिन संदेहो यदि कृष्णोन ऊष्यति वेदिनामम जे मानि कथितानिज नेभुवि ऊर्ध्वपा
णिर्भुवेमत्वाजिह्वामे किं करिष्यति सर्वदत्तन्नु गोविंदः शरीरं मानुषं त्विह नामानि कीर्तयिष्येहं राम रामेति वै पुनः राम ना
म्नापि सर्वेत्र शंकरः किल तुष्यति तेन नाम्नैव सन्तुष्येद्देवो योगात्मर्तिमान् जैमिनिः एवं विचिन्तयमानेन वरयामास के
शवः प्रददौ मुक्तामालां स्वां तस्मै कण्ठावलम्बिनीम् मुक्ताफलानि सर्वेषां दत्वा सम्प्रययौ नृपम् यमौषधिकादिभिर्हृष्टैः
सेवैस्तैः परिवारितः इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि कृष्णस्य हस्तिनापुरप्रवेशो नामैकादशोऽध्यायः ११ ओं जन
मेजयः ततः परं किमभवत्स्मार्तं भाषितमादरात् किं जगाद स गोविंदस्तन्मे ब्रूहि तपोधन जैमिनिः शृणु राजेंद्र गोविंदम
भुवस्तोययद्दवः मदनाश्चैव हर्षेण प्रथमं राजपुत्रेतदा स्मार्ता ऊचुः सम्यगाचारकरणाद्धुतेनात्मस्मयेभवत सम्यक्प्राप्यचि

जै
स्म
२८
28

तदानात्वमस्माभिर्विलोकूसे नृपात्मजाजनाः सर्वे धर्ममार्गे नियोजिताः धर्मसंरक्षणार्थं हि त्वयाजन्मकृतं भुवि कुर्वन्ति पात
कंयेवब्रह्महत्यादिकंहरे ब्रह्महाहेमहारीचसुरापोगुरुतल्पगः त्वन्नामस्मरणादेवपूताःसंभवन्तिते तत्संसर्गीपंच
मस्तुमहापातककारकः तेनपृच्छन्तिसर्वेस्मान्प्रायश्चित्तंतुकीदृशम् कृपयादीयतेस्माभिर्लभ्योनामाधिकंनहि पातके
नसमर्थोवैत्वत्प्रायश्चित्तंप्रयोजयेत् एतानिपातकान्येवस्वल्पानिहरिनामतः द्वादशाब्दंव्रतंतस्मात्पूतोभुक्तमेभवेत् द्वादशा
ब्दंव्रतंकृत्वागात्रेतेवानतिष्ठति देहेनोपमपगदन्नानिनतिष्ठन्तिकलेवरे नपापानिवसन्त्येवनास्मिंल्लोकेवसन्तिते एकस्व
स्वपापोचोरेनकथंवनंगच्छन्ति प्रायश्चित्तप्रदानेनतदसच्चित्तसंस्थितिः विहितानामानियेकृत्वाज्ञानस्मरन्तिविशेषतः तेषा
मिहात्मसद्वर्णाप्रायश्चित्तंनविद्यते धर्मशास्त्राणिसर्वाणिवीक्षितानिपुनःपुनः प्रायश्चित्तानिदृष्टानिसर्वपातकहानि
तु नश्रुतंनचदृष्टंचप्रायश्चित्तंजनार्दन वासुदेवविदोनानांयाविधानंकथंचन जैमिनिः एवंविधंवचःश्रुत्वाप्रहस्यपर
मेश्वरः सदेवतेअयानोग्रेइष्टवान्नर्तकीगणान् प्रवर्तमानान्दूरेवैकस्यागमनकौतया तावद्दृश्येनसंप्राप्तः सप्रनायेनके
प्राव: नर्तनामाधवमालोक्यनर्तकीवकरस्थिता वल्लीवायवनेरम्यसुमनोभिरलंकृता नेत्राभ्यांषट्पदाभ्यांचभ्राम्यमा
तामहृष्टमेद्द: वंशीकेवकनादेनमृदंगकलनिस्वनैः नर्तकी माभ्रमन्नीजनाश्रीत्वाप्रहसन्तिनवागतः नविंदन्तिपरंसुख
मस्तुमतत्व्यतेहरिः किंध्यानैःकिंतपस्तीर्थैःकिंदानैःकिंव्रतैर्हुतम् यस्मिन्कृतेनगोविंदोहृष्यतेभवितव्यता ध्यानेनयोगिनो

नैव लीलया हृष्यते हरिः संस्थितं मद्गृहे त्वत्र सर्वे पश्यन्ति योगिनः एकं सदर्पणेनैव कृष्णेन वदसे जनार्दन धघ्रुणमत्स्यालिया
देवदत्तेन चक्रेण चतुष्टयम् त्वया पादे धृता गंगा कैलासे गिरिसत्तमे मया प्रबलसत्वेन हृषीकेश पूर्वं वत्सासि सदा बला त्वयैकेना
ल्पितेन कृष्ण स्मर्यते ब्रह्मगोलकम् बाल्यते पुरतो लोद्य मयैनेमसुगोलकाः बहूनि विश्वान्मरव्यकाभावाः कृष्णसे शुभ्रहृदाह
ताः क्रियन्ते न मयानन्त पश्यतामेकेनैकेपावम् नेत्राभ्यां कृष्ण मे कृष्ण स्त्रष्टा दीनेहि मया भव धन्याभित्वं तथैवात्र विस्मयः
परमोऽस्मि श्रीकृष्णः धर्मपुत्रेण चनृत्यन्तो गायन्तो लोकवासिन्ने नगन्त्यनैनया कापि स्यात त्वं महद्धे सदा जैमिनिः
ततः प्रविष्टो भगवान्धर्मराजस्य मंदिरं ददर्श धर्मराजं पिविष्टे महात्मना कृष्णेन सहितं वीरं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् न
मस्कृत्वा धृतनान्वीरान् प्रविष्टो वरासने आलिंग्य पाण्डवं वीरं माद्रीपुत्रौ च यथापरान् नमस्कृतं सुपार्थेन सर्वे लोके जगत्ः
पतिः धर्मराजेन वाग्ज्ञाने शुभ्रमसन्तोषितो बहु कुन्ती कृष्णस्य सेवी द्रुपदी सात्वतीमपि धर्मराजः कृष्णं देवकीपु
त्र वसुदेवसुतं ज्ञात्वा मनाः त्वया भीमेन वानीता यस्मिन्नाम के शुभे देवकी च यशोदा च रोहिणी रेवके मान रत्न
सप्रात्ताबंधुभिः परिवारिताः श्रीकृष्णः वसुदेवसुतो रामेण सहितः याल्पते पुरीम् अन्ये सर्वे च सम्प्राप्ता नराणां यस्तु मा
रिव भीमेन सहिताः सर्वे सन्निगंगाते शुभे अग्रसमग्रेन संग्राम सवदर्पेन लालसः धर्मराजः धनपार्थ यथा कृष्णो
कृतेप्रासादयादवाः नाथनानेन द्विवयेन्त नेयनन्तराः द्वितो निरीक्ष्य मोद्यतन्नैव यत्र ते सहृदः स्थिताः कुन्ती वासोह

नैमि
२५
२१

भद्राचद्रौपदीसहिताधुना देवकीसंमुखायान्तु सत्वरं तेस्वजनैः संस्तुतान् महाजनानां सर्वे ये निगच्छन्ते समानतया नेमि।
निः एवं संदिष्टप्रथमोत्सवा सहकुसेन निर्ययौ यौवनाश्चेन वीरेण सबलेन पुरात् दुंदुभि वादित्राणि च सर्वाणि जघ्नुस्तस्मिन्न
मागमे द्रौपदीकिंपाविना थस्वयं नेतासंदिताययौ तुरंगपुरतः कृत्वा समीपं भूरिश्वाससेवैः गायन्ति गायकास्तत्र नृत्यन्ति ऊ
त्फुल्लाननाः वंदिनः स्तुतिगर्जन्ति स्तुवन्तः सूतमागधाः सूताः पौराणिकाः प्रोक्ता मागधा वंशसूचकाः वंदिनस्तु म।
लपाठकाः प्रस्तावसदृश्योक्तयः तस्मिन्नवसरे चलिते पांडवे दुंदुभिनादिते वक्त्रैर्नानाविधस्तत्र सर्वेलोकास्तु हर्षिताः
प्रभावती द्रष्टुकामा देवकीहर्षिताऽमपि मणिरत्नाद्युपायाथ वंधुभिः सहिता ययौ श्रुत्वैवापरं स्त्रीणां नानालंका
रभूषिताम् पौरैः परिवृतो राजा सकलः प्राप्तवान् यादुनम् ततस्ते यादवाः सर्वे सेनानायकव्यवस्थिताः देवकीप्रमुखाश्चाव।
शिविकाः समलंकृताः सुवर्णमणिसत्कुर्णा स्त्रियः कौशेयसंवृताः एकान्तशिबिकायत्रे तत्र नारी शतं नृप चामर
व्यजनैर्गच्छन्त्या द्वारदेशः प्रसर्पति ततो युधिष्ठिरः प्रीतो विलोक्य जननीं हरेः नमस्कृत्य स्थितस्ताग्रे भूपस्य वज्रनेमिजय
भीमो युधिष्ठिरं प्रेक्ष्य गजादुत्तीर्य स्थितोग्रतः सर्वास्ता नमस्कृत्य यथा तन्यथादयाः प्रद्युम्न शंबवैर्वीरैः धर्मराजो न।
मस्कृतः सुभद्रया पांडवैस्तु देवकी सा नमस्कृता हृष्टा वासवासौ सिषश्चाद्देवकी नत्वा सौबलीगृहं ययौ तत्र नम
स्कृत्य कैरे देशे प्रभावत्याश्रिता देवी पार्वतीरूपस्मानरम् नमस्कृत्याविलेत स्वगृहं जाते द्रौ नृप प्रियाः कंसस्य याः

सर्वोरुक्मिप्रभवस्त्वाः श्रुताः नसुः कुन्तीं पुरस्कृत्य प्रणिपत्य तस्थुरर्थनम् रुक्मिणीत्वरिनानवद्द्रौपदीहमागता वेरते
वस्त्रानानि वासांसि विविधानि च दत्तेश्रवणम्म भामाचतयास्सर्वा स्त्रयोषिताः प्ररुद्ध स्त्राद्रवीत्सत्या द्रौपदीं स्मितपूर्वकम्
कथंत्वयाकृताः पंच वधूनाथ मानिरन्तरम् एकोनप्राप्यते स्वामि वैधुणीकतेजगत्पतिः नमेवहित्वयामन्यप्रहृीनंदुष्पा
दात्मने भगिनीभवतीनसहृदयेनेकथयद्दतिः नमेवनितलमपि तेविनापि त्वं नमीवसि अप्रस्थानेसंवृतानां यावानां मोपसू
त्रिपीकथंगृहृताग्निगोविन्देतस्मणाम्पृष्टिमिव वट इहपूर्णकमेकवीणालज्जसेन महानात भयेनकुरुघस्माकमन्यसेथमे
कर्मभिः द्रौपदी त्वदीयमानसमन्यसपत्नीप्रतिनस्मृति त्वत्ताकस्नेतवक्रीडा नायते कमेणाहितत् त्वयाश्रुया
स्मितः कुलस्समागत्य ममाशये दृष्टोयत्स्य वसकलमात्मनो हृदि सम्भवम् लज्जामदीयाजगति कुरुस्तेनेकेन रहिता
दुर्योधनसभामध्ये वस्त्रं दत्वालयेमम त्वयानप्राप्यते दानेचैलेकयासिकादिकम् तेनयात्रा मम सत्यं दत्तानि वसनानि
च बहूनीहप्रप्यते देवि कर्मतः सतयाविधः नारदायत्वयादत्तो माधवः परितात्मना यानिजानत्सु देवानाममत्येनयनु
गृहत ः देवद्विजगणाहि वित्ते नैवात्र पण्डिताः प्रतिगृह्णन्ति स्तभूमिगृह्णीत्वा त्वं नलज्जसे नारदेवगत्तामिश्रतिगृ
ह्य जनार्दनम् प्रदत्तवान्कथमेदस्तव हृस्लिज्जनार्दनम् कस्मात्वाप्यदिकनत्रकिलबुतेनथीमता जैमिनिः एवंविधं प्रबुव
णा द्रौपदी वाणनंदना नमस्कृत्य प्रायामा नमस्कृते विप्रणापने प्रापायन्याथ धामासवासांसि मणिकांचनम्

जै अ २१९ 31

उपविष्टा बाणहन्ता सखीभिः परिवारिता ततोऽब्रवीत्सत्यभामा नरेगं वाचं यामदे देवकीसहिता सर्वाः कोऽनु केमम विद्यते न
चक्रवाभाविनेतस्याः कंसो राजानमब्रवीत् त्वरं हृष्टुकामापि देवकी वर्तते नृप युधिष्ठिरः सर्वैर्निहन्त्ये वीरा रथस्याग
जे मल्लके सापिनस्त्वमं वृत्तत्र पञ्चयः प्रास्त्वपाणयेः यस्या नावीगणस्त्वायदद्ये पप्रपति दर्षतः पौम्यः सृजां कारयित
ह्यन्त्य परमाः स्त्रियः जैमिनिः सखीभिः सुजितः सोऽब्वीवीराणावलयः स्थितः प्राहृच्छयोषितस्तूत्र गवादेवीण
केस्यत पपुपत्नितरगेतत्र सत्यभामं महीपते अस्मिंहि समये राजा प्राप्तवानत्र सात्वकः महता परिवारेण श्रीमता
जनमेजय साल्वस्य संस्मरन्वाप्यवीदयमाणो जनार्दनः धर्मराजपुरं हृष्ट्वा हर्षितोऽभूत्सभारत न्यपन्तद्दयमा लोका
नगवाद्दप्रदस्तत्रिव पृष्ठेतेस्थापयित्वा तं गदुंश्चहृमयाकुर्वात् सुतारंसैविवंतत्र समाहूयेदमब्रवीत् भ्रातामेसोभ
भाद्वकूः हालेन निहितो जले साल्वो नाम महाबाहुस्तदेवात्र विलोकाते सपुत्रपौत्रायत्ताये सादरः पोद्वंवप्रतिनि
मंत्रितोऽहि संप्राप्तोमाद्यगस्कृतके पूर्वः गदुंविलोकागतः स्थिरः स्यास्मतिसगारे रमोसे तामदीयाहितयापा
लयमाविष्ट ययागदस्तामिमो विंदे पार्थैर्वरे स्थितो वृषम भीमादयश्च वै वीराः प्रद्युम्नसहिता ग्रमी पालयन्तिव
ले सर्वैधर्मराजस्य पपूर्वतः तस्मान्मदीयैः संग्रामे सर्वैरपि न केपावः मोचनीयः प्रयत्नेन धारणीयः सबन्धुहा
यस्याग्रतोरणे कंसो गमिष्यति विलोकितः तेडहं यातयिष्येहं यः हात्मधरणी तमः भ्राता वास्य हतो वा स्वह

हृन्मित्रं च वासतां वा स्वदेवविहीनो योऽनमे प्राना महन्मस्त्वा किं गतैः किं रथैः सैव पत्रिभिः किं नैरै रथैः येन पयूपति
संग्रामे नरं दहन्ति जनार्दनम् कृत्वान्तं ऊर्जितं कर्म राजविद्यापद्वारकम् सर्वे तु हन्ति यदिमं भून्याहं निखिलं च
मे नाथ वा धाध्रुवः कश्चिन्मदीय राष्ट्रवासनानां भूतले लेः हेऽस्मविमत्वे यथा भवति मेऽप्रियम् ऊर्लीन थर्मेऊ पालावी
रा गुरुं पराय लोः दत्वात्मनस्तु सर्वस्वं स्याच्युरु मदीभुजः नेन यन्निरेण प्राद्युम्नात्मानि हजयैर्बलैः नाऽस्माकं केश
वादस्यो विद्यते सत्वनाशनः न स्मादकेऽदि वद्वो धारयन्तुभ्रमायतिम् नदो णश्रुत भूतिनीथ मेपधसनातनः हान्ता
येया वित्तो चैव विभुत्वः सम्भवः सदा पूस्तु पालितं यतिं नित्य सर्वपालि विदृगः शुक्रस्यायमहाहायुमोल्लियो यो निर
नरम कथमेके न संग्रामे सन्यं नृपा कोऽनेदतीः कृतस्तगृहणवेत्ति वानानुपालनमनः सहेतु विद्यते बोलः पानु
ले वलिरेवं च किंचिद्विभीषणोवेत्ति प्रह्लादः समसेवं च गदहीतारं नारदं नवदन्त्वम्नबवं वः स नु भोमा वृत्ति
वदुं यातिजातेकराणते सन्यन्तेमतमयोऽसौ नारदोदत्त वाक्यतः नान्यं नस्मा दगुहीरे ह च्छामि रणमदले स्वपोर
वेलगोविंदं धारयिष्यते सैनिकः मेनिमिनिः एता वद्दुक्त्वा वचने तदानु तस्थितारणे गदरवारोरमहाबानाः सेनक्ष
त्रादिपूनमितः वरांहरिगजा मत्ता दयाः १ शानुदेविरे रथाश्ववेः पणइ स्वपदाताश्चविज्ञप्तिर ह पपनेतस्य
वीदानानालंकारसंहिताः दिव्यास्त्ववरधराः सर्वे संवतं रव भास्करः कृपार्थेः कवगाविदरतिजल्पनो ईप्यया

जै
अ
११

रतन्तस्तरंगे सर्वे पप्यन्तः कस्य वत्सेति ॥ इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिके पर्वणि अनुशाल्वागमो नाम द्वादशोऽध्यायः १२
जनमेजयः नीते हये किमभवत्कथं हंसेन मोचितः शुद्धार्थं प्रेषितः कोऽत्र तन्मे ब्रूहि तपोधन जैमिनिः शृणु राजेन्द्र
वक्ष्यामि नरराहंसेन यत्कृतम् पाण्डवानां हयं नीतं विलोक्याहं हि लज्जितः सुखदुःखं स्वरथे दिव्ये दारुकेन नियन्त्रिते ये
चलन्ते हरयित्वा धर्मराजमथाब्रवीत् श्रीकृष्णः अनुशाल्वेन वीरेण तुरगो मे पुनाहृतः पश्यतां गुडवीराणां यो
इत्वानीयथापतः क्षत्रियस्यैवायं पशुपति त्रयेषामहन्तीन्नृप भवान्ययस्थः संग्रामे पश्यत्वत्र जनहलम् सात्यकिः
कृतवर्मा च प्रद्युम्नानिरुद्धस्तथा यौवनाश्वो मेघवर्णश्च माद्रीपुत्रौ महाबलौ एते चान्ये च बहवः सुबदितं तन्मेऽदलम् अ
द्दृहेकोदरः पार्थपुत्रपुत्रः समथनेनयः वृषकेतुश्च ये बालः पुत्रो निषादपतेश्च एते परे जनवरो योधयामा महाबला
त केनचित्कारितस्थितेश्वरा गतं दृष्टात्त्वमम वीटकम् जैमिनिः पुनरेवाब्रवीद्वीरः एवं तु बलिनो नराः समानयन्तु
यत्नात्सस्वार्थं दृष्टा तु हि वीटकम् ते सर्वे कस्य वचनं श्रुत्वा वीराः सदारुणम् न स्पृशन्ति गतसंकल्पाश्चिन्तयन्तः
पुनः पुनः मध्ये हेमाङ्गुहे केसरपार्श्वतः पार्थो वीटकः ततः हंसध्वजः पुत्रं प्रद्युम्नोद्दलसेस्थितम् जग्राह वीट
कं तेन चेदं वचनमब्रवीत् प्रद्युम्नः आनयिष्यामि तुरगं शाल्वसैन्यगतं त्वहम् इत्युक्त्वा च रथेनैव कार्ष्णिः सुबद्धः
स्वरथेनैतम् अनुशाल्वेन तल्लोकं त्वत्तासिन्धीरसमागमे यावदनिमेषपश्यात्कोऽवनभूबले उक्तमानरथा

दिव्यं मीनकेतोर्हतस्य तम् निरीक्ष्य भगवानेतन्मुनेरेवाब्रवीद्वचः महाबलहतं देवं वनमध्ये यथा रविम् श्रीकृ
ष्णः द्वितीयायाः स्त्राक्रम्य दृष्ट्वा तं मत्कन्याद्वीदकेन रः प्रद्युम्नसहितो यातः पौरुषं यस्य विद्यते जैमिनिः तच्छ्रुत्वा वाह
देवस्य वचनं तस्य वीरकम् वृषकेतुरुवाचेदं तच्छ्रुत्वा बुधविप्राम्प्रते वृषकेतुः सुदमेनेसहायार्थं प्रद्युम्नं यामि सं
गरे अनुशाल्वपुत्रेसार्धं गत्वा हतः स सन्निधौ नानये यदि गोविन्द प्रतिज्ञां शृणु मे प्रभो ब्राह्मणीगमनात्कृद्धो ल
भते तां हत्यां गतिम् प्राप्नुयां नाम दृष्टं वै महानरकदायिनीम् साङ्गभङ्गश्च लोमशो मे शृणु नेत्रवते यदि संयोगन्ति यान्ति
देव प्राप्नुयां तम् दृष्ट्वा प्रभो क्रतुकालेतु या भार्या परित्यजति मन्मथो: तस्याः प्राप्नोति मार्गेण मद्गच्छामि नानये दैवतो
वीरकोमलं त्वाह्वतेमम भाषितम् जैमिनिः तावल्ले वाहहदेवेन दत्ते कणेसुता यये प्रययौ तेन मत्तं वृषके
तुदारथीः सदैवकाप्रिमित्ताय युद्ध दर्पो यन्यौरुषेतदा प्राविशत्सैन्ये तेनचोरमनुशाल्वेन पालितम् पुंलेवरश्या
मास नाम विष्णु व्यवातमतः ततो रणेके सत्य ते वृषकेतुस्मृतिस्तम् निष्पति ष्ठतिभावत्तो मिदं वचनमब्रवीत् यानय
त्रितिजे सैन्ये वेदेव तस्मिन्महाहवे अनुशाल्वः कथं भवान्संगरे स्मिन्नत्प्रकारस्यानिजो पुरीम् प्राप्तो मम समीपे तत्त्वा
पृच्छामि हि मोऽपुनः त्वमनेगः पुष्पबाणः शिवस्यनयनाग्निधि सहदे पवित्रो मिदं गय: शृणु मया श्रुतम् नपरित्रो
यत्र सन्ति यत्रैव पतिव्रता विवेकवर्द्दिताल्लोकाः पौरुषं तत्रतावकम् जैमिनिः तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य प्रद्युम्नः पेव

जै॰ अ॰ ३२

३३/२

भिप्रभूतैः ताडयामासतस्तदासौधेतमनुमालकम् धनुस्ताल्लोपितान्बाणान्मध्येविच्छेदयोगिन
बाणेनैकेनहृदयेविभेदस्यतथैव सभिन्नहृदयःकार्त्तिकमेलश्चाविषण्णमहत भ्राम्यमानुःप्राप्ते
राजोपतितःकुम्भसन्निधौ सर्विकृतवोल्लपकेलापिप्रद्युम्नेद्विपितासुदे समस्तौर्येरथात भूमौगदहोतान
दकेकरे ताडयेत्वापदापुत्रमिदंवचनमब्रवीत कोपेनमहताग्रुत्तोभर्त्सयामासभारत श्रीहंसः उत
ष्ठेतिष्ठेमत्स्यघातिद्विनाथवतोप्रति यत्रतयाक्रीडतेतिहि स्थानमेतत्सुदारुणम् मयैवचिंतितेनित्यमग्र
ज्ञस्यप्रभावतः नमयेयत्रवाक्वापिभविष्यतिरणोमम लज्जामयापिमेप्रामात्रमेवापिमहत्भयम् त्वा
यापुत्रेणाद्यहैतवीराणामपिपश्यताम् किंमयेप्रीत्यकामोनि मेत्वाफलान्यद ननमध्येनैवुवास
स्तवयोग्याभविष्यति निर्जेयाद्धिमनयत्तेनिरीक्ष्यसमागतम् उग्राग्रबुद्धयःसेवंकरिष्यतिचेभ
स्मसात भवान्बाणपूर्यास्तनत्वाप्यमहाजुना भगवन्नसमन्वितनमतापालयिष्यन्तिनापरे श्रीवशुनापराल
कास्त्वाणत्रुघ्नकरस्यहि त्वात्वातेस्वामिनोवैरपातयिष्यन्तिममति मामेलगलितस्वामि तोकिमल्पाजातनएव
किम् प्रश्नपतिस्त्वयामूढतुकेनाजीवसिकथम् करान्ममनिस्त्रूतान्येवदैवरामदावलाः नत्रयाञ्जाणिपृथ
सैकयेगतहायितानिति जैमिनिः एवंवदन्तेवगरेवनेदत्तेनमोहभीमासमतिमान्वलाधिकः सकोपितेको

प्रहसन्निति तानि वज्रगात्रभीमो वचनानि मारिष । एवं वदन् हृषीकेशः प्रद्युम्नं मातिसंशति नायं भक्तो भयात् कृष्णो बालेना-
तात् समागतः । प्रासन्नोताडितो बालः कोपेन महतान्वया प्रद्युम्नः त्वं न जानासि सर्वेषां स्वल्पक्रोधो भवान् बसात्पा-
लेमेहं स्तकस्त्वदन्याधिकः पुमान् । श्रीकृष्णः । भीम गच्छ रणे योद्धुं भवन्तु सात्त्वमहाबलम् मया स्वतस्तिनिष्प्रपु-
कर्णपुत्रस्य पौरुषम् । जैमिनिः । ततो भीमो रणे त्वाशु प्रद्युम्नसहितो ययौ । पातयामास तत्सैन्यं गदया क्रोधमूर्छि-
तः । पतन्ति रेवकार्गेन्द्रविस्तुवाकप्रपीडिताः । गजा भिन्ना द्विधा युद्धे रथाश्च विदलीकृताः । हयाहताः चूर्णिता गात्रा-
रोहबलमर्दिताः । गजेन्द्रग्राहदन्ताभ्यां विदारणगणेपुतः । रथास्तेरणमेः सार्धं वीरा सारथिभिः सह गृहीत्वा भीमसेन-
नैव ग्रासे विधायिताः । गजेरथं च भीमो गृहीत्वा लीलया करे भ्रामयित्वा च हसितो निक्षिप्य पदाघरात् विपी-
रे मात्राबहवो मुक्तावर्णिन मृदुमत् वाहवः पतितास्तु । एवं तस्याश्व पत्रगाः । भीमपादप्रहारेण भिन्नाना शिरसो-
वरः भिन्नानामिव भांडानां यथुणो बलेनेनव सुपतेपादहिमवान् त्वस्मिन्नीरवरत्वे धुनः कर्णकर्णायत्ततो वा तेना-
त्पुष्टिते नहि गजानां रथिनां युद्धे साधितानुपवित्रिनातथा मास्म भेकवभीमोतोप्रद्युम्नसेव हूयत्पन्नमस्ता नावत्रिरोदि-
तं सैन्यं कर्णपुत्रेण पाण्डवः । स चुकोड भीमसेनेन तेना वधमयान्निव भारत । वृषकेतुः भीमसेनं महायुद्धे बालकेन फले-
फलं यदि सुतेन न संगृहीतेदि संग्रामात्वं पलायत्वदन्यः कः पितालोक्यान्सुपचयन्स्तानिति बालकान् सुते

जै
अ
३३
33

नसंगरहीनेनदिसंग्रामात्वंपरन्तप युतेनसंगरहीनेननतेनुनत्स्यमेविष्यति ईदृशानोसहस्राणि यदिस्युमानिमारि
ष नयाग्रत्यानिमन्येदं किमुकंसम्मुविस्थितम् अपकीर्तिस्तेनचभविष्यतिपरान्तले शुद्धायुद्धफलेचैवसंगरही
नेपाण्डवेनुहि वदिष्यति नता अनुवंनसंग्रामात्वयाधुना सुस्थामिषंभीमसेननतस्संग्रामात्विकेसरी त्यपानरोगजंदे
तिनेवमेषस्त्वंविस्थितम् मदन्तायोरुघलोकेहि नभवतिदेहिनाम् जैमिनिः नतोभीमोब्रवीद्धीरंवृषकेतुमहा
बलं फलेनियोग्यबालस्यापि चाहंसम्प्रदीयते प्रसन्नत्यामद्वीरमनुसाल्वमहाबलम् एतावदुक्त्वावचनंपा
ण्ड्यविवर्जितान् अनुसाल्वस्समायान्तंबाणैनैकेनवक्षसि ताडयामासवेगेनमूर्छितानिपपातसः मूर्छितेऽ
भीमसालोकानुसः कोपसमन्वितः स्वयंयोद्धुंययौराजेन्द्रलक्ष्यतमिवाभवत् दारुकालरयानीनः हसस्म गरु
डध्वजः अनुसाल्वोपिगोविंदंवीक्ष्यमाणस्ततोब्रवीत् प्रम्युवाचमहाबाहुः तिष्ठतिष्ठजनार्दन त्वयापिसहतोवंधु
सभामध्येचपातितः तस्मिन्सम्प्रेयथास्थेस्थितोसोदृष्टपवनंदन पश्यतस्तवगोविन्द पदेवेयातिभामया हितोयः पांडु
वोभीमसिवत्रभीमनत्वाहपूर्णेन अदंनतेमुञ्जलस्याहि नसांन्यपतितायद्वरान् सर्वेजातान्नातातिनवदीयोपतिनावि
मो भूतेमहात्मनः सर्वैःपतनेनकथंचनजायतेसम्मुखेनाधिकस्युस्यभवेः केविन अदेशभेभलनः पुराण
पुरुषोभवान् कथंस्यास्यासियुद्धेस्मिन्समत्वेनेवह्यपते मराणैः पंचभिःसिद्धैः कृष्णविव्याधकेशव पलायते

स्यैव स्वस्थाने वेत्ति सूनो मुनः तेदेव नः कथं देहमेभ्यो नेतेन शक्यते लोभयत्नादिभिश्चौरैः श्रुयं वादियदातिति
तस्य गत्वा दर्शयन्ति लोनं वा हृदये विलूनय वृत्तिं गोविंद तव कृष्णभिश्चका शुकाः नेते वा संगतिं भूमौ उत्तेन
ग्रापि मोहिताः तन्मवर्जितान्तेराजानन लेनुत शायः जैमिनिः एतावदुक्त्वा वचने विश्याय नरगांशारेः वनेषि
लेहयाराजं प्रास्त्रभिन्न कलेवराः सहस्रगमयुद्धे तस्मिन्काले विप्रणपते नहूहः केशवु लेन पुनः भासत्तुसाल्व।
वः श्रुनुसाल्वः कस्माद्धि लोकयतः केस्मागत स्माह प्रवनारेण उद्धृते स्वेन यप्प्राभिनेतरे वामि ह्रापुना किं वा मः
दीये तप्रभ्रमि स्रुद्रो भावा त्वर्णीगतः ननेपि जाधि कन्याया धने स्वो केन मत्ल्से मामके केन दृष्टेन दत्ता कन्या
यनेन च श्रुयवार जनस्य पुत्राः उद्दिष्टानि जमेहरे विना विवाहं विधृता जनके नालभेथ सा किं वा कोपि मरीयं त्वश
वदीन स्यापि तिन यतो मृतस्य महान्यैः विष्णुतेः पाय कायित्विमिः रमन्त्वला सिञ्जयं भूत्वा दिवा किं संगतिगतः श्वस्ता
नाकि त्वसन्त्यक्त्वा निशुगमय्यश्च कामिनो भृगुणा त्वाभवेत्ते श्रां समानाय शरणीन लेख श्रेना शुनेचने वा मदा यावेन
केपाव मुहृह्या चायन यवुणामि किं प्रस्थामि रोलहरिम् मामके दृहते किं विद्विप्राने यदि नत्वनः नत्वस्मे से प्रय
स्थामि पोमे दर्शयते हरिं जैमिनिः हंसनीयोदकेपीन्वा सर्वं पार्थं तत्र तं जेन श्रुतो न नदा यया राज्ञे हरिं वीक्ष

जै
प्र
रु
34

तयाभवेत् एवं वदति वीरेस्मिन्पुनः आगतो हरिः स्वयम् सम्भूसाल्वैस्त्रिभिर्वीरैर्नेयानसमवेदसन् यानेनैकेनानुसा
ल्वलां शरानवद्दास्यति मध्येच्छिन्नछेदनस्माववनेवेदमब्रवीत् सम्भूसाल्वः एषएमाधवमहीयोद्विभिर्विशहतोम
वात् मयाहतोयसंग्रामेत्वात्स्पृगतोपुयातितामदीयेवापूगवैकेनभवान्यातितेहतमः सदस्वत्वेपारवेवेकेसि
रोभूत्वामामाहूवनतोममोवनारायवान्देवस्सवदस्यसि तेनचास्यप्रहारेणसन्नाहश्चभूच्छिन्नः हारकोवीरस
गाविद्धं सन्नाहं तस्य तेजसा रथेरणादपोवाह यत्रराजायुधिष्ठिरः हाहाकारोमहानासीत्तस्मिन्वीरेतथा
विधम् पलायन्तेबलं सर्वं पाण्डवानां च पश्यताम् हतानश्वानितन्त्वेधन्वा दृष्ट्वा तस्मिन्पिबांथवान् उत्पन्नेपा
न्नरप्पगग्गानिवह्नेनकेपरस्परम् शुश्रुमानयसंग्रामान्पितातदेपतितस्तवपुत्रः श्रीवासुदेवकेपालयित्वापतः
स्थितः तवसाङ्गयापुणेषकसिद्ध्यामीतितिकितः तावद्दृष्टो जनैः श्रीमान्भयादेत्यनुसाल्वकम् ततः सत्यभ
कोधीमान्पायवेवीलकेनयुत तेषामेवच्छिन्नशुत्वा हत्वा वेगप्रधाविताः कृष्णस्य नार्यः सकलाहा किमि
प्रभुत्वा च सत्यभामाह किं वोद्य प्रद्युम्नं वाक्यमब्रवीत् सत्यभामा समागतं रणान्प्रद्युम्नं वीरं कातरं विद्रुतम् उ
तवानस्यतत्तारिणवद्दुःखकारिणं भवान्साम्प्रतम्कथं युद्धादनुसाल्वभयादितः पलायितोनतात्वं

न्योभीमसेननादेन स्वयं गच्छामि किं नाथ वरणे श्रुत्वा मूह्यहे देवं तं नमन्त्रसात्त्वं च यस्माद्धीनः समागतः तत्त्वं ग्रिं
दन्तिपशुखानि नत्वो दन्ति याचकः यद्भूगतमेवाश्वशोधविन्तयकेशव इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि
तत्र भीमावाक्ये नाम त्रयोदशोऽध्यायः १३ जैमिनिः इति तस्य वचः श्रुत्वा निर्ययौ भगवान्पुनः श्रुत्वा स्तालं रणे
योद्धुं तस्मिन्काले नराधिप नेवीद्य चरणे प्राप्ते हृषकेन महाबलः श्रुत्वा तालं समाहूय निष्ठ निष्ठेति वाग्वीन
भयादस्य गतः कालिः स्वयं केशोऽपि भूतले मद्यानस्तन्मिवाणि दैत्यराजं ततत्विव श्रुत्वा स्तालोपितं क्रुद्धो दपा
सिकर्णे नैरनम् विख्यापयत्दयेवीरः सायकैर्निपातैस्तदा वनभिल्लवगातस्य पातयामास भूतले सारथिस्त
पिरः कायान्निलोत्विष भवपातयन् विरथं ह षकेनैस मीस्य रविसारथिः योजयित्वा रथे दिव्यं हित्वा हेनीयं समु
पागतम् तस्मिन्रथे समारुह्य पुनः केशवनो बली दैत्यनाथे प्रोरे स्ती दैत्यः समन्ताद्धनकरण सारथिपातन
यित्वास्य दयानापि महाबलः दैत्यनाथे वनरसारयस्य कर्णेनेदं नु समास्तिय पृथ्वहाग्रेण भमोविल्वेपकौपितः
गृहीत्वा पुनरेवैनं ववः प्रादहत्पाभनम् वृषकेतुः पुनः पृष्टदष्टी केयानं रणग्रहणं हनम नवस्थादनसमानप
न्यतामपलाक्षमं सौहालः धन्यासि कर्ण शुचत्वं भाषितस्य फलं स्फरेम शृणुसीलक स्वदैत्यं रणाद्दिहसमा
नयेन् एवं ब्रुवन्निर्गाविदे शहुद्धादैत्यनायकः यावत्त इदं दप्राप्तये न प्राप्तम जगत्यविमतः समर मधीमा हृषकेत

नै
प्र
३५
35

भवावद् तिनस्त्वयाप्यहं वीरयानितः केस्य पादयोः न पितान्नतीचैव न गृहं नैव बान्धवः न देवा स्तुतिनेदेव
मनन्तेदर्शयन्निव शाङ्गिणस्त्वयानित्वादर्शितो मधुसूदनः येनतेनैवोपायाः सर्वेशमिताः परमेपदम मगति
नेनसंभाष्यकस्तेनममविस्मयः जायतेकलेषु याद्यसन्नेषु वस्तुषु भावदः त्वादेवेरनेतामतौसंज्ञानानोपास्थ
णेन प्रपूर्णेन व प्रभावेन संगतासंगतं समस्य हृष्णेन शाकरवीरविवंचैवामृतं सदा दृष्ट्वाताद्भ पीयन्ते ध्रुवनगत्वा
यथदाशु जनम् रथकेतुः भवान्कस्यपदं प्राप्य जनितेहिममविस्मयः संजातः साम्प्रतं वीरस्य कन्ववयत्रयोगिनः
गच्छन्ति योपाः पुरुषा विलोकाय मधुसूदनम् नवेभाविनमाप्येत ज्ञात्वममजायते ध्रुव मातृ वाकसहना
हरिवीक्ष्यमदीयाकर्णेनेदन ध्रुवस्यैवाम्बुनाद नालोकाल्लक्षितिरस्तु भाः स्तोमिता चहरुधीके प्रातममद्
नवमास्त्रिव मत्वाद्वारणेसत्स्य जगामरणमण्डलम् यः पाण्डवेनपुरतोविषहकशास्त्रहरयतिः किं पीड्यते
स्वधास्ते णविलोवितिष्वमयेवपुः वनभुजा सुजायन्ते स्वरणाद्य समानवाः वनेतेयसमाहृदः पोतव्यक्राग
दाथरः सस्वयजायते मत्स्यः कूर्मः लोलान्नकेसरी प्रस्ताद्य सदेवेन्द्रा विविधास्तां भूगता प्राप्तास्ति स
स्वयंप्राप्तः कृष्णिका गावविशायन पुलातिकलाविप्लयानानारत्नवयनहि सभान्काडेपदीवस्त्रे प्राकप
चैनि प्राणमे सत्कृन्तपाम्बकान्सवीन्सप्रासाप्रासवान्मृदम नेदनायानिदिव्यातिवनानिप्रासुवन्तिते न

रः केशवस्तत्र लक्ष्मीकान्तेनेरमेतद्वचिः नैमित्तिं एवं वदंतं नृपतिं समालिंग्य स्थितो हरिः गृहीत्वा दक्षिणे हस्ते द्रौपद्या मा
सधर्मजम् नेतो युधिष्ठिरो राजानान्महात्मा स्थितो ग्रतः उर्वच धर्मराजस्ते सान्त्वपूर्वमिदं वचः भीमादीनां सर्वे मास्ति बान्धवो
मिममाधुना यत्नेपाले ये से नित्यं यथाहं स्नेहपाल्यते अनुसाल्वस्तु तान्सर्वे भीमसेनमुखान्पुनः समालिंग्य ब्रवी।
त्काकं धर्मराजं महामतिम् अहं वाहाशीघ्रं स्वकीयुक्तमण्डले युधिष्ठिरार्थं कालेन यत्नं न यथानेय एतावदुक्त्वा
वचने विरराम सपार्थिवः नृतो विनिन्य सर्वांस्तान्पार्थिवान्कारणेनेदनः आनयामास तत्र गत्वा राजा युधिष्ठिरः हृष्टो
युधिष्ठिरः प्राहृयतत्र स्वकारणेनेदन प्रतिज्ञा सफला वीर तव जाता मम प्राणतः अनुसाल्वोपि विध्वंसं गमितः श्रुपसेव
द्रान् दिक्पामर्वेणत्वकुरसेनातेकार्यमद्यमे युवां ऋषिश्रेष्ठो प्राप्योपियोमिनूमसु कर्णेनो एतत् प्रणोस्मत्तो वीरो युद्धितो।
यमनेदनः शूरसेनान्वयवीर प्रविवेश गजाह्वयम् उपविष्टः सभामध्ये सहकेशेन सहिनेः देवकीवयथाप्यादावक्रं
नीचेवावचोहितिणि रुक्मिणी सत्यभामा चतेयवान्यास्तथा पिता: आनंदयन्तीवानस्त्याशृजयन्न्यास्तथा शुभाः पुर
स्तंभावयन्तो राजानस्ते समागताः भोज्यैस्तु विविधैः पानैः वस्त्राभरणभूषितैः वासोभिर्मण्डिभिश्चैव रौक्मैर्भाव
संयुताः वराम्बुगन्धदानैश्च यन्त्रभ्रमवमातिव समागते हृषीकेशे दिनानुवि प्रीतिर्गता वै त्रीपासायोर्णमासी दी
क्षितो युधिष्ठिरः द्रौपदी साहितेरो इमास्ति पत्र अतेवरेत सीकन्यातरगतन ब्रह्मजनयित्वाय यथाविधिः ब्राह्मणा।

त्याजयित्वा च विस्तीर्णेन मरुतान्नृपः गीतवादित्रनादेन तुमुलेन घोषैः सुमंगलैः हृष्टं सुपवित्रं यत्नार्थं कुंकुमेनाभिचर्चितम् चंदनेनापि
36 मालाभिर्वरधूपैः सुधूपितम् मुमोच च धर्मराजोसौ सोनत्वगोवद्धचामरम् पालनार्थं हयस्यास्य प्रवयामासमपात्मजम् सग्रामे
पुष्पभूषणं सर्वं पोपलवनिर्मितम् मालाकर्णे प्रापयित्वा सत्यानुं किरीटिनम् गाण्डीवहस्तमेतस्मात् हृष्ट्वा च चामरपाणि
मितम् पाण्डवेशाद्राजासौ पार्थं पालयवाजिनम् वासुदेवप्रभावेन निर्विघ्नं ते त्वया एव शिवास्ते सन्तु पन्थानो भयं
प्राप्नुहि मा कृथाः इति उलूपीपुत्रनागस्थ समस्तहायपरिच्छदः पितृहीनान्बालकांस्त्वं रणे पालय मारिष ततोपनेन
यः स्वतातात्स्वर्षे हृष्टभावितम् नमस्कृत्याग्रजं प्रायात् कुन्तीं पश्चाच्च देवकीम् प्रणम्य कुन्ती तोदेवी देवकीं कृष्णमा
नरम् सुभद्रां द्रौपदीं चापि तथा तां हि उलूपीमपि गान्धारीं हतपुत्रां च प्रणुवाव च नाम्ब्रदम् भ्रातॄन्द्विजान् रक्षणार्थं
हयस्य नित्यं प्रदर्शितः ततो यज्ञे नैव परिधिपन्थ कुन्तीवचनमब्रवीत् धर्मराज निमित्तं हि यदि वासि धनंजय केसहायाश्च
ते दत्ताः सैन्यं च विविधं कियत् दत्तं युधिष्ठिरेणाद्य तन्मे ब्रूहि धनञ्जय श्रुत्वैतत् कृष्णेन प्रेषितः कालिंगस्य पुत्रस्तु।
स्त्वकेवलम् समर्थयित्वा प्राप्तो यं तत्किं मे नेदनः प्रभुः कुन्ती गच्छ पुत्र कस्त्वं सर्वं मदीयं तनयं तनय रक्षत्वं नरगर्वी
रसम्यक् पालय मायया पितृभ्रातृकीयं सर्वं त्वं पुत्र स्वप्रतीयते सद्गुणोरत्नते धीरा तत्सदृशेन पालयेत् तयाकृ।
ण ऋते प्राद्देवकी नं रनो हृतिः सर्वं त्वं पुत्र तयाद्य नरोगं हृष्टमभुजः सर्वसैन्यपुत्रो याहि मयादिष्टोसि भारत त्व

नस्तालंलब्धबल्लितंयेोवतांपोतमुत्तमकम् मत्स्यहायार्यमादिश्य ततोहंसेषितः स्फुटे त्वयाविनाद्यमेकार्योप्रसन्नः ।
सवकेशवः ऊनी हृषकेनत्वयापाल्यःसर्वेषुद्वेषुभारत ऊनेलेसर्वेषांशीतव्यः समागच्छनुतंविनालक्ष्मजयेस
मायादि पालयित्वात्तरंगमम् इत्युक्त्वापुत्रकेऊतोसवाष्पाप्रमुमोचतम् ततःपार्थोहरिंवीक्ष्यनमस्कृत्यपुनः
पुनः आरुरोहरथंदिव्यंपश्येयासेन्यसंवृतः नानावादित्रवादेनदोमध्येनधूपितः रथारूढः ऊमारीणांलाजैः
मौल्येकरच्युतैः संछन्नोयोनयाशीर्भिः पौराणांवाहवीक्ष्यततोः मध्याह्नसमयेकालेः तुममावत्तरंगमम हयान्गा
दहिनीपार्थःप्रेषितः कृष्णवीक्ष्यः हृषकेनतेनानाकृष्णान्पणमम् स्वरटेंशतः एकपत्नीनदापवृक्षीस्यवानभ्रुव
वह एवगच्छामिसभंग यास्त्वंनान्वितःपुरात एताः ऊनीमवानार्योः सेवनीयाःप्रयत्नतः सुमाणीवेव
वृद्धानांसेवनात्परमंपदम् सतांसेवनात्वाहि विलभन्तेपरमंस्त्रियः स्मृतेत्यावयमप्यत्र भवत्याकिलमामिति ।
भद्रावती मदीयमानस्तत्पक्षामोवेदङ्कतिगच्छत सर्वेतस्यदर्शनायरत्नाणियः प्रयत्नतः सुहृदिसम्यु
तंकार्यंविमृश्यनकार्यवत सन्तिकस्यस्यनायस्त्वमएलेस्मिन्नुकोविदाः स्मितानानानोभविष्यन्तिमोविलोक
नेवसियाम सुवाभवन्तिविमृश्यकानवक्ष्महारणात कयानस्वकातेदासंस्मोलस्त्रीमत्वसभवम एतास
प्राणनाथोहरिविमचाविदिसंस्मरवः एतत्संचिन्त्यभवतागम्यतांकार्यसिद्धये जैमिनिः ततःप्रियंकर्णपुत्रः

प्रभुवाचस्मयन्निव त्रैलोक्यमपि संप्राप्तं संग्रामे मम सम्मुखम् पार्थिवार्थे मयाभीरु प्राप्ते सविदलीकृतम् यदि
37 कार्ष्णस्तन स्थार्थे विमुखा नायेन रणात् वासुदेवस्य माहात्म्यं सकलं विफलं तदा कापुरुषोहं मरणान्मोहो गमयाया
पिंडदानतः विपरीत मिदं भाग्यं माद्रीभीष्मोति मत्तनात् बिम्बाधरेनेवदनेन पद्मपाणिमिथुनस्वदम् पतावडन्नाव
वनेप्रययौ वद्धमिर्हृतः ब्राह्मणोस्य गवाक्षस्थ हेमं इत्यवयातिक्रम पुरस्कृत्य नताराजन् पृथ्वकेतमेहावलः
कुसमभीमादयः सर्वे प्रविष्टास्तेन गजाह्वयम् अनेवस्वदयो राजन् श्रीमाद्रिष्मतीययौ नीलध्वजेन वीरेणरवि
तेंडरामंडितम् नानाजनसमाकीर्णां नित्योत्सवविलासिनीम् नर्मदाजलपानेन लिंगाकारोहि भारतमट
नः किंशिवाद्रीनः प्रविष्टो विभातिमे नराणामपि नारीणां वपूंषि हि ब्रमे नो रमाम् नीलध्वजस्य पुत्रोपि रममा
णस्तु कानने स्त्रीसहस्रेण सहितः पुष्पितास्तु लतास्तव प्रवीरस्त्वम्पकस्याधःस्थितलेववासने सेव्यमानस्तुता
भिर्गौरीभिः जेनुभिन्नयः पूपमाभिर्विद्वणाभिर्विषालनयनः प्रभुः उवाच वचनं वीरस्तदा मदनमंजरीम् भूवि
तो रत्नमालाभिर्विविधाभिर्विभूषितः मत्प्राणनाथे सकला लुनास्त्वमनो सिद्धितमत्स्तव वने स्थला रणदुल
यस्थिता हस्मिनानि माल्यानि जगद्धरः रूपया च्चिताः सहिताः प्राणनाथेन गायंति स्वस्वरं तदा ते तु
वरमहिषी वनमध्ये त्वगमम् ददर्श च त्वयापामे स्थितं मदनमंजरी भूषितं रत्नमालाभिर्वैडूर्यहेमवाचितम्

नारीणां कौतुककरैर्माल्यैः स्तुतिविविधैरपि । श्रुत्वैनमस्य संवीक्ष्य प्रवीरं वाक्यमब्रवीत् । मदनमंजरी गोष्ठी रवर्णेतुरगे
नाथ यज्ञस्य समागतम् । तान्वाथ रेरक्तकण्ठीनीतपु[illegible] स्वकं परम् । हस्तवर्णो हस्मनेत्रे मन्नेकस्य करादिमम् । बालेयत्तं
स्तलिखितेवर्द्धवाचयमास नाथ याचय महाकांतान्तुरंगं कुरुमे प्रियम् । जैमिनिः । ततः प्रवीरः स्तलिवीक्ष्य प्रियया कोक्षित
नोदितः । हयं न ग्राहके शुभमाल्यवन्तं सहर्षितः । वाचयामास तत्पत्रं धर्मराजेन यत्कृतम् । युधिष्ठिरस्य नरगे यमेधे
किलमोचितम् । रक्ष्यमाणं हि पार्थेन रक्षांतस्तु बलान्नृपाः । इति तां प्रवीरा यथेरयामास तं हयम् । स्थित्युः स
वीः पुरीमीपुः स्वयं पुरे स्थितस्तदा सैन्येन महता तत्र रक्षणीहन्यपथनेनयम् ॥ इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिके
पर्वणि माहिष्मतीप्रवेशो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ जैमिनिः । ततः पार्थस्तु संप्राप्तो वीक्ष्यमाणस्तुरंगमम् । स्व
तुसाल्वेन सहितो हंसकिन्तिनंदनेन च । यौवनाश्वेन राजेन्द्र कर्णपुत्रेण धीमता । सेवयामास तत्र तः प्राप्तो वृषकेतुर्महाबा
लः । ददर्श तं प्रवीरं च ससैन्यं संग्रहे स्थितम् । तिष्ठ तिष्ठेति भाषन्तं हीन्दुकार्मुकम् । नीलध्वजस्य पुत्रेण प्रवीरेण
महाहयः । पुरीं प्रवेशितः कोपान्मार्गे च यज्ञियपाण्डवः । प्रवीरं तत्र भो वार्ध्वकर्णपुत्रस्समागतः । पृच्छ मे याथ यूदिमां वस्तु
न्यार्थेय ते न यम् । प्रवीरः पंचभिर्बाणैर्विव्याध वृषमधूजम् । चतुर्भिस्तु ततो वाहान्बाणेनैकेन सारथिम् । समभिः कर्णपुत्र
स्तं निजघान हमस्त्रिव । पश्चकापिं हतिमानसहयात्रिन्यय महयम् । चतुर्भिः सायकैः कोपान्निहत्ताईमयाकरोत् । प

जैमि वीरः कर्णिनात्कृतुः कर्णिशुत्रमताडयत् तेन बाणेन नमस्कन्धादि वृषकेतुर्मोचयोऽबाणोऽनेकेनान्नसाल्व सेतनविड्गः शनाषिना
अश्व २२ श्रवसाल्वः शूरैर्वीरैः शवीरेद्द नवान्नुगे हाहाकारो महानासीत्तयोर्वीरसमागमे नीलध्वजोऽथसंप्राप्तः पावकेन
समन्वितः ग्रात्तोऽह्यितीभिलिखषिवैष्ठितः संगरंपति मोचयामासतं पुत्र मनसाल्वविधानगतम् समर्कोन्नति विख्याय
३८ दप्राभिर्दषाभिः शूरैः मैमिति तेनविड्वलेवीत्य सख्यासावीरहस्यावितः नीलध्वजैः समासादयतिष्ठ तिष्ठेतिवाक्रा
वीन् नत्यानपंचभिर्बाणैरस्माहिद्युतीयतिम सोप्यन्नेनसतान्बाणीस्थिधिच्छेद ततरसाद्दसन् छित्वा शरान्नक
नृष्ठाप्यार्थसू केतिबोध्यम् सधुर्जसरथसास्त्र ससूतेसबलेरणे ग्रहपंचबाणसाद्दसेनीलकेतसमावृणोत्य
मधूतेप्रभे सायैर्विलोकितु विभयंकरम कगानिवेसल्वः कापाकच्छिन्तैसदगुविवितम ततोमज्जाविदाधाम्भुपुनरेवाणिये
नूलदा नामवर्णितमालोकजनेहन्तुगेनायया जामातरंपावकहिमेस्येपकोपयुतिनः नीलध्वजकरान्मुक्तः पा
वकोप्यदहत्तत्रसम विषालेरचिविभिदेन्याः पलायन्तिमहागजाः नरगारथिनोराजन्यपत्तयः प्राप्तवर्जिताः क
रभाग्नद्वधाट्याभारंत्याक्कावनेययो वापीगणान्त्रथाकोराः पृतिनायनसंचयेः वाणशाणिववासोसिक्त्राणि
कवचानिव एतोभारे समासाद्यपुनरेवप्रदीप्यते कसुवर्णमालयेप्राप्तभूतानोचयथाभवेत् नयायावर्थिबलंस
वैसमनन्नाहृभजेरणे ततोऽर्जुनो रणस्थायीवारुणास्त्रसमादधे मम्येववह्निनाप्रायनप्राप्नेसतनयावकः सु

न्नेनः स्वस्तिवाचायपावकं परिदीप्यतम् त्वमेवसर्वदेवानांमुखं त्वं नभ्यं नमोग्नये त्वत्प्रीतयेवाजिमेधं प्रकरोति युधिष्ठि
रः त्वयादत्तं हि गांडीवं रथो दिव्यस्तथैव च परमं सौहृदं दिव्यं सर्वत्राक्रियते विभो बलेहृते हयो नीतस्त्वमतोवद
तव्यसे किं करोमिमवाब्रवीति परिसन्तप्यमवर्धते जनमेजयः कथं नामानरेवह्निः लब्धवान्समहीपतिः कावक
न्यापावकायदत्तातेनमहात्मना एतत्सर्वंसमाचक्ष्वमयापृष्टोसिजैमिने कौतकं वर्ततेस्माकं श्रुत्वापार्थबले
हृतम् जैमिनिः नीलध्वजस्यमहिषीज्वालानाममहाधमा स्वाहांकन्यांप्रसूतासौ सदृशोयमनन्यगाम् वर्तमा
नां पितृगेहे प्राभर्तोवंधुपूजिताम् रूपलावण्यसम्पन्नां त्रैलोक्यस्यापिमोहिनीम् नीलध्वजस्सुतांवीक्ष्यका
लेनकथितांनृप कस्मैप्रदीयाकन्येयमितिचिन्तापरोभवत् एषच्छुतांचारुनेत्रांभर्ताकस्तवरोचते ता
माताराजपुत्रास्समन्निकृष्टविसदृशाः पहुस्यान्नृपृथ्वीशां लोलतानावृद्धिस्ववल्लभम् स्वाहानेप्रस्तुवाचायपित
रैलज्जितासती नमानष्यांकामयेहं लैलयंकामवेष्टितम् देववर्यंवरंतातममयोग्यंविचिंतय नीलध्वजः दे
वराजंमहाबाहुं वरंवरयपुत्रिमे श्रागमिष्यति लोकेस्मिन्मानुषीकामवश्यः स्वयम् मत्तेगजेसमारूढः सर्वतोन
न्तलोचनः पितृवाक्यंसमाकर्ण्यस्वाहावचनमब्रवीत् स्वाहोवाच इंद्रंनकामयेतातसर्वंहूयसकारणम्
यतोदयनमस्तेनतपसादानकारितम् देवराजोगोनमस्यप्रियोकामयतेयदि यजनेः केप्रावायेनकनः का

नैमि

प्र० ३९

39

नैरिकामयेन् लक्ष्मीयासेनुगङ्गाख्यं विष्णुचक्रेऽहि मोहितः एवं यस्याङ्घ्रियुग्मसंकृतत्र ः किल त्वासवः मानुः
षायेत्वयान्यक्षान्तु चमेकारणं स्मृतं स्त्रीलिंगशरीरं समलप्रयमंतानजायते एकेन त्ववतिशाप्यद्वितीयं कृतेन च
या सयातिनरकं घोरं भूमिलभं गान्मयाश्रुतम् मनेभनीतिगाचस्य स्पर्शाय ज्ञानकेशतियः मयाविकेऽस्वमत्तेम
तीमेतानतेवृते नान्यं वरं वृणे तान विनाहं हव्यवाहनम् यथायातिस्वयं वह्निर्योविषिष्यतिमामिति तेनसा
नमहाबुद्धेनमेदानमदेसि नैमितिः एवंविधवचः श्रुत्वा स्वाहयोक्तं सुभाषितम् नीलधूमसमाहितोविस्मि
तो भूत्महाबलः शुद्धसत्वः स्त्रियाराजन्महर्षेवाक्यमब्रवीत् किमिदं भाषसे बाले विपरीतेनचेपरपति वह्नि
वरं कथं वृणिता हकं सर्वभक्षकम् न यास्ति सोस्त्रवत्मानेमेषवाहनमानुगम् ससमिद्धं स्वगृहे लोकहेम
स्थितेन्विदम् स्त्रीलोविते कृ रूपेहियाति मे दजनेनया उच्चाश्री चेगतागंगायावनीयानगच्छेय स्वाहानेषां
समाकल्पेववजानिस्वराविना स्तानासा शुभवसना सापयित्वाहुताशनम् ज्ञात्वेति ः महितातिसंस्था
येनगुणवने स्थिता गृहे वेदनेविसाख्य नरमेवपायसम् पार्केवमिस्तुदलेवदोहूज्ञातानयातिलानकपूरेव
रनामूलेलवंगजातिजेफलम् रम्भाफलानिजम्बुस्तयावह्नेप्रेणाहितः पावकोविधुवर्णे धामनीलधूमं
प्रति विषेष्टितेमवाचो दृक्वाञ्छीस्वासतेस्थितम् यमकोतादरं रानोकृतः प्रासोसिवेश्मने प्रोदष्याद्दीयतांम

हं किमातोऽप्रकरोम्यहम् कन्यार्थिने विद्विजान्विप्रे भुगालिङ्गत्वगोत्रजनम् मद्दे विद्यते बाला मृतं तां देहि का।
न्यकाम् राज्ञा नमानेषे वध्यते पावके स स्नुहा सहता नुभमयन्त्र यत्क्षामि यत्तिवै रोचवतेऽद्विन विप्रः मा विद्वि
णाव के राजन्विप्रे वेप्रोक्षुद्वे स्थितः स्नाहानमन्नेन ग्रहणम् सम्मन्नं कामयुत्तितम् नैमित्तिः एतत्स्व सवचः स्नानाम
स्मिवदनो जनः प्रत्युवाचायन्नयति तत्र स्नो विस्मितोऽपि सत् कन्यानिमित्तं विप्रोसौ यावने नीलयावकः वि
नापावकेनाग्नेन स्नानादेया न कस्यचित् सखिकाः किल तानेनाति विप्रे सम्यक्प्रवीहितम् प्रथानः नत्तातीमोव
यमेवं भवन्ते पावकं स्थितम् आत्मानेदं प्रोयविभो रम्यं वा पावकं दृष्टितम् नेतोऽपि प्रत्युवाचातिन्नोला मालेति
निर्गतः कुचेहि सखि वस्नास्य दत्ता दृश्यते तत्ता प्रथाने दत्तमाने न सर्वे लोकाश्चकम्पिरे राजाने प्रामयामास
वह्निरुक्तो नेनत्तक्षणात् एतस्मिन्नन्तरे राजन्विनोदः स्नमदानुभवत मातृस्त साथ कन्या या राजाने वाक्यमब्रवीत्।
नृदानन्यान्वयाकन्यां ब्राह्मणाय कथ्यते न इन्द्रजालिकवद्वह्निर्दृप्यते न्यिव भद्रकः राजा तो प्रत्युवाच यस्मालि
कृपद्रसत्विव स्नदं नयमद्द्वेते मम नामान्तरं गृहम् परीक्ष्य विप्रालाहि विप्रे वायावकेहिता नेतो राजा च
हे देवी ब्राह्मणेन सन्नविना प्रत्युवाच यशीलो मे देहि विप्र सनातनेतीम स्व निर्दत्ता दजयिनो मंदिरं वरा विचित्रम्
नस्माव गोपुरे भद्रवासो रत्नविविचित्रम् तिष्ठ तिष्ठेति वचने तां जगाम स्थने जयः पश्चाद नेव नस्मात्स्वयहम्

40 त्रैलोक्यमभवत् दह्यमाने परित्यज्य नगरात्साप्रागेव वह्निभिया कोलाहलस्तत्रैव संजातो भवत्यापि च इड्डध्वन
गः सर्वे नगरे वह्निभयार्दिताः सम्भ्रान्ता राजभवनं रुदन्तो समययुस्तदा नृपवाक्यं वह्निं तदाहूयमानोऽद्य मम राज्ञा
परोदितस्त्वया भद्र कालेनाल्पेन पावकः । दग्धप्रतीत्यविपस्य प्रतीहाल भवेत्यथा राज्ञी त्वया साधुकृतेन रा
जे नामा मानातव तिष्ठतु एतस्मिन्नन्तरे राजन् समाहूय विभावसुम् समयेव वह्निनावदेन गन्तव्यं हिमन्तरेण ततः
कन्यापदास्यामि यदि रोचयते विभो आगमिष्यामि यथाभ्रमदीयते न त्वया राज्ञा दातुं तीयाः प्राञ्चवस्तु मया तेन
न पावक ततः प्रथातो नृपति प्राह किं क्रियते त्वया मदे नामा नु रवह्निं सर्वदा परिरक्षति स्वादुगन्दीनाब
जन्तुयथा स्थानेन ताधिप प्रथातस्य वचः श्रुत्वा राजा वचनमब्रवीत् यो वह्निदेन तामाता जयते मम पावकः
तावद्देव मदर्थे जोऽहं पूर्णे स्थास्यन् सेष्टायः तथापि पुरस्त्वार्थं सं श्रुयामि यत्नेन येन प्रदत्तासे मया कन्या स्वाहा नाम
त्रिवसाम्भृतम् जेमितिः ततो दत्तो निजां कन्यां शुभलग्ने सोऽग्नतु यतनदा ज्ञातेन पाणिग्रहे वह्निः स्थितो राजपदेस
त्वम् तव वह्नि संदेय राजा स्वजामातरं माहेव कारणं कथितं सर्वं यत्सुखं द्विजतानाधिप जननमे जय महाबुद्धे श्रुत्वा
नैक यानकम् श्रुत्वा तस्य वचः श्रुत्वा पुनर्वह्निप्रदीपितं चिन्तयामास या याति तदा नारायणस्तत्कम् ततो
नारायणास्तुतं तस्मिंस्तद्वीत्पावकः प्राप्ति जगाम यार्थस्य पुरतः स्थितवानसौ उवाच तव्रवीमन्तु सर्वकीय

कारणं वनात् दल्गुस्तुपयाति तः पार्थ तवोपरि मयाधुना स्वस्वमेधेन नृपतिं करोषि यदि पावनम् समीपेषु एरोका
व: स्थितसुवचनेनजय नयागान्तव्रवीनिदेवानमेधायेहं विना समर्थः पावनेकर्तुं विश्वासलेनसार्थवे दीराणेवा
भवान्स्तुप्य किमन्तो दोषपुंभिकुपति यदि त्वन्नपादितेसूर्यं त्वद्धातेकांत्वेनकथम् सर्वांसिमनवीवनेनहूतब्रोस्मि
नेजेन सैन्यमयासमासाद्यद्दीयपातितेरणे नारायणांसंपथमेसंदूत्ययदिपाएव नतेसैन्यमयाग्रस्तेजायते
त्रकेयवन संसारनापहीनास्तिये स्मरन्तिनन्दनम् तस्मात्तवबलेसर्वे पुत्रालिष्ठन्तुदर्शितम् प्रद्युम्नमागतो
राजास्वत्वद्वृत्तंनिवाषयि यथावायातितत्रगः संबद्धामेदिरादरे पुत्रावड ज्ञाववचनंदमयित्वाथनंजयम् नील
ध्वजस्त्मेधेयितिगत्वासंस्थितवानयम् समागतेवीदपहूतापानतेश्रीवावराजामदगविनोहि दर्पबलेनस्य
नेजयस्यत्वयाविभोसायुहूतेरणायत् जैमिनिः पतत्रिपामवचनंनृपस्यः जितमाहूवान प्रस्तुवावहसत्वाहि
लेहधास्त्वतिविषययत् वह्निः केनास्पृशकनेदर्पंबलेयातयित्वेयूपि सर्वेयायहंसोटदेवायस्पवेतनीसि निहृति अंत
हृतस्पर्शाहेलपरिसान्त्वयपाएवम् दीयतामयज्ञतुरंगायणाभरमवेतनवकोहेयनंजयस्याग्रे हरिमित्रसयविना
नः एवाएवहवितेत्रीणि ये स्वबन्धुप्रदर्शितेः गदहूतामात्मभुवनविस्मृतसोहंदेमम जैमिनिः ततोनीलध्वजो
राजामत्वातद्वचनंदिनम् स्वाप्रियायाप्रादेतपरमत्रेनायावेणधुना त्वाला किमर्यदीयनेहंसःसतिसैन्यम

जैमि
अश्व
५८

यानेके पुत्रयोगाश्च महहदो विष्णुनेन बवान्धवाः भवांस्तु तरोनित्यं वित्तं के पीनमानिते हत्रियासि विशेषेण
नित्यं नृणां नजीवितम् प्रियावचनमाकर्ण्य हृतबुद्धिर्युधिष्ठिरः पुनः स सैन्यकोऽहष्टः कर्णे दत्वा रमाहवे नेताजे वा
नपंवीक्ष्यकोपादस्त्वाल्पमेवावयत् जग्राह तीक्ष्णेनो रागे वै लस्य सैन्यमनेकधा बाणैः संछादयामास नतदद्भुतमिवा
भवत् पुत्रस्तस्य हन्ताग्रुहे धानरश्च महाबलाः नृपस्य वरथो भग्नः साश्वसूतनिपातितः पार्थेन नरसाश्रुद्धेस्स
रथा सूर्वेकावितम् नीलध्वजस्य पतितो मूर्छितः स्यन्दनोपरि सारथिस्तमपोवाह कप्रलेताहनेरणात् ततोरा
वैसस्तयाप्य महदेशमोनराधिपः ज्वालो प्राहाथ कुपितो भर्तारं यत्नि वभारत त्वया दुष्टा बुद्धिर्देत्ता यया भस्तरहो ह
ताः गच्छवानिह वाइहे पयम्बामि तुरंगमम इत्युक्ता वचने राजा स्त्रीत्वाय लवानि नेमप्रधानेनाविनः प्रीतु
रत्नान्यादाय धर्मिष्ठाः मन्त्रहृत्तिस मृष्टवव स्थागीविविधानिव पययोपयचपार्थोतो नमस्कारैश्च वस्मितः पार्थस
मर्पयामास वचनेचेदमब्रवीत् पार्थपार्थ महाबाहो किं करोमि नवात्तया श्रुत्वेन लंपस्तु वाचवीर त्वमसि भूपते
दत्यपालयवधेस्मिन्नामकं महितोमया जैमिनिः ततः पार्थस्य तुरगो निर्गतो हस्तिनापुरं नीलध्वजेन सहि
तः पार्थः पश्चाज्जगाम ह ज्वाला जगाम पुत्रं तु कुपिता वाल्मीकस्य च धीमतः पार्श्वे समागता तस्मिंदेपापुर श्च र
हदतीतेन महात्मना रोषाद्विदमभाषत श्रुत्वेनेतन्तहृदयं मदीयं चनतेजसा भर्ता जितो हृतः पुत्रा हे वरामो

सुरंबलम् विप्रलंबेवहृयोनीनो राजा वाप्सरः हतः त्वं वैद्याशयमेवीर सविन्द्रमितं धनंजयम् नदातं मे सहस्रुदु
ता नान्ययात्त्वमार्जेनम् जैमिनिः उल्मकोहूनवाक्येन तात्वा बाला विवेष्टितम् धन्तुवावाय भगिनी श्रुम
यत्निवभारत यत्रतिष्ठुदेभद्रे नावके विद्धि मेंडयम् कालेनकियतामातः करिष्ये सुप्रियंतव ज्ञपितामाहराजा
नेकयमद्यनगच्छति उल्मुकः कुपितस्तत्रत्वालोवचनमब्रवीत् यथा स्वकीये भुवने नापि तेममनत्तममकते
मिच्छसि दुहितेव गच्छ प्रीतिं गृहात्वा स्थिति: निर्गता तेहवः श्रुत्वा गंगातीरे जगाम सा नौकां समारुह्य तदा गच्छती नी
वाक्यमब्रवीत् ज्वाला मदीये वामवक्षणे लग्नं गंगाजलेति दम् पानके सा म्लानेम स्पर्शाद्वसेपाय: नत्वां
त्वा भाषितं तस्याः समीपस्थाः सकोपिता: किमिदं भाषसे दुष्टे नौकामारुह्य तदा हरणाम् सर्वपापक्षयकर
नोयं वेत्सि नु मोहिता तेना गंगाजलात्तस्मात् दाविरासीत्सुमंगला उवाचवचनं तो हि किमिदं भाषितं त्वया ज्वाला
सुपुत्रे मृत्ये मे वाक्ये त्वया शुद्धा जलेहृता: समस्तं वैशाखेन्वना प्रार्थितः कामजित्स्वतः सयार्थेन हृता बाणे: पुरस्कृ
त्य विशिवेष्टितम् तस्मात्त्वविहीना याजलमद्य विहूषितम् गंगानतोर्जनेन क्रुद्धा सुत्वात्तद्भवनेमहत् षाण्मासाभ्य
हे मासे विपान्यते पार्थमस्तकम् साइत्थापतिता वह्नौ बाणो भूत्वा भयानकः बभ्रुवाहनरूपेण हि षण्मासहृते पनेन
यम् इति श्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अर्जुनशापो नाम पंचदशोऽध्यायः १५ जैमिनि नीलध्व

तस्मान्नगरादुत्पतः प्रययौ हयः हरिर्हरिपदालम्बी हरिमद्रीलयन्निव अनीकान्तेन संवादे सहदेवैर्धराधन-
४२ मू विविधानि ध्वराजेंद्र सहयः पुष्पितान्तेन सैन्यं यस्याग्रयोरहत्तो स्फुलिंयज्ञन्तेन स्पर्द्ध विधमोपिस मोमार्गैः से-
न्यागमनन्तोऽभवत् पुनस्त्या सेवनात्तलवनस्पदरिसेवकम् दहशुर्वनमाल्पस्ता शुन्नेनेवदयोग्भभम् नतोऽह-
यः शिलां हस्तामदतीयोजनतायतनाम् तांपञ्चाशद्योजनमोरमेत सोऽहवहिविस्मितः पुनाहरिः शिलासेनसर्वा-
न्स्तोत्वमुपानैयत रतिमन्ताहरिमरे यत्र स्पृष्ट्वा हयारेतता वज्रलेपवद्भ्रमापन्नस्खलितत्वेनशापेणाकसः नास्मा-
साधर्म्यतः सोऽपि गच्छन्ति समन्तो हरेः आराधनाहते देवं भजन्ति न इह हि नः नदीपूतेहरिवीक्षणे हरिद-
रिसेवकः सोऽहरामेनगन्ते से जहर स्खलिपिकेनवम् संज्ञयेण स्वलीनां किमशाश्मैर्भुवन् केऽपि गतार्जे-
नस्माप्यकथयन्ति दर्शनेन रा शिलासंज्ञहमासाद्य हयमेथोऽभवत्स्वयम् न चकुलावयनेतेषाम ज्ञेनः क-
क्षमागमत् प्रद्युम्नसहितस्तत्र हयं हष्ट्वानयाविधम् विस्मितास्तेनावीरोमन्त्रयेकमबद्विशि उवाचधी-
मावरजोमोक्षतां मोक्षतामिति प्रद्युम्नः कृच्छ्राः स्वालान्दृष्ट्वा ताडयन्त्वलात् मुष्टिभिजानुभिः कराः
नराष्ट्रान्नेनैशिताः नाक्षुः शयमवधावार्यवस्त्वतोविस्मसेवनात् तदाशैः शैलिनास्तु वत्सान्तेनेनमहास्म-
ना प्रहु केयं शिला कालिवेति ते वरिमानमनीन् दहशुस्त्रा श्रमपुण्यं हरेन्य चन्द्रमा उलम सालेसा

मालैलालैः स्वकर्णिकारैः स्वेच्छाभ्रैः रसालैर्बकुलैः पुष्पैर्नारिकेलैः सकेसरैः सरसीभिर्विविधाभिरनेकाभिरल
ङ्कृतम् निव्याघाः पशवो यत्र व्याघ्रा गोभिः समागताः मार्जारमूषकाद्यश्च केऽहयो न्यायवल्लभम् सर्पाः मयूरा विशुक्रा
लेवैरं यत्र न कुर्वते मत्स्यान्तु वकहंसा मत्स्या नैव भवन्ति वालकान् उल्काः काकवृन्देन क्रीडन्त्यपि यत्र दिने स्वन्येव
पशवः क्रूराः सौम्यसत्वं संगताः स्वभावेन सोऽतिभक्तिस्तेन तम् नत्वाश्रमं समालिङ्ग्य हृष्टान्तः सोऽभिमुनि
म् सम्मेनाय समावदत् स्वागतेनोह्य तिभेदाः जैमिनिः ततो गैन्नाम महाबाहुर्योगिनां श्रेष्ठसत्तमः सौम्यकिं कुलश्च
स्य पूर्वैर्नेनेमुनिं यशः स्वकुलाख्यैः सोऽतिभिर्नेनयस्य परिसंस्थितम् स्वयमायत्तोभिष्यास्य कस्माद्युज्यते तदा वेदा
न्तादीनि शास्त्राणि पादयन्त एव सौवद्ध्व स्वयं नत्वेनम स्वान्यता स्वनीन ज्ञोऽहं वः नपश्चिन्त्य मे राजसस्त्रीनादेहय
मेधिकम् हीरं रत्नसमायान्तः सोऽस्माहृष्टादिनं स्थिवान् स्वस्मात्भिनिहन्ताः भूराजोऽथवा जरत्कारेण ततस्तापवनाच्छान्ता
शेदि मरत्स्वाग्रतप्रधनः यस्मात्तस्मात्तु येयायात्मव्यासाहृष्टो हृदयम् तमपायं वदविभो सोऽम स्मात्स्वकारणात्
जैमिनिः ततो मुनिः सोऽभिरस्य वाक्यं श्रुत्वा जहासाखिलधर्मज्ञकर्ता स्वपवन्तेनविस्मयं स्वनगीतो गावसममृतो
हृदि धारयत्वम् निशाम्यतां वधुजनानामयाहनेदत्ताः निव्यर्थंमवीवृदस्त्वम् इयाम्यमेयस्वामपत्रवायंमालाज
विलिहतिनन्दवन्ति स्थाप्रमावरीवर्ति जरवायुधियातिताः केनकाहन्यैनहतोकस्मिन्द्विसाधिकः स्वकः इति

नैमि
त्रय ५५
५३

यावज्जीवनाकः कस्मादेतद्भास्वरः श्रुतेनः तदा श्रावि मया विप्र कुरु देवेन्द्र देवैर्वृतः इदं कृत्वाथ मर्गाजेन तस्मा
न्महद्दिसंस्थितम् भूमौ ये मेय या गच्छन्न याकुरु महामते सौरभिः संसारो यं दृष्टो मेया समुद्रः सरितस्तथा पर्व
ताश्च तत्र गच्छाद्रि लताः सर्वं वराचरम् यदृष्टं तदनित्यं स्यात्तस्मान्नित्यो मधुसूदनः तथायतनगं गच्छा यमश्च मे यश्रीते
हेया दृष्ट्वा तं तद्दृष्टिं कृत्वा पाकृतमतिमग्नः कृत्वा यत्तगतो साकं स्नान शुद्धः प्रकाशसे कल्पवृक्षे पञ्चि
रहसलैकिलैक्ष्वाति संसारे स्मिन्नसारे सोहं हद्वां जायतेनरः तस्मिन्दृष्टे किं असारं स्यात्तत्र कल्पाष्यगोपिति
प्रियिवृत्से नोवायादि संस्त्रू स्त्रवगस्त्वहृष्णः प्राणश्रावाकाशुपचैते पंचभ्यः सम्भवन्तिहि ततो देहा स्त्रुभजन्ति सा
वसाविसद्रूपताम् श्राप्नोमि तेदेहस्थितं ग्रामस्थस्थिरं भुवित तस्मिन्नुविष्टः पुरुषः पुराणः प्रविष्टलीलया
उत्तितेनना दैनः तेनापिप्रेरिता दृश्यमध्यमेयप्रकृतता कुरुध्वतस्वविक्षिप्ति हिमायाव्याप्ता हि धर्मराट् श्रुतेनः पु
ष्पूरक्ष सादाद्दिमनेगमिष्यामि नमस्तुपयः विलायंकारणं वृद्धिविलयेणाय सोऽहमे सौभरिः स्मृत्यापार्थ मदा
वाहाषिलेयं ब्राह्मणीपूरा श्रासीडहाल कुलेनेभार्यो वाणेरिति विश्रुता विवाहसमये विप्रे भर्ता वीकं सदाकु
रु १५ सङ्गिन्छिरं चण्डी निपुणता पावका लिके सा बालमावा स्वेवाव भर्तृका कोकु दायन न कथिष्यामि मा
विमाः सत्यसत्यवदामि वः तस्यावचनमाकर्ण्य सा प्रोचुर्महोत्सवे विस्मयोद्भनकौतुकः कन्यावर

दृष्ट्वा वचः उद्दालकोपि तां वृद्धीमानयत्स्वं निवेशनम् बालत्वाच्च शयं तेनैतां गृहकर्मणि मानद सुशीलेति च तस्य सुश्रूषा
वाक्येतेन समन्वयमति : दिनैः कतिपयैरेव प्रौढतामचलं कुमसुता पूर्वायज्ञानमद्रते सुसुषाकृत्स्नवस्त्रेन: पुत्रालवम
विष्णुति वीर्यवत्तो बहु सुता: तच्छ्रुत्वा वचस्तेन तस्य कोयादत्तमलोलावना कविरयनाशिनि पूसुश्रिपुत्रे: किं मांप्रयोजन
म मण्वस्त्राह्मणान्वत्सकमण्डलमयाचत तेक मण्डलु मा दायकराभ्यां यत्नेन लेश्मस्फोटयामास ततोबालनो
विस्मितोभवत् रोत्रौ मष्णायनेनेति पृष्ठे काकौवाक्यमब्रवीत् त्वं नवदेयैकिंचिदत्रे मासनेहरनोमम गृहाद्धिति
प्रभवलादुहि सुश्रूषेस्थिरा भवेत् ॥ उद्दालकोब्राह्मणश्रेष्ठोसौ चण्डीनया विद्वलतां जगाम किंचिन्न
स्मयातिकमेकत्तु पापात्कयर्वस्वापितयेणादि एकदा तद्गृहमाया कौण्डिल्यामुनिसत्तम: तीर्थयात्रा
प्रसंगेन शिष्यै: परिवृत: शुभै : उद्दालकोभ्येदानेन श्लजयामास तं मुनिम् कौण्डिल्य: कस्मात्त्वं
सिभोविप्रचिन्तयापरतोसि किमु पुत्रा: कियन्त: कन्याश्च न वसन्ति तपोधन उद्दालक: न मे पुत्र: न मे
कन्या जायामेत्र हभाषिणी यच्छद्दलामि तांदृष्ट्वा न त्वस्नेहात्मलेन सा तयानमे प्रकर्तव्यं वचनं कल्या
कोटिभि: परं पितृस्वारूढ मलिकरणीयनतोम्भपाम् हेशः चिन्तापरो वृद्धं पापिमां त्वीवयोनरस उ
द्दालकात्समाकर्ण्य प्रसन्नोह्यब्रवीन्मुनि: कर्णेलगित्वापानकैविपरीतेववो वद मार्गनः सुश्रूषणंका

जैमि
ब्रषंष
५५

धीमोदान्मासेकम एवुत्तम इत्यादिवचनेनुयात्सुमहात्मकतोभियाम् इतो नहियो जनेतीर्थें गोतमेनाभिपालिन
म नहहुग्रावगमिष्यामि स्माद्दमारभ्यतामितिलि तद्दुधोमृन्त माधीय वर्णोवाकमयाब्रवीत् प्रातरेप्यतिकोऽपि
लेपुनर्दहात्रिकामयामिनम् तेसंभोजनवस्ताविनलास्वर्दकदाचन् चेन्द्री तंभोजयेत्वाचेयेयवत्सेंसुध्येः
हप्राभनैः यदाहृत्वोवत्साचेन्द्री द्दविंनोधनुनिलता मुनेयेव्वरभुहाम्माद्दकतोयेहति इत्येतत्वा
तमालोक्य तद्यो जायोवचोब्रवीत भविनाग्रः पितुः स्माद्द नकरिष्येद्वचाद्दके चेन्द्री प्रभानतेपितुः स्माद्दे।
करिष्येद्वयत्वादिनम् स्वस्मुरस्वयत्वात्वाग्निर्भविष्यति संत्वान्विता भतो नरावो ब्राह्मणमद गत्वास्मा
मन्विनेक्कृविन् कालेतंने प्राप्तवदनेऽत्रविपुंतिमंत्रये मृत्वैसत्वकमधीनेवेदहीनमवैस्स्वम् वैगोहीन
करंनुष्ठेमन्तुऽहेहचलोयतिम् चेन्द्री मुनेहिजोत्रमान्स्वात्मान्वेदधामसुपरायणान् ऽलोनान्समतोत्य
वैचोत्रेभीर्यायुक्तोब्रवीत् ग्रामेत्रयिनाद्यानिप्रभातेत्यानमानये नतदीयंवचोनत्य करिष्यामिक
दाचन उद्दालकः यदिस्माद्दत्वयादेविनित्युतेममवंदिरे मदीयं वाक्यनुल्लंघनान्नमेत्वदायिकम्।
स्वस्माद्दीयातिधान्यानिनहिंसायः समानय। साद्दयाशेहितेस्माद्दे करिष्ये यदिसंवेदा वपुकानाद्द
रिष्यामिकोऽद्दवोचर्भलानपि मस्त्वद्भाजमाधांस्तु ऽलन्यानद्वकोपुनः यावतालोस्वानिष्यावाद्वे

कान्ते वणकान्दवान् रवर्नेरकोऽस्मि त्वपदो स्वाइ शुणको स्त्र ऊर्मितान तुर्नोदिके गं मनेचबिल्वीकोणान
कीफलम् तेऽइल्लिकं कल्लिंग स्वपिल्लीयिपुडालकृतया स्फलाबुमेट्टुलेविएलीतेइलीयेवपल्लवम् वङ्गोगो
धूमान्मडूलान्मुद्गान्माषां स्त्रेव मनोहरान् स्थानीयाहं केरिष्यामि पायसं समएङ्कानिव मोदकान्केणका
त्रस्मान्भक्तं ऊनुरसत्स्विमम् गव्यं चतेनयाचीरं सितानारम्भाफलानिव सदकारसमं स्याइ प्रियंशिखवि।
णिगव्हे कालेयिनतवे स्याहं स्पड्रायुतो सवस्तकम् सदाहिंणश्रुतिष्णकेर्थनूदानेन मेयुनम् उद्दालकः प्रा
मभेक्रियते स्याहं यित्तणांतु उमेहितम् प्रदत्तो लमयेव स्तु पवितः पातये मरह इच्छतेलेन द्वीपदिकतो स्मि
स्तुकृतेत्वया वङ्गो मनोरमं मरहपश्चपतिलैतैलप्रदीपकान् मयाहृतास्त्रुबोन्वहेलाहशोः परिवारितेः
लेमितिः ततो विहः प्रसन्नात्मा तेन सा न बहिः स्थितः तया शुद्धापितः स्थाद सर्वं चक्रेण गापितुं यावद्दुक्का।
द्विजाः सर्वे यावहस्तैयतेन तथा वस्त्रादिके स्वयं भुक्त्वा सा वङ्गी वन तयाजनः ताबहृत्स्याग मे हर्षाद्दिव्य वचनम
ब्रवीत् रवड्डीत्वा वरिपुत्केयिड्गनोमाहवीजल्ल स्वदजितेपातयास्तु स्तुत्वा सोगामयाकृते पितृन्स्त्रिहेतवा।
वेगेन समुत्तिकां पदुरितः तोषणाणपशिलांडु हे भविष्यसि ममास्तया चिरकालेदयस्यागस्त्रुत्वा स्वर्गं भ
विष्यसि अनेन स्वत्तथाद लाहरिमित्रस्मयत्वितः याऽत्यत्रुममम मा ता लस्से यं पाये महाशिल्ली हृयमाव

जैमि
अश्व ५
45

यमर्द्दंते करस्पर्शान्महाबल कृतं पार्थेन ततस्सर्वं मनाः सकुरुंगो यथा । वेदीप्रायप्रयान्तु कार्ययोगस्स प्रोक्तं यथा हृदेः
उद्दालको मुनिवरः सद्धयत्नयामुमोद्वह ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि शिलाभूतो नाम षोडशो
ध्यायः ॥ जैमिनिः ॥ समंतात् तुरगः श्रीमान् प्रययौ चम्पकां पुरीम् ॥ हंसध्वजेन वीरेण पालितां यथितामिव शुभ
तोलिजगामाश्व ऊतेनो पृष्ठतो यं जयः वीरैः परिवृतो धीरैः प्रद्युम्नप्रमुखैर्नरैः ॥ मत्का मालाहुहैनेद्रिष्ये वौ तामि
वेष्टितेः शुभैः ॥ ततः हंसध्वजो राजा श्रुत्वाहृतमुख्वोडुयम प्रासंस्कचिवयेवीरे पालयत्नेन तुरगमम विन्यदयामा
ततखिवैः सार्थं वधुभिरात्मजैः ॥ हंसध्वजः ॥ कृपाचैनरगेप्रासे नहन्मामि प्रयमे वेलं बाहुस्तेन त्वं स्वविषये पाल
यामि महामयान् मह्मालाभसुभविता हृषपेतरिसवकः ॥ युद्धान्नेन नलचदतीः स्वयं तिष्ठति आप्रायुः ॥ नमया
वीक्षितो हस्ताहृद्रनापिस्वबलंषा नस्माव्रियोनमे वीरा युद्धार्थे यात्महंसन यम ॥ जैमिनिः ॥ ततो हंसध्वजाधीमा
ताजगाम महात्मिनाः सप्तति नायकानां सं गरहोत्वा मम्मखस्थितः ॥ नायके नायकैसत्ये यत्नेन यशेरस्थितम
तबद्धा छत्र महीपाल शुद्धामातथ तेस्सहस्र गजानां धीमतानां सहस्राण्येकसप्तति ॥ रथानामपि तत्रानां सा
हस्राण्येकसप्तति ॥ हयानामपि तद्रूपानां लक्ष्माणि षष्टिमा भवरम पदातीनां सहस्राणि युतोचतवतिर्भवेत् ।
सर्वे वै समवाधीराः सदा दानपरायणाः ॥ एकपत्नीव्रतधनाः सम्मता लोकेयेवदा समागतेननेष्ठाविसर्ते

त्रैनेननानाविधम् रणमाहृत्य मयि प्रासं प्रस्तब्धेव विश्वकृति एवमवत्नीभूर्तेनाम यदिनैविदुतेनच ननस्त्वां धारयिष्या
मि सत्यमेतद्वीरमहम् न शौर्येन कुलीनत्वे न च क्लीबापि पराक्रमः स्वदार्थरक्षिकेवीरे विमुक्तिसमविनम्
वासयामि मिहे देवीरेत यामि सैन्यानि सन्यकाः श्रुत्वेन गमयभीतेन धारयन्ति महाबलाः नेमितिः प्रदत्तातियवे
शिरि स्वभूत्वे भ्रायपेवा चिनुम् रमतिः स्वगातिस्त्वहृः त्रडालुमुसनायकः सचिवः पातितत्सैन्येन यायुतेव
पम्बठ भ्रातरस्त्वासबलिनो विदूरथमुखाहिते वेड्ढेसेवमुंडकेन मुंडदेवो महाबलः न्यायवलीवमेवाहुः
सर्वे चैवाति संदताः पुत्राल्लसबेरवैचसुवलः सतुषुः समः सुहृणोनः पैवमस्तुसधन्वाच महाबलः पवेतिपे
ने सैन्येन स्थितः पार्श्वबलेपृति इतिकेवस्तथा सैन्यरक्षयामासस्मत्वरः डेदुभिस्ताडयामास तृयाद्रुदिनगा
मव निर्गच्छन्तितनोवीराः सेनानास्ताश्राः शुराहृदिः कश्चित्कवठमादाय सज्जयामास मारिष नात्मिप्रास्त्रानिवा
स्ताल्लिकास्तुलि ध्वत्वाचेष्टकृतापानम् नथान्यैनिर्गतावीराः सर्वेविसमस्तादस्ताः सज्जयित्वा द्विजानेता
न्यायसेन नृतनेनच नियंगुलरथैर्नुवगजैमैमैसत्यायवे इयेवन्येः प्रायेयन्तः नवयुद्धेभ्यानकम् वामेरेवी
जिनाः सर्वे सिंहनादेषुवाश्चरे नेवास्त्रियाः स्थिताः सर्वाः प्रासादमधिकोत्तकम् प्रासादस्था सुपेपण्तोविबु
वनस्त्वपूर्णामनम् कालिजगाद्स्वाकं मन्ग्रहे दरीमहदरीपुवि सखियुद्धे प्रयात्वेबामनोतनेकपुत्रवानिनो सुयतनवी

मैथि
प्रथम
४६
46

किंभद्रे कस्मायेहृष्यते ब्रूणु : नत्कथं लज्जते नैव भवती ब्रूणदर्शनात् नास्त्र वा वा पदेनत्तु मे य वर्णितवान् परः समस्त्र
रति इत्यासौ भगतो श्रुत्वा प्रकाशितः एतज्ज्ञाते लोके इति मे विकीर्णे लेकयेवन स्वरहितेभ्य सर्वेबोह शिरो गच्छन्त्यवेनसाम्
धीमतां सुहृत्नेया तिनात्र कार्यविचारणा वरं सायुसमीपे पित्रुक्ते गणवसतां नृणाम् न राज्यं वा सतां पापैः स्वैरि
त्वान्यमाथवै विना एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या ततः सा गजगामिनी प्रत्युवाच दसन्तीपि स्नेहस्वैसतेन पश्यसि त्वया
मयानुज्ञातान्य किं मय्यालि महाराणे ललाटे सवर्णपधुप देसना इह दभाविणि सर्वे भावलाभार्थे नाराः कुर्वन्तिस
त्कृतम् स्त्रीशाधीरमिदं मृगेन त्वेवे तिसन्वासनः इमो इच्छामि हृदतीं परं कौतूहलं हि मे वन्दनेव रमात्या
नि वासांसि रत्नविराजितव परिहापनानि मेद्यायाः किमस्याः कारणं वद सुदती ललाटे सत्रुणं मन्ये भद्राया
सखि मेदिनम् कस्मिना चवपे दन्ते वदन्ति कि लयाणिनः नवनृत्ते विपुरः पुष्पपाण्डवस्मनु वेगमम् गृहीतोया
तिजशालाः मरालधृजसेनिकाः ततो दुन्दुभिनादेन निर्गताः स्त्रियावणेनीतः कटाहः तैलेन पूरितो ग्राम
प्रासन्नात् नतिर्गच्छतियः कश्चित्कटाहे तैलपूरिते पालितवालितयोरेन पश्यंत्रः सहोदरः सास्ताभू।
गते दिइ स्यनकेतोतिनरः कश्चिन प्रोक्तः पुरोहितं सूक्ते तेनायनी ब्रह्म प्रासनम् बलात्प्रियहतान्या मन्थानलेल
नमस्काना छिन्ने बाहुयुगे भ्रातृस्तनामात्माय केवलम् पुरोहितमव प्राड्राजामीतिततः सर्वे दाठरेन समस्त ४६

कथालयमानोपि रणेजेनापरान्स्थितान् एवंविधं कदा देव विलिकस्य नयणासनम् स्वयंत्वापयमः पुत्रान्निर्ययौ।
नृपतिं प्रति नमस्कृत्य जनार्दनं गृहीत्वा परमं धनुः प्रवदन्मानवं शुद्धे पार्थे गच्छामि ये पितृन्नम् हरिं समानयि।
ष्यामि सहितेन पार्थेन दि सा ना गच्छ पुत्र हरिं विप्र द्वाविजित्य मम सन्निधौ पार्थं च तमष्यदं त्यक्त्वा त्वं न मानयसि ति
दम् बहुधा नारदः प्राह तस्य कृत्सस्य चेष्टितम् मद्भ्रीच हत्वा वीरबहवो पि रणोऽभाने नैवैकः केसहं नोयो भुवि
हस्यः स्वच्छया दिवारात्रौ हविं नुनेते प्रपश्यामि यथाजरू बहुधा क्रियते कर्म येन न पश्यन्ति केशवः नान्येव प्राप्तो
यानि ह रामहूरं पलायते चक्षु विश्वयमायत्ने प्रपूव भाग्यं महाबल पार्थे धार्य यत्नेन वपु गमिद्ध विमेवेन स्व
भक्तेनोत्पौजे देषे सम्यक्पुत्र मयास्तुतम् यथावनगते वत्से न्यत्वा यानि न सोऽभिः तयापन्सनकृत्सोपि।
स्वजनैर्परिभवति तदग्रे पतनेने स्त्रकृत्सा द्वीत्वान जीवितम् प्रहसिष्यन्ति मां सर्वे लोकाः स्म स्वं पितृन् स्तया
नव भद्रं स्वतः कृत्स्ने नृ शीत्यविमुखो भवेत् तथाविधं न कर्तव्यं पुत्र स्नेहक भाषितम् मया द्य हर्षः क्रियते पत
नेवानयेयथवा यन्नु लोकविरुद्धं हि पुत्रं प्रति ब्रवीहि वः नचेतस्मिं मदीये तज्जायते लोकभाषितम् रोहते पुत्रा।
ताः सर्वा कुर्वन्तु भवियोषितः यासां पुत्राः स्तु पीजा स्तु नन्तु जन्तिह हसिष्यन्ति प्रवउवाच सर्वे ने भाषितं मातः कश्चिद
विमानये यो हर्षं तु मया कार्यं जयोदेव व्यवस्थितः नवा दैव से जातः नवचेतन्के शावं प्रभुम् विलोक्य विमुखः।

जैमि
सुध

47

स्त्रीसंगच्छेयं संहृतिं न हि जैमिनिः । एतत्सोड्डा वचनं यावद्गच्छति वीर्यवान् तावद्गीरातित्र स्वमन्नागाकुव
लयान्नृप लोज्जा[illegible]मनोभिस्तु गंधैः स्नाम्नोः पुनः पुनः कण्ठे मालां पातयित्वा भगिनी वाक्यमब्रवीत् भगि ।
न्युवाच योऽद्यपने जयेयासि साधु युद्धस्व बान्धव दाहलोममवासौ यं स्त्र स्तुरस्मरद्दे सदा नेपक्षादयोरस्मनीमि ।
देवराम्भुप्रद्धासकाः मोक्षं च विरहस्तन्नीते यज्ञ गच्छस्वारं स्मृतः कुवलेजनकल्लेये मृत्वे पवोपलभ्यते श्रूनेहस्ते ।
प्रजिघ्यामि यथा कापि स्त्रीरंगजितः स्वदेहेन न प्राक्रांति वलेन सहितः पुरीम् रम्यां सुप्रभावती मे दोगते मेते ।
न मिच्छसि स्वयं त्वा कुवलेयित्ववाकं च देवरास्त्रप्रभाषितम् सर्वे सन्न्यकरिष्यामि सत्येनास्तु यमालभेत्
नमस्कृत्या प्रभवतीं रतिर्यामि हृदि प्रति एता वङ्मावचने वालां कल्याम मगा नदा मनोवरप्रीतो देवी वाह
मेरुपयोपयाम स्त्रग्गलसुदनयुतां महितां वृद्धके णव सांभाजे स्तु लपके पात्रे कांचनस्य प्रदीपिकाम् गृहीत्वा
त्वा सस्मितानन्वी कुष्ठ्राहृवी कुंकुमैरपि कुसुरसल्लकाइनैर्दीपैः पंचशिखिर्नवैः मेरणद्वलयाबालावासत्व
पुरोमेवला कौशीयं विभ्रती शुभ्र कांचुकपुष्परागिणम् मुक्तामालां तु कण्ठे च मस्तके रागेनु यावणम् स्वर्च
यामास वीरं तं पतिं पतिपरायणा निरीक्षन्ते च भर्तारं नयोहि स्माति विक्रिया तथा विधेन पात्रेण पुनर्नीराजना
कृता नीराजयित्वा स्वकान्तं प्रत्युवाच मनस्विनी ॥ प्रभावती पप्रयामि वदनेनात्र हास्यदर्पेन लालसम् ।

७

नावकं मां परित्यज्य कुतो यास्यसि वै दलम् एकपत्नीव्रतेनेव हंत दायप्रयामि साम्प्रतम् यथा हतोसि मां यासि सा
ने नूनं त्वा भवेत्सम सा सर्वगामिनी नाहं सद्दिः के सा स्ववर्णिते पिता गच्छति यां मेव पुत्रस्ता मेव गच्छति ईदृशी।
हृदये मुक्तिः नेव ना गतिः सर्वदा नेष्टया स्वत्रियो विंदो मत्वा गच्छति सत्वरः पुंसां वित्तं दलं याति स्वर्नाशीतिवि
वेकी विवेकोनेव जनितः पुत्रस्तस्मात्किमाद्दवे लौल्यं गच्छसि वत्स घोद्दरिं वीद्दपनसा प्रिया भवती ते महत्वा
हो प्रिया कादि पुनर्भदे ममसेन त्वयाल्पत्रो विवेकाख्यो हि पुत्रकः विवेकस्तु तं संयुक्ता मां गृहीत्वा भविष्यसि अन्या
नार्योपि गच्छन्ति विवेकारहिता पुरे विवेकोरहिते नित्यं मम नाथ कलेवरम् विवेकस्त्वामनुगच्छन्तं न वारयति दे स्वा
नः यथा नरो पराया याति तथा नारी हि गच्छति गते त्वयि गमिष्यामि मा त्वं वै त्वत्तो परः अन्या नार्यो हि गच्छन्ति
विवेकरहिता परं बालत्वे जनितः पुत्रो विवेकस्तेन कामलम् त्वं ज्ञात्वा दृं त्वमन्तो वै केवलं प्रति माविश गते त्वयि ग
मिष्यामि चित्तपत्नीव्रतानतम् मनो निर्गते हृदयं तस्त्वाव भयोत्तमम सदेहामते स्वनाशीयः पतिं त्यक्त्वा प्रार्थयंती समामि
ति सा धूर्तमायाति पंभूमौ विवेकेन परा हृतानाम् नाथ स्मरं न पश्यामि तव सोभाववर्तिनीम् कथितात्वमयामुक्ति
रवे नान्या यवस्व पादौ नसाः पातनीयो यास्थितावाहूते मया नृप स्वमंदिरं यथा चेय न गच्छति परं नूनम् सूर्ये यदि भावि
नं मुक्तेः विविधं बोधयद्दितम् विनाहं स्तातु याद ने वर्धयिष्यन्ति कारणम् गुरवं मत्स्यो हने विंदु पोखिमिहति सा
म्येवः एवं संविनत्य गच्छात्मा यत्र गतः समद्यातः सुधन्वा प्राप्यतेसमयाभइ त्वन्नगा गात्र्वात्र संशयः मन्यो हत्व

मेमि
सुध

५८

मतिक्रमणवशंशोक्ष्यसि इदं त्वया वचसानेनैव मे कामाः क्षिप्ता नानायि निर्गताः योद्धुं पृथात्मजेन हि संमोहं प्राप्तं हि प्रोभने
वदनेवरता सांसिकांचनैः तत्संचयम् प्रोरं तारियमि चित्रं सत्कागच्छामि भामिनि यद्यहं त्वां पुरावेश्मि केवल्यरमि
कमहे विवेकोत्पादनेयत्नेनकातोत्वाहं प्रोशुति प्रभावती नाथ गच्छसि संग्रामे पार्थं योद्धुं महाबलम् विवेका
त्क्रिमहिननयोः हृदये मम तिष्ठति सैवन्मतिं दशायतिलेन याकुरु मे प्रियम् जलहं नाथ वपत्याम्मिस्ह त्वात्तहं गतेत्व
यि ॥ सुधन्वा निरीक्ष्य पार्थं कुलस्य पुनरायामि तेनिकेम विजित्य पंचभिर्बाणैः सर्वे गोतो प्रभाविनो प्रभावती
ये प्राप्तामाथ वेनाथ हृदये मे पुरुहृदनः नायान्ति पुनरपि से सा रे रस्मिन्कदाचन सुधन्वा यदि जानासि देवि बं कुलस्य
सकिलदर्पनात् पुनरागमनेनास्ति न लहं याचे सहया प्रभावती प्राप्नुवन्ति यदेवि सेन लप्त्व स्मृति संपुनाः पु
त्रोत्पाद्य संप्राप्तो यदेतो प्रकनारदो यदा प्रोसकलोकत्वा येवनत्तिहि साथवः तथा विनिकुमाणि जाय नेतुताव
संप्रायः सुधन्वा राजानेकिलजानासि भद्रे किंतीव्र प्रासनम् पक्षज्ञोरः सनलदीगोरवीतिवड्डुभिः कदाहनेल
सह्यलें सनसेवलनिर्गमैः राज्ञोव दीयते देविक्रुरदातेसनब्रतम् साथवोन शृणुसत्तिदिनाह्रसंगमेक्षु विलम्बसा
वैवीरानिर्गताहि योद्धुं पित्रानुयाजेनम् प्रभावती सन्गंमामजित्वा रोष्ठदिगते त्वमिच्छसि यनेनेनवृतामेका
संगेवद्भिराहतान् कथं सनाभवा जितनोदिवाथीरोभविष्यति कुलस्य पुरतो वीरैः कालान्तकयमोपमैः गतिः
कास्मद्विनिर्ते नंतवयिना येह्यामामकी सुधन्वः मेवं वद विशालाक्षि दिवसः सन्ति ने बले बहवो यादिरलपा ५८

येनाथं पुनरवीव्रते प्रभावती घोरघ्नायेन्नदिवसे समम नायथ्यवस्थितः अर्जुनं भंगे वयस्यायं तं स्युयानायते वि-
भो पितुः स्नाङ् घोरं घ्नं स्तु हिवसं अर्जुनस्सरितः प्रकारं घ्नीवुनेन हुङ्मयोस्संगनेभवेत् किं कतेवं मद्रम्बुद्धे सेप्येयास्मि
न्मदानुभिः धर्मः सूद्रमोति गहनः प्राकानेकेनवक्तिनम् सुधन्वा निर्णीतो विद्यते देवि अर्जुन भिर्थमेसंकदे संव
त्सरं तनानस्यकेनेवभावसंथुतम प्राज्ञायनद्विमुमध्येऊवौनुवतमतमस्य प्रियायुः अर्जुनदानेहि मृदेयथोमनोवदृ
प्रभावती पितानवाद्धवे भानिष्ठतमद्यनविग्रते अर्जुनदानेनतो नायदत्वायाहिदूरे रणे जैमिनिः एतावदुक्त्वा वे
वनेप्राणनाथं महाबलम् उभाभ्यामपि दत्ताभ्यां कोमलाभ्यां वरानना नेकालेयधारयामास सालवल्लीव कानने
नपापाकृतनेतोगंने प्रियाबाहू निर्येत्रितः विमुच्य कवचं भूमौ किरीटं च वदूसन्निव तयासह दिवारेमे प्रियेनरत्नसंव
ये गर्भं दधौ विपालादीमहस्ततो भून्तभारत सुधन्वा रथमारुह्य यावद्गच्छति मे दिशान् तावद्गृणेदसकेन बला
त्सहसवाचट सर्ववीरान् द्वायानतः सुत्वानादं चकुङ्भे तं सुधन्वा तेनतयपृष्टानिरणमध्ये समागतम् ममातोऽकिं
नजानीनिकदादोविस्मृतः कथम् पायेणद्दुङ्भिस्ये न स्तुतव्ये नकिम् नाडनेन स्थितः तालोसमग्रेणहतोममा
दूरयस्यदर्शिप्रास्तागजामतत्वापुनेजयम् सुधन्वानः प्रहृतः किं क्रियतेक मे अनीतम् तस्माद्गच्छन्तु यवनाः सबला
सद्दमाविनाः केशिप्राहृत्यतेह विहोबालेयरातले स्नानयन्तु वदाहूसपाविकोसपरामतेम् जैमिनि तेना

जैमि
अश्व ५१

५१

तामालक्ष्य तो राजन्यवना: पीडिताः करिणः जग्मुस्तत्र दिशं यस्मिन्वर्त्तते चित्रं तथ चन्द्रनः दृष्ट्वा तं समायान्तं वीक्ष्य कान्त्या
समाजम् सोऽपुत्र स्तब्धास्तेन भर्त्रे वेत्रपाणिना यमेन तदा वयं प्राप्ताः महाबाहो गृह्णीते न च मारिष यात्ता भग: किमर्थं दि
त्वयं तेन समस्तदन्यते स्थितोऽपि गृहीतोऽन्न तेन त्वया मर्दं पवं चिलम् पिशानवय यस्तेन प्रेरिता: स्वबलाद्गतः नेत्रं चास्त
गेहमेतद्विकल्पस्तं तथा गतं ते शुल्कं प्रयादि त्वया तिष्ठार्थं सैन्यनिवारकम् पद्मचापदं समाश्रित्य युद्धप्राणोऽस्ति समाह्वा
नम् जैमिनि: अपितेवचनं तेषां तालास्वजननकं विस्मम् सद्वैवतेः मृगयानामये वयस्याय ततङ्कुलम् समदूरवय
योगं समन्ताद्योजनत्रयम् दृढप्रीतिरं वीक्ष्य तेन जयोत्सवम् अपितेयितं वीक्ष्य नम स्कृत्य पुरः स्थितः स्तूयमाना
ने तेनोरा प्रत्युवाच स्वयान्वितः किमर्थं प्राप्त मे मूढ मदीयं लोचितत्वया स्थपत्वा तलहंते वयं गेहे मन्त्री याचितु
मुदिता तस्मात्स्थिरता यूते राजन्नयालिस्किन्नया प्रभो हन्ते बधुज: धुवं यत्नेन तत्वादित्यदिह सोऽत्र सम्मुखः ना
दृष्ट: समये सात्रा त्वयानाविचिता कुलम् स्वप्रियार्थे भवादत्ता मलहं निर्गतः पुरात नतेन श्वेनानो नेतुं मा श
ल्पप्रमायते तत्वदीयानदीयं न ल दैन हार्यं विना वहता स्वापितो न प्राक्ति: पिया सा शुभेन तुणं दृष्ट्वा ल
यितं प्राप्त: सद्यसावीमहाबल: तागमेकं जगन्नाथानन्दवनित त्वेन मुख पितेव लयि सविचारेरिपुमं य स्त्रयाकृतः
सुत्वा कस्य पुर: प्राप्ते कथं कामयते मनः एवं वितथं हा स्लपरामत्वान्वानमे कदाहं किल विदिपामि मलीमसकाम

रतेक्रुपुत्रमाकरणमसंततिलोनेलश्रुणे गच्छन्तुद्रतामसनिसन्निवेशेन पुत्रोहितेनमेलिखितेनच श्रौतेवे नेयाः पुरः सर्वमि
देनिवेद्य प्रच्छन्नन्नतङ्गाथितनमेवकर्तौ नेयावैवौ नैवमप्याविलंघ्य स्वनीविनाङ्गान्यकरादवप्रुपम् कुर्वन्त्वनसप्तने
वैतैलेयप्रुपन्तपार्थप्रमत्वामममात्ताम् नैमित्ति: एवंवेनतमल्लीयेनप्रेरिताः शाहूकारिणः नम्रः प्रभुमनीन्द्रोनो।
भ्रातरोनन्यरोहितो हनुमानुवाच नृपः शृच्छन्तिवाकिंविन्नसश्रुयायथमेमसङ्कृदि सहपन्चानः स्थितेशृहेत्नृपान्तावविः
लुंठिता नलदंदाद्रकामेन नहूनते देशाहितो कदाहृसमसमीपविबलादेनसहतेप्रभुः आनीयतनपातनयित्वाभवा।
ग्रामसन्निपातितेः नैलनमेपरित्यज्य पुत्रस्ते हृनसंप्राप्य: निखिलेः गच्छन्तहृताद्वपतिश्रीसन्तमममाथितम् सं
वदीयानमेदान्मासत्न्यं कुर्याद्धरानले भयाल्लाभान्नरके विवर्तित्निदारुणे कोपशकायुदद्वैराज्ये इति स्नेदो
महामति: श्रीतोभार्यासहितोयेनसुसत्यपतियालितेम् हन्ते त्रियाक्षितोराजारम्भभागीरथ्यातटे वाराणस्यांपु
त्रगात्रान्कृताद्भुसद्मनलस्तरसः रामप्रज्ञानयामासवनेद्रपुरथः शुभा सकेवलः कृतेसत्पकेके ध्येयडदाहृते
म् श्रमनायन्तुरोषितेपुत्रेणाद्वसद्वैदरम् ग्रत्नाभंगकरैतेले हनुमेयानयाम्मदम् नदन्तपानावेदवयाव
त्नुद्धेनपान्यूते विस्मृतः केशावोदृपार्थेवृष्यितां वरम् गदहृस्थितः सकामाद्यः स्नेनपरिपालयने श्रा
वांगच्छावहेराष्ट्राङ्गातैरोन्नुपनेर्वेदि: तस्मिन्वाष्टनवलवायत्रराजानानसम्पवाक ननोसर्वाद्गुणम्भुनो।

जैमि सुधन्व मीः

50

वसंतान भुवत्निहि एतावद्दक्काव वनंलिखितः शंखसंयुतः परित्यज्य ययौ ग्रामं तातेन स्वपतिशृताः कुवर्ति
सर्वेन स्त्रोक्त राजानेप्रतिमाविष गतोन्त्स्वपमहाभुहिंदुतिग्रीमाडुषान्वितः तसिहासनयराजेन्द्र मुनिपुंगमाप
देशाकस्मम जैमिनिः हंसकेतसमादिश्यमविवश्याणानने सुतामतिलतैलापिवद्धिपतु हंसमाजया ।
सर्वाचितमपिगतेतवीरमविवेर्थतः पाथेयपपुरेणावीरयामहंसपैशोहितम् नमस्कतेमहाभुविप्रन
देष्यामिप्रियोपितम् एतद्रज्ञावचोराजानमस्त्वान्यपयोहितम् ध्यानयामासतानेवं गेकटाहायत्रताहृष्ट्यः सुमु
तिसचिवे स्वजेसर्वेनयतिभाषितम् सुधन्वानेमहावीरं प्रन्मुवानुविप्राण्ययते सुमतिः सुधन्वनृकिंकरो
स्थद्यत्वा समीहसमुहावलम् प्रासनेवाप्तिवपतेदाहलोचयितिवियते सुधन्वाकनेव्हेप्राप्तनेराहः त्वयाय
रवेशुनाद्दिपित्हवाकेनदृमेण स्वतनत्याः शिरोरात्नम् प्रतीतोकंमदाभुड्ढेस्थया पुत्रकियामया भयेनसु
णान्मवितेनमैतैलेषयात्तिय सुमतिस्तेन धाधने स्थानेदिव्या स्वताहतम् नलमीटलजोमालाधारयन्त
महीवसि स्वरूजेवासुदेवस्य वृद्धतोवाविकेशवम् उत्थाप्यतेलेविक्षेपसुतनसेभूपपाणसनातन् सुधन्वाप्रा
ह्रगाविदं पथमताहृपावचः ततेदंकथयिष्यामि सुतेनकेसमन्वितम् जोलाङ्कलेवीत्सीतेनेमावतेप्रान
तेऊलम् परोदयं समालोक्य दुर्गेनसेवमानसमायनेताहृपाजातः केटाहोजनमेजय आदिकारीति । ५·

गोविंद मया यज्ञाधिनेवचः श्रुत्वा तेनाग्रजेनायस्मात्तज्ज्ञानेकारणं हरे मामवताय सम्ध्याम सुधन्वा कामवासकृः पञ्चात्स्मरा
ति कृष्णेऽद्य पतितं सलं जगद्गुरुम् स्मरन्ति के कृष्ण पतिता स्त्वामिव भयविह्वलः तनाननमवसंयुक्तः सत्यमेतद्धरामि ते
पितं सोऽस्मि कृष्णानुपैहि मन्ये हृद्वितिर्वर्तते मम प्रह्लादगजनक्रोऽग्निलिध्रुवः पुष्पितनंदिनी मुक्ताश्च गायादयो लोके स्मरणा
पत्नीकपावम् पूर्वं स्मरणमित्तरेव ज्ञाता स्तिक कृष्णं तत्त्वया श्रुत कालिविनं नेतनायते मुक्तिदेन नृणाम् हृदयेविन्त्यमाने
न तव नाम्नाऽनेनार्दन मममत्तिर्नेसंदेहः परलोकेविनाहितम् सुधन्वा मरणे हं प्राप्तो वीरः कटाहजनम् गृह्य कृ
ष्णार्जुनो वीरो नाधितो नाममनो बलात् गाण्डीवमुक्ते नाराचैर्गात्रे न फाकलीकृतम् सुधन्वनः समर्थस्य वीरस्येव बभ
वद्धृतिः नाम्नाणैर्जनद्वलसैत्यनवहते बद्ध द्रुहृष्टौ विविधैर्वाक्यैः प्रहसिष्यन्ति मां जनाः वह्निदाहहृत्यमानं मां
त्वे रक्षितमर्हसि द्रौपदीवस्त्ररूपेण लज्जा त्रोपनिता मम ता त्वया कृष्णसदसि समक्षं द्रोणभीष्मयोः जैमिनिः
एवं ब्रुवति वीरेऽस्मिन्स्मरणान्माधवस्य तत् तैलं सुशीतलं जातं मज्जनं सेवमानस्य सर्वे जनास्तत्र समीक्ष्य तैले यथा
तैले पंकजसत्य फुल्लम् सुधन्विनः कृष्णेन नेत्रं विसिस्मयु व्यक्त मसदृशः खान् शस्त्राणि मंचन्ति पतन्ति स
भीवत्सःकृताभ्यामभिताड्यन्ति केऽपि शान्तिस्ताहेति किरीटमन्ते विपन्तिबाहून्नादिधूनयन्ति वहन्ति वे रे किमसैन्यनवा
गान्सुधन्विनोर्थेपद मग्निमथे गच्छमदेवंयद्गुनंदनं तेयनेजयं कस्सुपयश्यप्रवन्तम् जैमिनिः हंसध्वजः पार्श्वयुतोद

पी पुत्रं कटाहे पतन्तमेनम् पुष्पाणि नामानि हरेर्वे पतन्तं गोविंद दामोदर माधवेति पुत्रो ब्रवीत्तं नयति किमेतन्न तैलं न नमं ज्व
लितानि नाथ किमोघ पुष्पं च वर्ततस्तन्नाना निराजन्न ये केतवेच ज्ञानो ज्वलन्तैलमिदं ज्ञानो मत्वे पुष्पकुल्लपद्माभमि
नो विराजते त्विपन्तु हन्तावनना विकिलक्कं भवेद्भवन्ते तैलमिदं पवीतितम् निषुप्तम्यत्तद्धा कुमतीवतीव हन्तास्तदाते।
51 ल समानभूताः मनेभे पात्रे फलमामुते ले व्याविलिप्य द्वे छवह पुष्पपस्लान द्विधा विभिन्न व्यपितन्कटाहः पौलस
वैकेशाकलल्ललाटे लग्नं हितीयलिखितनसवापितयाम्बुलन्तः तिलैतैलधारः इति महाभारते आश्वमेधिके पर्ववि।
णि सुधन्वनः सुधन्वकथनं नाम सप्तदशोध्यायः ॥ जनमेजयः कथं कटाहात्स महाबलोपि जगाम पार्थस च
मुक्तगात्रः नक्रो नक्रकपालं तन्मे मितिमने निरीत्य पुत्रं त्वः किमकारि तत्र जैमिनिः विलोकयतैलेलमध्ये सुधन्वानं मा
हाबलम् भक्त्या स्वशवीरेण पाल्यमान्यमानेन किं स्नात सोऽपथ स्य पूले हरिं मत्वे विलितेन वाचना हन्त उवाच नान्य
स्नात्वा किंचिदेव विना क्षलस्य महामतिम् करोति मत तैलकमेषाणं त्वपि स्नातामता पश्येत्र साल्वमाणौ त्वं पुत्रस्वमाथ
व भाषितो सुधन्वानो हि सत्वस्वप्रियादद्वैष दुष्पाणमे पौरवः स्नातो यद्य मनाक्रम्सः पाल्यमानेन साधुना पितृद्वा।
कवित्नवाल पपुष्पामिति कटाहस्थितः पायछिन्नं खेदेह स्य कविष्णिमभ्यन्तिकाम् पतावद्व्याचुवन्तैलमध्येव।
यान सः समालिंग्य सुधन्वानमिदं वचनमब्रवीत् साधुः त्वत्रियवीरस्त्वमसाधुरहमद्विजः यन्नितैलपातितो ५१

सिमयाद्दिमलद्धेतसा भवान्नितेनापयुक्तायेनविनह्न्तिमायवम् युग्पद्दीनाम्नुमृउाम्बुनित्यंड: खसमन्त्रिताः येथार।
यन्तिहृद्येमाथचेतेनराभुवि तापत्रयविनिर्मुक्ताजायन्तेड: खवर्जिताः कथंलोवह्निनादग्धं प्राकाम्यनहिवेलवम्।
मुनयोयेनयप्पूपान्तिवदाचरणहेविभुम् चेलसायितयावाविप्राणान्ते सेसतोधुना त्वच्छरीरसंसर्गात्पावनंमे
वपुस्त्विदम् जातेपुरुषप्राहूलनोपायोन्पालिपावनः राजानराजनुचाचुसेन्यपावयस्त्वतउविप्रवनसनेलानं।
मांसमद्धरभयते कल्लायेयाण्वस्वार्थेसार ख्यप्रकरोतिव स्वर्गेनेनाद्यसेप्राप्ते कुरुवीरयुधोविनम् यप्राःस्थिरंस्व
वेक्ष्मावापश्चात्सामुद्विसेगलम् जैमिनिःनद्दीन्वाततेलमथ्यानेदेक्षामिमहात्मुनिः राजानप्रस्तुवाचेदं पुत्रंयपपसन्ना
ननम् स्वनेनविद्रतासूलसहिप्राया स्वकेनहवि मयराजन्नृसिंहात्क्षेअपुताशलितवपुः यप्राम्यपाविमाहत्वानुपावयिव
स्थितः ततोहंसभुजःपुत्रैसमालिप्पाखवीद्वचः मयापिचाभवान्स्पष्टः तैलेपावकदीपिते नदग्धासिद्धतानेपुत्रकवान्क।
पाहुस्यहि मुनिनाहंसमाहात्म्यात्तानुपावयितंकृतम् दष्टेदृष्टेनसाकर्त्तोभवेच्छुत्वपुरोहितः स्मरणात्तस्यगेवाघ्रकि
मर्थक्रियतेभवान् अभिप्रसुत्रमइतेरथुमातस्यसंगरे कृसंदर्पीययार्थेसुसावधिंत्वममातिथिम् सोधन्वनावह्नितासो।
हृद्धतनृपत्राललोरथेरत्नविचित्रेतेद्रमन्द्धसक्कुचरंदीर्घधुजेचाहवकागवालैवेकुमितेनम् हेमचोलिदृयेवैश्चके व्रहु।
मवमाश्चगम् सुवर्णमालापरिभूषितेच सनिभैर्नानाभिरवाचितेनया नियन्त्रितसूत्रवरेणकिंकिणीनादेनत्वन्यत

वाच्योरः जैमिनिः एतस्मिन्नेव काले तु सैन्यं भूपसमेस्थितम् पार्थस्य च युगं घोरं कालचक्रमिवापरम् वीक्ष्य तेनेभ्य स्ता।
मूलं पतिते भूतल्लेन या । यथा निशुम्भरखिराज स्यामियेभास्करवर्षिणो वीरगाश्माणि संघुन्ति चंदनस्य नु गाडवम् पर
स्परस्य संस्त्र घोषा कण्ठ स्पामोक्तिके स्त्रजः त्रुटितास्तु परायो बहु पुष्यकेसरतेभजय कवचा नाकिरीटाना विचित्राणि गुलि
नटा द्योतयन्ति जगत्त्र वने त्राणि वसि मौलिभि चंदनायन्ति ते वायुस्त्र यद्विशि सर्वतः पुष्पाणि भूतलान्नाके गच्छन्तु शुन
पुरो थितः विजेते स्त स्तता णां माल्यानि सुरभीन्यपि नता णा स्खवाम्सेन तु पायनयराजिताः भ्रममाणोभूमट्टा जस्त्वा
यमलयानिलः गजपुष्कर नीयेन समापि विषमा मही हलाद्र यचक्षवलोरजेभिः श्रुतिनः पुनः स्वयनादेन घोरेण।
मेव सा गवगर्जितम् ज्ञातेम् कुमदेनत्योवाचालम् अपि विस्तृतम् पदातिपदविन्यासाभूर्तीव प्रकम्पिता हंसध्वजो व
वीक्षितावकृटान्तवरंगमम् तेन स्वचता वृत्तीयं गृहीत्वा हयमग्रतः पूजितेनार्चितेन धृतवासद्व बहुप्राभिते पक्ष
वृद्धेन पत्रे दिस्याप्य पुत्र सदोद्दरेः सेयु तेभरत श्रेष्ठ मन्येते योद्धुमप्यतः स्थित्वा स्तरय स्वेव सम्मतिः सचिव स्तया वी
रैकिकलीबहतः प्रातयन्त्वा महाबलः स्वमतेनस्ततजाः सर्वेतथान्येव द्वेवान्नृपाः प्रययुः पुरतः पार्थयोद्धुकामाय
चालुस्थम् ततोड्डुम्भिनिध्वानाः पटहा मर्दलाल्लया डिण्डिमाः शंखभेदास्तु पणवास्तु तथानकाः ढक्काढोल्ला
श्च भेर्यश्च गोमुखाः कलहाल या हुहुब्लचैतालान्नः शब्दि कारवाः नादिता वाद्य कुशले तस्मिन्वीरसमा ५२

गोमे तेन नादेन वाजेंद्रविन्दं च न्नमिवाभवत् जैमिनिः पार्थस्ततोब्रवीत्तत्र कृष्णपुत्रमिदं वचः प्रद्युम्नश्चाथ भीमानीतो हं
सध्वजेन किम् तेन मोचयिष्यंति वीराः के गमिष्यन्ति तद्गृह भवान्सुपुत्रो बलवान्योधनास्त्री महामति अन्वसाल्वस्य वीर्यकृत
वर्मा च सात्यकिः वृषकेतुर्मसूतेन्याश्चानिरुद्धश्च वीर्यवान् नीलध्वजोग्निजामाता यस्याग्निर्विहितः एते चान्ये च सु
न्मत्र न सादमपि संस्थिताः पुरस्याथ यंत्राः सबलस्य विप्रोषितः तेनुताद्यो सिसर्वेषामद्य मग्गुजेन ता प्रद्युम्नः मेव
वद महाबाहो विस्मयं कुरुसत्तमाथ्वितम् पिता कृष्णेन तद्रसबलः किं विनापार्थ समरे यथ मे राजसुभीमस्यच महात्म
तः सर्वे सम्मन्त्र्य देवेन पार्थेवाक्यमहात्मनः अद्य मे भुजयोः पश्य बलं पार्थ रणाङ्गणे दंसभुजसपन्नानसरथं समा
ति मद्दमस्तावयेनि शितैर्बाणैर्बलेच विनिपातये अद्य ते नृपतिर्विद्धि स्वदारसरसिकृष्णः जैमिनिः प्रद्युम्नस्य वचः श्रु
त्वा वृषकेतुर्महारथी नमस्कृत्याब्रवीद्वाग्मी नयुक्तं युवयोर्वचः किं युद्धेन युवां कृच प्रलयेन्यपतिकारकौ म्लेच्छवा
तेन युद्धं कर्तु बलं त्वं त्वयावलं तव तदर्थं प्रेरये त्वं किं चन्द्रमत्तांचाव्ड्वानलम् ते च पन्नगप्रद्योतेन दृष्ट्वा तेनमध कयदि तेहन्तुके
स्तथमात्मा नाशं इत्थं प्राति नागाहम् स्वल्पस्त्रीकारवर्षेण यद्गजः पतिष्याम्यति नसाप्यद्वाकयं प्राप्ते वरुणोयाति
कोपितः तथापि यमिहं भाति युष्माकमिति मे मतिः भवद्भ्यामद्य मारिशौ नयिष्ये नगरं मम यमहं तत्र गुणैर्वेद्गाद
रंते हति सेवकः यथा से सारिणां ज्ञौ गमनं कार्यं प्रदमाचनम् पश्चाच्छास्यामि संग्रामे पार्थं पपात सहितान् जैमिनि वि

येयौ कर्णपुत्रोग्रे पाण्डवेन निवारितः पुंखं दध्मौ मूलानेजा हंसध्वजबलं मति रथेनापि विचित्रेण लक्ष्यपुत्राकेन गर्जितः
सारथिप्राहयमानामा नरंगामिनि रथभान समन्तादय हेनेनि यद्मवाहे हदाहणा सारथिस्तस्य लादेव कश्यमुग्रम
वेगिनः प्रेरयामास तुरगानवनान्तणको विदान् वृषकेतुर्विलोक्याथ सुधन्वा बाणकामशवीन पङ्कस्तुमहधुव
कः समायाति लीलया वृषोस्मद्दृष्टपनेरम्याध्वजस्थानपनञ्जयः एक एव पर कश्चिद्धीरः सततसमन्वितेः धनञ्जय
5.3 पार्श्वेः कौर्ले हृष्यते किं न भूभृतः तस्मादेके बहून्त्याप्त सूनाहृत्याधुनाहिमान् स्वहमेव जनाम्वपुवीरं धनविषाबद
न् हतमानय मडुनैवीरस्यर यसंयुतम् तेन सैतेन नीतोसोस्सुधन्वा रथिनो वरः ततस्तो संस्थितो युद्धे तत्र तीव
पराक्रमो सुधन्वाह वृषकेतुं दिव्यपुर्वस्तु मन्दितानाहृतसन कोसि कस्यात्मजस्त्वमसि किं नाम तव सुव्रत वृषकेतुः यं भ
नुमुदिनोस्तिवेस चास्माकं पितामहः पुत्रोहमस्य वत्सलस्य यः कर्णाख्यः सनाराचैः सवराणामसुणीवोरोनितम धीरः
समेपिता कपपस्सङ्गलेनातेविड्डिमो वृषकेतननाम सुधन्वा हंसध्वजस्य पुत्रोहं सुधन्वा नाम मे शुभम् मधुच्छद
क्रत्विः पूर्वमस्माकं वंशकारकः तिष्ठ युद्धे मम पुरः पौरुषं वे स्वदर्शय तेजस्वी भूतेनः स्वयाय याधुनामेपाद्गति त
थेवाहमात्तुबलंयुद्धेवारयिता तव सहजेलेवर्णयन्नेव सदा यो हृषकोत्तिमः वृषकेतुः अधुनावद पौरुषं स्वामि
स्तले सायकेन हि एतेम दीया नाराचा नीदलाधारा स्वतेजसा सहमा नवसैन्य चगमिष्यन्ति महाहवे वचसाय ५२

मया प्रोक्तं नानृतं तन्न भ्रमाय ते नैमिति: प्राणं सहस्रं तां मुष्टिकेन शक्त्या बलं प्रति संयन्त्वा नैवारयित्वा सिंहनादमथाकरोत्
भिन्नाम्बुधीराणि घोरे गेजास्तरयपत्तिनाम् प्रातः जीवितदीनानि हयकेतुर्मे स्वमने: सर्वं तेन विहितो स्मो सुयन्त्वा रथश्श्य
प: बलेन हयपत्तेस्सर्वेबाणिक्यन्ननाथिय संयन्त्वे नाहत्यान्विद्रुता सारथिं च महाभुजम् विच्छेद नरसा शुद्धे प्रहसंयैर्वाणि
शौरेः पुनरेवाहूणां तैस्तस्य सर्वेषामेव प्रपन्ता गाद्रुपत्रै: स्वनिशितैः सत यायाति नभुवि व्युत्राणि वामरा एजो भुजा
स्वविविधानपि वादित्राणि च संक्रोडायुधापि विच्छेद कणिजः हस्तिरक्षेण यमान्वाहन्साधुधान्मैविलोहेनात् स्थितास्ति
महाबाहोस्संदर्शाशु प्रदानि च तत्प्राभि स्त्रैवलं चीत्य रयमन्यं समाश्रिन: संयन्त्वा पोत्सहेन सबहुधाहर्षमनसेन मयानन्त
रगानस्य सारथिं च महाभुजम् नलवाधिनि महान्तापं च भिन्नमनाडयत् रथकेतुं च बिन्दुना सरलपंचभि: घोरे:
भ्रममाण तनद्रावगा नृपसभ्रमह हलम् कणिपुत्र ससंग्रामानरुद्धुनमित्वा भवेत मुष्टिविहायपथ मोन्माया यावत्तप्रपाति
मातिनाम् यावहृदर्पेतं चारं सैन्यवाप्यस्थितेषुर: सानुमाने सैन्यमुप्स्य वहुभि: परिवारितम् विलोकारयष्टीनवक्रे
पात्रग्राहस्तनडुन: हुद्धन्वप्रमुमोचायवाणान्धूमविधुमितान् सर्वांगेतायकेच्छित्वमच्छित्वमिव थाग्येन हंसधुन
स्व बलं च क्रेजीवितवर्जितम् ततोयरेण सैन्यन वहिन: कर्णीनदन: प्राप्तिमि लोमरेवहुलिभिण्डिपाले भैरहाहवा
मुद्गरै रसिभिश्चारैः समन्तात्तु विहन्यते नाराचैः करपत्रैश्च भूशुण्डीभिरयोमयैः गदाभिः पट्टिशैश्चैव परिघैस्त्रिशूल

कैः प्रस्तास्तैरथं मामावबपुः कर्णात्मजो बली निर्वीत्य वासुदेवस्य नामाङ्कितसत्सायकं जपन् ततोऽन्ये स्पन्दने स्तेनायो जयित्वाम
द्राधुनम् कर्णात्मजः स्वसानि ध्वजगामरणमण्डले तेन सा हत्या वेगेन वृषकेतुः पुनः पुनः विव्याध सायकैः सीतैः सुधन्वा
नं दस्तनिव सैन्यं च पीडयामास समन्ताद्वाणवृष्टिभिः सुधन्वा कर्णपुत्रेण हृदि विव्याध पंचभिः मूर्छितेनासावथितः पीत्रुं।
वृषकेतुर्महाबलम् रणमध्यादपोवाह स्यावन्कालिः समागतः प्रद्युम्नो निहत्य सुधन्वानं समाक्षिपत् पंचभिस्त
प्रैस्तैर्वाणैः पीडयामास संगरे स्थितः सुधन्वा विनोदयन् सादनं यद्यमसादनम् स्यानानसकलान्येव विप्रातिः क्राथमुञ्चितः चक्रा
ररथयूनकानो चतुर्भिर्निशितैः प्रौरैः युगमेतेहयान्बाणैस्त्रिभिर्देकेन कार्मुकम् प्रद्युम्नन्निशकलं कृत्वा निचिच्छेद सुधन्वनः सु
धन्वापि रणे त्वा प्रद्युम्नस्य चकोप्यालम् चकार लीलया युद्धे पोरुषं स्वनिदर्शयन् संधानं मुहूर्तेनैव वाणाञ्छराम्भयामसुधा
ढनन युगपच्चिवे एकरम्य हतेचाद्य सुधन्वना प्रद्युम्नः सुधन्वाच्छित्वा बाणेनैकेन पंचधा ततोऽपि सारथेः कायाच्छिरं प्री
धैनदद्भुतम् त्रिभिः क्षस्वस्तनै विद्धा सिंहनादं चकार च ततस्तौ वलिनौ वीरौ महारणविशारदौ गगनस्थौ तले युद्धं।
चक्रतुः विवरविव मूर्छितोपतितो बाणैः पीडितो रुधिरास्त्रितेः सुधन्वा चोच्छितं त्तूडारथमन्यसमारुहत् ताडयामास
पार्थस्य वीरान्बाणैः सदस्वपूः कृतवर्माणमासाद्य जयानन्नवभिः पौरैः कृतवर्मा तेन शक्तोस्तिपाविच्छेद सायकान् पं
चभिः पीडयामास सुधन्वानं मनोरमम् सुधन्वानं वभिवा मनन्तत स्वसायकैः तणान् हार्दिक्यो विरथश्चक्रे हयान् स्ता

चत्वारिंशन् सप्त दैवर्द्धितो वीरो रणेत्वकृत्वा पलायितः ॥ अनुसाल्वस्ततो वीरः सुधन्वानं महारणे समाहूयाब्रवीद्धीरो
रक्षहीत्वां सपार्थं धनुः सुधन्वन्नद्य वीवीरा त्वया युद्धे निनाशिताः सर्वे लेन समं वं मां ... मे कोलकेद्धिनते सहस्व मे शरं
वैकं सर्वेषामत्र पश्यताम् जैमिनिः ततोऽनुमोचनाराचं वक्षणनलसन्निभम् अनुसाल्वकरान्मुक्तं वीरस्तमाग
ताहणम् छेदं नेत्वमुसितो बाणैस्तं प्रारेन् पापाक सः पुविद्याहृदये बाणैस्तु दानसस सुधन्वनः अनुसाल्वस्ततः सैनो
पारयामास सायकैः सुधन्वानं महाबाहुं नवभिः सायकैर्दृढैः विरथं त्वरितं कृत्वा यानपितं च धरातले जगाम च ततो
वीरस्ततो देतापि पीबली अग्रसम् कृत्वा विलायाञ्च सुधन्वा रथितो वरः विव्याध केन बाणेन रथसाल्वानुजं बली ने
न बाणेन भिन्नांसो नियपात महीतले सेनाया रथस्य विविधा नाराचैः पातयाञ्चिनत् गजानीकैः सबहुभिः कृत्वा
चकेच सम्यरामः रुधिरोघवतीं राजन्विषमा तासकर्दमाम् गजानुनेषु भिन्नेषु दयपुण्डरीकाणि संगरे सेनानानि सहस्र
न्ने पान्तिपायु सहस्रवपाः हृथा भिन्नाद्ययाबाणैः सादिभिः सहवारणे पूर्वभागेन गच्छन्ति पातितानाश्व विपक्षिना न
राश्चक्रेगदाप्रवाहुणा हयिरेजलम् पारे विच्छिन्ने विभिन्नामो बहुधा प्रदृश्यते नेच्छिन्नबाहवो वीरा हथिवीचेमा
वाहिताः वाजिभिः शम्पमकरागणनेचाभवत्क्षणात् इतस्ततो बलं भग्नं विमुखं पाण्डवस्य तत् इति श्रीआश्वमेधि
के पर्वणि सुधन्वायुद्धे षोडशोध्यायः ॥ जैमिनिः जगाम च सुधन्वासौ समन्यासान्यर्किं प्रभुम् नाराचान्नोविति

मं यूनसिं युद्धे ननाधिप सात्यकिः पंचसमन्या भल्लानां स्यंदने दयान् स्तेभ्यूनेन याक्षुत्तं त्रिविशें जल्यमेवच
नौऽऽवज्ञेपाश्चिपरं विच्छेदस्त्वक्षौरैः शितैः स्थथवासात्यकिं युद्धे चकुभवियेस्यंदनम् ऽभौस्यंदनमाहतस्तुवीरेव
55 मवस्थितो स्तमरे बाणमहेसे च्छ्वाहयामासतवरणे ऽभौद्रुमविशीर्णो मोहयित्वाचशवर्षिणौ किंशुका॥
विवराजेतेवसत्तेपुष्पितोनृप प्राक्रिसमोचऽपिनः सात्वकिंपरिपीड्यन् युयुधानः प्राक्तिचोनैःक
भमलशक्तिपदीन सनेयमूर्छितवीनहादाकारोमहानभूत् भयाहृते चुलेसवे मध्यवादयया झलम्
नेनः पार्थीमहाबाहुर्हय पन्वाने समागतम् तिष्ठतिष्ठतिबद्धुथा ऽभोयामीमयुवाचनम् स्वुनेनः जितामम्
दीयाबद्धवस्त्वयायुद्धे महाबल बुलेनवाष्पिकेवीरपा कसेव महात्मनः मयायुद्धानि सर्वकेन्तानिद्वबा॥
ऽऽवापि द्रोणभीष्मकृपैःसार्थं कर्णेन समहात्मना कालस्येजैस्वबहुभिः पाके नेणहरैः सह ननयावि
स्मयोजातो ययानेवोहदनायते स्वपन्वा युद्धानि यानि सग्रामि त्वयापार्थे जितानिहि नचतेसाप्ययिःस्व
स्मोहितेवाच्छुनि सर्वदा स्थलहीनो पिते ग्रामे तेन तेवि स्मयो भवेत् तु यान्वतो यदिदृतिः कुपेनं हरिणामृत
सन्त्वेकोसि महायुद्धे यो पयस्त्वममेवनः युद्धे भयामम याथेकते पाक्षीति किंभवान् त्वं गतवयपेत्स स्वा ५५

वद्धं यथोचितम् हंसध्वजेनान्य स्पृहो वाजिमेधं करिष्यति युध्यप्यन्तेनैवीराः संग्रामे किल मामकम् संगरे त्वावपिष्यामि
त्वत्कृतमपि चार्जुनम् जैमिनिः ततः पार्थो बाणं प्रातेसे दृष्टे क्रोधसमन्वितः सुधन्वा तत्कूरान्सर्वांश्चिच्छेद शरसन्निवद
भूमिस्ताडयामास घोरैः ज्वलितैस्तेन तेन पातेन च सतद्वयेन पुनेन शरेण च बाणेनाताडयामास रोषेण कृष्णं हृदयेनयशु
ग्रमेनोपि पूर्वोलस्य चिच्छेद तिलप्रमादा ग्रीष्मयात्र मुखो वाशेः हरिवर्णौ परिमलिङ्कृत् सुधन्वनेति कपितेः बाणैः हृषि
वमारिव खेनगच्छन्तिस्वकृताः पार्थसायकमेदकाः बाणान्यकारेयतिनेन गगन्नचुविलोकने सैन्ये सुधन्वनोदग्ध्यया।
वकाले ज्वलयनले ज्वालाकुलवीतस्य बहिहितात्हत्युन्नेनितिमे बलम् सुधन्वा वारुणं चास्त्रं नयुग्माम्निर्निवारणे सेयानामदः।
तो दृष्टिसेनमनिः सकामेकान् नलदश्यनलव्यामेमगनेविद्युतः स्थिताः तिमगन्यापार्णव बलपिलाहृहिमिराविन
म् बुध्यामपाद्वस्पार्ग प्रीतेनानि विमोहितम् वानकानो मम्रूतराणामनेदः हमदानधृत् वादित्राणि च नमानि वर्मनद्दानि।
यनेल हवणं चस्यकारे शुलम्नानि सर्वबहून्यपि वीरांगेष्वनेदृपयन्तेव स्त्राणि विविधान्यपि वामराणि च वमोणि गजक्र
मस्तूलान्यपि शोभाहीनानि जातानि जलयानेन संगरे वाहाः पतविहीनाश्च नभिद्यन्ते रणेपवाग्न् सुनित्यस्मानपा
पयन्ति सपरेशुरुषाहिते ततो ज्येनो महावीरो वायव्यास्त्रं समादधे वायुना नलदा भिन्ना धूमा सर्वपरिपातिताः भूमिना
वारणा स्त्रासान्नगदाप्राकाः स्वताः पतन्ति नन्तरे वीराः सुधन्वा पार्थकामेकम् ग्रथंवइहता विच्छेद ज्याचसद्वेसि

56

भिः शूरैः प्रावृतीने पाण्डवं च वकेशौ वीरेति कीर्तितः उवाच पार्थं भगवान्सारथिस्ते न विद्यते शूरैश्च त्रासि पार्थ त्वं पौ
रुषं कृष्णगते चैव सर्वं ते सारथिस्त्वत्र प्राकृतः सारथिः हीनः स्मरस्व सूते कृष्णं त्वं समागत्य पातितो नृसि जैमिनि
रुवाच नैतेष्वपि च जगन्नाथ स्मरणात्स्मरतां हरे वासुदेव लेपनं त्वं समेत्य युध्येः पुनः यावत्स्मरति गोविंदं तावद्धृतो रथे
हरिः स वाप्स्यानन्तं नैनेति ध्यानं हरिर्बोधहरिः सुरेनापि नमस्कृत्य वासुदेवं समागतम् मुमोच सायकौ चात्र
मनाम्नु सुधन्वने सुधन्वा इष्टुलमसि गोविंदं पाण्डवाख्यं समागतः सर्वं तत्वं मया ज्ञातं त्वदीये किल केशव पार्थ
स्ते इह रिपुणा प्रतिज्ञातं कृतमन्त्रये सुधाहं तो वधिष्यामि यो तु हन्यमाणं जगत सुधन्वा त्रिभिः शूरैः शितैरथ पार्थ
पितृष्याश्च तावकम् न पार्थ तेन यदि शूरः पतन्तं मुमसूतेजाः निर्विषणाग्रहीत्रास्त समस्त सर्पेन भिन्नतम् सुत्वा तेन पार्थ रथवि
भोसंधाप्रतिज्ञा वृदाधुना सुधन्वा नाम्नूरो हान्मि शुक्तः नवाङ्ग रविसर्पिता विथारे नकरोम्यद्य गान्तिज्ञा समवाप्स्यामि प
तावद्रक्षाव वचने शीघ्रं नमधुसूदनम् बाणो हृदये हृष्टो बिभेद समरे बली रथस्थपातितो बालेः सद्रक्षसेनमारिष सास्त्रः
सपार्थस्तरसा बसायमध्ये चक्र वचन् पतेन येन च टगुणैः सम न्ना हास्यकिरण्ड्वोरैः रथः पार्थस्य नीतो सौ न त्वमात्रं महीत
लम् तत्सर्वं चक्रिमे भागे हृत सधनसहने नहि सीऽहासः पपुण्यवा एव वीरस्य पौरुषं त्वत्सुधन्वनः दृ याचवेप्रतिज्ञा
ने त्रिभिर्बाणैस्त्वयाऽनेन सुधन्वामया सार्थं कृतवान् स हि पुनः नरहरयच वधे यानि कञ्छाणि तव चाभवन् विस ५६

तानिकथंपार्थेनज्ञानासिहिताहितनम् रथंयज्ञांगमयारोवाभिविहतोपिहितीयते सुधन्वनः पुरेणाहतनत्वमात्रंपरोदिप्य
म् एवंवत्तीकुन्तयुतः सुधन्वानीवहृष्टपने नत्वयानमयावापिव्रतेवनैनधाकते महन्कष्टं व्यवसितेषुद्वेषिन्वृतिभाति
मे सुजेनः गोविंदपानयामिने विमिवीतैनैसंशयः सुभविष्यन्महत्कर्णेनभवेद्धेतुर्वागमः जैमिनिः श्रीलीला।
वैलतः पार्थंव्याहृत्पान्महद्विशाटपासुधन्वारोषनाम्बाहोविधुन्वन्समरेपन्नः उवाचकेशवं भूयोयथागूर्वर्तनोकि
वि: गवाथैविषतः हास्तनयापालयपाण्डवम् ततः पार्थो महाबाहो सेरथ कार्मुकेशरम् कालानलनिभे बाणात्मुमो
चासैषतावचान् तेषां रंधीह्यगाविदः स्वपुण्येसमुयानयत गोवर्धनेनपुण्येनरक्षिताथेनवः पुरा तत्पुण्येनबाणेषस्वा।
सद्वद्वलदूलाकृतः छिविदेवास्त्रसेषामाः तथाहिदृदिहतवे: कोनकार्येवरार्थेचपामास्त्रामरसाणुणः विमाने।
मपिवृद्धसीलिव्यभुवणेभूविताः सुधन्वासगरेदेवाकस्लेवाहितकारकम् तात्वाप्रोवाचबलवानेषच्छेत्स्यामिसाय
कम् बहुपुण्येसंयुक्तंपातयेनपादेभुवि लक्ष्मनेमेहृयायातमुक्तंरासस्तदस्तुभिः विन्तापितोसिगोविंद यपुण्यपुण्येमया
कृतम् सुपर्चेद्रंमयाचाय पार्थसायकमागतम् तेनदेवेनसच्छिन्नंसायकंचपतङ्गुवि विस्मितादेवताः सर्वास्त्रैलोक्य
मपिविस्मितम् पीतुसन्धानसंयुक्तंसुधन्वानेतिरोहितम् द्वितीयंसायकंपार्थो यावद्योजयतेशुभः तावत्कस्तनस्ताव:
येयसावहुलेनवसम्बद्धः छित्तितानेनपाण्डवेप्रतिरोहिता सुधन्वापार्जुनायेस्वकपुण्येयदिगोविंदयाजितम् सा।

यकेस्मिन्महाबुद्धे यानुयेन्द्रेन सायकम् प्रतितोः प्राणवीरत्वं यनेन यमहाबल छिन्नाग्रंकारयेनेव सिद्धेमहं यनी युतः
मयायितेहतोनेवरत्नबाणेन स्वपौरुषम् धन्योसि पार्थवीरोसि यत्त्रिमित्रं स्वकं हरिः पुण्यं ददाति हि रणे तेन तेष्ठ्य सत्यवापि
केषु ततो भूमौ च बाणेन समस्तसूर्यमंडलसन्निभम् पातयत्वं क्रोधनयनो यथास्वहस्तरूपेण पनम्ब्रुवन्ति गगने देवा मानवाश्च
57 लोकगताः किं भविष्यति किं नेताउभयोर्भविता पुनः बाणान्तमप्रियतो वह्निगगने सायकोगतः पुनर्जनसकराग्मुक्त :
मलये किं करिष्यति ततो महाबलो बाणेन सुधन्वा चापि यो हुमान् द्वितीयं पार्थबाणेन मध्ये विच्छेद सत्वरम् पा
खंडं येन स्वकं सैन्ये द्रष्ट्वा यन्नितरं बलात् चकम्पे च तथा देवी बाणे छिन्ने विपातिते ततः क्रोधेन शार्दूलमा पार्थ
यामास यान्मेन पाञ्चजन्यं स्वरयित्वा देवदत्तं देवदत्तं ततः समया तेन ततो वीरस्यापश्चपासि पौरुषम् जीवितं तद्वे उन्नत्नृणां
कीर्तिसमन्वितम् प्रतितानूनूवादास्तस्य कर्णेन स्वर्णकांचिरणम् मद्याय पात्यमानस्तु दत्त्वा पुण्यं पुरातनम् नयावी
रेणावृत्य पाण्डवेन नास्ति जायते मे इति एतावदुक्त्वा वचनं प्रययौ मासवे हरिः पाञ्चजन्यं देवदत्तं मध्ये तोपि महाबलः
पूरयित्वा पुनः श्रीमान् हंसः कमललोचनः गृहाणं सायकं हस्ते भीमः पार्थो ममान्तया गृहीतः सायकं हस्ते पाण्डवेन
महात्मना वासुदेवस्य बाणेन स्तुहरूदेवसंयुतम् ब्रह्माणं च स्थितं मध्ये योजयित्वा शरस्यापि हि मध्ये कालं फलं तस्योत्तु स्व
येमेव ततो दत्तः पुण्यं रामावतारे यत्कृतं तेन तत्सायकेर्पितम् ततोदाहाकृतं विस्वयदा पार्थेन संधितः सशरः नाह्यपी ५७

राजन्सुधन्वा वाक्यमब्रवीत् सुधन्वा जानामि गोविंदकृते द्वितीयं रणेऽर्जुनेनार्थं सहस्रसावधेमे प्रास्थितं विस्मृतं तु भव
ने पार्थप्रतिज्ञा स्मर संस्मराद्य अर्जुनः च्युतेन बाणेन न नयानयामि स्फुरत्स्वदीयं स किरीटमद्य विभेदनाहि स्तुति
गोप्योर्यत्प्राप्य समरं मम मत्रास्तु वीर सुधन्वा रणेऽपि पुत्रस्यापि गतस्य कार्पण्यं पूजां हरत्संछिनत्ति नलनपायः सुधन्व
नोर्द्धे मणिकर्णिकायायस्य कायि सा हन्तिभिदे पार्थ चेत् सैनिकैः तेनाप्नुतः संदधे सायकं तत् सुदीप्तिमं वह्निशिखा
वमत्तम् निस्सारयन्नेव गिरिप्रभोगणान्देवाक्रियात्मानेव तु नाविद्धनम् वादि ... सर्वपि विनष्टानि प्रावत्स्वनान्
भ्रान्ते मही न लंबाणात्सुधन्वा नैव मोहितः उवाच पार्थं कुपितः त्वमित्मिते मत्तादेव सर्वस्य गः ... बाणमवद
न्नय: पक्षच्छिन्नं हतं मेदह्ना हाहृतनालित्पुनः नय लज्ञाहृसध्वजाराजा प्राप्य निनूननीचस्या भार्या च मे विशाला।
ती कुन्तिने सा प्रभावती नृसिंहत्वामहवेद्यि पार्थ स्मर यत्सौभाग्ये नयविन्यस्तगतस्य मल्लिकाले जनाहेन निष्
गोविंदयुद्धस्य वे पार्थ कृपया हयम् पतङ्गनाग वेकुसमनय विच्छेद सायकम् पातयामास कस्यार्थं मध्ये छिन्ने
सुधन्वा नाहाहाकारमकरानासीच्छिन्ने बाणे तु यावियं सुबाहुनाहयामास सुधन्वा रणमध्यगः चेन्द्रमंडलमेवा
प्युवकम्य बाणनाथामात् सलज्जः पूर्वं न स्युद्दानि लज्जात्व किरीटिनः पार्थेस्य प्राभंगेन तदङ्गमित्यामवत्
प्रार्थं बाणस्य प्रीत्यं न इमं ज्वलितं कुण्डलम् सुधन्वनो विचिच्छेद नियानये तो हयस्य हि ॥ इति महाभारते श्रीअश्व

58

मेधिके पर्वणि सुधन्वसंग्रामबधो नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ जैमिनिः ॥ तच्छिरं त्वरितं प्राप्तं क्षिप्रं हंसध्वजात्मजम् ग
पन्नौ केशव रामेति नृसिंहेति मुदान्वितम् प्रतिवेगेन वभ्राम कबंधः समरांगिरे करस्थाः सान्द्र्यान्नागाव यांश्छिदे
प वेगितः पार्थसैन्यं हन्तं मुहि कबंधेन सुधन्वनः गरुडी नं तच्छिरो ब्रह्म केशवेन प्रदर्शितम् उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां
सम्मुखं वपुष्पतां तदा मुखाद्विनिर्गतं तेजः प्रविष्टं केशवाननं सुधन्वनो निमत्वेन नत्क्रमजानातिनेनरः ततः सके
शवः स्वर्णे चितेः स्वकराद्दृथे हंसध्वजस्य नच्छिर्षं रम्यं ज्वलितकुण्डलम् हंसध्वजोथ जग्राह पतितं पुत्रकं ग्गेण
गृहीत्वा सम्मुखं वीत्य इदं वचनमब्रवीत् हंसध्वजः सुधन्वः किं कृतं तात कथं ताततनं भावमे पितातेद्दन मां वै
किं दृष्टोसि किं पुत्रक कुतः दैतेल नमेत्ते मयाहितो सि पुत्रक पुत्रस्तेहं परित्यज्य त्वं देहेन परिपीडितः प्रतिज्ञा
तकला पुष्टिद्विकृता हंसोचनो बिनो प्रभावतीमनसिज्ञो प्राप्तिनो ध्रीमता त्वया जैमिनिः वदने पुत्रकस्य यच्चुं
म्बयुं हृतमिव स्वभालेन सुतं भाले योजयित्वा स्थितो रणे पुनरेवाद्द राजा सो पुत्रपाके नपीडितः उत्तिष्ठ पु
त्र पार्थस्य हन्तायालपवलात् प्रद्युम्नप्रमुखैर्वीरैः समं युद्धरणे कुरु तनुत्याभाषितं सर्वं कृतं त्वं वलया हितः
म् स एव तं भ्रातरः सर्वे त्वदीयाः सुरथादयः मयार्थितः सुधन्वासौ न वदते नैव गच्छति न सूते द्रावितेन सुतावर
योवाकामब्रवीत् सुरथः किमर्थं क्रियते तात रोदनं त्वयाद्य केशवे ददौ त्वा पुत्रस्य पार्थं युद्धे ददन सच हंस ५८

भुजः रोदने कारणं चैकं सेनाते शत्रुकस्य ह विक्रुद्धं शिरोस्य पतितं मायवस्य पदात्मुजे नवस्य यदि कुलं स्यान्य
तेमस्य शिरो मना महता शकुनेनापि शाप्य नेदृति तत्रिपि: इक्षुनेनायझोरेण वियोग तस्य जायते किंवास्य
इक्षुते चोरे मम वायवि तिष्ठति ह स्लोक्षिपंक जगते वेवरीकनिर्भ शिरः तृणमात्रं स्थितेन तत्र रोदनं मम जायते।
न्यक्के कलम न हरय ममा परि सुयवन: आगतेय पुपते प्राह: शिरो नलिन कुंडलम् पतन्या जामि कुलस्य।
रथेषुवशिरो महत् नेमिति दूसधुजेत क्लीर्थस्य केकु स्वरयपुर: क्षतोमह तोत्वा विदेय गगना तहि नेवय
तु सहेण मणिमाला यान्य सेन न स्वलके नभून हरयापि वजन के प्राहंड: लोलतारय न पपुपाधिनानेम गु
हेकू तस्थोस्तु मयासह कियमाण समक्षते सर्वे परपन्ने तेनिका: क्षतेन सर्तुरे हि सो मम धाता महाबल:।
नमध्ये कृपाव हन्मि पार्थे च रथितो वरम् यद्यपि भूतल लिहूहवकोनेदवोहरि: एतावद्उक्त्वा वचनेरयमारूह स
त्वरन् सैन्येन महता युक्त: पार्थे योद्धुम् आययौ तं संपरेव दृष्ट्वा सिंहनादं मयाकरोत् रसातलं भित्वा मि
व संज्ञातं जनमेजय गर्हयोत्वा तदुक्तं हे सेनारय: पार्थं मंत्रवीत् तिष्ठ पार्थ योद्धुं संग्रामे मया सह महाबल।
स्यकृत्यान्नं न यादि हरथोस्मि नवोदिन: हयं त्वा महतो युद्धे स पुत्रेण त्वया हर बालचरा क्षोयादेव ह त्वा
नेवता निरीक्षिता यथा कलिशिष्य: काष्ठि मोत्तिका निष्ठ वच्छति गर्हणानिवेद्य गलप्र नया पुत्रं त्वया हि नम

स्वपन्निर्नोगी वितेनन द्रूदीतेवदेवोपमम् मुक्ताफलंलत्ययादत्तं कः केन परिवेविनः गोपालोसि न संदेहो नमो
ज्ञातासि केशव जैमिनिः स्वपन्नाभिर्नाहं यष्टुपामि बोधवम् अश्वपाठवमास्ताद्य पुरो हर्षः प्रत्नायेत जैमि
५९ निः तेन याविधमालोकपार्थः कृष्णोब्रवीद्वचः नचास्मपुत्रः स्यदैन्त्वयापार्थमहादेवं भान्तइवितसन्तु
नः सकृतीचमहाबलः अन्येगच्छन्तुतेवीराः स्वरथयाधिनेरणे भवानानन्ताद्य चेद्धीरेमहानयाभवि
59 ष्यति अर्जुनः अश्वभानोसहस्त्राणि त्वयाभन्तानिमेहरे अनेनहरयेनाद्यानुर्यः कोहमभविष्यति श्रीकृ
ष्णः द्वितीयाहष्टिमाब्रवीदेवंतंद्विवणिस्थितम्रु पितामहस्य महतीचिन्ताजायते सर्वदा सरथवलंसप्रति
स्वल्पेनवयनेहय त्वयाममनेकार्येकृतेमलिपुरासदा प्रद्युम्नप्रमखावीरापात्येत्येनमाहवे उपाय
विद्यतेनास्यपातेनपाण्डवर्षभ त्वरथे सेकृष्टत्र स्वपनाकृष्णोऽष्टनः किंविन्नास्यभवेत्पार्थ दृष्टुं तस्य
हृतेवढु विन्नयेनस्यनायल्केढइयोनाञ्चसभायः केवलंसकृतंचास्य शरीरे परितिष्ठति यस्मिंस्तेनान
पुत्रात्र सकृतेविद्युतेनत्र व्याधुतस्कारणान्नाकुसयातिस्मभयंभवेत नास्मिंस्तेनन संदेहः केनेः स्वा
हेनकारिणाम् जैमिनिः समाहूयाब्रवीत्पुत्रमाथवारुकिरणीसुतम् सर्वदाबहुभिर्वीरैः पालनीया
महाबल स्वरथोरणमध्यत्र रद्दीनायामि पाण्डवेमहकस्य स्वचचनात्सैवनिर्गताः योपितंनराः अन्ने ५९

नस्परयं कुलस्य ः प्रेरयामास संगतान् योजनानां शतं भूमिं येन निःसृतिसत्वरः पश्चाद्युद्धं मम भवेत्स्मरयेन परैः सह
स्मरणस्त्वं कोपेन भ्रान्तः हतो रमादेवे योद्धुं मम्भावयैतौ तौ न नहि शक्नुस्तु पाण्डवौ हन्ता रोतेन मम श्रोत्रेन पपुत्रपाभिर
णाङ्गणे त्रिशूभिः सहैयुद्धं च मयाप्रोषेः कथंचित् युधिष्ठिर पुत्रयुतावेतौ कृष्णपार्थेन सम्प्राप्य ः एतान्निवार्थेय प
ञ्चालैः हन्मि युद्धे महाबलौ पाताले वान्तरिक्षे वा कुर्यास्तेन ममाग्रतः एतत्सर्वं विनिश्चित्य स्मरथः प्राह
सैनिकान् सैन्यमध्ये न पश्यामि कुतो गतौ कृष्णपाण्डवौ सैनिकाः किंतु यान नत्यमेवीक्षाहृतः कानने
यत्र यत्र स्थिताः शत्रवो युद्धे नित्यं स्वयुद्धस्व संगरे पश्चाद्धृत्य स्मितं कृष्णपार्थ्यं वनं च वीरणम् एतावद्दृक्तेः
सर्वैः स्मरथः परिवारितः स्मरथसनामहावीरा नानाप्राण्वेः समम्यायतन्ते किंचित्रिपतितावीराः केचिन्म
ध्ये विदारिताः हता गात्राच्छिन्नशिरसो हतवाहाः स्वभावने हाहाभूतं बलं सर्वं कृतं वीरेण नन्दनात् या
नत्वानां च ये सैन्यमध्यवस्तृहस्य यत्स्थितमेभिः न तेन नवानेन्द्रः पार्श्वस्थं च यतो हरिः ददर्श केशवं वीरं पार्थेव
रथिनां वरम् वासुदेवं महाबाहोः समन्ताद्युतकौन्तेय तदा पार्थोऽपि विह्वलो राजेन्द्र श्वैः केकविसृष्टिविते ः धनंजय
समरे निवृत्तिहेतिं चाब्रवीत् ततो बाणसहस्रेण सहितं तस्य कृष्णनिपम पीडयामास वेगेन स्मरये शत्रुर्यानक
रन्ति किंचित्कृतः स सगणं धनंजयं समपतानि केनम रथसूतिल पालस्य स्मरथ सहितेव हतः हयान्निपात्य च बलात् तैर्वि

ख्यायप्रानेनच स्वरथः पांडवंवीरं चक्रारक्षारक्षितम् नानाप्राणैस्तथालेखुनानाप्रद्रुमशञ्चय ततः स केशवो रा
जन्यांपांडवप्रमुखसंगरे पप्रथुवीरस्यैर्यैनं युद्धं चक्रे रुतेन यथा रथवन्वानो विथोगेन तत्पतनवचरणियन्ति वनमुत्काग
नस्त्वाहं नमोन्यजनिनास्त्रेवनम् स्वयमेवाश्वतोयाहुंइह पपनेवानसामया पपूपवाणे जगद्धासमास स्वीये प्रलीयते
60 कास्य स्ववचनान्पार्थः जपिनो वाक्यमब्रवीत् एवं देवदूतिष्यामि महावीरं नत्वा गुनः नास्यार्थं विद्यते किंचित्स्व।
मान्नवकेशव जैमिनिः ततो जयानस्वरथं सार्थकानां प्राणेन च स्वरथस्य रथोविगाह्य गतेन तत्क्षणादनः पु
र्येविव्यथकस्य च प्रावेशित्रैलाप्राते ः उवाच शब्दसञ्चीरः पांडवं सैतवाहनम् रथनी वेश्वि बीभीजेः स्व
पार्थेपतिपालय पारपृताराभिदनो रथावधामसनले उग्रेनसमहीभागेसरुहुस्तुमहास्रणे ततः पश्चा
रथपीडवासुदेवः क्षणान्वितः परं प्रवेशयित्वाथ तेथापिपरिनीयते नच्यवस्थितपञ्चात्र कस्मा विस्मयमा
ययौ फिलाप्राने गृावप्राने भिन्नो कस्मात्तेनाद्भुभो पांचजन्यं शरयिलादेववतंथनंजयः कस्यस्वनरसावोषा
न्पाण्डवं वाक्यमब्रवीत् मयाहतोपिदिवयः स्वरथस्याश्वगेनच नीयतेत्रबलादेव विरथेस्वरथंकृत ततोस्ये तो
रणेक्रोडः तस्यदिव्यं महारथम् सदयं सधुजं बाणैः सहसंप्रानयाच्छिन्नत् विरथः स्वरथो राजपाण्डवेन रणेस्वा
नः स्वरथोपिततः क्रुद्धा बाणांस्थक्षनपाण्डवम् वचालस्पंदनस्तस्मादुत्तागुणैर्व्यपादितः नावत्पवनपुत्र।
६०

णस्त्वलोग्रस्लेनवेष्टितः रथः पार्थस्य मध्ये सुबहुलान्तर्गणान्तानः संधावितस्तुकालेणननगामस्थितः पुरः सञ्जयः वेष्टि।
केशवमारेणनरेपार्थरथेनव उभाभ्यां नीयते कोपस्लमदेवेन्द्रेणपुरा गृहीत्वा संहतने घोषान्स्वबलेन नृपात्मजः मन्त्रं रथे सम्य
न्यागुणनः शोचाच्चहर्षितः तव पार्थ जेतो युद्धान्हि दिव्यामिरथं कथा सागरे वायमेरो वानस्मिन्वाहस्तिनापुरे रथस्येनापि
पार्थेन नाहिनः पंचभिः शरैः सरथो मूर्छितो राजन्मन्तुतः सचरथः कथम् सकोविदार्थ सरथोरथमन्ये समाश्रितः नातुभो
क्रोधनयनौ शत्रुरेवाभ्युद्यतानाम अर्थवेदे सुनारो चैव वन्मदित्तः शिलीमुखैः वरादकौर्णनीलीकैः स्वरैश्चैकैकवकानवेः।
सञ्जयः प्रतिज्ञाकृतवीराद्य पार्थमयम्च कोवन प्रतिज्ञाने नाहताज्ञ सेनानश्वनः स्मृतम् चार्जुनेनः तोमहेति हनिष्यासमस्ते
ननकस्मात्प्रतिज्ञा तु मया वीरत्वं त्रिदिवं यथापि विनाम सञ्जयः तोमरयान यिष्यामि रथाह्व माविहाननन नृजयीवेदवः सन्मत
कृतं मे शरणमपन नैमितिः एतस्मिन्नन्तरे वीरः पार्थे वपारवाष्टिभिः द्वादशा मासराजेन्द्र पंडवो पितयाकरोत पानमष्टाहरेपा
र्थरथानो सरथस्य च व्यपमच्छतः पारोपाद्धलं वनिहतेनबहु अर्थवेदेणरथ स्थितिच्छेदनास्मृमहात्मनः कार्मुकं तस्य सनाशा।
वैः पाणउवेपस्वविधृत पुनः क्रोधान्वितः स्वहितकार्मुकेशणसेपुनम स्थिरथं राजपुत्रेने शराशाते स्तुसमाश्रेणान् अर्थवेदेणवि
व्याधवाहू शलेयनेनृपः भिन्नास्यहतिणाहत्सातानालकोरभूषितः निपपात धरात्रे पोविस्फुरन्समवताज्ञेनेम सञ्जयावाम
हलेन गृहीत्वा महतीं गदाम् पार्थस्यनरणाज्ञोहुतं नवानचननादनम सहस्वसैनतो नाचपातयामास भमनेल तुमत।

दृष्ट्वैरथ्यानां च हयानां मधुनं वली ननोस्त्रैने नवामोस्य समगदः पातितः करः कराभ्यां च तितुः वीरः हरथः पार्थमुख
वीन स्रात्मानेरत पार्थोऽग्र रथे पालयमाधव जनननयोनिलः प्राच्छु सम्प्रासोस्मि नवादितः जैमिनिः अथावत्सम ना वीर
छिन्नहस्तो नैनेप्रति न माया क्तेनता पार्थो नवभिः सायकैर्दृपं वि व्याध हृदये रोषाद्बाहुभ्यां पादौ च विच्छिदे छिन्न
61 पादो पि सुरथो याव द्यातिरथे प्रति सर्वदेवमयेनाय वाणेनास्य मद्दच्छिरः स कंडे ले दीचने न ना वच्छिन्ने तथा
इवः छिन्नपादेक वेयत नुड्डाव मानेमि न स्तुतः पातयामास बहूलं सेनां पार्थस्य कुरुवन पिशिल नन पार्थ दे हे।
मूर्छितस्तेन पाडुवः ४ भ्राय यानन क्रोधं पुंकलस्य पदमन्त्रगात इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सुरथ
वधो नाम विंशोऽध्यायः जैमिनिः कुसोऽग्रदीत्वान क्रोधे दलाभ्यामब्रवीत्तदा तस्मुस्य प्पानेन वादोस मानोयास्य केतु
ये रोसि पार्थ महावाहू हरवंस नुत्वादिनम प्रतिलापालि नानेन कृतास न्नमप्पा क्लिबु अर्जुनः पातितोस्य भुना दे
वत्वसुसोदारस्तुतः स्थितः तत्रकोलमिवाच यत्नाय नेनर जनः तद्दे हिम मत्तलघ्न नमाम्पतात्छिवो मदन यथाखव
मायाति स प्रीता त्रच्छिरसां हरे रहीत्वानन्तव येपार्थो वव्रदे प्रम स्तुलेरण कुस्यः सस्मार गरुडं स्वन मात्रः समगातर ।
वैनिनेयोन मस्कृत्य स्वेनायचागुतः स्थितः कृताञ्जलि पुटो भूत्वा किं मयैस्सु तोस्य हृ श्रीकृस्रः गरुडो तेनति प्राण ।
लान्तं शिर स्तेनोर्थे राजनि प्रयागपातयास्पृ तेतियामानसमकाशपय गरुडः जलमाचनजगंगायमुनाचसरस्व ८१

नौ यातिने नैवचैनस्य किं कार्यं हि भविष्यति माधवो वात्र भवति किमर्थं नीयते मया गंगाजले मनुष्यस्य यावदस्थि
प्रतिष्ठिते तावत्स देही स्वर्गो ष्ठः गरुडेनेत्थं न भोजनेन मम तदातेनैव मद्गतेन प्रविष्टं हरयस्य हि नैवापि तत्रैतिष्ठमि।
सतां मानाधागरीयसी तव दासोऽस्मि गोविंद दीयतां मम कथ शिरः श्रीकण्ठस्य यावन्न तत्प्रयागे च भविष्यत्यमृतात्तगा।
मद्दीपान्तात्तु वीरस्य शिरो रत्नेति यातय जैमिनिः वेनैनेयागत्हीत्वा च हरस्य सा शिरो मदन नगामगणने यावा।
न्नावत्ते देहशोद्भवः पार्वती सहितो नाके वृषारूढो गणान्वितः कैलासनाथो भगवान्वरदः शूलधारकः वराव
रगरुडः शम्भुः सृष्टिकृल्लोकपावनः पिनाकमहादिदेवानामाराध्यः हरस्य स कथं नीयमानेन केशवेन प्रयागे प्रा
तिमात्रिय उवाच भूमंगि लौकेपा गच्छतेन गरुडेपति यावत्तौ प्रत्युवाचाथ किमेतन्नीयते त्वया गरुडेन विनृपाल
परं कौतूहलेनेहि म शिवः स्नातेनैव न हन्तो वीरः शिरोऽस्य गरुडः स्वभे श्राविष्टः किल कृष्णेन प्रयागे याति तेष्वनेन
मयायं प्रेरितो भद्र समानेतुं समानिकम संगिस्व मुंडमालायै शिरो ज्वलित कुंडलम् भ्रातरस्य नहृष्टं शिरः कम
ललोचनं स्वरस्य सहितो यमे भविष्यति विभूषणम् यस्मिन् स्थाने वद स्थानात्कृतस्तानां सदा मया स्मरणोजिनकाम
नो शिरस्तां मुंडने मदन्त प्रियेमे किल वा गरुडेनेदं यां कदाचन जैमिनिः महादेवस्य वचने श्रुत्वा भृंगिरखगाधिप
म् प्राप्यैव गत्वा नमस्कृता वैदेवचनमब्रवीत भृंगिः वेनतेय महाभाग दीयतां मम केशवशिरः प्रार्थितं प्रोभनावेव तन्त्रि

मित्रैर्ममागमः द्रक्ष्यामि सिकेत्वैतनयिष्यामि त्वया वने नदान्हे मे देपासस्रम्या मंदाकिनी नदी तत्रत्वन्यान यिष्यामि मा
प्रयागे त्वं नाधुना एवंविशृति देवे प्राति कटे गिरिजासुतः श्रीगरुडः क्रोसेनाहूस मातृद्विषः कथं मध्ये त्वजेति देवं धृत्वस्स॥
११ किलधर्मीय चित्रियते नाथमाषितेनम् त्वयुस्थानवासिनः कार्यं प्रकरोषि मयाधुना कर्तव्यं तीर्थराजेस्मिन्यातनीयनतो
62 मया शृंगी ः मामनाहूत्यनयसि कथमतन्महाब्धिरः त्वन्नावलान्द्रोष्यामि न मावेनिस्त्वगाथियमाहं समपौत्वेन
नेयभयं त्रैवैततावकम् मेचकेवनजानामि मलेन त्वदारुणम् ततसोगरुडः पत्नीपक्षाभ्यामवधूयहि जगाम
तीर्थराजेस्मिन् भृंगिरिष्टिनयनेगतः पक्षवातेन तीव्रेण तस्मात्सुपर्णवत् पिवदूनतज्जानाति गरुडे यत्रगाशान
म् दृष्ट्वाहं ह्रायस्य पत्नीप्रिया सागरगामिनी गतं चेमेयवेवस्य पार्श्वेत्वद्रागमेवच तस्मायं बलहीनोसि कथमस्मा
त्समानयेन गरुडो विस्मयं क्रोधि महाबलपराक्रमः प्रियावचनमाकर्ण्य प्रसन्नः शंकरोब्रवीत् वृष गच्छ मयाता
नोवैन तु यात्समानय यथाहं तव बले वैत्रियावैनीवरवर्णिनी वृषोपाहं समादिष्टो जगाम गरुडं प्रति गरुडेनं तेषि
रोवम्भे कोपेन महताहतः वृषः शृंगप्रहारेण गरुडस्य कलेवरम् बभ्राम भूतलेसर्वे तस्मिन्काले विषापन्नेन
पापाकस्यवातेन नीयमाने रवेर्गते तदाधारयितुं तेषां शृंगिगजस्कंधगते वनानि सरितस्सैवगिरीशं त्सुसागर
राव् ततलोकं चकैलासे वैकुण्ठमपि यावनम् ततो देवच प्रारेव प्रयागमगमनवृषः ग्मा वतीर्थेतत्र ताम्बुकेस॥ ६२

वाक्यमनुस्मरन् पतितेतैलमध्येनदग्धोनेनेदितानन्दा गरुडोपिप्रिययाविसृष्टःपुनःप्राप्तोहृतन्निव वृषोद्देशम्भ केरमा
धेरत्नस्वकंकनम् जैमिनिः हंसध्वजोन्वितेनपुत्रेणपतितेवीतसन्तरः रथमारुह्यसबलःप्राप्याच्छोडुथतंजयम् कम्पिता
पृथिवीतेनवीणाघोषितावलितोभवत् सैन्यचलितेनेद्रराजन्ससहृदुतमितामभवत् तेनोत्सुकोपितेनवीरं सर्वलेनरसादेतिः रथा
न्समुत्तीर्यतदाप्रसादायस्वकवीरस्थितः उवाचकेशवावीर हंसध्वजमकल्मषम् आलिंगनंदेहि विभोप्रीतिस्सुमहतीत्वयि
रणकर्मणेपतितस्यसुपुत्रेणसुधन्वनामाकेवमात्रिव हंसध्वजोपीत्यस्तत्र रथान्नमिमगात्ततदा समालिंग्यहरिंतस्मैप्रहसन्वाक्यमब्रवी
त् प्राप्तोस्म्यनाथोनाथत्वात्पुत्रशोककलुषीकृतः भवाद्दृश्यनमेदेवनान्यतावानकालनः वासुदेवः मुंचास्त्रंपांडवेर
दर्शनाभिलाषिणोयुधिष्ठिरम् यज्ञार्थेपांडवस्यार्थेसत्याभिकलेवरम् तथाभवाननिर्मलोपालयत्वनमूर्द्धैतम् पार्थपूर्व
सत्वायैमेरथावरिष्ठसंस्थितम् ततोर्जुनेनसमानीयकेशवः कृष्णेनार्जुनः उभयोःसंगतिंकृत्वा माधवस्त्विनागपुरंगम
न् पंचरात्रंस्थितस्तस्मिन्नगरेकेशवस्ततः युधिष्ठिरस्यनगरंप्राप्यसर्वंन्यवेदयत तुरगोवंधनान्मुक्तः परिबभ्राममे
दिनीम् तमनुप्रययौपार्थोमरालध्वजसंयुतः प्रद्युम्नप्रमुखैर्वीरैःपाल्यमानोनरत्नमः पारिसुवसस्ततरगः प्राप्तोदेशा
भयावहान् रथैस्त्रपेलिः सार्थंपार्थसैन्येनावमेधजं हंसध्वजोविपालोका हरिकिरीटिनतनयस्तथा प्रद्युम्नसात्वकीमहाबाहुर्वृषके
तुर्महाबलः सवेगःपंचमस्तेषांसर्वेरत्नान्तिपांडवम् तुरगानलयानार्थंप्रविष्टानलिनीपुरम् महत्तरोऽभवत्तत्रतुरगी

र्गेनावहिः नोवीसविस्मिताः सर्वे किमिदं देवेन कारितम् नरगात्वरगीजाता वनेवैतनन्तुदारुणम् श्रुत्वेतोन्वयतुः सर्वे ततः प्र
माःपरंतरः प्रविश्यानलमध्येस्ता ततोव्याघ्रीवृधवसा अश्रुवन्नार्थमव्यासेत् किमिदंत्व भविष्यति निर्येयोसौपिगृगयः तस्माज्ञा
याज्ञनाधिय ततमेनयः आत्वयं भवतात्पृक्ष्वेवेतस्मिन्महामुने किंकारणेन लेतस्मिन्नाविश्यत्वरतदा ततस्त्वणाडुडवाजा
63 ताकारणंतत्रकिंहिज किं तस्सरोवरं किंतहुडवाकेनदूतना जानातुतव्योश्रुतापि सर्वेतच्छ्रमेमुने कथंतत्वरोगाजातः
पुनेरेवववदस्वततत् इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि व्यासाज्ञ्ञरेणतासेकविंशोध्यायः श्रीनेमितिः श्रुणराजन्नुरा
हत्रवनेवास्मिन्सरोवरे उमावनेमहेश्वरेणतयातत्रमहत्त्रयः हरः प्रसन्नस्ततस्तसमभ्ययादितीच्छया तप स्नानामिभोःस्वामि
त्रिपुरनाशनहदाकुरु इतिसंकल्प्य सादेवी विरंतेपमहत्तपः तत्रकश्चिद्दुराचारोदैत्योविघ्नार्थमागमत् समाहूदेवीनिच्च
सा किमर्थंतप्यतेतपः वपुरस्मिसुंदरंभद्रे किमलभ्यंतवाधुना सर्वदास्वामि देतरम्नंममभार्याभवाधुना निशम्यतीववा
क्यानि सादेवीकुपितातदा पापापरोपाज्ञामाहोभरूलीभवसुदुर्मेद ततसोभस्मसात्कृत्वा प्राहसावनदेवताम् अद्यप्रभृतिम
डाकाडुनेवास्मिन्सरोवरे स्त्रीलिंगंचविहितांभूयात्स्वहृदयापि नसंशयः तदाप्रभृतियोराजन्नविश्रांपुः पुराकृतः स्त्रीलिंगो
हृत्पनेसरोदेव्याशापेनपांडव अनस्वं तरोगिः सिद्धाजलस्पर्शेन तत्क्षणात् वडवात्वेसमापन्नस्तन्सर्वं पापकारितम् यस्त्व
यत्नपरः प्रस्नोहत्विव्यास्त्रीयथाभवत् नमाकणोपराजेद्र पृष्ठतःकथयामिते पुरः कृतयुगे विप्रः आस्नुतोब्राह्मणसत्तमः प्र

यदत्तस्य कृत्वां भूमिं नीर्थंस्य त्रार्थमादरात् तमनत्ततपस्तस्याकदाचित्कालपर्ययात् इदं देशा मनसा मोहदुःखेन तन्मदृत्तरः
स्नाने प्रविष्टः स्मृतात्मा नृपनन्दं चान्त्सवारुणात् तस्मात्स्नात्वा विधिवन्निर्गतः सलिलाद्बहिः जलग्राहेणतस्य पादैक
स्थितलग्नः सदारुणः हन्ते तस्य देहं तत्र मृत्तिकर्पूयन्ते मृतानले दुःखेन दारुणग्राहेकृष्यन्ते पुनः पुनः कायाद्दुःखतरः
पापाज्जलेस्मिन्कार्य्यं तेन बलात् दैत्यो वा दानवः सैव मनस्याद्दुःखतो यथा दुःखे जले प्रवेशितास्मि नासीत्तथा यममम इति सं
चिंत्यमनसाकोपाविष्टोभवन्मुनिः ग्राहग्राह्यतज्जले दुःखं न लब्ध्वांतनवदेवनाम स्मृत्वा सिंजलेस्तुङ्गे हृदयस्तस्य पृष्ठे किंचिद्वाति
सन्त्यक्त्वा भवत्स्मरणा नारतेन स्वभावितम् इत्युक्त्वा प्रयुयो विष्णोमोचयित्वा गृहे बलात् तदा प्रभृति मानीयं मतद्दुःखम
भूत्वाप इति दुःखं त्वया यन्तु तत्तस्य वेगादितं मया भयः कथं सततं रोगा जातस्तु तन्निवारोपमे प्रत्येनस्तु रात्रं दुःखाद्ग्राहात् भ्रूयाः
भयानकम् मनसाचिन्तयामास विष्णुस्तव भयापदम् यस्य प्रसादान्मुक्तास्मा दुर्योपनभयान्मुरा स देवः पातु मा
मत्र विषमेस्मिन्सुदारुणे सैनिकान्त्रस्तसारा च वादिवाचयड नन्दनः यत्तत्युधिष्ठिरसदसिद्धिनयत्मिलाचाव्रतः इति
ध्यात्वा हरिं पार्श्वस्थस्थितवानेकोतो भयः तस्मिन्क्षणे त्वाग्राहरूपं त्यक्त्वा चाशोभवन्मुनः पूर्वरूपं द्रुपदस्य दृष्ट्वा हेवांतेन
नृत्तंदर्शयाम् नानाविधानि वादयन्तो मृदंगयुः तेनैव देवपुत्रस्ततः पुनस्तन्नरोगाय यो नानाविधास्तत्तो देवाप्सरास्त्री
भयान्मुरसोनपि स्त्रियस्सु सन्तिगदनाः स्वरूपा नववयौवनाः शान्त्य चनारी कस्तेन प्रमास्तत्र गीयति यत्तासा सैम

64

तेन कौंतेय बलावल्प मोहितः ॥ सुखवासेन रम्येन नयनानां च लालितः ॥ गानेनाथ च नृत्येन हास्येन मृदुभाषितैः ॥ मासमा-
त्रं स्थितं सोप्ययं ज्ञात्वा ज्ञातो मानिवेशनम् ॥ एतं समरने कृत्वा विषमं दर्पणेपुनः ॥ नत्वमद्वारे विविधे दोहलासीति भाषिले ॥
स्थागतोसि गतस्त्रासि त्वया कन्यास्त्वनाधुना ॥ ननु नीतवता सुमाभमिनी गच्छ मङ्गलात् ॥ भाव लाभेन सहितः सं नातो
रतिगवयोः ॥ एवं विधैर्वचोभिस्ताः जर्वतिगतजीवितम् ॥ तेनैव स्वेन लिंगेन प्रविष्टानिदूतनाशनम् ॥ काचिज्जीवति
सा गर्भदत्तकन्या प्रहृष्टनये प्रविष्टस्त्वरगः पार्थो वीरैः पंचभिरावृतः ॥ उवाच तान्महावीरान्वरस्त्रीमेदुरे नेत्रनान् गृहे
तान् कस्यचित्कन्या स्वस्तिष्ठन्ति बलसेयुताः ॥ न यिष्यन्ति हृदय चोराः कुशलमत्र भविष्यति ॥ एवं ब्रुवति पार्थे च स्त्रीलोकं
दूसमागतम् ॥ दृष्ट्वा चंडं वपुः कामं सूक्ष्मकामलाविभूषितम् ॥ नानालंकारसंयुक्तं हावभावसमन्वितम् ॥ वडवामरस्मा
कंठे संलग्नमथ तं परम ॥ मस्तकेनाथ गृहीत्वाथ नारीकायेन निर्गता ॥ स्वामिनी प्रति गत्वा सौदर्पाया मासवाजिनम्
युधिष्ठिरस्य भ्राता सौ नरवरं चयविरहाति ॥ नवादृशाम् यानीताः त्वरगः किं करिष्यति ॥ राज्ञी वाजिपालान्नयेन त्वा-
यामि पार्थं च योधिनम् ॥ सरकारवन्तः सर्वे राज्ञीपादं एवमन्वगात् ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि राज्ञ्या-
गमनेनाम द्वाविंशोध्यायः ॥ जैमिनिः ॥ वेश्मानतानां नानाश्रीणां लक्षैः परिवारिता ॥ त्वरगानेधि रूपानो स्थिता पार्थं प्र-
निस्त्रिया पीनोन्नतकुचाभ्यां च शूर्पणमानां वारुलोचना ॥ गजकुंभस्तिनानां दिल लक्षैर्णा विवृनो वभौ रयभाहरू ॥ ६५

नारीणां लक्षं च शूरतः स्थितम् लक्ष्यश्चयं पाण्डवेन ते परिवार्यास्थिते रणे प्रमीलानाम सा राज्ञी शत्रुघ्नानृपमं नयम् म
याधृतं तेन तुरगं त्वं मोचयितुमिच्छसि शृणु युद्धं मया सार्थं व्यापनेष्यामि ते बलम् सहस्व मन्त्रहारांस्त्वं ये ये लमहन्तां
न पृथङ्मेतादिनः पार्थो नेत्राभावः प्रमाथिभिः ततो बाणेन निर्भिन्नो हृदये भित्तिदारिणा सचूर्णिकाविभागेन तया
सस्मितया नृप ततो नरोपचवीरा विद्धाः सर्वाभिरेव ते कर्णेवं विस्मितेनैते पार्थिव नाकर्णेहनेनदा राज्ञी प्राहात्मने वीरा
त्वं मां जानासि किं स्त्रियम् त्वां विजित्य करिष्यामि स्वदासं विद्धि पाण्डव किं करिष्यसि यस्तेन मया सह मधु पिब दृष्टा
यिष्यामि तेनैव त्वं यत्त्व हृष्टत्वया पुरा श्रुतेन नवसैन्येन मम रणे नायेन मया श्रुतम् यज्ञार्थं पालिते केन तुरंगं
पाण्डवं विना प्रमीला उभयस्यानवसन्तु स्यास्थितो मम प्रारोन यनोचन ताडने: द्विविधा भोगा तु तेन द्विवेसमे
भवत्वमेन वैषहितिस्त्रुयः मत्संगतः सुखवान्मि नियतं च मया सह नारायैः पीड्यमानोपि मृत्योर्यास्यसि गामिष्यति
ग्रहे च विद्धितो वृत्तः प्राप्तस्त्वं वनवानतम सन्कुडैनैव तेनैवापि तावन्मानं नानोवसि सेना महत्जयिष्यामि तव पार्थेन ते
प्रायः पारे स्वांपानयिष्यामि नयिष्यामि ते नलवा वजिनेजीविते पवेतन त्समेव मवधारय श्रावयोमेरणे प्रामदृष्टोना
द्वेव मादिव तस्मान्मदीये हृद्वि यौवने भुङ्क्ष्व पाण्डव श्रुत्वेतत्तदा वीरस्त्वं ब्रुवन्तीं कामपीडितां तां लक्ष्मणेविन्त
यित्वा यतनत्या स्पृवैनत्वोन्हदि निजवानपारे बहिर्लयाननपंचया त्रूनाः धनंजयपारेयोरेः सप्तभिः समताड्य

त पुनः प्रावसन्दैत्यैः सार्द्धं वैकैर्नैरगणे मोहनास्त्रे पाण्डवोपि संहृत्यै कान्यकेष्वके प्रमीलामोहनास्त्रेनतस्तगुणं स्तायवे के १

स्त्रिभिः प्लिक्षित्वाशाद्दास्वेन हूणो मोहनास्त्रेन मालिमे सुकृतैः सगुणक्रम्यास्यैपनुः कोपपृतिनः यावत्यानयते नो हिवाणि

वेवाभवत्तदा मापार्थसार्द्धं सेकार्यं सग्रामे स्त्रीवयं प्रति नेयं प्राकारान्नयामेनं वषीणामयुतेन वै १ मां वरय भद्रं नेयदि

मीवित्तुमिच्छसि पतो प्रवृद्दिन गरं त्वोविने ष्यामि भामिनि यार्थ सत्कृाषिमे स्नुत्वा सर्वं वै केययोति नम प्रमीलां वरयामा

65 मयुक्तुम्भमो विनापते उ वाव तो विषाणालादी संगमं द्वालिनापुरे नवदासामिभद्रं नेप्रयासे द्वादिरवत्वे हूससदर्णा

नेदे विभविष्यति न संदेहो हृयं मेवत्रजाम्यदम सहितावात्वमयादि भ्रूनवाद्वालिनापुरम तयामुक्ता स्वन्तरनः सा

नगामयुधिष्ठिरम इयोयथोक्तवदेशन्यापालितानमानुषैर्गणैः स्त्रीभिर्गीभि सुपपुलिरमाविकरमैरपि सभानेन

पिनाय ते मध्याह्ने यौवना विताः सायंकाले स्त्रियले पि वृद्धेषु विविधा जनाः यथोनत्रापि पाथौसा विसृत्यान्कृहलेलो

चनः ततो देशन्नो विविधा स्तरं गेन समन्विताः करिणा वारणान्वक्रान नेकानेकपादकान इयाननां स्त्रिनेत्रा स्ता

द्वीर्घनासां स्त्रिपादकान सप्तगाने कसृंगान् स्वरवक्त्रान्नपार्थयो भीषणस्तु गां प्रमाणो राक्षससन्निरंगमः राक्षसा

लञ्चवृद्धेवो वसन्ति गृहपादकाः राक्षसाः कोपसंयुक्ताः दीर्घकालप्रजीविनः कादित्वितयमेतेषां राक्षसोपरः स्थि

नम भीषणस्य पुत्रो यास्तु मदोनाम नरंगमम दर्पोन्नमत्माणान्दिकाननेव्रत्मराक्षसः त्वात्वा पार्थ द्वयं प्रामभीषण ६५

सात्तिकं यथो नरोत्तम सत्त्वसम्भूतं केऽवयज्ञोपवीतिनम् विभ्रन्नैरकपालानां जपमालां तु भीषणान् गजवक्त्रस्य शुक्ल
स्य जलदं हि कमंडलुम् नेत्रगालकजं कण्ठे श्रोतां शोचस्तजेनया गजदाप्रीरकेण शुक्लोकर्णिकेन तस्य भूषणम् गजस्त
पूर्णं चास्य दण्डत्वेनोपकल्पितम् उवाच भीषणं गत्वा प्राप्तः पार्थः नतो हितः नरगयालयानां च विधितं रौद्रस्ता
चिप विनाद्रिसक्तो नाम निहन्तोस्याग्रेजेनसः एवं भीमानं जपेणं त्वं गृहीत्वा यस्माद्वा सर्वलक्षणं तस्य तेन रमे
समाचर श्राचार्योऽहं भविष्यामि सन्त्यन्ये च सुरदृसरः कलीनां बहुनसंयुक्ता स्थानमीसेह नेस्यिताः ये कुर्वन्ति स
रापानरुधिरेणापि तोषिताः मासोपवासिनो नान्तु मासेन श्रावणे व्रतम् तथा भाद्रपदे प्राप्य यतीनां तु ध्रुवं तस्मा
त् श्राद्धे तेषु जीवन्ति चाश्विने च नदोवतां कार्तिके च कुमारीणां पालने व्रतधारिणः तस्मात्तु रथ पार्थ यदिह
सैन्यं सत्वरेण मम व्रत स्यास्त्विरकाले हितिष्ठन्ति ब्रह्मराक्षसाः गतोऽथ न जयस्माद्यष्टविद्येब्रह्मराक्षसैः भक्ष्यते
द्रूपान्वितान् ब्रयान्यांश्चतुस्वदान् तरणो रुधिरेणैव सोऽश्रु गलनात्ततः मासेन च सदा शुक्ता भवन्ति नैव तापसा
रवलिनहेतो युक्तो नरमेधो महात्मना तेन यज्ञेन तृप्ता ले सर्वे ते ब्रह्मराक्षसाः सांप्रतं त्वत्कृते यज्ञे कथयतु माभवाम
हे भीषणः एवं सर्वं करिष्यामि यथोक्तं भवता मम पित्रश्वशुरप्रश्नमेकं यमयेन धारयेत् भवाद्यप्रीतेन श्राद्धस्तवि
द्येब्रह्मराक्षसैः एवं शक्ष्यामि तानत्वा यत्रोकितं च भोजनम् मर्यादेयं वदति भो पार्थ सैन्यार्थ प्रयोचितम् सर्वं विप्रा सत्ता।

भवानि हृदयं तेन समाचर मेदोहीता नराणमतिदुष्टाणां मेघे पीतिस्म लोचनैः गजानां च नराणां वह्न्याणां नयनैर्मम मेघः
क्लिन्नैः यथाहमसिल्वन्त्रसादाङ्गु विष्यति सहस्रमात्रं राजेन्द्र यत्रानीतो हि भोजनम् नवयज्ञेक विष्यामि बहुप्रीणनेष्पैः समः
नस्य भाषितमाकर्ण्य राक्षसोपि मुदान्वितः बकारमंदुपेरमम श्रुत्विजस्य परीहितम् यत्नार्थे नरमायोदुश्रायान्त्वा चैव सुश्र
66 श्रुति राक्षसानां च घोराणां हतः कोटिशो बलम्: राक्षसाः पर्वताकृत्याः स्तटस्थाः पार्श्वमागतम् दृष्ट्वा मत्तं विलोकैः काराक्ष
सो वाक्यमब्रवीत् पालयध्वं पलायध्वं भवन्तीनां नवीविनम् वानरे वा त्रयः पूर्णामिति दृष्ट्वा यन राक्षसाः रावणस्य पुरं द्रु
समायाय त्र जानकी स्थिता यत्रा शोकवने देवीनदा प्रभृति सभयम् जेमितिः राक्षसी वाक्यमाकर्ण्य प्राहस्य लम्बोदरा परा को
पादृस्ता यगादीर्घो विलबाणमक्षुज्या रदताम्रा वदन्त्रं राक्ष्यं च प्राप्ता समागतः वानरं भक्षयिष्यामि समये पुरस्तव।
तं च वै वा परामाह किं त्वया गदितं हरी यप्पूयमतं स्त्वतो दीर्घो स्थूलाङ्गसो विलम्बितो योजने प्राप्य मत्स्यहृष्यन्तो द्रुम
तापतो ऊचे च नपादु वेद निहन्तुम् नेच वानरम् सत्यं च भारतं वेगात् मानेमाभीतो राक्षसीगणः गच्छन्तो वानरो मेदोन
साज्ञानाति भूपतिः तावन्नीया ऊचिता पुष्टाम्सो योजनस्तनी जगाद किं भयेत्वं त्रोगमिष्यति ऊचे नते समानेन योजनेमा
मो बिल्वमात्रे समागतः ऊचयो योजनं पुष्टं चुचुके सम यप्पूयत सर्वासां च यतेष्यामि भये हत्वा केषीष्वरम् एतावद्गच्छाव
च ने पार्थ सैन्यं निरीक्ष्यता उन्मुक्त गगने नीत्रा हा हा राक्षसा वाप्रथा विना ऊचाभ्यां सम मानाभ्यां स्थूलाभ्यां सेनरेन्द्रयान

यन्तीबलं भविचूर्णयन्ती महागजान् यत्रयत्र ऊचोल्लभैनो न तत्र तन्यातिनं बलम् पश्मालम्बल्लमैन्म सहोनः केवलर्पनया
उत्क्षिपन्ती गजान् स्थाव यानपि सहोहन्तान् श्रन्या स्तुवल्याराद्दसा सलेयावक्त्रः लयेश्णा रात्नसा ले पिता नीलभ्या
नयामास राद्देव भीमसेनः पार्थमाताख्य रद्वंवचनमब्रवीत् भीमसेनः निष्ठुपार्श्वं कुन्ती यासि दिक्षा दिशोसितं गरे भीमेव
निहन्तलान सदाहंन समीपगः त्वाम द्युतगरे निष्काम स्मेयं समाचरे तेना भीमं वदिष्यामि पास्यामि रुधिरं बलात् ततो
भूमौ च बाणोद्याम्नु हूतान्य वेताहुमान् पांडवेयी इयामास राक्षसेः सहिताबलं श्रनेनस्तेनयाभूते सगणराक्षसे घोरेः
विभेद पात्रमसा हवे समन्ताल्लोमवा हिडिम्बिः हवुमा न्तात्सीनोवचकारकदतं मेहन् लोमसले वेष्टिताः सर्वाः ताडिता
पराणीतले गगनप्राणाभिन्नगात्राः कौरवाः केपूर्वमहाखनाः भयान्तला यिताः केचिद् हुताः पवनसोनुषु रलोभूः प
ड्वेवमैत्रैः सेमेद्य निशितोषुराणन् भूमौ च राक्षसबले भीताले इद्दृवुर्वने भीमसेनः सस्हजेना पाराक्षसीं क्रोधमूर्छितः मेघो
भवत्पर्वते स्वस्मिंहा स्तुभूतपोगताः शुर्दूलाः पूरभाव्य सा ललता विद्युतः कृताः भीमसेनेन वरोरु जनन्यां पांडवेष्वतिमाय
या श्राश्रमे कृपिरे वासो लीलाप्रन्त नगाहिजः गंगातीरे स्वपितिच्छा न्तिगते विगतस्पृहः श्रनेन प्राद्दनरसा राक्षसे
स्वामितावयम् नलभामः स्ववेतेवनपर्ङ्क लेपनेनयसाणनतेतेनिश्चन्वेवसन्याहुत्ताकोभव कर्षणलाम श्रीमभक्ता
लभनोद्विषयाबलम् कियन्तमपकालं तेस्थिता पार्श्वमयासह श्रम्भसविविधोरुचिरोमयाद त्तोपनेजय नया

तेते मरिष्यन्ति राजस्तानानात्र संशयः ज्ञात्वा मा पांखों दैवो वायुनिर्हन्म वल्लभीषणम् गृहीत्वाश्वं वनेनत्र रत्नानि विविधा-
नि च दत्वा स्तित्रिकल्पा गोल्लुच्चैर्दिव्यचन्द्रं दले ततो नागमपुत्रं सम्हृदयः स्वेन वाहनः रम्यां मणिपुरीं नाम बभ्रुवाहन-
पालितम् नगरः सत्यव्रताय त्र नार्यस्तु पतिसेवकाः वेदार्थ पारगा नित्यं तृला भान्ति यत्र मनुजाजनः विनन्नं कामदेवसमानांकांक्षि-
तां भजन्ते वैने वेपनेके पापुष्पालापं स्वनो सदयाश्व पक्कवन्ति दिव्यानं च पुष्पाणां कामिनीनाः कृमैः पिनानूनं यत्र प्रवदो-
तिमनाक्कचित् भक्ताफलाकामिनीनां हृदये पिचमल्लके स्मरास्त्वयत्र पानपीन बभ्रुवाहनपूजिताः महाबलमपि सामा-
तां यलिवलेन मम विमुक्ता नरयोणीनां नार्थिनां पुनः क्वचित् नायन्ते हि हृदानेन वरन्त्याः पार्थिवाः सदा प्राकृतं-
सम नन्नस्यारिम त्वां हृलीहस्तेस्तत्ता नियान्ति तत्परायत्र तत्र साम्ना स्वर्गमः तृ पुष्प जनाकीर्णं नित्योत्सवविभूषितम्
सुवर्णगोपुराकारेनरै वाजेन्नात्मकम् रक्षितेव महावीरैः स्वबलैर्वीर्यशालिभिः सहस्त्रं प्राकृतानां हि पुवितेकां चले-
ततन् हंसमधुनादिभिर्दत्तःपश्यन्हे नृपते करः सुवर्णगोपुरान्ते स्म बभ्रुवाहनकारितम् सुचित्रं मर्त्वदीर्घाभिःप्रासादै
र्हैमने मैदेः हितीयमिवचञ्चक्रं स्थापितं विस्तुनाक्षितो निरीक्ष्य नेत्रया रूपे नगरं वाजेमो ब्रवीत् वयं कुनो ब्रसेयामाम
रालधुमन्नेत्रमे इति श्री ब्राश्वमेधिके पर्वणि मणिपुरप्रवेशोनाम ब्रयोविंशोध्यायः जैमिनिः हंसमधुजः पार्थिव
वः समाकाण्याब्रवीन्त्वयम् बभ्रुवाहननामात्र नृपतिर्वै नतेजेन यस्य सुवर्णसम्पूर्णं प्रावटानां सहस्रकम् प्रत्यहे ६७

दीयते पार्श्वमयान्यैः पार्थिवैः सह रम्यं मणिपुरं तस्य सेनान्तः स्नेहयान्विताः तेन नस्त्री सबलः प्राप्तो वेदार्थमनुवर्तकः ह
हुम्बुभ्रातनेलग्नः परस्त्रीविमुखः सदा दानृणाम्प्रथमश्चैको यथा नारायणो हरिः स मतिः पुत्र्यविख्यातो नाम महाबलपरा
क्रमः सैन्यनाथोस्य वीरो त्रसकोपः कोरणे सहेन परस्परहतेनकुमीपर माणूगनिभरणे एतेनानिवेदयत्येवस्मरन्यपकोप्ता
म रदनरदीप्यानियदृसेनिकास्त्रास्पभूपते लोपीतनमदनामानृपाक्सामा वाजिनरणे रत्नैनिहन्तुवनृपोवृतेनेनाद्य
पपूपति एवं ब्रुवति वीरेहि रदः परमदाहणः यनेनयकिरीटाग्रेस्थितेनस्त्रुपदर्पकैः तेन नेविस्मिताः सर्वे चासेन गुः
वकाम्पिरे नेमिनिः परं तु रंगेनगरेस्तुत्वा थावत्तमामनम पाल्यमाने महावीरैः सबलेन किरीटिना प्रस्थया मामनुजो
सो लीलया बभ्रुवाहनः वीराणां युधि सर्वाणां सह सैन्येन रंगमम राज्ञा स सदिवानीयदूतटपीहत्तिमुन्नमम स्तनितवा
दिते रम्ये मुक्ताफलविभूषितम सिंहासने चोपविष्टा रत्नकांचननिर्मिते सभान सर्वविचित्रेव रत्नचित्रादिरणमयी प्र
भुनलसम्भसंयुक्तो नानाभावप्रदर्शिनी हंसासैव मयूराख्य प्रकाः पारावताः कृताः प्राविकाः कोकिलाः कीलाः रत्न
कांचनकाविताः सजीवाइव लक्षन्ते राजतः समदिपो भवनाः हैमेरत्नमयैर्दिव्ये गजैमीनैः समाहृताः ईहामृगैः कृत्रिमैस्तु
मीनेनैकैः सुशोभिताः रत्नप्रदीपाः पानपात्रयत्र कांचनदीपकाः गन्धतैलाव सिक्तास्तु कर्पूरपुल्लकैस्तथा प्रदी
पिताः सभा भाति दीपैर्नानाविधैर्नृप नवभूषणकान्त्याद्य प्राप्ताहि स्थापि भावन कस्तूराणमाधिकाः पतिनेसलयके

ष्टलम् ॥ ग्रहणं तस्मिन्वृष्णीसिंहे प्रश्नले जनमेजय ॥ प्रववौ तेन पुष्पाणां गंधेनाहृहृणं सभा ॥ कोलाहलीनिकाये वै लोये गंधवाजे स्वके
वले ॥ सच्छ्रियन्तो सभालोकान्नृपविष्णान्नृपान्तिके ॥ चित्रांगदाहृतेनावीरः स्व तुरंगय च्च वाचनाने युधिष्ठिरस्य नेत्राच्चान्यंयाघ्रो
नपालिनम् ॥ सुबुद्धिप्रविषयश्चक्रे मंत्रिणि मेत्र मत्रनमम् ॥ जननीमे पार्थयत्नीन्नतन्नीयानिसद्वृति ॥ नालद्विनायदाजाना प्रामाणि
त्रामहात्मना नक्रीभूत्वा चिवेतिष्ठ जले विगततालके ॥ यदा ज्ञेन स्व वरेणं प्राप्स्यसि देवयोगतः ॥ सत्वोमोचयिताभर्त्ता भविष्य
68 ति न संशयः ॥ तथा भूत प्रसाया यान्तं मानोहे प्रश्मे ॥ जननी मां परित्यज्य गतो सौ नेयु युधिष्ठिरम् ॥ मयाराज्ये मद्भ्रातमं प्रेषो
द्ये पांडवस्याद्रि ॥ किं करोमि सुबुद्धेन मयाकार्यं विनाशितम् ॥ रक्षितस्त्वरगश्चाये मयानीतो विचारितः ॥ सुबुद्धिः प्रवमे
तत्र संदेहः प्रथमं न विचारितम् ॥ त्वयैव पालनीयो सौ वधे मांडे तुरंगमः ॥ रक्षितः प्रास नेकार्य दत्त्वा चाहृय हारिणः
प्रजाणां परमोपर्मे ॥ ज्ञियते निवितं ह्यजनम् ॥ अधुना विविधं वित्तं राज्यं च नृपसत्तम ॥ समर्पयाजेनाया प्रसादाय निजं गुरु
म् ब्राह्मणैः संयुता ॥ सर्वे नरनारीसमाहृताः ॥ कुमारीणां गणाः पुष्पाः गजाश्च छत्रबंधनम् ॥ नृत्यन्त्यो यांति नर्तकाः प्र
गायन्त्य सुगायकाः ॥ वयं सर्वे समत्याले नागराः स्मृ महाजनाः ॥ सम्भावयिताजनकेनावे केहृविसर्जनम् ॥ प्रमुंचामा
हृयं प्रीणितं मेचेपचरात्वो भवत् ॥ जैमिनिः ॥ श्रुत्वा सुबुद्धेर्वचनं राजासौ बभ्रुवाहनः ॥ प्रययौ सबलः प्रीणितं गव्हीत्वा श्व
रेगमम् ॥ ब्राह्मणैः स्वादिनौ वीरे मौंगेरे स्वमहाजनैः ॥ चंदनागुरुकर्पूरैः कस्तूरीनिकरान्वह्नन् वाहनेऽसाकेरसार्थं ६८

तथान्यै रत्नखचितैर्गजैर्मत्तैः सुवर्णगौरैरश्वैः कनकवेष्टितैः पुष्पामकौणैः सुन्दरैर्गैर्वेष्टितः पांडवं प्रति वादित्राणां निनादैः स्तुतपाठैश्च
मंगलैः गजाश्वरथकुमारीणां करस्थैः सुमंगलिकैः अग्रतो धूपदीपैश्च लाजैर्दूर्वादलैर्वृतः यत्रार्जुनो निजसैन्यसंस्थितो वानरके
तनः प्रद्युम्नं पुरस्कृत्वा यौवनाश्वं सपुत्रकम् अनुसाल्वं महावीरं नीलकेतुं सधार्मिकम् हंसध्वजं महावीरं गृहीत्वा यं च महाब
लम् हार्दिक्यं यादवाध्यक्षं तथान्यान्यादवान्विभुः गजाद्वीर्यवीरोसौ बलवान्बभ्रुवाहनः मेघकेतुकं पुत्रं तथान्यान्नृपति
वारितः ततो नानाविधैर्वस्त्रैरपि पादयोः पांडवस्य हि अर्जुनस्योपायनान्यादौ स्वकेशैः परितोषकः बहुभिः कन्यकाः सर्वाः पुष्पं
मुक्ताफलानि च सबलः संपातो भीदर्एव बहु बभ्रुवाहनः अथार्जुनेनातिकोपेन तत्सुतं कस्त्वं महामतिः पार्थः सांत्वं समा
साद्य पुनरेवोत्थितोऽब्रवीत् तवाहं पुत्रकः स्नातः तु लक्ष्मापतिर्वीर्यवान् चित्रांगदासमुत्पन्नोऽहं त्वत्तनोर्यशस्करः बभ्रुवाहननामा
हं तन्नाम्नैव रक्षितं तव मदहानराज्यं निखिलं प्राप्य मीलितं यत्नेन त्वय पुनरेवानेनं प्रीत्या निपपात विप्रांगणे हमसेति वदन्वाग्मी सत्वरं ता
वल्लसपुत्रः ततया भाषमाणे तत्र निरीक्ष्यान्नेनसैनिकाः प्रद्युम्नप्रमुखाः शोचुः पार्थं प्रति महीपते कथं न पुत्रं स्वं हासि बुवं
तं परिमर्दितम् मातीचयति तो भूमौ तमन्यायपथपांडव यस्मिन्प्रयाव महतो पुत्रस्मामि तितेन मः जैमिनिः तेषां भाषितमाक
र्ण्य पार्थः क्रोधसमन्वितः भाषितेन विनाशेन निर्गीर्णो वाक्यमब्रवीत् पश्यन्तं ताडयित्वा सबभ्रुवाहनं भास्कर मस्तकेनेव्या।
नृत्कोपान्कालकल्पस्वदारुणम् अर्जुनः नत्वं ममैरसः पुत्रो भयग्रस्तो कलेवरः चित्रांगदाप्रसूतन्त्वं वै प्रपोन्मत्तपनपांड।

यात् प्रयुमे वियत्तः कस्मात्तुरंगो मे स्वयोरुपात् भयेनैव प्लवङ्गस्तेन तुरंगेदान्नस्ययतः नमयानितं प्राकः त्वाहणः स्त्रीवपीरुषः।
स्तुतः स्वं जननयामास महावलयराक्रमः हुमस्मिप्रियोयथमेनाता मम विजप्रियः सदा स्वभद्रानंदनः शुश्रामसेकः तस्त्रियानन्तकृत यनद्रा
णमत्वावीरा सेग्रामेविमखीकृताः वक्रचादं विनिर्मियरहितं यथमेवेदनतं वेमस्तुकः ऊतः सिरहः सुभद्रानंदनोमम मूढसेन्यनयतिनं
69 तावकेमच्छेरैः हितो नभाति हृदयेलग्नः कथंभीतोसि दुर्मते गंधर्वराजदुहिता जननीनववर्तकी त्वंवदेभवगतच्छागरास्यन्ता
क्रोमन्हेयनः न्यजननहिपूलेरभंयेवक्रलपारतुत तत्रुयमेणनेमृगयजीवितेनसत्वपदम् तनुवेष्टोगरदारणनेवद्वाकेपेरचमदं
लम् वलयेशहृतेनावद्वाराजोमहेभवनेयु सोमिति ः ततःसतुष्टुयेसर्वयन्निशुभाषितेवचः यनुवाचदमन्वागमीसकोयलमयां
डवम् वभ्रुवाहनः सर्वं तोत्वालिमेयाथेनत्वकुलामयपुनः वेपयाज्ञातेमन्यसेमां जननीमम हृदितो मयात्वच्छुडिनालोकेसं
प्रायंतेयसंहरे हृत्रियत्वदर्पायामितवायितुपनेनय गच्छुनकन्यकाः सर्वाः श्रमयेमहानताः सेनिकास्त्वात्रपयन्तुद्वयेतेव
निवयन्त कथंमावयितापार्थोभविष्यतिनुरंगमम् सयाप्यतेपोरूपेणस्वदसेनोसुभमहराम् सतुद्विमधरत्वावीरा सतास्मन्तेरण
ममते सर्वेताहणांचक्रुगेहीतानुरंगस्थिताः मदसेन्यास्थितायोरसमाहंकोलधपहक वामरापीड संयुतो रुद्रास्तवलयंप्रप्र
नवरत्नस्वर्णेनभूषितंचारुकुण्डलम् नानावादित्रनादेनशंखानांचविनादितम् गजान्वयान्तुपनेद्र चपुराकस्त्वलयातिलम्।
रयानामयिराजेन्द्र स्याययितेकोटिसमममहयानामयिर्छानामप्युहितयंतया परामीनोसनदानामिसितयंचाप्युपस ६५

हि महावीराः सदा युद्धायुयुधुः अपालायेण शूरेभ्योन्यस्महि नेशुकाः कालेस्मन्नुताः स्थिताः चित्रांगदात्मजेनैते योधितास्त
त्क्षणाद्भुप तेस्तथावहितैस्तैं पांडवस्य महात्मनः नानाशस्त्रप्रहरणैर्मोहभावेर्यथाजगान्तद्वैदैः कलकलाशब्दैः सिंह
नादैश्च तर्जनैः तिष्ठतिष्ठेति भाषद्भिः धावयद्भिः परस्परेण तेनारथसमारूढ हिरण्यं कनकभूषितम् चित्रमिकं महाश्वा
श्वायुक्तामालाविलोविता प्रलम्बचामरवरं मयूरांगपताकिनम् किंकिणीशतसंभूषिते पाकृस सूतनहासकमउ
वाच कार्ष्णिः चित्रं तिष्ठ तिष्ठेति योद्धा रणे महात्मजे तं कोदंडं योद्धा विवर्षणमाममकम् पितृभावेनवानीतोमया येह रंगंतवो
सन्निधौ विहितं मां दो ई कस्त्वं त्रातारं न विद्यते जैमिनिः एवं वदंतं संमरे बभ्रुवाहनमुत्तमम् समाहूयन्तं पार्थेर्द्वियुद्धायेदे
त्यनायकः अनुसाल्वो रथात्क्षिप्रं युद्धायसमुपस्थितः शूरः सत्त्वेनैव भिन्नं विक्राय दसन्निव कार्ष्णिः शतेन बाणाना
मनुसाल्वं समाकिरत् दैत्योपि पसला बाणा वानैस्थविच्छेद सम्बरः त्रिशताग्राचीत्त्पि रोधान्मुमोचान्यां शिलीमुखान् को
टिशः शुभमेत्रं समरेणदैत्यापि पेप्रति उभौ प्रापविभिन्नांगौ रणरक्तपरिप्लुतौ रराजतुर्महाराज पुष्पिताविव किंशुको स्वैर्या
मास्तवौ गगनंगत देवतम् जलदाविवनोयून परस्परवर्षिणौ अनुसाल्वस्ततः रागात्बाणान् निःशेषयदायम् वर्णभिः
ष्वैवमनापि सारथि प्रहस्तन्निव ससमेनधृत्वा छित्वा पतनं स्वैवाहमनच स्वर्णपुंखैः प्रारैर्दैत्यराजः समाकिरत् अन्येरथस
मारूह्य गदीत्वा तत्महाधनुः अनुसाल्वोपि विरथं चकारार्जुनपुत्रकम् प्रारैर्बाणसाहस्रैर्भिन्नतनस्वतेजसा सपुनः

सपुनः कालिंगराजन्विरथं स्तान्स्तगात्कृतः दैत्यपि पीतगदो चोरं प्राहिणोद्बभ्रुवाहने बभ्रुवाहः शरैस्तीरैर्ने
व भिस्तममताडयत् तैः शरैरर्दितो राजा मूर्च्छितो निपपात ह तं विसंज्ञं विलोक्याथ प्रद्युम्नो योद्धुमाययौ तिष्ठति
ष्ठेति चवन्बभ्रुवाहनमर्दयत् प्रदर्शयंल्लाघवं बालिस्तानेयन्स्यकृत्यभिक्तिभिः सुवर्णपुंखैर्दृढैः प्राभिपुनर्विव्याध पं
70 ढुवम् बभ्रुवाहस्ततः क्रुद्धो बाणानामयुतेन तम् प्रद्युम्नमपि संग्रामे नोगी चक्रे यथाविनतम् प्रवेनन्मन्यने
गाश्च तस्मिन्नपि तथाभवत् इतो यथामनाविद्धः कार्याकार्येषु मूढधीः नगीचजानां चसतो नार्यश्चिप्पन
मंचति सेयमपीडितस्तद्वत्कालिंगः सन्यमसत्तम प्रद्युम्नः शरसम्पर्कोत्कृतंव्यनानविंदति बभ्रुवाहोऽनं
नस्यापि सनोतांचतरंगिनीम् ममन्यबाणैर्बहुभिः सर्वेकार्येविदारणैः तेवीत्यहो स्ततेनयोऽपुनः
विव्याध सायकैः बभ्रुवाहश्च सबलं सर्वेनेमोहितारणे मातंगमदसंयुक्ताः कामबाणस्तु पीडिताः ।
पतितो विस्मयः कोत्रभूम मागारणांगने विषाणैकम्बलस्तच भिन्नकुम्भाविचेतसः ।
यतांगनाश्च कुर्वन्ति सहजे यौवने निजम् गजकुम्भोत्थितैः साद्रैरसंयुक्ताफल
द्ये नरशीर्षमेयदीनं कृत्वारुधिरशोणितम् अन्योन्यतेनेमिरसानाद
यन्ति हस्तालिच गजशीर्षसरुधिरं प्रदिपन्ति
१०

परस्परम् गजदन्तैस्तु तैः खड्गैर्योगिन्यस्तु क्रुविभ्रमम् नृत्यन्त्यो वाचितैर्नर्दैस्तदद्भुतमिवाभवत् स्वच्छ
गात्रास्तु वेतालाः कुर्वन्ति स्मातनवं रणे पुष्टमांसैस्तु मेदोभिः प्रलपन्ति तथा बहिः गजमस्तकमादाय भी
रवोद्वयमस्तकम् नरस्यापि गजस्यापि करभस्य महद्भिरः नृत्य गोलकवद्दुरे प्रक्षिपन्त्युर्ध्वमूर्ध्वतः कंका
लाभैरवा यताः पिशाचाश्च पिरं पपुः गजांस्तु रज्जुभिर्निन्ये च क्रियैर्भुजयोर्मध्ये वेतालास्तु पिशाचास्तु।
समृद्धं गामद्यान्विताः नरशीर्षमयाद्याच रणे च दन्तइव यष्टिकाः क्रतमानास्तदृष्यपन्ते कोटिशः शङ्ख।
वादिनः शुण्डां गजस्य त्रुटितां गृहीत्वा वदने पुरः पिशाचाः शुश्रयन्ति स्म कलहात्तूपसन्नम गजक।
र्णौ गृहीत्वैको ममर्दवादयत्यसौ आददे करभग्रीवां भुङ्क्ते वादित्र जम्बुकैः नरान्त्रतन्त्रीं वीणां तां वाद।

7।

यत्कश्चिदास्तनन् ग्रीवापदविहीनतां प्राप्तबाणाः स्ववाजिनाम् नखानि मेदीनदन्तानि वादयन्ति मृदं-
गवत् तीव्रग्रहा महाराज प्रद्युम्ने किल युध्यति शिरांसि तत्र वीराणां भिन्नान्यादाय कौन्तकान् सक्रीडा-
न्कामुकांस्तु कुमेखलाः खगणेस्तनः यत्र यत्र हतं सैन्यं कृष्णपुत्रेण मारिष शोणितानां तु नदी जाता केशशै-
वलशाडुला निमग्नास्तत्र मातंगा मेहप्यन्तेकुतेनो नराः तथा वैतरणीं ग्राहिनी येषा प्रवर्तिता ॥ ३
इति श्री आश्वमेधिके पर्वणि प्रद्युम्नयुद्धं नाम चतुर्विंशोध्यायः ॥२४॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥
॥ ॥

श्रीजैमिनिः नदीतीरे स्थापयामास कर्णजः कृष्णपार्श्वेऽह्नि नेत्राणि याट यज्ञाश्च भक्तयन्तो वधाशिरे मांसकर्मस्य मेंडगेन्द्र
कपालीय लेनेरे कृत्वाचैभेरव स्वसा स्थकिरेकलदं मदा प्राकामस्य स्याहृद्दासे पिरोभिर्गजवाजिनाम् कूलखल्ल
कलोग्गलाः केकालागगने शिवन् प्रता स्थान्यन्न दावभूः प्रद्युम्न स्मरणेन्द्रप तेनयाचीह्णरूपिने वभ्रुवाहो महाव-
लः पौरैस्तैस्स्थाद्यन्तरगान्सारथिं स्व महाबलः शुक्लितेन्तरसाश्नौयानयामास केपिनः रथिनोविप्राप्ति त्रस्य प्रद्यु-
म्नस्य महात्मनः नाप्नोनापस्वीकृतायास्त्रिवः पार्थोन्नमेनहि यानचित्ता रणेकास्मिन्मे स्थितेन वसारथिम पुनरेव
महानेमेघविहायतेमहाबलो प्रद्युम्नस्य रथोच्छिनागगने यद्विलोलयथा विवर्नैनेनयानोनन्नामा मण्डलका-
रिणा विदिपसा लवीरेनबभ्रुवाहनसंगतम्म उत्पाय भूमौ कुपितः कृत्सपुत्राभिरोषितः प्रद्युम्नेनापि चानया निर्भि-
मेघाजेनात्मजः तैःशरैः कल्मषंच हारि कोणीनन्हेतोयया उत्थितः पुनरेवासौ गान्जप्राहृदा हत्वाम् स्वमोघासे
हत्सपुत्रः विच्छेदे तोत्रिभिः शरैः बभ्रुवाहसूतत्रसौ पंचभिस्त मृताऽड्यत् हाकिलीनतयेनापि बहुधानाडिता
शरैः उभौ प्राप्ता सद्रूपालो म्नरोषपरमयान्वितौ उभौ गगनगौराजन्नुभौ नरलगामिनौ परस्परस्य संयातौ पुनस्तौ परस्प-
तले सहरेकोपामाव वधनयातो यथाबलो उत्थितौ बभ्रुवाहस्थाणमप्युत्तने विभ्रंदरशौ शौकिनोयेनरथस्य संस-
स्थितः ततः पांडवसेनानामाहृपूषभाम्बरानपि सवकोसनेयोवाण येयामोहृदरे मनः भिन्नाःसम्यकवर्त्तेल

भुभृतः कम्पनैस्सद्यः पर्वतानिव वारणेन्द्रानागमुखाद्भिन्नौ पतितास्तवरानने ननवागप्रवाहिनः छिन्नपाणखा मम
हीनागतस्त्रीका गताः सवः शिरांसि पतितान्येव रहीनाय रमास्मृथम् कबंधाः पानस्ताः हस्ताः नस्मिन्पुड्डरस्थिताः
नरुणे कृतुणे भिन्ना वीरास्तित कृतसंगराः तथाच्छ्र्यांतमानानियया पुड्डे शारव्यथाम् केचित्स्वङ्गकरा वीराः पतिता
72 धरणीतले करपत्रुथराः केचिद्धताहस्तास्तया परे विसूलथारिण स्त्वान्ये समरे प्राप्निसंयुताः भृसुण्डीपतु
याशास्ताः कदालवरथारिणः भिंदिपालयुता स्त्वान्ये मसूले स्त्वापि ये पिनः प्राप्तिहस्ता यष्टिहस्ता स्तथैवा
कुशधारिणः समस्तास्ते पि संग्रामाः हतानाष्ट्य सतेनते वरांगनाःप्यरैः चौरैः सतो हतास्ताः कृष्णास्ते सवे
तान्विहलोककस्य न नाहाजनं नंदनः ते समवाणेगतं भिन्ना रथभिन्ना हयं तथा पदातिनं कचविने पातिहि
देनतिष्ठति यत्र यत्र तत्राणमुपतिन त्र वह्निप्रसर्पति वह्निःप्रज्वलिते यद्वत्तृणं हुत्वाणे सगच्छति एवमेकेन तनैत्येन
कामं यावेस्य धीमता सुनेसालं पुनर्वीरं नदन्तो दुस्स्यायो महान्तो नीतकेन स्मुपवनास्यस्य पुत्रकः हृ
तस्य नः पुत्रपुत्रो मेघवर्णो बलान्वितः पतेन सर्वे तमेकेहि न भवं न्यापितं तथाः पंचभिर्डैश्चरबाणैः संवा

न्निगतचेतनान् विरथांगजहीनांस्तुरगान्धारस्तुविवर्जितान् महाबलान्कीर्णकेशान् भग्निलैपरिसीमावितान वकार
समरेकालिः स्वड्क्षानानवामरान् रुधिरंस्वैपिवन्तस्तोभयानमिवाधरे भ्रमन्तस्त्वसन्तस्तुतावन्तस्तुरणाजि
रेपाणयन्नस्त्रुभिन्नासैशरैः कनकविद्रितैः कश्चिन्नविशानागस्य भ्रमस्तस्यकलेवरम् स्वखेनमन्यतेनावहाय
स्तोमिमत्तदूको गजेन्द्रान्तमाकृष्य वत्रास्तेन त्रवर्जितम् विभिद्यहृदयंतस्य स्तूपंमांसंयथेवतः तथापरःप्रावृत
नः शिवाभिः परिनीयते शरीरं रुद्रथेतस्य स्तनेर्जक्तमवर्वितम् शिवानेपपरीक्षित्रदर्शनेत्रविद्यामरम् नमारोप्यवि
मानेत्रपतिवक्रेसुरागना प्रस्तुतावद्रसनीवशिवानाथकलेवरम् पश्यधैर्मोथारयन्नीतावकरणमंडले मयापुन
योद्धैतन्त्रनाभ्यांकरणेनते तथान्यान्यानिशालारक्ता रामोदक्षाथरोदिवा स्तेनपाकेनवेकोपात्सुन्तांकं स्वरा
यः व्यथाविवरसंप्राप्य हृष्टः ... कान्मद्दन गजेन्द्रेपलब्धान्तवाणभिन्नकलेवरम् एकरणाहुतीयेन पश्यत
स्तान्यापिसंस्थिनः दोलयन्नालिते नाकेदिव्यस्त्रीभिरलेकृतम् पश्यधूलेन स्वयंवसा विद्रुमा प्रयेन प्रज्वितः कश्चिद्रणा
गतान्यापुनवरुणान्स्मरतिस्मेहि इतरान्तसंग्रामेपतितास्यकलेवरः ददर्शोहृद्विमदन्तीपतन्तोगगनेपुष्करान् विमा
नेपिपियावद्रुमदंगंडपजेमदम् एवंमेनक्रूतयुद्धं नरालानंतसनुता सेन्यमप्रदत्तमनीनेभग्नेत्रपरिपालितम् चतुर्विध
सैन्यमानोनपादस्वमिंदाहृवेवाणोवैमोहितानीतान्स्वपुरेहृषितानानयत् नीयन्तेगजशालास्तुगजाः पार्श्वेसवाजि

नः पृथासुतस्तस्मात्तेन मुक्तमथैणनेत्रय प्रद्युम्नप्रमुखा वीरा मोदिताः पार्थपूजिताः ॥ इति श्रीमहाभारते आश्व
मेधिके जैमिनीये बभ्रुवाहनयुद्धं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ जैमिनिः ॥ संग्रामस्तत्र संवृत्तो बभ्रुवाहनपार्थयोः
13 यथा कुशेन रामस्य हयमेधहयार्थिने ॥ जनमेजयः ॥ कथं पुत्रद्वयमभूत्तत्र रामेण सहपुत्रयोः ॥ विस्तरेण ममाख्या
हि द्विजश्रेष्ठ तेन तत्र योधेन कथं रामः कुशो पुत्रो सेहते पार्थविस्मितिः कथं च तेन पुत्रेण निर्जितो रामो धर्मगेन रामानुवर्ति
तं सत्यमेतन्मे विस्तराद्वद ॥ जैमिनिः ॥ शृणु राजन्महाबाहो रामस्य चरितं महत् विस्तरेण प्रयाणं वदतो निष्पा
मय रामस्तु रावणं हत्वा कुम्भकर्णं महाबलम् तथान्यान्राक्षसान्घोरान्मेघनादमुखान्रणे सीतामादाय सुमुखा
ऽयोध्यामाजगाम स सुग्रीवो यथा विभीषणेन वीरेण लक्ष्मणेन महात्मना तथा हनुमता सर्वैर्वानरैः परिवारितः अ
योध्यां प्रविवेशाथ वसिष्ठप्रमुखा द्विजाः पूजयामासुः लेभे ततो रामः सम्मुखमाययुः वसिष्ठप्रमुखान्दृष्ट्वा ततो
दाशरथी रथात् अवतीर्य ततो रामो नमश्चक्रे च तान् द्विजान् पद्भ्यां चचाल दाशरथिः सीता नमस्कारं चकार ह ततः
सतो विसृज्य तान् रामो राजीवलोचनः कैकेयी च सुमित्रा च भरतो लक्ष्मणस्तथा शत्रुघ्नश्च पुरः स्थितां वन्दे सुतं नन्दनः
कौसल्यां जननीं पश्चाद्रामः स्वकां ततो मितया सह मलिनाङ्गकृशाङ्गी रामदर्शनलालसाम् भरतः शोककर्शितां
हर्षितां रामदर्शनात् सा हृष्टा परिष्वज्य ततो रामं हर्षसमन्विता परिरभ्य चिरेण स्यायते आघ्राय मूर्ध्नि यथा स्नेहत

नोऽहं गम्योभिः स्त्रैर्हेन बहुनात्र मम तेमु विशेषेण मनदावर्त्तं चिरं स्नानेन मवनेयत् ततोऽरामं करोगेण यस्य प्रोजनतो न
द्रा रात्मस्तु ततहुप्राप्तोवावववूते षु भम वसिष्ठश्च भगवा राम वरं तिष्ठिमिदं वचः सप्तस्रोघोयमभेद्यायमलोह्या
येत्तत्स्व नेहिदं नीह्युया मन्येवाणोर्भिन्नः सराघवः ग्रथ्यवाशिव भनेन्वामाहुः कोविन्नुनीश्वराः तस्मादन्न
पास्याने बाणेन नाभिति मे मतिः स्व श्रुत्वा तदंगे कौसल्यामनसाहुः एवस्वदाहले: ततो रामो महाबाहुर्मनेर्नोमि
रस्तावनाम् नमस्कृत्य तया तेषां श्रेष्ठश्चलुशालनया दृषितो भ्रातृभिः सर्वैरयोध्यामवसत्सः पालयन्पृ
थिवीं सर्वां सशैलवनकाननाम् प्रजाः स्वस्थाः प्रवर्धन्ते विप्राः वेदपरायणाः सन्ति मे स्वपयः पीत्वा वत्सास्तेवै
वर्षन्ति गोपालाद्दुग्धदुकूलवर्षदोभोगाः शुभाः सदा फलन्ति सततं वृक्षा लताः पुष्पन्ति सर्वदा औषध्यः फ
लवत्यास्तु दृष्टरोगघ्नाशिकाः सर्वत्र तदा माशिन्त्य यत्सेऽकवन्ति यानकाः स्वपस्तम्भाः समस्तास्तु गृहे लेख
यशोभिताः दृश्यन्ते स्म गृहेनांशाः प्रश्वराजेन समाश्रिताः जैमिनिः एवं स रामः स्वरितिनः शुचिव्याजमिस्व
नेभ्रातृभिरक्तिकल्पैः राजराजीवपलाशनेत्रोऽथ मायया कामदिव्यसूर्तिमद्धिः इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिक
पर्वणि ङ्कपालवियायाने प्रयोध्याप्रवेशो नाम षड्विंशोऽध्यायः जैमिनिः नववर्षसहस्राणि राज्यं चक्रेतत
नाधिपः प्रजानां लेभे सीतायां पालयन्पृथ्वीं जानस्थितिम् ततः कालेन महता सीता गर्भमदान्नदा नतद्वैचल

चतुर्थपादेतते हेवन्ताभिधे वरलग्नस्य पादान्ते मानेदें शुभेन रघदे ततः सचवैरामस्तान्त्रैमेपत्मासेद्दे स्वरः शुभेय
पंचमेमासे रामः स्वप्नेददृशेमः सीतां भागीरथीतीरे विलपन्तीमनाथवत् लक्ष्मणेन परित्यक्तामिन्दुहा-
विस्मयान्वितः प्रातर्हेतान्द्विको रामो वसिष्ठमिदमब्रवीत् श्रीरामचन्द्रः स्वप्ने पश्यामि हृदतीं सीतां भा-
गीरथीतटे तद्गर्भविघ्नशान्त्यर्थे तस्याः पुंसवनक्रियाम् प्रीत्वमादीयतां ब्रह्मन्नत्र वै शुभे दिने तस्येत
दुवचनं श्रुत्वा वसिष्ठो मुनिपुंगवः प्रत्युवाचैवमेवैतत् पुंसवनक्रिया कर्तव्याश्चतुर्थपदे वक्तस्यपा-
दोऽप्युपाहृत तावद्राम महाबाहो क्रियतां विप्रतर्पणम् मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत् सी-
तापुंसवने भ्रातः पंचम्यां भविष्यति तावत्त्वं गच्छ मिथिलां जनकं त्वं समानय विश्वामित्रं मुनिश्रे-
ष्ठं मुनिभिः परिवारितम् लक्ष्मणोऽपि नमस्कृत्य रामं चोत्तरतो ययौ ततो रामो महाबुद्धिः शिल्पिभिर्म-
ण्डलं शुभम् कारयत्त्रिगव्यूतिमितं छायामनोमतं तु तस्मिन्वसिष्ठो रुचिरं स्थण्डिलं समकल्पयत्
उडम्बरपलाशानां समित्तत्र चकार सः सबलेन च शुद्धेन यावत्सर्वं विवाहितम् पीठमोडम्बरं तत्र चत्वर-
संवत्सरीकाम् समकल्पयदेतानि क्रियाङ्गानि मुनीश्वरः तावत्स लक्ष्मणस्तूर्णं विश्वामित्रं मुनीश्व-
रम् जनकं च समाहूय राममन्विदमब्रवीत् लक्ष्मणः आगतो जनको राजा विश्वामित्रो महातपाः आ

ज्योतिक्रियया भ्रातः पूजनीयो यथाव्रतम् । रामलक्ष्मणौ तेन सुतावि विश्वामित्रे मुनीश्वरौ नमस्कारप्रदानेन पूजयामास
तौ तदा ततः प्रीतमहर्ते वसिष्ठो व्याहरद्वचः । रामं वै सीतया सार्थं कृत्वा स्नानादिकाः क्रियाः मेध्येयं समदायादिभूष
त्रभ्रातृसमन्वितः । सुप्रयत्नाग्नयो रामः स्नातः सीतया सह आगतो मण्डपे रम्ये ब्राह्मणैः समलंकृतम् वे
दविद्भिः सदाचारैः स्मृतिश्रुतिकर्मकोविदैः । ततो वसिष्ठो राममेव चतुष्के सन्निवेशयेत् । ततः पूर्वमयाहहोमे ति
लान्यहुतिभिः क्रमात् ॥ वैवस्वतात्मजः सर्वे सलिलेनाभिमज्जनम् । सीतायास्तु यथेवहं सन्तुष्टे स माद्विपन्न वि
लुवीनैः कृतो मालां यत्नागफलसम्भवाम् । जहास रामः किमिदं तत्स्मावनवासतः । सीतेत्वदार्थकाल्पेन व
वशीतलिपवच सुयवादोहदलियपृथमोतिष्फलः कथम् । शतभागीरथीतीरे गमनेन लज्जानति । इति तस्
प्रतिश्रुत्य सुहृदय स हत्वं प्रभुः । निष्प्रीत्येन यतिकाले वाताः पुत्रवज्जनिष्ठि । रामेद्वः समागत्य वाक्यमुच्चैः श्रुयकृ
यक नवकीर्तिप्रभावस्य सर्वदा वर्णितेन ते । वसिष्ठेन समादिष्टा विधिना जानकी तदा पुष्पे लोक समाता वि
भूतीव विराजिते वीणापुष्पिणि भवता वादयेज्जानकी सखि । सैव विद्विया यैपूर्णीते गर्भस्य वै वभौ विभुः । एवं कृते स्वा
त्ययनानुसुहृदो गतीश्च नानाय सप्राकैरायैः । संतर्प्य च स्वाशिः स्वर्णं द्रव्यं ददौ रत्यान सुगजानि जितेभ्यः । जैमिनिः
ततः केनापि रामाय दत्तो राज्यमकण्टकम् । विश्वामित्रे पुरस्कृत्य वनवासेन तोषयेत् अयोध्यायां तदा पुरैः प्राप्तानः कि

लसीन्नया एकदा रात्रिसमये रहः सीतामयाब्रवीत् दोहदः कीदृशस्तवास्मिन्कस्मिन्वस्तुनि तद्वद सीता तद्वचनं श्रु-
त्वा भर्तारमिदमब्रवीत् तव प्रसादान्मे कामः परिपूर्णः सर्वो मम परं भागीरथीतीरे गन्तुमिच्छामि राघव ऋषि-
पत्न्यश्च यत्रासन्नृषयो जितवासनाः रामोऽपृच्छदिति हृदि स्वप्नोऽनो कीदृशी स्थितिः ममैव मम भार्याया भ्रात-
ृणां दुष्कृतं किल तत्सर्वं वद तावत्त्वं मा भीतिं कुरु हृदये तः कोऽपि रघुनाथं तं प्रत्युवाच वदस्तन्निव रामत्वदृष्टिनादे
75 वडभूतं भमसमाप्नुवेत् न चापि दुष्कृतं मन्ये विपरीतं रघूद्वह वयस्यानां निपानानि भ्रमामो रघुनंदन त्वां हम्म
वं पापं भ्रमामुष्मिन्भरताग्रज न चापि लोकापवादः किंचिच्छृणु वदत्यसौ निपुणास्ते भ्रमता नागरे दृष्टं चित्रं नवे
या कस्यचिद्रजकस्यासौ पुरि भार्यान्यगाहं त्वान् पित्रे वेश्म समासाद्य तस्थौ दिनत्रयम् रजकाज्जनकस्त्वि
त्वामगमत्किं मयाकृतम् स्वस्त्यागमविरुद्धं हि कन्यायाः पितृवेश्मनि तस्माद्दिनत्रयेणैनां नेयिष्ये भर्तुः सन्निधि-
म् यद्धि वस्त्रं च कलत्रं पोषयामः कौरिस्वकैः तथास्थिता या किं न स्याद्गेहे शुभ्रेन पाथने इत्युक्त्वा भ्रातृभिः
सर्वैः रजकः परिवेष्टितः जामातरं समासाद्य कन्यां तस्मै निवेदयन् ततः क्रोधाद्ब्रवीत्सा कः स्वक्लिलीपदि लि-
लिहन् जामातादत्तमुद्यम्य रामोऽहमिति वाग्मुनिः राघवः सा नागरे सीता वनेनो मा जनदारयः एतावदेव
रघुनंदन सोऽब्रवीत् तद्वाक्यं पुनः शृणु नरेन्द्र रजकोऽपि कोपात् एतां मम गृहे देवीमपि पितृगृहे नाने इमिलवे त्यजनमि

दं नत्त्याकरोमि ॥ इत्येवं वचः स्म सर्वे वदन्ति वर्ष्यं नान्यो जनो वक्तुमलं बभूव न तेन मया वा कामिदं विविक्तं सत्यं ब्रुवन्ने
षज्ञातो हि रामः ॥ गेहात्तदा श्रीपतिनिर्जगाम सूर्यः सङ्गमे निष्ठः खिन्नवाकाकान्तो नूनाद् पुण्यास्स्म जगत्यमूल्यः ॥ स राघवः
केन समोस्ति लोके ॥ अन्योप्यमनुनिषस्स्त्र्वन गणेष्वपि समस्पृहः ॥ मूढो न वेत्ति ते रामेण गणिने शजको लयम् मन
सा चिन्तयित्वेदं रामस्त्वामहमागतम् ॥ इतीनेन चिरं चिन्त्यामास चिन्तयामास राघवः ॥ मज्ञापि जानकी वह्निर्लोके स्मि
न्विगस्तेते तस्मात्तत्त्यजेयं तेनोवज्ञिचिदं दृष्ट्वो सज्जानकीम् कथं ता मृगपुत्रवाहीसीतां पद्मनिभानना मम त्यजा
मि सो हि प्रियामस्याममाचारसेव वपुर्नतिम् ॥ अथ यद्येवं सा परित्यक्ते कलौ विष्णाय याम्यनितम् ॥ इति चिन्तयतस्तस्य प्रा
तः कालो भवत्तदा ॥ जैमिनिः ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो भरतो लक्ष्मणस्तथा ॥ शत्रुघ्नश्च महाबाहुः सेवितुं रघु
नंदनम् ॥ दृष्ट्वा स्वेन तदा रामे विषण्णं दीनचेतसम् ॥ शोचुस्ते न्यास्यमासीने रामे प्रांजलयो गताः ॥ तस्मात्त्विं कुरुपितो
भ्राता हृष्टा स्मान्मानवर्जितान् ॥ किमस्माभिर्द्विजाः ॥ श्रेष्ठा पापेनानेनार्जिता इति ॥ इत्येतत्तत्संवदन्तस्ते ध्यानेनावद्भि
नेनसः ॥ प्राया तनय ज्ञात्वा ये नेन मस्कृत्येदमब्रुवन् ॥ त्वन्मनस्काः सदा राम त्वत्समर्पितकर्मणः ॥ त्वद्दर्शनमनसा
ह्रः किमस्मान्नाभिनंदसे ॥ रामस्तेषां वचः श्रुत्वा प्रानेवीकामयाब्रवीत् ॥ इति श्रीमुखाभारते आश्वमेधिके पर्व
णि कुशलवोपाख्याने सप्तविंशोध्यायः ॥ ॥ जैमिनिः ॥ रामस्तान् कथयामास चारेणाक्तं यथा निशि सीतावि

गर्हितेलोकेयं यायावोद्विभिः स्मृतिः लोकापवादभीतेन नान्यतेजानकीमया संसारभयभीतेन योगिनाममताय
या नद्दामया कामाकर्णे कपिना स्फूर्जे सूर्येण भ्रातरस्ले त्युयो भूव वो मो वितत्वं रुवणः अब्रवीत्भरतं स्लेषा
176 ननायमिदं वचः कपालत्वं राम वेद् त्वयैव परिणीयते अन्यजन्मायया कश्चित्कपिलां गां समानयेत् पश्चात्
सर्गं दृष्ट्वा त्मा त्वमे ज्ञो विप्रिनेत्वकः सीताद्वभंपदेहो स्फुडिमान्मनोग्निस्मृत्विशुद्धा नद्वयाविस्मितेराम किं वा पित्रा
पुरोदितम् वद्धौ पदी तं त्वा लामि लिदत्तीभि विवाद्ववम् सीतायां नद्वप्रविश्यान्या नदा दृश्य रथोब्रवीत् विमानस्था
न्वरे राम त्वां प्रतीहग्वचः स्थूमम् रमां स्फुडो विडिपुत्र जानकीं भर्त्तेन त्वराम अस्माकेच कुलेन तवैम स्त्रनया वि
मलीकृतम् यमस्ताः पुत्र पौत्रोके ननं तेषां गतिर्नु तमो जानकीनः स्नुषा येनैतं ननवासास्त्रि विष्णुये पुनरश्वारये
नोक्तं वचनं विस्मृतं त्वया अश्लांत्रिमिदेवगणौर्यै या नेन तद्भुतमेस्मर वंहोप स्फुडावेदेही फुल्लासनकलिकायया
गृह्णितावानेरुःक्षेः कपालस्यापितातव तयापितमनारामकश्चित्रं परिलक्ष्यते नेमितिः भरतेनेदशौर्वा
कैःपाहो रामोब्रवीद्वचः सत्यमस्मकेत्वयाभ्रातः स्फुहाजनकने हिनी लोकवादाद्विदुवीरो रासां कीर्ति विना
शाकः कीर्तिहीनेजन्मे यं जीवन्तोपि मृताखिले पुत्रवादविस्फुडो नद्रूषावन्पपवचवरिष्ठान्नृपस्त्याल्गी
यत्नेयप्रसामभुवि ये पुत्रैवैधुमिदीरे शेसामयपयशोभवत त्याज्याः पुत्रा बान्धवा स्फुदाराः प्राणाश्रियाश्रपि

देहः कश्चित्सतिस्त्यक्तो राजन्ये राजन्यविश्रुतेः श्रीविनाममसेवैर्विज्ञातवैदेहो यत्नवन्न पुनस्त्वया नवजकुर्वन्नहीदं ववनं म
यि तावत्स लक्ष्मणः क्रुद्धो भ्रुवं देल्लावयाब्रवीत् आर्य किं लोकापवादेन त्याज्या सीता रघूद्वह भार्याकलहतः कश्चि
न्मानवं त्यक्तुमर्हति तथा त्वं सर्वलोकस्य ननु नीत्या नेमि स्मृति के लोकान् स्नाहं निष्यामि ये सीतां दूषयन्ति हि स्त्रि
ल्लु रसत्परार्थमहं एवं यैव नेहं प्रते स्मृतिः सा किं त्याज्या हि जनवरैरिति रामविचारय श्रुत्वा भ्रूः ऊपितलावद्गावं स्वपत्न्य
वोवन राम नवयहुं वोच्वषे त्यजे प्राणानि देव यात्वयाये त्याजिताः प्राणाः नेमरनं प्रणादिरे यदि त्वं द्वास्यसि प्राणा
नमरलमविश्यसि अथवा त्वा मृते सीता जीवन्त्यभिललापसा तेवतां मृगयावाचीम्रते नोवयसे कथम् श्रात्रु
घ्नस्त्ववचः श्रुत्वा सुवीवराघवः शोके आत्मानमप्यहं न सा पुष्पो सुपुरुषर्षभाः अयवादभयाद्गीतः किंपुनर्जे
नकात्मजाम् जैमिनिः रामब्रुवति इत्थं वैदेहीसीतात्यक्तो कृतेनाद्यमे ततो भरतशत्रुघ्नौ त्वहानन्तमात् गच्छतां मू ल
क्ष्मणात्वयोरामेन्यकाङ्क्षः स्पष्टवीगते लक्ष्मणे केवलं दृष्ट्वा रामो वाक्यमथाब्रवीत् सौमित्रे स्वन्नरवड्ड णाग्निभि
ममविलापय सीतां भागीरथीतीरे त्यक्तुमिच्छसि वायवा सीतापरित्यागमवो दोषोऽस्य मतेवा स्तन सौमित्रेवबुलोभा
तः सीतामेवं सरित्तेरे रामेणोक्ते लक्ष्मणस्तु लज्जयावृतः श्रमतन् यत्नारमवगीरारथमानयमामकम् तेनानी
तेरथवरे समारुह्य जगाम सः सीतामवनमुहि सुपतनो ताम्राद्यपतद्भवि अपश्यन्ताक क्षाद्यानेस्ताडिताम्लेयशुः

प्तेः संप्राप्य सीताभवनं लक्ष्मणो वातरद्रुयात् प्रविश्य द्रुवनं सीतां नमः वैदेह्यप्रवोमत्त्वः श्रुभिनं घृततः सीताल
क्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् सीतोवाच मनोरथप्रदो भर्त्ता मम राजीवलोचनः तथाहमन्त्पायज्ञो यावितनहदोरघुः
77 दत्तेप्सितिष्वालेदेवयावत्तंनेवद्रुप्रपसे अधुनातद्रष्टा वाक्यं सत्यं कर्त्तव्यमागतः गदीष्वामि विविचित्राणि कासांसि
गुरुवदनम् मुनीनाम् मुनिपत्नीभ्यो दात्तस्रोयोभिरुद्य ततःस्नाववनं स्मृत्वा लक्ष्मणो हृदि विक्लव्य मेघनस्व
णिपातनकोदेवंकूर्वति साब्रवीत भ्रातनवेचवयाश्रुतनवद्रः परवधात्स्तया जैमिनिः ततः सीता इरलानितिदये
स्वेदनोयति श्रुतिना निविचित्राणि वाद्यानि विविधानि च याइकेरामभद्रस्य स्ववर्णमलिलिविच्चित पवेसेस्याप्य
वस्थति प्रश्नः प्रभुमृथा ययौ कौसल्या राममननी सीतान्नवेदमब्रवीत् हा हूराममसे जाता रक्तेभागीरथी
तटे तेत्र स्थितेप्रो सोलक्ष्मणममदेवरः यतत्सायुष्मदीयो वनतोवाञ्छामि नहुनम् कौसल्या सीतेका
र्यवने यामि रहत्कएवकस्ते श्रुतम स्वरवभाग्ने वृलितनवोद्धेशुश्च्यते स्नुमातः सीता मेद्रतोवनवासोव सदाक
लकमदनः निर्मला जीवपत्य लवानुराः कोटिश्राशणे तास्मरताता हृशीस्त्राश्राप्योम्यत्रतनं सेप्रायः रामनाम
तेपत्नस्य सुननोहोश्रुष्टतः कथम् मतोवाञ्छामेभिः सेवा युष्मदीया कृता मया ततो मम वनेवात्न भविष्यति
प्रणो मिवः इति परस्थितिलाणि कृत्य प्रश्न सीताभिनंदिता केकेयीग्रहमि श्चाव नेत्वा स्त्रत्वा नगाममसा यत्रास्ति

लक्ष्मणः सूतो रथमादाय तत्रस्थिवान् आरुरोह रथं सीता हर्षनिर्भरमानसा सगद्गदमहाकालेव ः सौमित्रिः
प्राह सारथिम् नोदयाश्वान्कथायोते येयायीग्रं व्रजन्ति हि जैमिनिः तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नोदयन्नाश्वलक्ष्म
णम् अहं मत्सरनेनोदीप्यथावमुत्सृष्य बलावलाप्रणयिनोव अकस्मात् इमे हयाः पीतं तु यदि गच्छसे तेनतु
नः पूरणमहो इयं तत्सीता दुःखिनं डः खिना च विसर्जिता संग्रामेनागतिः ब्राह्मणं मे दृष्टा कालिनेयथापि इत्येव
युद्धिमनोन वाजिनो भयतां न गतन यथापि पुरयाम्यद्य पत्पुमेदहल्लक्ष्ववम इत्येव मम्मकाव वने समारथिः पालि
हृये नाभिजज्ञानके यथाः रपूर्णीनमादायकथान्समुद्रमुच्चारयं सीवर याहयाम्तदा इति सहभार
ते पुराणे भविके पर्वणि कुशलवोपाख्याने पुराण्याने सीतापरित्यागो नाम षड्विंशोध्यायः ॥ जैमिनिः गच्छ
न्तीं तां समालोक्य सीतां पद्मलोचनां नाम अयोध्याकिल्लुः खिन्न व्यथितावातचेचले: धूमंतापहल्यैवेता
वारयन्तीवहपुप्पे ततस्तन रथयन्तासौ गच्छन्ती जानकी पथि ददर्श इत्यामि तानि घोराणि सूच्यनूचापि प्रि।
वा: समन्नवमानम्य व्यापनोड्ढीयमानं तदा दक्षिणमार्गस्थलं पथा वनिसमवेतः स्फुरन्नि सूपतनो नृत्तं दहिल।
पुरुषर्षभं जैमिनिः विस्मिता जानकी वीरं लक्ष्मणं प्रत्यवावन पश्य लक्ष्मण चिह्नानि घोराणि मायत्वात्सूगः मा
गमा श्विरत्यति ह्यानि हं यन्ति भयसत्र का: यरस्तु लसतु राममाय कौसल्या हर्षकारिणि तस्य बाहो बलस्य यादा

सुग्रीवर्धनाम् येन रामेणऐचोराणि रवोहंतानि धनले यानि तानि निघ्नौ लीलौः स्तुभंतस्मात्तु सर्वदा स्वर सु
हृषणेयेन विशिरा यमस्मादनुम् प्रापितानि जनस्थाने सरामेक्रमहतोनोतितौ सुगायेगायतां नीतावानरैर्येन
78 सागरः विभीषणमसद्यात शेषात्वयोध्यावतिः स्वपी महाबलो रावणकुम्भकर्णौ लेकापतीनोसपथि र
तेोषण्यिव्याम् पायस्सुसादादिवसूर्तिमजो भिन्नैवणेयेन पूरिस्तुनीतैः भंदोदरीनै चजले स्थलकाम
मुहुस्वीवीरंहृतिस्तनमेत्रु यः शुश्रयामासमदर्थेमेव सराजैवाविष्णुसत्वप्रदोस्तु पुर्ववदन्तीमनकाम्म
जासा प्रायविमार्गीजनपापदर्शीम् कलेलजाले गगनेविहरवी पर्यातिगिरेंदथनीयपवित्रेम् जनकवधूः
एपकव्रुलिंदयदराणमसार स्वर्गेवसगणकदलीफलशुणाभिनीराम ज्ञाता फललवकपुणाभिवमणएपाली
सेवणिकेनकुवलावनिमहुदन्तीम् तावेवलोकनदिनीस्वसमीस्पसीता हृ साबभवसफलममनन्मवे
तन रामस्य कीर्तिमिव सुहृनरोषवाहे: यापानि सर्वजगतः खलु नाशयन्तीम् जैमिनि लक्ष्मणस्तुर।
यानेसादवतीयेनुयाप्रभात्नावनाविकसेषु कामाहरादनेयासह गंगायास्तटमासाद्यपरंभयविवर्ध
नम् सुवानरव्रतः सीतानावालस्मणमवतु सौमित्रिर्जानकीचापिसस्नानुजाह्नवीजले परिधायततानावस्त्रं
जगमनवैनगरूवम् यस्मिंहृ वीस्तुवत्रिशाधाश्रोभ्यदरिकास्तथाबकुलाःपिप्पलाःस्तुच्छाःस्वकोरोवापल

हिताः कृपाणांकानेकसीदृशः तथा गोत्वरकाश्चनाः तिम्बा स्नुवत्वः सन्ति क्रूराः पक्षिगणास्तथा नी
लोत्वगिरिद्रुमस्था श्वकाकाः कोकारकाविलः व्याघ्रा सिंहगणेदन्तैर्तिसूला ये गिरेयथा विशाला सूपकवि
ले समाश्रिन्नलवनलिव तथा विपवने दृष्टा सीताराम विनाभो यथा रामस्य कीर्तिः स्लीकाद्रैकेः पवि
तिता सीता सौमित्रिश्च नवपपणामि मुनीनामा श्रमानदेम पवित्रे वपुणास्ताः साध्वीन पपणामिमुनिस्त्रियः
मौञ्जीकृष्णाजिनधृताह्लादपणाश्च पिलावाधृतः ऋषिपुत्रानेपपणामिमुनीन्वल्कलवाससः नाग्निहोत्रानि
तोधूमाहृष्यते भरताग्रज सर्वे नोदृष्यते चाये थावः कृष्णाहृतत्वणदद्दृव नवेदध्वनिरवासे सूर्यनेपतितांछन
म केयेवेदध्वनिः श्रावा सन्ध्यान्हाङ्कुनेदनम यथा सीतश्चुनायाथ नत्केजुह्वानतानदि दृष्यन्तेमुनि
पत्न्यस्तामुनिपुत्रामुनीश्वराः पवित्रेन वदृश्यन्ते पवित्राश्रमवासिनः यथा रामपरामस्वास्पवित्रात्मकर
यथा कथंतान्पतिदेवानि दृष्यन्ते वनवासिनाम् नेमितिः वचोसितानीति सौमित्रिः सुत्वा चासमेवना
श्रथः प पृष्यन्तुवाचाचोलक्ष्मणाविह्वलस्थितिः सीतेसन्त्यास्म माहरगम्यनोदिपीनेः शानेः रामेणत्वपरित्यक्ता
सन्त्यं लोकापवादतः माममेपरया मासवान्पृणेगहनेवने किं करोमि वपुष्यमानः श्रान्तस्तस्य वचः काः इतिन
स्सवचः स्मृत्वापपात धरणीतले मूर्छिताना नाकन्दाकन्दिमन्नसराङ्गहिणीयथा छिन्नमूलायथा वल्लीत्रुटिः

स्सलाभिताडिता कुमारी सर्वदेहैव महत्त्वाश्रने लेभनत् तनस्तोलक्ष्मणेन स्तोव स्तात्क्ते नातिवीनयन हलेनैकेन
वक्षस्याघात् कुर्वन्नेन ल स्तव त उवाच युहिराम स्म मन्या सेवाल ता मया न स्थैवमान न की प्रुणिः ज्ञं सप्रुन्नितु जीवितामा २
न्येवेवदत्त स्स्वचेत नालभनेस्मसा नेत्रे समन्मीलुयन्तीद्दष्टोलक्ष्मणेनुरा स्रवेोवनस्तानै रेतनामान्यङ्कागद्
79 नेवने कथं यास्यामि सौमित्रे तेन स्थानेय यथापुरा देवगणोदेवरस्त्वं ममप्रत्य नमोमतः त्वयाहं दंडकेत्रानावि
राथेकणतापुरा फलमूलाम्बुभिः श्रेष्ठैः परिचर्याकृताः प्रभो सर्वे ग्राम्याविविध्रा स्ता मदर्थमुपकल्पिताः न
हानी त्वहनेनात प्रकरिष्यति लक्ष्मणः सुप्रतःपातिरेमामां प्रहन्तुसंभवाद्रणे हा इंः स्वेनमया प्राप्ते रामोमा
विनहोयतः स्वपराधाहनेवीर रामोराजीव लोचनः मन्ये सा कर्मणा वाचा नापराध्यामि ते पतिम् तनसत्क्षणु
णो विन्नै विलपामिमनोरमो स्त्वयस्नपलापाणां निर्मले चंद्रबिम्बवत् वाहुदंष्ट्रे प्रभसमूलेच कुण्डलाभ्यांस्रुशो
भितम् मुक्तामालिकायुक्तेन किरीटेनोपलक्षितम् इत्तामिरामस्यकथयन्तिनागद्दनेवने काकपक्षधरःश्रीरा
रामः कौशल्यिकसेवृतः आगतोमिथिलोपुराम त्वयासह मद्धामते आयम्ब्रकं द्विधाचक्रे परिणेतुं वमांयतुः
मदर्थेयानेरे स्वार्थं पुराके वक्ष्यपाड इत्त्रः सहियोगेसतिपुराद्दतानालिंगितनिश्चयः सरामोमामनहल्सीलोदेव
मत्रद्विकारणम् नदोपलस्यरामस्य नमाराधितिचिन्तये लक्ष्मणत्वेमद्वावादेप्पसम्पूर्विज्ञापयेनमाम पु

२

ध्याके वरारोहे नित्यं चिन्तयाथि वने चरा । पृष्टमथ्यवेनेत्युक्ता रामेणास्मि निरागता । इत्येवं विलपन्ती सा जानकी गहने
वने श्रावतेनमुभावाराल्लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् । सीता व्यापादेस्मिन्काये रामस्यांकमपालुमयोजनयत् । प्रेरणीय स्मद्र
यीवः कठिनोभ्रातृगाढकः । विभीषणेनावाबलवाव्यावणस्याननेोप्युत्तम् । तृष्यानोपूरयामासन्यागेममरघूद्वहः
गच्छ लक्ष्मण भद्रं ते स्वपुरीं रामपालिताम् । मार्गोंते मेभवतेते भ्रातचेत्कृपितेरघुः । इतितस्याववः श्रुत्वा सौमित्रि
ईर्वितोभवत् । प्रदक्षिणीकृत्यततानमस्कृत्यवामुखः । गच्छन्नवाचसौमित्रिस्तां मातर्वनदेवताः । रक्षन्तुविपिने
वासिं त्वां पात्र्रां गच्छसितदुःखः । निर्ययौ लक्ष्मणो वीरः पश्यन्तीं पश्यन्तीं जनकात्मजाम् । यादेोन चलन तस्य साद्र
प्रेनदूषायया । पश्यन्ती जानकी मूर्ति लक्ष्मणस्यापिनाचलन । तदेदृश्यदानन्तु निपपातधरातले । मूर्छिता जानकी
तत्र मुहूर्त्तं सावतिष्ठती । प्रयं सवीरः सौमित्रिर्गच्छ यास्तोरमायये । एकाकिनी वने बाला विललापमृगीययाहा
पांपंयन्मयावी लौयात्मकागहनेवने । जनकस्यकुलेजातामादत्रास्मैराघवायच । दिशाविलोकयामास स्वन्य स्त्रवि
दिशास्तया प्रागमिष्यति वीरसौलक्ष्मणाद्रसति सकिम । पुनर्कौमवाप्यासो जानकी भवविह्वला । तद्दुःखदुः
खिताद्रसीरुदन्तीस्वनतिस्वनम् । मृणालानियतिन्स्यतदङ्गुनमिवाभवत् । बलाकुशानि विहायाप्सु सीतां पश्यप
न्तिनाद्दशीम् पणस्पावाद्दौप्य स्कुहसमपावाविशेषतः । मयूरानन्तमन्तस्यनतास्मिन्काले यथाविनः प्राकृता

विनद्भुमैर्वृक्षच्छायां प्रदेशे स उर्वीते जलस्याः पतितैः वाष्पैः सिषिचुर्जनकात्मजाम् चमर्यैः पुच्छचमरैर्वीजय
न्ति वनजानकीम् अथ भागीरथीतीरे स्नानैः पुण्यपयोद्भवैः अर्थयामास पवनः सीतां संमोहसंयुताम् नदा स्थिता
वि पुण्यालाली सा राम रामेति भाषिणी विचेष्टमाना मज्जके पापा भूमौ पाप्रमिगारता यदि प्राणान्निमोक्ष्ये भ्रूणहत्या भवि
ष्यति किं करोमि क्व गच्छामि को मे त्राता भविष्यति इति सा तु तथा वमाना स्खलन्ती च पदे पदे ऊपानां कण्टकास्ती
दृणः पादयो राघवन्मुच्याम स्नुत्वं विकृपियं वस्त्रो वे देहाभरणं च प्रवेद्ध खतरा बालावनैतेनस्थलतदावने तावत्स
धीमान्वद्भुमिसमाहृतो वाल्मीकिस्तपे स्ननयामिरिद्धतः पुपानय स्के त्यि ते मखार्थ समागता ददर्श विषसी
म इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि उपालवोपाख्याने पञ्चानवतितमोऽध्यायः ॥ जैमिनिः वाल्मीकिस्ता
नीं दृष्ट्वा विषण्णां दीनचेतनः तपस्सिद्धिसिवल्लिको स्वकीयां समवीक्ष्य च उवाच कात्वं कल्याणि पुत्रिके स्वपरिम
दः कस्मात्त्वमस्मिन्वने ह्येकाविद्यते महाने त्वया सीता मुने भूपनो मे भार्या रामस्यास्मिन्वने वरा त्यक्ता तेनाद्य वीरेण
न जाने केन हेतुना वाल्मीकिः सीते लभ सुपुत्रौ हि मा शुचः के कुरुष्व के वाल्मीकिरिति नाम्नाहं मुनिर्जनक सुन्दि ते
प्राप्ता स्म मे महर्षिरे पञ्चपुष्पफलाहृतम् पाणिपुण्यालयविधा स्मामिनवर्द्धयं वरवर्णिनि यत्र प्रसूतिर्भविता हविरानवसा
न कि सनैः सह वने सुन्दा हर्षिता जनकात्मजा निदाघान्ते मयूरीव स्तुत्वा वै घनगर्जितम् वाढमित्येव सस्नाता

प्रययौ शुभवेलायां मुने: तया सह महाभागा वाल्मीकिः प्राप तदाश्रमम् यस्मिन्व्याघ्रा मृगसिंहाश्च गोभिः क्रीडन्ति हर्षि-
ताः विडालास्तु क्रीडन्ति मूषकाः स्वबिले यथा नकुला उरगाश्चैव मयूरा यत्र वैरिणः रमन्ते स्म मृगैः सार्धं विचित्रका-
ल्पनाः मत्सराः सरसी पुष्पविविधा स्तबका मनस्यात्र ह्लादिनि सा चैव माश्रमं दृष्ट्वा वाल्मीकिस्तां मुनीश्वरान् अ-
भिभाष्य स्वभावाचारविशुद्धो स्वपुण्यैर्भवनान् हर्षेण महता विशालानमस्तकेषु नः पुनः स्नापितान्येर्यथा जनकात्मजा ।
न किञ्चिदल्पमक्षणात्कल्पिते मुनिपत्नी स्वपूर्णप्राला मया विपुलं यद्यत्रैव मुनिपत्नीभिः फलैः सा तु भुञ्जे ययः पीत्वा
मुनीनां तनस्त्रीवशालाया स्वा स्मतिर्वाति नौतिस्म गुरुणाऽतिवि वाल्मीकेः स्मृतवन्तः कथाः एवं तस्याव सन्तानां वसी-
तायाम गमनस्य च मासा गर्भस्य वाल्मीकेराश्रमे फलितः द्रुमे पुनीतेनव मे मासे जानकी सुषुवे यमौ निशीथे सुत-
हृते च मुनिः पत्न्याः विचक्षणाः तत्र त्या स्वत्य कागारे कल्पयामासुरागताः गायन्ति गीतं हर्षेण सीता नेयं सुषुवे यमौ
स्वनयोऽयं भस्माविषम दीपमासीत्तमस्तत: दिशश्च विमला जाता ववौ वातः सुखस्पर्श: प्रदक्षिणार्चिरलज्वालो ।
ऽभिजातम तत्रस्ता पुनः ततः शिष्याः प्रयाय वन्ति वाल्मीकि प्रतिवेदितम् श्रुत्वा तत्र सो भवत्संजानकी विस्मयामा-
हान् ततो मुनिः कुशांश्च मंत्र लवाननु सिषिमितां ततः पश्चागतो यत्र तौ बालौ हर्षेण महताद्भुतः तावुदसिंचदर्भैः
स लवैः सार्द्धं मुनि स्वयं तन्नाम तो मुनि स्वकोद्भवितो जानकी सुतौ दिने दिने वर्धमानौ सख्या च द्रुमिवोद्यतो

द्वाकर्मसुनिस्तुजे वाल्मीकिर्मुनिसत्तमः द्वादशाब्देन सोमेभ्यो बंधनं विदधाज्ञयोः प्रार्थयित्वा कामधेनुं वसिष्ठान्मुनि
पुंगवान् वाल्मीकिर्भोजयामास ब्राह्मणान्वनवासिनः कामधेनुः सकाशाद्विमाक्षिः प्रादुरभूत्तदा सूपं विविधं मन्ना।
81 नां पूपकाश्च विविधास्तथा वेष्टविन्यस्तमांसानां शूल्यपाकाः पुनस्तथा पृथिकाश्च तैलपक्वाश्च पुनस्तत्क्षीरद्रवास्तथाः
फलान्यमृतकल्पानि प्रादुर्भूतानि धेनुतः करंजिकाश्मोदकाश्च तथैव सक्तुकोद्भवः मिश्रितानां तिलानां च नारि
केलफलोद्भवः वाटिकानिर्दुग्धाचहस्तानिर्यासहितवेष्टनाः फेणिकाश्च द्विविधाभाः सदस्वफलसंयुताः पर्पटाभाव।
समभूतास्तथा नाम्लचूर्णिताः एवं विधानि चान्नानि ददाति ते गोः तेन चान्नेन वाल्मीकिस्तर्पयामास तान्नृषीन् ता
न्दृष्ट्वा तापनयनो वाल्मीकिसोद्भमाश्वेको ग्राथौ यत्नां वनं वेदे सांगं वाल्मीकिनोदितम् पश्चात्कुशस्ततो विद्यां जग्रा
हतः मुनिपुंगवः पश्चाद्रामचरित्रे ते जगतुर्मधुरस्वरौ लवलालपरस्त्वासीद्वीणाहस्तः कुशो जगौ श्रालापे गीत
ते सर्वव्याम्रुवं मृणुतामतः ततस्ते मुनयो हृष्टाः साधुसाध्विति चाब्रुवन् धनधीवददेतोर्थीमान्वाल्मीकिः स्वगणे
हर्षेः सुधीनत्वयान्मीमांसत्यातस्पमनेस्तखाः ततः कालेन ते सर्वे मुनयः प्रदधुः प्रशान् किरीटकवचानां।
त्रैदधुः स्वकौ च चर्मणी एवं धनुर्धरौ वीरौ तत्र ते विभूतौ शुभौ काकपक्षधरौ तस्मिन्नाश्रमे च वरः सरौ सीतां सुश्रूष
माणौ तौ कंदमूलफलैः शुभैः जैमिनिः अयोध्यायां महाबाहुः पालयंश्च वसुंधराम् नराम्मेले भरामोसौ

ब्रह्महत्यातिपीडितः अश्वमेधं क्रतुवरं कर्तुकामोप्यभूद्विभुः वसिष्ठं च समाहूय विश्वामित्रं च वाल्मिकं रामचंद्रो मु-
निश्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् श्रीरामचंद्रः अश्वमेधं करिष्यामि कथ्यतां तस्य वै विधिः अश्वस्य कीदृशो भाव्यो दा-
नं कीदृग्विधीयते किं मया वर्जनीयं स्यात्तल्लक्षं निरूप्यताम् तदा वसिष्ठः कृपया बभाषे सैन सार्थः किल
प्रथ्यते: अश्वस्तु भाव्यः कर्णदेशे वर्णः श्वेतः स्वपुच्छो मलिनो वै कर्णौ संरक्षणीयो बहुमल्लप्रवीरैर्वृतो यत्रैश्वस्य
विमोक्षणीयः आरम्भ एवास्य मुखे हि नाग्राः सूज्यः सहस्रे श्रुतिपारगास्तु एकार्थवारणमेकमेव दक्षि-
णास्तु सुवर्णभारः पात्रेण गोदोहमविभूषितानां प्रस्थास्तु देया नवमौक्तिकानाम् एकैकशो भास्त्यचतुष्टयं च ।
कार्यं शुद्धं तत्किल दीयतां च अस्ति प्रशस्तं ततरामकथैव तु करिष्यसि यत्त कर्माणि वै भार्या द्वितीया समूदय मिलिता तथा
विरहितं कर्म विफलं परिकथ्यते श्रीरामः सौवर्णी प्रतिमा कार्या सीतायास्तु सह शुभप्रभोत्ता दृष्टा सीतया सार्थं क-
रिष्ये व्रतमुत्तमम् अश्वमेधसमारम्भः क्रियतां हि जमत्तम अश्वमानय हर्षिरं शास्त्रोक्तैर्लक्षणैर्युतम् निरीक्ष्य वा-
जिनं वाले ततो दीक्षा प्रदीयताम् तच्छ्रुत्वा नृपसुतान्य वसिष्ठो मुनिसत्तमः अनयेत्तादृशं वाश्वं सर्वलक्षणसं-
युतम् गोक्षीरवर्णं विततः कृष्णमामेककेसरं एककर्णः पूर्णवर्णं तदूयमालोक्य विस्मितः वसिष्ठो ब्राह्मणानां
व सहस्रं पर्यपूजयत् वस्त्रालंकरणैर्दिव्यैर्वाजिनस्तु मनोजवैः रथैस्तु वाहनैर्मैत्रेयोनाम्बरायैः स्तुभेः दोग्ध्री।

पैनुभिर्वीरैः स्तम्भयामास तां हितान् ततस्सुदीप्तिर्नामस्वाहस्तप्रासीनयासह हयं ते स्तम्भयामास वेदनेन सुगंधिना
पुष्पैः स्वर्भिस्त्राभैरस्त्रप्राप्तिनारघुनंदनः भालेनुबद्धे सौवर्णे तत्र ढ्रेः पुनः तस्मिन्पत्रे विलिखिते रामो दशरथात्म
जः यो महीतानरेगायेमाद्रणीयो महाबलः इत्यभिप्रायसहितः पत्रं भालेव्यशोधयत् प्राप्य स्नेवादिदेप्राथनया
रक्षः तुरंगमः ततः स तुरंगमस्तत्रः शत्रुघ्नोलक्ष्मणानुजः सुदीप्तिर्मिलित्वाभिजे गामसदिनो बली ततो देशा
नतिक्रम्य नगरीयवनानि च राजानस्तत्र दूयं हृष्ट्वा नमस्कृत्य वांसुखेः भीतायेवलवन्तः स्युर्नगद्दानि त्वयोत्तम
म् तां जित्वा बलवान्वीरः स्वचतुर्भो मोवयज्ञयम् ततः स तुरंगः प्राप्तो वाल्मीकेराश्रमं शुभम् वाल्मीकिः करु
णाकृतो मत्वार्थं बलमन्वगात् आश्रमे यत्र तेरम्यं प्रविवेश तुरंगमः दाडिम्बः फलितायत्र वृताः पल्लविनोभवा
न् सतिद्रुमाः पुष्पवन्तो याश्च लतास्तु द्विकान्विताः अनेकपुष्पजातिस्तु देवताः पुष्पिता स्वयं मृद्वीकामण्डपास्था
पृहयैन्नैः स्तप्राभिताः रम्भास्तु फलितायत्र स्वर्लोकः किंस्तमागतः नेरत्नमाणेवीरासोपनघ्नाणिलेवोब
ली हवीं जरां स्वरत्नेत्रेवाजिनेदहप्रापुरः कुमारिपुत्राणस्माहूय हयाध्वसज्जगामस्तः हरेर्भालगतंपत्रं चेवाच
वाचासबालकः एकवीरस्तु कौसल्याः तस्याः पुत्रोरघूद्वहः तेन रामेणमन्त्रो सो वाजी गृहाणाविमं बली
तस्य त्वस्यमभिप्रायं ज्ञात्वा प्रीतस्तु लवोब्रवीत् अस्मद्वन्याल्लकवीरा सीतानाम्बा जानकी कथम् इत्येवमुक्त्वा

बनेलवोदृष्टेनरेंगमम् उत्तरीयेसमन्वितिष्य बबन्धकदलीतरौ वारयन्तिस्मतेवीरंमुनिपुत्राभयार्दिताः लवत्व
यावाजिराजोहययायेबध्यतेबलात् अस्मत्कार्येहकालेत्वांहनिष्यतिहतस्यतेनाम् श्रुत्वाहंत्ववचस्तेषामब्रवी
त्पितालवः कस्वित्संतिहितरामायमहंसीतोदरेभवः सीतायाउदरेजातः किमिरेषनसंशयः यदीमंवा
जिनंबद्धामुंचेयंभयशोकया परंश्रेयोस्तुमरणंनलज्जामान्वब्रवीत् इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्व
णिजैमिनीलवोपाख्यानेलवोपाख्यानेनामैकत्रिंशोध्यायः ॥ जैमिनिः ततःप्रापमहासैन्यंरथवाजिसमाकुल
म् सतांड्डिरदसत्वंड्रंयपत्तिभिस्समाहृतम् ऊतस्ताश्वः ऊतस्ताश्वोव्याहरन्तःपरस्परम् रथिनःशानसाहृत्वाः
शोभाःशात्रुवपालिताः ददृशुःकदलीवृक्षेबद्धमश्वंमहारथाः पप्रच्छुर्वेदुःकेनायमश्वस्ताब्रह्मवादिनः
तेब्रुवन्नाश्वमेतंदस्यमूलेतिष्ठतिनिर्भयः लवस्तुनाम्नाविख्यातः तेनायंविधृतोहृतिः विहस्यरथिनस्तेस्तुनत्वा
नन्तिवृबालकम् मुच्यतांमुच्यतांवाश्वोयथापीत्रुवरहुविः ताववाश्वोसोमरावाहुर्यत्नेच्याचाललवोबली किमि
दंक्रियतेवीरैर्गीर्हिनेर्हृयमोचनम् मोजिनाम्मुच्यतेवाश्वोयावतिष्ठतिनकश्चित् अत्रप्रवन्तवचस्तेषामोन्तु
णोहयमन्तमस चिच्छेदहस्तोसमलवोलीलयानिशितैःशरैः तेछिन्नहस्तायोद्धारोब्रुवन्तिस्मनिपात्यतामन्तेन
स्तेप्रारवर्येलवक्रुस्तेसमागताः केविच्छिन्नौस्तुपापाणीस्तुचिदिषुःशानशैराबलात् आपेततुःपारसंख्यातेनसेस

पि लवं ततः ययास्संगोत्रमीतोये स्थाने पाययुग्माममहान् तान्बाणान्समं चिच्छेद सोगीव भवबंधनात् ये च भिः पंच भिर्वी
रो वैकैकं हृदि ताडितः निषंगाभ्यामसयाभ्यां गृहीत्वा बाणान्मुमोच सः गजान्छिन्नान्द्विधा बाणैः खुरप्रैश्छिन्नमा
83 हृषा हृष्या शिरांस्यायोधनानां च चिच्छेद विपुलैर्लवः कथूणीरकंबलांश्च ष्ठान्लवश्चिच्छेद लंबितान् ह
स्तिनां च पताकाश्च ध्वजान्समलवो बली रथांकाश्च नमस्तेडा छित्वा सृन्समथवितानो वरः वक्रान्निचक्रकर्दवांश्चा
त्रि वाणेनैव सारथिम् सुसोश्वान्प्रथमं हत्वा पलायावेर थसारथीन् वामगामिथुनस्तलमात्प्रलंधि सहस्रान्यपि ना
णीरांच्छिन्नानि वीरेणश्चिच्छेद वक्रपाणजः स्वव थीरश्वादरास्तु सास्त्रान्पल्ययना विनान् पदातीश्चैव सप्ता
सांश्चिच्छेद शतशो लवः जैमिनिः सहस्राणि दुनसैन्ये बालकेन पदातिना प्राचुर्युः अपि ते वीरा वर यस्मात्
त्वयागमन् विस्फारयन्धनुः सोहं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् एवं वदन्तं शत्रुघ्नं विव्याध दशभिः शरैः स च यन्मादेस्म
रैस्तानूलवो निर्भयमानसः हृदि चैकेन विव्याध चतुर्भिस्तु नरोऽहयान् भिनद्धनमेकेन च चतुर्भिस्तु रक्तकान्
ततस्त्वेकेन बाणेन धनुर्ज्यामच्छिनल्लवः सरीय यित्वा शत्रुघ्नोऽन्यां द्वितीयां प्रारामसने ततो नालीकनाराचां
श्रीहस्तान्यस्त्रान्मुमोच सः त्रिभिर्ललाटे विव्याध लवं तेजस्मान्वजः सोत्रिभिस्ताडितो बालः प्रहस्य हावयम
ब्रवीत् ललाटे मम पुष्पाणि लग्नानि कमलानि किम् एतावत्ते बलं वीरस्य मग्रे यदि लक्ष्यते एतावत्का वचनं

वत्तमिस्त्वन्तेराह्वयान् अन्नयन्निशितैर्बाणैर्यमस्समदनं महत् सारथेश्च शिरः कायान् क्षुरेणैकेन चाहरत् त्रा
भ्यां क्षुराभ्यां चिच्छेद धनुर्मेवास्य समच्छित्तम् द्विधा चैकैश्च तं बाणैः शत्रुघ्नस्य नदा च्छिन्नन् सच्छिन्नरथन्वा विरथो
हतास्वो हतसारथिः शत्रुघ्नः कुपितो वीरो रथमन्यं समास्थाय मार्गणैस्थ नराद्राय शरं चैकं समादाय पीवर्णैस्तनि
शितैर्गाढ्यवेदैः लवं कृतम् ततो वीक्ष्य शत्रुघ्नः पालयवदाभिरेषुना चन्द्रयाम रणेनैव हीक्रूपामा बाणेनैव अयि नदाक
एवं वचनस्य कुपितो बलवान् लवः चिच्छेद सशरं दिव्यं सबाणान्यनघं विविधा यथाह्निपितरः कस्मवित्स्वर्गे स्या पा
तैत्यथः कोटस्याहतश्च ब्रुवतो व्यवहारे प्रवर्तते शत्रुघ्नो विस्मयाविष्टो बाणं चान्यं समादधे तावत्सबाणैस्तथन् स्विच्छे
द कुपितो लवः ततो जग्राह शत्रुघ्नो लवणेयेन वावधीत् तडन्नसपाशं दिव्यन्नत्यैव सानसूत्रम् नमो वबाणे हवि
रं यतेयमितिवावधीत् अमोघं नेपारं तालालव संस्मारते कुशम् अस्मिन्नवसरे ग्रातः कुशाम्सो विद्यते किल नत्रा
सबाणस्स भयं न स्यान्ममक ताचन अपि वेज्ञानकी सत्यायातिव्रन्यादमेघारम् छेद्य छिवेत्सागन्ततः कीर्तिविति बा
णैर्मुमोचस ः तेन बाणेन नन्हाणे मथ्यचिच्छेद बालकः मेमिनि तदर्थं न्ययद्भुमोमूर्वो ये नापतन्नदा तेनार्येथनः
च्छिन्ने लवस्य हृदयं नदा साच्छिन्नबाणे हृ हिनाहितो हृदं विमुक्तचायोनिपपातेश्वतेले शिखीस्तवेपूर्णावधिना व
लिमो मुमोह बालो न विवेद किंचित् ततः पांतस्तभेर्यं स्ववादयन्न महर्षिनाः योधाः शत्रुसैन्यस्या मनोयमितिग

जिताः सर्वत्तु संतद्यं दृष्ट्वा भीता दृष्ट्वा वने बलम् शत्रुघ्नः सन्नरगोयोधैर्वृतो मोपवने तदा कथाविष्टः सम्प्राप्तुं यो बालमु
त्याप्य पाणिना रामाङ्कितिश्य बालः सिध्यतां पय साधुना ततसे सेवकाः प्रीतिञ्च मम्मोभिः प्रिषिवु लेवम् स जो
वं श्यमारीय प्रष्ठतः सामितेयपु ः इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिके यत्वैमिनि कुशलवोपाख्याने विंशोऽध्यायः
84 जनमेजयः लवे धृते यथा युद्धं घोरं रूपेण सुवहु जगाम कुश च कुशः कथं सीता विवेदतत् जैमिनिने सर्वमाचक्ष्व पवि
त्रे कुशसंगरम् जैमिनिः शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि कुशस्य चरितं महत् यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते स्त्रीवधादपि
मुक्ते प्रवलितेनस्मिंल्लवे नीते महारथैः सुस्तुभृणेमत्वी सीतां मुनिपुत्रा जगुस्तदा सीते बद्धो लवेनाश्वः कस्य
चित्रृपतेर्बलात् नृपतेन स्वसैन्येन युद्धे लिख्युधे लवः निहत्य सैन्यं बालोऽपि नीतो वीरेण केनचित् धृतो हस्तगते
भिन्ना धनुर्नीतः पुरेशति तच्छ्रुत्वा मातरुचैर्बभूव राजेन्द्रि दुःखिता देववदंगनासती यथाहि विद्युहुतिना कुमारि
का पतीन रोदन्तु प्रहारतो यथा सीता साश्रुरन्यायपतिस्मान्त्रयमी समम गतोऽहं यथा तावज्जीवाः लवः पुत्रोया
वज्जेष्टस्तमातृनीत एकाकी निहतो बालः याति हे महाबले रसोऽथ तम्भ पौं बाला पुत्रशोकेन पीडिता माम
नाशङ्क्य यातासि पुत्र सनेनिरतो लव चेन्द्रविम्बसमाननेन सर्व बाणैरभिद्यत गात्रे त्वाष्टाकलेजाते लवस्य
निशितैः शरैः कंदमूलफलाहार्य पत्रहारणा क्षुत्रिविबलेणः पत्रेत्र विधृतमिसांप्रात्रणांनेव बालकम् नहि

कथंप्रवृत्तास्तेनिर्दयानोवपापिनाम् अस्मिंश्चिह्नसमयेनानेनोवाल्मीकिर्नकुशोपिवाबली कस्मैदंपुरतोनोवदेद्दुःखमा
मेरुदारुणम् जैमिनिः तावत्समित्कुशाद्याहारीवनान्निर्वृत्तेकुशः आगच्छत्कुशस्तत्रायबाहूभोस्फारतोऽपश्य
न् नेत्राभ्यांस्रवदश्रुवेचाम्भः स्वयंतद्विव्यथेमनः एवंसतत्राश्रमद्वारंसंप्राप्तःसौविचिन्तयन् लवोलवेननायाति
कथमेतत्समुपस्थितंहि आगच्छन्तंलवंप्राप्तैनर्जित्वागतवानद्य तस्मात्तु कुपितोनेतिकेनवासौधृतोलवः इत्येवं
चिन्तयन्वीरोददर्शजननींस्वकाम् सीतांनमस्कृत्यकुशोजगादवचनंशुभम् मातःकस्मात्त्वलायोयंआगतस्तुलव
स्तथाः सीता कस्माच्चप्रवरन्तंहिनियाद्कुपितोलवः तेनीयततपरेबृहान्नीवद्धाश्रियतेपिच कस्मान्मोचयतेबालं
त्वांविनाकुशःपुत्रक तत्तस्यावचनंश्रुत्वानिःश्वस्यभृकुटींदधत् नेत्रेविलोहितेबिभ्रत्कुशोवचनमब्रवीत् अद्यैम
द्वाणभिन्नानोवैरिणोरुधिरैर्धरायास्यन्तेहयिरेप्रेक्षन्ताविनास्वर्यंभानुभिः १२ अश्ववरणस्यापिकुवीरोवामहाबलः
यमस्तुयत्रगोप्तावातेषांसाहाय्यकारिणः भवन्तुसर्वेदेवास्तुतथाप्यमरकर्तृणः तथाचतान्रणेजित्वालवं
तंचविमोचये एवंगच्छाम्यहंमातर्निषङ्गंपुनरेवच प्रदेहिचमेखड्गंचकिरीटंकवचंतथा सीतातमपिविशालाक्षी
नेददाविशुधीपन् चर्मखड्गंकिरीटंचकवचंतत्कुशोगृहीतवान् सन्नद्धःकवचीखड्गीचापचर्मधरोथवा कुशोययौत
मस्कृत्यजननींनोवजानकीम् सीतयासोऽप्यनुज्ञातःकुशोबाहूचनाडयन् विस्फारयन्नश्वोग्रंजगाममतेर

नोबली यथामन्नहिपं सिंहीननयोभ्येतिनिर्भयः गच्छन्तसंस्तयाहृष्टा शान्तन्दूरान्समाह्वयन् तिष्ठन्तवैरिणः सर्वे
यदिशक्तिः स्त्रविद्यते नचेहन्नुर्मदीयोसोस्त्र च्युतोवा शत्रुयतनाम् ज्ञातिर्निन्द्यकृशोदीर्वं नोपसर्पितुमर्हथ नच्छत्वाव
85 वनेघोरे योधावाकाम्यमयाभ्रुवन् कोयमायातिवीरोसौ खड्गचर्मधरोयुवा शरसज्जापसज्जापि किरीटी कवची।
महान् नूनेसकालः सर्वेषांभयंनोभयङ्करः किल इतिजल्पन्तस्तनः सर्वे सैनिकाभयविह्वलाः भूत्वाः कलकलाय
नेदुस्तावात्तेविनारव किरीटिनतिवीराणां गद्गदः परस्परंस्वरान् तस्मिन्कालेतिषेगोभ्यः स्वयंतिथान्पलंशारः
कोशाभ्यापिशुष्यग्ताता स्वयमेवबवोवभः वेद्गोवान्तः प्रवृत्तोपिदृश्मानन्लयन्भुजान् रजसाशूरिनेव्योमसर्वी
नवीनमायवो दर्शनाच्छ्रुत्तेरजसिवीरासेदहरूपक्रपाम् जैमिनिः श्रायान्तेनकृशोहृष्टाशस्त्रत्रो वाक्यमब्रवी
त् गच्छसेनापतेशीघ्रं निवारयकृशोधरः कुशलानच्छिन्नहूतेः सेनावाह्दव्यताड्यन् चवर्भिस्त्वानुवोवाहजच्चा।
नकृपितः कुशः सारेथ्रस्त्राशिरः कायाज्जहारपृष्टमविव रथेचतिलपुः हलवानान्हूनाक्षसमारथीन् विक्कोदव
पन्नलस्य कवचेवातिनिर्मलम् हाभ्यांशाराभ्यांविच्छेददस्लोतसङ्गरभिनः वरणोव्वलननृसजोन्नेतेमांसलेकु
शः नहारपमस्तूलेवकृकोदण्डंज्वालिनकुण्डलम् सेनावाहेहतेतस्मिन्हाहाकारोमहानभूत् सेनावाहेहतेहृष्टा।
वानानस्पनगाह्वयः श्रीजनामगजारूढः शक्रातेव्यादननकृशः नाशक्तिंवह्निकूटाभन्वलन्तीमथातिमिवचि।

च्छेद पंचभिर्बाणैः स्मितात्स्यन्महाबलः । धृष्टद्युम्नरथस्यास्य गजस्कन्धलनन्काशाः सच्छिन्नचरणात्तस्मादुत्प्लुत्य न
ल्लुत्यधावयत् गदां विविध्यामदन्ती ततोसौ व्याघ्रनंबरणम् अष्टासेनगदिनं हते विच्छेदाशो विषुणाय मम वामहस्तेन
भूमिस्थं च रथं नग्राहं हस्तलतदाः तम मध्यपाननयन्तु भोबाहुं तत्र यथं रु अष्टाः तथापि धावमानस्य वरेणाव च्छिनदुतम् स
च्छिन्नवरेणावीरः च्छिन्नबाहुर्गतो बली धूलिधूसरसर्वांगो रुधिरेणपरिप्लुतः श्वासमादायतं बाले राहुः स
र्यमिवाद्रवन् छित्वा भीमयबाहुभ्यां गदां विक्षेपनेप्रति मतया ताडितोवीरः प्रच्छन्नस्फुलिनाः पदम् ततोश्वा
स्यं अष्टावीरः प्रतापनवतां हृणः ततस्तु निशितैर्बाणैर्यथा यासमतोऽपचमः शरेणैव च्छिन्न शिरः सुतेदेववि
लीयत श्राम्यता मुण्डमालायां गृहीतं सत्वरं शिरः पवनेनापि निहते अष्टाः कायसमन्वितः ततसैन्यं व्ययम
हार्णदे रयार्णिरिवानकः गजान्यावेन संकाशानिवदारवृषध्वसः उच्छलदुधिरोगाः स्वीरालेरक्तेवाससः प्र
जायन्तम्भृशाहिद्याः किंशुकाः पुष्पिताइव बाणैः पतद्भिस्तबलादग्निः प्रादुरभून्महान् रथात्तागाश्च बलवा
न्मममाय अष्टाः सैन्धवाः ... स्वयमेवविदीयन्ते रथास्तु काणिनेधुना नद्दुः
प्राणान्वस्वावाराः शरैर्भिन्नकलेवराः हस्त्यस्त्वरथसंयुक्तः पतानिश्रयतङ्कवि कन्यावितुनयोनीवलदीपितेषा
यथा पवनेनेनिहते सैन्यं रथनागाश्वसंकुलम् अशीनतनेनवीरेण स्वधर्मेलब्दिष्कनम् इति श्रीमहाभारते भाषा

मेधिके पर्व्वणि कुशलवोपाख्याने एकत्रिंशोध्यायः ॥ जैमिनिः ॥ ततः प्राप्तो महाबाहुः शत्रुघ्नो धुनयन्धनुः वि
व्याध बहुभिर्बाणैः कुशं तेकाय सूतिनः ततः कुशोपि बलवान्नवेचापं व्यघूर्णयत् शत्रुघ्नं हृदि विव्याध घोरेण
नतपर्वणा पुनः स्ववर्णाविव्याध नाराचानां स्तनान्तरे मन्तप्राय लक्ष्मीच्छुघ्नो रथोपस्थेपपातह यथा मन्त्रोद्दिमानेगः
स्खलितः पर्वतेपतेत् हतशेषास्तु ये योधा स्तिसर्वे बलान्विताः श्रुत्य सूचक्रौ विद्रायासौ लवोवपशपन्नवबान्यवस्
उत्थाय यपतिर्भ्रैवैन कुशोवीरो जहर्षच उवाच भ्रातरं भ्राता भ्रातः स्वणवैवोमम नौनादद्गीतः सलवेणाबबन्ध
वबर्वगमम् उभौतौ भ्रातरौ शत्रुघ्नो यथावायुविभावसू प्रतीक्ष्यमालोवीराणां मार्गमेवमतोपिनौ जैमिनिः हत
शेषास्तु ये योधास्तिगत्वाराममब्रुवन् समासीनं वसिष्ठाद्यैर्मृगश्रृंगपुरस्सरम् सर्वेषामेव वर्णानां दण्डधारं स्वमे
खलम् भ्रातृभ्यां सहितं वीरं मुनिभिः परिवारितम् स्वरूपवन्तमपि सुस्वरालामण्डपस्थमिदं वचः हेरामतेश्वः सुपि
वीजवाहरवीरापिकोरित्वदधारतंपुनः केनापिबालेन निपातितं बले ततस्तु वैशत्रुघ्नोन्ययातयत् तस्मिंग
नेकपुमलमास्रुसैन्यं जगामसर्वं प्रतिदिशादिशस्त्र जैमिनिः तेषांतुद्भूवचनं श्रुत्वा रामो विस्मयमागतः उवाच
किमयं जल्पो युष्माकं किमतथ्यम् पृष्टाभ्यां वा युयुष्मास्त्वर्था शत्रुघ्नः केनपातितः योधाः नजल्पोस्माकं राजे
दूनतथ्यमानविपृष्टावनो श्रुतेनाधेस्तवमहावामनजल्पानविधाचेन्ना धर्मोनविद्यतेनेवांस्तानेतानमुत्रमेम स्तात

ह्रेमोसिद्धिप्रभो भूमोस्माकं कथं भवेत् ततः पिप्पलादवैतावैवज्ञनः स्वाङ्गचुनेदन रणे पुनीतेन पाञ्चजन्यः क्षिप्रो बाणैः प्रपीडि
तः ततः सङ्ग्रामे नाशमा विलयन्निदमब्रवीत् विश्वनिह्वलवृणेयेन यातितानि शितैः शरैः बाणं मदीयं कर्ता च पाञ्चजन्यः
नत्रैकेः दूतः केनदीप्तमेधानास्त्वस्थानाहूयागतः पहिलक्ष्मणमहं ते स्मृणुमेवदपेतावचः शुद्धहृदीक्षितानां
यन्मयायुद्धमीक्ष्यते सेनेनमदत्तापुत्राभानानितिष्ठन्तियत्रैते तत्रगत्वा प्रयोद्धव्यं मा विलम्बस्व वाक्यं वचम् तद्धा कालल
क्ष्मणस्तूर्णं प्रययौ सैनिकैः सह ततो मन्त्री स्वमातङ्गारूढाः कोचनभूषिताः बलवन्तः नरगाः पस्थानत्रय स्थविति
येयुः सर्वे रत्नपताकास्य सर्वे रत्नध्वजसमन्विताः सालालाकोस्रावनाराचाने युद्धरतिमीप्सवः युवानः प्रमत्ताः स
वे युद्धशौण्डाः प्रतापिनः सैनाश्वरथगाः केचित्केचिच्च तपताकिनः एकपत्नीव्रतयुता धर्मिष्ठाः सुशीलिनेद्रि
याः निर्ययुः नगरात्तस्मात् वक्रतः पूर्णवसद्धस्तशः तेषामपि पतिर्योनिधर्मिष्ठो बालकलाप्रियः गच्छन्तानेनसेनेन
कम्पाः सर्वाः समुद्रगाः सरितः पर्वताश्च गिरिभूतावाजिखुरैर्हतैः विपिनानि स्थलान्यासंस्तरणे पाञ्चजन्येन
स्थितम् तत्पविगृढमैनस्तु पयस्तस्सरितामपि चक्रे रथानाम स्थानोत्करेः प्राहरमहजन मेघानां नपरिपाना
द्गजः पङ्कीब्रूम्भवह ततपकेन मेघेषुचननवमत्समन्नदा वाजिनां वारणानां च स्मृणडद्वदेभूपांसुनाः चताः
पलायन्तप्राणैः पङ्कमात्राहिनिस्तत्ताः पुरस्ताद्दनुवल्लिस्म खड्गचर्मधरा नराः स्वस्ववाराश्चथावल्लिजले

लितुरुर्वन्तिविविधांगतिंच मेघनिर्घोषगम्भीरंगर्जयन्तोमहारथः कम्पयन्तोधरांनागाःपर्वतास्ववनिर्ययुः जैमिनिः
वहूहिरगणामन्त्रान्हयाश्चूडे मिहेहिरे शुणुमिरवर्वेकस्थयत्रयस्थविडम्बिरे ततः प्रायद्दयानीकं लवस्याणस्मभयानक
मू यत्रासोरुछिनः श्रीतेशत्रुघ्नः सैनिकैः सह ततः स्तम्भितचित्तानतयः पुरस्ताज्जैमिन्यायोकाल्लवितासमितः ददर्श॥
87 वीरं विकलं स्वशाकं शत्रुघ्नमात्यन्तिकजीवधापम इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि जैमिनीये लवोपाख्या
ने द्वाविंशोऽध्यायः॥ जैमिनिः नष्टे सैन्ये भीषणे हृष्टात लवलक्ष्मणे यथा उवावृतिभिर्योधैः शत्रुघ्नसंज्ञकः कोपः
किमिहतीश्वकर्ते वत्ते लवे सैन्यं समागतम वारयितारथानीव संख्येकोपेन धायते लवः सतेशुद्धस्मकर्तव्यहन्तव्या
सैनिकाभूशम् जघान्दफलवद्गोत्राररथमित्राश्वसालवत् क्षितांशिषक्वफलवन्यानतीयानिश्चलं भ्रातः कापि
महाकायोसमयस्वलस्येते तयोग्यमेनसोन्यंस्यानागस्यस्ववनिकैः नदिसिंहस्यपुरतोगन्धुकालीप्रसर्पति॥
केवलंत्वत्रियमेतेपावरवनवसैनिकान् शूहसैन्यानिदेसवेछतयामिशितैः शरैः किंकरोमियतनुखित्रेनतत्रसर्व
स्नुदीवते लवोनिस्मृलयाहमाश्रस्वयंप्रार्थयइतः लवउवाच नमः सर्वत्रसत्यायहसेन्द्रानिपनेनमः नमः स्व
र्णवर्णायसहस्रकिरणायच नमोपाप्यायरूपायभवतेभास्करायच नमः समतरंगायनित्यंदेमयरायच मेघादीनां

मथीपाय मासे मासे नमोऽस्तु ते नमोऽनन्तं स्वतेजसे च प्रकाशाय नमो नमः दिवाकराय पिंगाय पयःस्रष्ट्रे वरुणाय च
जगतामेकनेत्राय जगन्मित्राय प्रास्तते चरमेवदत्रुपिणे नम्यं नमो ब्राह्मणरूपिणे यजुःसामाय युर्वेकर्वे पुराणम
कृतिणे गाथितिहासकर्त्रे च नमो ब्रह्मस्वरूपिणे नमो विष्णुस्वरूपाय रुद्ररूपाय ते नमः विष्णुवांछितकामाय तु
भ्यं देव नमो नमः रामाय विश्वरूपाय पुरुषाय महात्मने हंसाय चंद्रवर्णाय मणिनागपतये नमः मेघदेहि यथन्नः स्त
हं विजयी मिस्तु सर्वदा स्तोत्रेणानेन सन्तुष्टो रविर्दिव्यप्रभासनम् ददौ लवाय सोऽरं च पठने श्रेय उत्तमम् स्ववर्णे
स्तवेन स्तविरे ने हं च सज्जनं ह ध्रम् पुनः प्राप्य महाभाग लवः कुशमथाब्रवीत् उपदिष्टं हि यन्मे त्वं मुनिना ग्रहणं
मेमे स्मरं च नायितं भ्रातः न स्नाहि त्वं मयापुन यद्दच्छे स्तमयवस्तु नादिष्टं प्राप्तवानहम् तत्तेव मंत्रं वचनं ज
गमनुस्तो महाबलम् दग्धुं सैन्याटवीं क्रूरो प्राप्तो वायुविभावसू तेजोऽभिविष्टो च संग्रामे लक्ष्मणेनाभिपालिता
म् वर्षमाणैः शरैश्चोग्रैर्जीमूताविव यौ तेत्तु प्रावतेः सुमहानासीज्जयोः सैन्यप्रविष्टयोः मैनाकमंदराभ्यां च
मथ्यमान इवार्णवः संचहु नान्नयोर्देव योजनानां प्रानेबलम् कालनिर्जन्मणो क्रूरो युग्युथानेष्वारे कुशा
म् लक्ष्मणस्य च सैन्येन लवो रुद्रानियो हृवः भ्रमीग जानां यति मोलुवस्पासीज्जदान्देप भ्रमीग जानां हि पुने
ने ज्ञाने नेता परस्तेहि प्राने प्राने न गजे गजेन नर रथा दप्रानवथे रथे वाजि प्राने वश्व दहो दृशो पत्ति प्राने हि नस्यौं च

कोधमाणोतिकृशितेन तद्रुः ततो निजनसुः शरवर्षमहद्रैः सर्वैर्लवं तं शरनपसु योधाः गजाश्विपादातरथैश्च सर्वे सु अं
तैस्तु नानाविविधैरायुधैः योधाः करग्राहकैरेस्तु काले एकाकिनैनैव च बहुरेनम् हिंसाति निजस्नेनिशितैः शरैस्तैः
स्त्रीवांस्सिर्धं मावकिरन्स्फुरन्ति लवो लवेनाद्भवकर्म कृद्विनादकैलोन्मकरोऽयथायमः शातं शातेन वि
व्याघ्र द्विगुणं द्विगुणेन च सहस्रार्थं सहस्रेण सहस्रमयुतेन च वीराणामदृत्नकुड्डूलवो द्विगुणेतेन च नेमि
तिः चत्वारिंशतं मान्हत्वा गजानां सिंहविक्रमः घोरैः सभिन्नसर्वांगो द्विपाः सर्वे व्यालोकयन् लवस्तुतस्थु
माभिस्तु पृथाभीर्युतेनगैरपि ददर्श योधैसलवो न कुत्रापि शस्त्रस्तदा तदा द्रष्टयोधिवरं बालो भ्रातामे क्वागतः
कुशः इति चिन्तयतेन सस्य लवस्य पश्चरतमम् तदा वराहमः कुद्धोमानलो लवणस्य न हयिवालम् इति त्वा
तो रामं शरणमागतः लवो लवान्मलायन्तं थन्नुरादाय रात्नसम् निहन्ति हेतितिचावाचमन्त्रोनीवन्धुको गच्छ ।
सि इत्येवमुक्त्वा वचनेन कौजग्राहपाणिना सवक्रमादायत्वमुत्पपात शपनोयथाभक्षामिवपल्लवुमपि ।
त्वीव पुष्पान्नृपिरावलिसोररानसाहादिवचक्रपाणिः गगनस्थलवं हृष्टायोधाविस्मृत्यमंस्तुहूः ततः कां
पेषुस्तीवं पाणोन्म्युत्रभयान् केचिद्धृष्ट्वा च वर्माणि स्वहृद्वानि वसूर्थानि स्त्रस्मान् पतितौ रात्रोपतिष्यति
नसंपायः इति कृत्वा मतिं केचित्स्यंदनानामथो गमन् वाणनिर्भिन्नवर्माणो वारणानां विपारसे तेवाम्

दरमथ्यस्याः केचिच्छिन्ना महावयाः एवं सभीता वीरा यिनेप्येवं वृक्षिते तदा प्रविश्चिन्ना महावीरा निर्जिता स्तव
प्रैवद्दि रात्रोद्गरथ्यासीन्मंत्री स्तेतोद्दिनस्तुनः जिनस्वमोथार्मिकस्त्व स्केतः प्राञ्जुमदेनुः वैड्दैदमः श्याम:
श्यालीकालः सिद्धस्त्वनेदपा विविधुः सायकैर्लीलैलवेने चक्रपाणिनम् दृष्टाभिर्दैश्यभिर्वाणैस्त्वच्छिड्स्त्र
कमुद्यताः च्छिन्नवकोलवः पीत्व नग्राद्यपिदेवं भुवि जघानमेविपुत्रां स्तान्यदिद्येन हस्तन्निव नच्छिन्नवचम
वमीणानिपिवः श्यामितोदिनाः वेदवालाः कृष्णास्तुसानालिकारोरवेयया तावन्नसरादसः श्यामो हयिगाक्षिगदायवः॥
गृहयातात्ड्यामासससमर्थिलवमानुसा नगामसहस्राबालोसान्छितोन्यपतद्भुवि सच्छाविरहायसलवः तदानस्य
गोन्द्रवत् ऊनमातायभूमिस्थपययोरालसंशतिकेशाश्चाहेष्वतडम् ऊनेनात्मेहनन्छिरः सवपन्वजेनहेवीरः स्वयं
दन्तेननादेव समोवनिप्तितोस्तत्र सेन्यलयकरान्यारात् ततः सैन्येनमहताविष्टितः पुनरेवसः गर्भस्याहिययाजेन
रत्नानेनबद्धिस्थितः तोणगन्धुयेनावद्भिस्तानेवरदत्तिधुवम् तयास्तवालस्तस्मैन्युमहाकोपनयान्वितः इति श्रीमा
हाभारते आश्वमेधिके पर्वणि जपालवोपाख्याने चतुर्विंशोध्यायः जैमिनिः कुशोलवस्तलणद्दृष्ट्वा संयुपोसिहरिविक्रा
मः श्राग्यायान्तं ययभिर्वाणैर्लेहनेभिर्जघान तम् तेस्ताडितः कुशोवीरः रेवचनमब्रवीत् स्थिरोभव महाभाग दृष्ट्वा
स्तुतः कुरु इत्येवमुक्त्वा वचनेवाणैचेवममोचह तेनवाणेन तस्याशुभ्रामवदिकाहृदयम् सुतिम्रमेणचत्वारः वाजि

तः पंचतां ययुः ततो नंदयामास्यायलक्ष्मणमग्रेषणाय हृष्टाभ्यां प्रणाम्यांविचित्रं कवचं चातिनिर्मलम् किरीटंच
त्रिभिर्बाणैस्तदद्भुतमिवाभवत् संछिन्नकवचो वीरो मन्त्रातवक्षःपंक्तादिव रराजतस्मिन्दिने सीतामनुगतं भूमःप्र
89 ब्रवील्लक्ष्मणं वीरः कृपाविनयपूर्वकम् हितभद्रावेषविस्तृत्य मम भारस्त्वया हृतः उपकारः कृतो तात नत्वया कृतोतथा
प्यहम् सैन्यभारो महानस्तिनवल्लक्ष्मणस्तावत्तम् तत्सर्वेनापायिष्यामि पर्पमिदस्तलाहवम् अयमनुज्ञेनपत्सुत्रे
रथकीर्णमहाविस्तृतम् प्राग्रयमस्तेमहत्वे सीतासत्वमेत्राबलः प्राग्नेयास्त्रात्ततोज्वालाः प्रादुर्भूताः सहस्रशः ना
भिमस्य रथादग्या लक्ष्मणस्य महात्मनः सैन्यदग्धं पताकास्तु वासांस्याभरणानि च ज्वलत्कंचुकिनो वीरा दग्धाः
पुनस्तु शिरोरुहाः दह्यन्ते स्म सटाः पुच्छे वाजिनां हेमवर्णिनाम् रथास्तु ज्वालितदह्यन्ते छत्राणि चामराणि च प्रासु
यानि वस्त्राणि दग्ध्वा न्यासन्न विभुज्जा दह्यमाने ततो दृष्ट्वा सैन्यं शत्रुनिवर्हणः लक्ष्मणः शमयामास तन्दस्त्रं वरु
णास्त्रतः ततः क्रुद्धः कुशो वीरो वायव्यं संदधे शरम् वायव्यास्त्रेण तेन सर्वे वीरा वियति रेजिरे ततः सा दाहनामन्त्राः
पेतन्त्यतिलरदस्ता नेमिनिः सेनानीः कालजित्क्रुद्धो लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् संहरिष्याम्यहं बालं वेलेव मकरालयम्
यावत्कृतिश्चानायानि तावत्कुर्वे पराक्रमम् इत्येवमुक्तावचनं कुशं प्रायात्स कालजित् सेनाध्यक्षः ध्वमोघं तं सम्प्राप्तो
रामचंद्रबलवत्तरः यातौ यद्यपि कुर्वे दं कुशः सामौ लतेश्रुवम् कालजिद्भाषितं श्रुत्वा कुशो वचनमब्रवीत् अनुजागतस्तन

स्यवव्याधैनामविभातिते वीपरस्य यथा कर्णो वृथा सुवर्णवर्जितो बालानां दियायाम स्मरनणाग्रे: प्रायसं स्मरनम सेनाथवत:
हृत: केनत्वाहृष्ट्रो बहुजलयक: त्वयिपप्पतिरेमूढ सेनत्वहन्तिममानजः बाणैश्छिन्नित्वदीयांच जिह्वां प्राचुर्विदारकै: रसु
त्वाकालजिह्वाहुमलुनदिधुना कुश: कुश: सोमित्वंसाध्वंजातो वाहिनासेस्थितेलवम् आनयेसविवंशूलं सोमुनेत्र
तेसमावव ततःसकालजिल्कूट: धीरेणानतपर्वणा कुशोनहृदयेभिन्ना बामहृत्लमनाद्यन छिन्नीवकारवेकुशोबा
णहृत्संयदहलिणम् ततो थैवडेलापि: चिक्छेदासमतकुणेलम् हतेकालजितितस्मिन्कूट: सोमित्रिरभ्यगात् वधे
त्वाणणाण्वाणस्मालतालतरुश्छिदः कुशंजघानहृदये बाणैः षड्भिरयोमुखैः प्राप्तिं चिक्षेप सौमित्रिः कुशंप्रतिगतामपि कु
शेनलवाङ्गेव परस्तुतोमरैश्च मेवाक्षिपत कुशोपि समथाताति शस्त्राणि व सचिच्छेद ततेदसिंहवद्वीरः तिष्ठ तिष्ठेति चा
ब्रवीत् एवमुक्त्वा सता राघवान्यं ववाल्मीकिना पितात हृड्डपत्तान्मुनिशितान् सविषान्पन्नगानिव ज्वलदग्निकणान्वीरः।
कुशोथनुषिसंदधे मुमुच तान् शरान्याक्ति ज्वलंतोममैभेदिनुः विभेदहृदयेतुस लक्ष्मणस्य महात्मनः सौमित्रिर्निपपा
तोव्यासर्यःख्वादिवनिष्प्रभः जैमिनिः ततः शृत्वाचुनिनदं लवस्यस कुशोरणे तेनातपित्वा स कुशो लवंमोचयितेगतः
एवंद्रु वमेथरक्षाय पुत्रेवेपततादिव ददर्शतेलवंसूत्रे वेष्टितंजनपंक्तिभिः एवंद्वाणतत्पदृतंकृत्वागतोस्तुरयितोबहु
नु ग्रमेन त्थानतानसर्वा बृणाल्लवममोचयत् वाल्मीकेराश्रमेताभ्यां सर्वेसैन्यं निपातितम् तयोर्नातिभयोयावीतेवीतम्
णोस्वमाश्रमम इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि कुशलवोपाख्याने चतुर्विंशोध्यायः जैमिनिः गतानीविरा

मचंद्रोदीदितिनायत्नमंडले भरतंभनुवाचाथमुनिभिः परिवारितः श्रीरामः कथंनायातिवीवीभो विजित्य दशधादिशो याम्भो
पराम्प्रथमाप्य प्रात्रुघ्नः सममानुजः सौमित्रिर्वीत्वसंग्रामे त्रैलोक्यसचराचरम् समवज्ञाहिलायेनभस्मतेकः सह्यिवाति
नुमद्यबद्धामिवीरैः सविनिरोधश्रुतिनम पतनादनजस्याविमयातामोचताबुभौ योधिपत्रवालकावंतोत्रपलोनाथवृत्ति
90 तो लक्ष्मणस्यभया च्चलोप्रारणेकगमिष्यतः श्रागमिष्यतिसौमित्रिः प्रात्रुघ्नप्रथमेलोकतः सुयतापनयानितजनेभ्या
दर्शयिष्यति लक्ष्मणकुपितहृष्णासहृदंसवालकौ मार्थेयिष्यत्यनायोकंरत्नलगायतयोः प्रियाणः कृतः श्यामो रावना
प्राप्यदारकौविद्युत्कारकौ हितद्युपविहीनेनाभवभमयेनरेभ्नः प्रात्रुघ्नोरवतनश्यापयाम्पोपासेनवंधवम् मामना
हन्यभरतसुग्रीवंचविभीषणम् अंगदंवालिनतयं हनुमंतंमहाबलम् अन्यान्महह्हुंभूलाणिहतोंपचारकौ
बाजितेकारसंग्रामपप्रूएताबालोचाक्षितम् भरतभूरयजनानांमदेपायेनयन्निमे लक्ष्मणप्रतिसंग्रामेयथानयतिवाजिन
म वचनेकहनेचोडः सौमित्रिर्भीमकसदा भरतेनसमाहूतः पंचदन्तामदावलाः नमयाश्चलक्ष्मणादेते नानावाः
स्वयेविभुः श्रीरामः पातलक्ष्मणमानेनवृतवाक्यमयेरितम् गोवितनसुतोभद्रेमोहनात्संणमोहितोरत्नणायो
त्वयावालौ साणसावपिलक्ष्मण त्वद्वीरसंहतः स्वामी सर्वैः सर्वज्ञकोविदैः रथस्वाधिसमयोसि विरायोनोनिवाम
यो स्वत्रानयप्रिस्त्रवेगान्मायातयवतोरणि पश्चालेदयायुक्तोचिंतज्ञवेन्तियेजनाः तेपुत्रपौत्रैः सहितागायतेभुवि
मानवाः मयानघ्नलपनेसीतावदनसन्निभम् वीचितंभूविजानेननतस्तोमाचयाम्पदम् प्रहेयाकसप्रुचोनोकि

मयैवनचारितौपुत्रयोर्जननीक्षेत्रतन्तुशङ्कुसमानय जैमिनिः एवंविप्राप्तिरामेविहृतास्तुतिविशेषणेते तावद्दूताः श
वैभिन्नाः ततनाक्राप्रहारिणः लक्ष्मणस्य महावीराः रामं शरणमाययुः रामरामेतिजल्पन्तः शृणु नस्त्वं महद्भयं रामरा
ममदावाद्यावालसान्मृत्ततोभयात् वृद्धलेन बलेनापिहतः स्मरः सलक्ष्मणः श्रीपतन्कानुनेत्योरे शत्रुघ्नोयच मूर्छि
तः ससैन्यः तत्क्षणं बाणैः कुशस्य पतति हति कुशसायकभिन्नाङ्गो हृषिचोच्चमवाह्निभिः वीरेणेतायतने किंचिन्मूर्छि
तैः किं पुनरेव पतिता सहिता वीरो नानाप्रास्त्रप्रपीडिताः ऊर्वी वाहिनी लीनता भूमौ लवगणयथा लवनेकान
श्रिश्रुनाजितामा वाहिनी चूना विस्मल्वानयतिंप्रासाय पुष्प बाल कोचद्दिनम् लक्ष्मणस्यबलाध्यक्षाः न्यविनाश
विराधवकालजिह्वभिर्बाणैः सा कमाश्रुप्रपीडितः लक्ष्मणेनकृतेयुद्धं भ्रातैरौवीदितोबले खंमनः क्षपयायु
क्तै वै वत्सकानुजस्तेनत् ततः कुशाग्रस्वा वसौमित्रिः सतवाक्यतः गच्छ बाल कस्त्वं कोसि कनिष्ठेन समं गृह्ण न
तन्वाबुद्धिम् कोसि समायुक्तेन केन चित् लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा कुशालक्ष्मणमब्रवीत् गच्छ लक्ष्मण कोसि
दुःखिनेत्वांनयामि नलक्ष्मणस्याप्यद्राराम सामग्रे तेहि विलोकाने पपप्तवान्नेवीरस्य क्षेपीनुगतः स्वयम् ।
भीतस्त्वं ममसंग्रामकारका यदि वा पृथात् कृपाधृतानविमिन्नाप्यवमोयाद्धि लक्ष्मणप्रहाराश्च पूर्वे जैमिनि योरुषं
चेद्धि भातिते लक्ष्मणस्तेनयानायहृदयेसमभिः प्रारे ः नेप्रारास्तेनयाभिन्नाबालं युद्धेतयाविथ पतिताः कान

तेनौ हत्वा विभिदुः पादपानथ ततः क्रोधसमाविष्टो लक्ष्मणस्य कलेवरम् समाकीर्णं च विद्धीते त्वाणादेव शेषकम् का
लेन लक्ष्मणेनैव छिन्नवानं स्वकलेवरम् सुवर्णभासेन तेनापि तस्माद्बाल नियोजितः पश्चान्निर्याति वीरोसौ कुंडलस्तायकेः
९१ घ्नते: भग्नं भवत्त्वाच्युतितं गतेनाम हिषूद्दश भ्रातरौ तौ महावीरौ भीतौ शत्रुघ्न लक्ष्मणौ ताभ्यां विहीनो हि वयं तथ्यं
मूर्च्छितौ समायतः त्वं नदीतां रक्षु येन कुरु युद्धे वनं व्रज यावन्न यान्ति ते बाणाः क्रोधकार्मुक निर्गताः तान्स पश्यवाप्पानान्वा
णेनात्मनः पुनः प्रभो जैमिनिः एवंविधानि वाक्यानि तेषां श्रुत्वा स राघवः मूर्च्छितो निपपातोर्व्यां भरतस्याग्रतस्ता
तः गृहीतो भरतेनाथ सिक्तः चैवाम्भसा मुहुः परित्यज्य स्यनेत्रय समाश्वास्य पुनः पुनः चेतनां सदिनं वीत्य भरतो वा
क्यमब्रवीत् माविषादे मनः कार्षीः लक्ष्मणं प्रति राघव शत्रुघ्नेन समं युद्धे तव वीर्यविनिपातितम् लक्ष्मणस्य सुतः को मा
सौ स्वर्दद्रं दुःखितो भृशम् परित्यज्य गतो देवी यदा प्रभृति कानने सीता दुःखिन्नतो जीवन्पुनरायाति ते न्निकम् शासितं
स पुरः श्रामः न वारिद्युम सत्कृतः तया चित् कृपा जाता जानकी तव लक्ष्मणे से स्त्र्यं स सम सेमृत्तुमकेरो हि लक्ष्मणो हृदि
अथ रामनिमित्तेदि यस्य कार्यसबान्धवः स्मृत्वा त्यागं च सीतायाः युद्धे तस्याजजीवितम् निरपराधं त्वया त्यक्ता यो वने सीता
समागतः न त्वं किं त्विषे देहे धारन्तोस्थितः सदा तस्मात्त्वं कुशकोदण्डप्रचंडशरवृत्तं त्वया ताडितं किल्बिषं गात्रं द्राम
हतोद्य लक्ष्मणः भरतेमामश्रुतेदितप्रदर्शितस्ति किंवत अथ राघव गच्छामि तत्केतुं पावनं वपुः विचारस्समलो जातः

सीतान्यागं च तेवने त्र्येयोध्यायां तं यामीव च न याहं कुतोस्महम् कथं दीनो ग्र नि ह्वामि सीतां पाशं चतुस्त्र लक्ष्मणे: श्रीरामः।
कोसौ भरत जानीहि स लवो ब्रजकानने हनूमानपि यातेव को ब्रजतां काननं प्रति त्वया नु न कृतं तत्स्वजनं कस्य च वामहं तं नेति
ग्रामे प्रवसता नता वल्कलवाससा भरत स्मा ब्रवी हा कं कथ यामि रघुद्वह ह्यो सुनो बालकोधी तव गैतं स न्यति पाने को नते
भयाद्धजानामि हनूमान्वे त्रिवानवा स्त्रंगदो वा हि जानाति नो निते: सविचलव स्त्रंगद: मन्ये हं बालको नो नु रामड मेन्तु।
इयिलि सीता लोकापवादेन यन्नैरो रघुनंदन: मुनिभि: एवं रामस्य माहि ह्रो हनूमन्युवे हनं: निर्ययौ भरत: कोपाड्ढा।
यमारुह्यत्वरम् निर्गतेव हुलं सैन्यं गगने भूतलेतथा रामस्य नगराद्य स्मात्त्वरवानरसंकुलम् भरत: काननं प्राप्य ह्व
मन्तमुवाच ह भरत: हनूमन्यूथ संग्रामे जाम्बवानिति यानि ना: रामस्य वह्व: स्तादि पिशितागणाः क्वाट हवे गजान्हयान्व
यान्वीरान्करभानानम् स्तकान् धावमानान्यरे परे यूथ गतास्तान्समस्तिन ज्ञातः वतु लोपाति मोबीवी रैत्रैप्राचतुस्त्र लक्ष्म।
णेप्राणितनानु लीयत्ते बहुलो स्मिन्ह्वावले भागीरथी प्रतिवलो नीतो किमम वा यथा वा किंचित्करः कोवित्याह क्वचिह्
त्ताः सहस्रशः ह पूपनते वा वण्णानोहनूणा केशा: कराः क्वचित इमान्न दी समुल्लं घ्य ब्रजन पारनिरीक्षय युया गता स्सितो।
कायांतीर्त्वो जलनिधिं गुरु: तत्र तो यपुष्पवनितैतातु गौ थवी माम को भुवि विलोकनी यौ तौ बालौ त्वया ज्ञापालवो कुशि न हनू
मान् पुरा नीतौ स्मि भरत सागरं प्लुतयोजनम् समुत्ता ता पुराज्ञाना विमस्तोद्य विलोकने प्राणिता वं नदीमथ्ये स्तवेल।

त्वमणागुज नयानववाकेयत्वीत्तिरं यामिवान्यतो। रक्षता नोनदीं नीत्वो दृष्टपूर्व यतिनानुभो घोरे विविनिन्नसर्वाङ्गौ रणे प्रचुर
लक्षणेन प्रार्थयन्ता विवधर्तासीनान्यागेन दुःखितो साकायं बुमनस्यानेदेहिसीनानामिहेरितो दृढमो सोमदत्तो वा
92 दूर्भा पुनरागतः भरतस्य समीपं दीप्तं दृष्टो तोनरसान्नृप ददर्श भरतो भिन्नो कृपाचार्येणः समन्वितः रेथे सेनायां यायासम्भ्रा
न्तो विस्मयान्वितः ह्लणेचानयो दृष्ट्वा हत्वमन्तमुवाचह दृढमानघ पूप जरा स्तेवाल्लवे वधयोस्मरो यानोल त्वमणघातु
म्रो यानयित्वा महारणे हतमात्र मेचतारह्यो रेतोयं मज्जितो लक्ष्मणेन घा यथा कृपा घोरे व्यामोहनजहानिहिकल्प
यम् मूर्च्छितो मामये स्मिन्वीद्यल लक्ष्मणमाते रे यथपन्तो सैनिकाः सर्वे बालाभ्यानिहते बलम् इति महाभारते ...
यिके पर्वणि कृपालवायाख्याने चविपूर्णाध्यायः ॥ जैमिनिः एतस्मिन्नन्तरे प्राप्य नभिवस्रो जेयकृपणः स्वङ्गव मथतीवी
रो लवः संग्राममागमत् प्रकाशयित्वा पृथिवीं वीरो सागरमेखलाम् स्तर्योन्तथा नमगमहाने वस्मरे भवन् शोकानि स्तुप
रेषां च वीरेनेत्राय्यते यदा नरान्द्या त्वेनाम मिस्तु कोपान्निरणकोविदाः गजाम नाः प्रथावन्ति चूर्णयन्तिरथान्वहून् रथवेग
नास्ववाराः पतन्ति भुवि मूर्च्छताः नयाने दृश्यवेगेन पदानाभुवि घोरेन्तु दोईयरवङ्गे म लवः प्रविवेश महाचमूम् पीतास्मि
पानयामास खड्गेण स्वपदोच्छितान् दृस्तिदन्तान्विशालान् सुविच्छेदवकृपाणेन नः शीर्षं च दृश्यते समालब्धा बोन्नतिपति
दृन्तिनम् विदारयति कुम्भौ तो काघानीव जठावकः मुक्ताफलानि नगरे दूं मूर्धिभिर्विविधानि च दृन्तिदेने पतिते धेषा

स्त्वद्दैर्भयानकैः समुत्थिता स्फारितकणास्ते दहद्भिस्तैस्तैनिकान् तावच्चोग्रो महाबाहुः कुशो बाणान्मुमोच सः। शिवं स्मि
त्वा हृदि वीरो बाहुना गृह्य धूर्जटिना तत् शिवं स्मृत्वा कृतं बाणैः रतन यद्दिव्यं मोक्षसा ग्राकाशो व्याप्य मे चापे भक्त भावं व्यवस्थि
तम् सूतः परे हृदि नेत्रे च भूतेवत मविष्टति तस्मात्व च्युतपाशस्तानाः रेव दृष्ट्वा दृष्ट्वि न लपण्य वधेन्तस्यापि शूरहोहे दृष्टो दानो
दकैर्बद्धः सावित्रीतत्त्वयातीयैर्निधानैर्मौक्तिकस्य च एवं हि कीर्त्तिं धीर्यशिवा मित्रानि धानपातेरण कुशेन तेन वीरेण तन्न दृष्टुं न भिवा
भवन्त सम्यको दण्डदेवकार्ये विपिरीक्षितं न दिव्यत्वः दत्तपो भरतः किंनो कार्तिकेय गणेषु शौरे संहतानि जेसैन्ये वनवा पुनि भावस्
मुमा घातितिक्षितान्वाणान्नाय थता इत्यास्तुपः जैमिनि बालकौ कार्मुकशुक्लौ चन प्रणामौ वस्तगतौ काकपक्षधरौ वीरस्य हनु
मानिदमब्रवीत् हनुमान् एतौ रामकेतौ बालौ बलेरामस्य वीरस्य कौ नवन्नलिप्रहितौ सर्वैश्च भरताद्या महाबलाः एवंभूत
निवीरेन नरा पूर्वेन नन्दने ततः क्रोडः शत्रुवाव लवेरणगतः कुशः पश्चपल्लव बलेपार्श्वे तु रंगे नेत्रमिच्छति प्रयासो नेहले
भ्रातः स्वतंत्रे नेहिपालय ततो रामान्नजेवीत्य कुशोवचनमब्रवीत् पश्च भ्रातृस्त्समणे स्त्री भो शायानो निहतं बलन्नु किंव
ममनजानासि षाचं मे कुशमागतम् भरतः त्वाहं निश्यास्यहेयुद्धान्नुत्राजित्यति नाशरीम स्मरस्वधन नमेव गाढं गाढं भूना
धुना जननीतापसी सैव कृपावानुलिवित्यने जननीवृद्धि गताश्लि सर्वेषु भरते नेत च तामिने स्वबल सापिपातन येन।
याहतम् तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कुशो बाणैरनाड्यत् भरतं समभिर्वीरो बाणैः पंचभिः समभिः हनुमन्तो ज्ञानेनाथ्यताड

यामास संगरे बाणेनैकेन वालिसुतं च स हते ष्वेरस्तन्निव नीलं पंचशतैर्विद्ध्वा सप्तत्या च नलं रणे जाम्बवन्तं विंशत्या दैवे बाणै
र्विव्याध रोषितः यस्य यस्य प्रयोगं तु तेनाजिनगरो हृदये बलात् मूर्छां समागतस्तत्र सीतापुत्रेण ताडितः बाणैः षड्भिः सुराजेंद्र
93 कुशेनातिबलीयसा भरतस्य धनुश्छिन्नं रथस्य पताका लीकृतः कुशकोदण्डनिर्मुक्तैर्मुमोह भरतः प्रारेः गिरिमन्त्याद्य
हनुमान्भरते वीक्ष्य मूर्छितम् चिंतयन्सीतासुत यो मूर्छां याजन मायनम् नयत्वं तदीयं नेत्रबाणे सुक्तकरपूरे व्रसन्नेण
निर्भरुद्ध लाश्च मतिसुप्रदम् पंचभिस्तद्वि स्वतं शभिन्नमपि मूर्छितम् प्रारेः कनककविचैस्तु कुशस्तु केतयोरुपमंत
तो भग्नवलेभ योद्धनो रामायसन्यवाक् कथयामास राजेंद्र श्रुत्वा सापि वितिर्ययौ सत्वग्रीवो महाबाहुर्भ्रातरं
रावण इत्युक्तः विभीषणस्तु नः श्रीमान्विस्मये तत्कालं लोचनः वने शापयुता वृद्धत्तो दृष्टबलं वनतः तन् तनयस्तव विश्रु
तो रामेण यद्विभाषितम् सौमित्रिः पृष्ठकुरामस्तो बालौ स्वाकृतौ यत्विनावरौ कुतो थीता पुत्रविद्या भवद्भ्यां गुप्ता तो बा
लम् केनापवीतौ विप्रवत्किं विहुदे कृतस्य मेसा किंचित्कालं दि कुमारौ धर्मस्वगतं त्वं कश्चिन्न परदारेषु विरुद्ध
ह्रषिरेव ने कश्चिद्गते पुत्रविभेषु प्रतिनिता या सुपालनम् कुनस्तातः कुमारौ कथवासमोनि वद्य ताम् तदा ख्यित मुप सुत कु
शावचनमब्रवीत् कास्मान्नदीयाचकथा वेपस्माद्भवजानथ तौ चेयौ रघुमेन्द्रप्यकथ्यते नवाह प्राणतेः पौत्रपुत्र
स्वराजेंद्र विलम्बः क्रियते कथम् ततरंगो हस्तदीया मच्छतातायपृच्छतां इति वाक्यं तयोः श्रुत्वा रामो वाचा विष्णो

यैन नकत्रिख्याम्यहेयुरं वेणंकयूयतो भुवम् सुमुखराज्ञवराजेंद्र यन्नाहं भवनाधुना केवलं सहुवे सीतादमाषीः।
लेवनोवने नावनन्नन्तु नवान्सर्वे जानन्तुमांतिकम्बुनिः उपतिन्यनवाल्मीकिवेदं सम्यक्तुपाठयेन नयारामवदि
त्राणिसम्यग्ज्ञानपूतानिच नैनेवाभ्यासयोगेन हार्दिविमलतांव्रजेत बुद्धिस्सास्त्यमनःस्वास्त्यं प्रताप्यस्वामिवंतेनो।
तस्माहृएवलसर्वेयाधानातत्रसाम्यतम् ममनानास्तिमवामपुत्रदारादारंगतेहेषुव तस्मादृतस्मसेन्यसूगणना
नेनविद्यते याप्राज्ञिविद्यतेरामसात्यक्ताकिंत्वयाधुना पूर्णिकिर्दीतानतौनेववविद्यते निप्पितैःपौरैः रामोमन्यततो
पुत्रोसीताप्राहोपकर्णतान् पिंगलुखलनोपुद्मिन्नुक्ताविजहौथन्तः पपारवयतो देपिमूर्छितोजननमेजय जेमि
लिः सुक्तोविहायपमोत्मा धीरः सत्यपराक्रमः सुग्रीवेपरिपविप्रछ्रामः सत्यपराक्रमः पतोकस्मान्मजोवी
रोज्ञानी हि कपिसत्तम सुग्रीवः पुराणपुरुषाज्ञानोपतोमन्यपिराज्ञव प्रतिबिंबंतावकेहि रणमध्येविलोकते।
नापरंसंगरेमन्यत्वयायुद्धंविनाप्रभम नवोत्रयाविमोबालोयुद्धेयोधयितुंन्नृप गर्हीत्वाप्राविनेभेजन्मेमावपुरतः
नयाः तोहृद्दोतिलप्राःकृत्वा वृक्षकनोर्मूर्छितेदहिम् पौरैः सतिष्ठिनेत्लावनीलोयुद्धतिवानरः नीलेवाणेन विख्याप
कपाः कोपसमन्वितः बभूव बहुवानीलो हृथिराङ्गस्सचापरे तावत्सूपेनवीरेण बुद्धासम्यग्विधीयतां उल्काकारेण
नेसवैविज्ञःपेतर्थवातले सदसिपतितोनीलः पवेभग्नाः सैनिकाः पकपदक्षिणतोरामोनाभवत्सैनिकोस्तुते रामा

स्मि ञ्चनारावणो सीता लगान्कालानलप्रभान् मार्गणान्निर्मलाः पेतुः कृपणस्य मनोरथाः मनोरथानिर्धनस्य शुरामेघा
९५ इवाम्बरे ययौ बाणैस्समाघातो रावणः अपि तोऽस्थे तेनेह्रु थाच क्रतुस्मोसचतुर्थो भवद्धर्वः एवं तदभवद्युद्धं लोकविस्मय
कारकम् दृष्ट्वा तल्पं बलं सम्यग्वालुयो वज्रनेदनः सीतावदनं दृष्ट्वा कोऽहं बाणेस्तु नाडितम् पपात रथनीडेऽपि मूर्छितो र
जुनेदनः तं तः कुशलवौ ताभ्यां मूर्छितं ज्ञात्वा कीयतिम् सबुत्रीर्थयात्न स्याज्ञन्त्रे हुस्य कुण्डलौ केयूरकण्ठहारांश्च
लक्ष्मणस्यापि मुकुटम् सर्वेषामपि वीराणां पतितानां रणाङ्गने एतस्मिन्नन्तरे रामेऽलवः कुशमथाब्रवीत् भ्रातः कुशं गृ
हीष्यामि हनूमन्तं महाबलम् सीतावीक्षणे प्रहृष्टा भविष्यति नूनं प्रायः रामस्य चरित्रं दिव्यमपि कृत्स्नं जाम्बवन्तं जा
म्बवप्रमुखांस्त्वां वीरान्स्वरेषपरियानय कुमितिः हनूमज्जाम्बवन्तौ द्वौ ग्रहीत्वा विरहितौ भुवि वानराच्चवनलक्ष्मीलव
याकोत्र सीता वने हनूमान् पपपरामाद योवीरा मूर्छितावालस्रायकैः जाम्बवांश्च कुरुते मूर्छिते रामसम्भवः किंकरि
ष्यामि यदि मां नेष्यते बलवान् कुशः सीतासमीपे मरणं भविष्यति ततः स्वयमेव बाणैर्वीरांद्विपाश्रोरणगतो लव ॥
नग्राहवानरौ तौ हि महाकपि मूर्छितौ सीतासमीपे गत्वा च सर्वे निगदतस्तौ जितो रामः ससैन्यो हि ममानी नेव
भूषणम् वानरौ चात्र काश्चेने मयानीतौ निरीक्ष्य मातर्भ्राताः कृतेयुद्धे विजयी पुनरागतः सीतापुत्रौ परिष्वज्य वचने
वेदमब्रवीत् मा निनीवानरौ मेवरणमध्ये च पुत्रक मां निरीक्ष्य हनूमानौ तौ जीवन्तौ भविष्यतः ततोलवो महा २३

चैत्रैतौ रणमध्ये महामतिः सीतापुत्रावनीतस्तु मुनिना पालिता सती एतस्मिन्नंतरे राजन्वाल्मीकिर्वरुणालयात् आगत
गाम महातेजा मुनिभिः परिवारितः तौ गत्वा कथ्यतां सर्वं वृत्तं नमः सर्वं मया श्रुतः ततो ज्ञात्वा मुनिवरः सर्वानुत्थाप्य वारि
णा प्रोक्ष्य आत्मतनयौ नैव मुचाव रघुनंदनम् तव पुत्रौ महाबाहू गत्वा तौ रघुनंदन न बद्धौ तौ त्याज्य रामोऽसौ ववंदे नसत्तमेतौ।
कुः ववंदाते च ततो रामं मुनिवाक्येन वादरात् नीत्वा सपुत्रं वाल्मीकिराश्रमं प्रति राघवम् जानकीं दर्शयामास पुत्रयु।
क्तां सतीं तथा वाल्मीकिः कथयामास रामं किल हि बालकौ सीतां नीत्वा पुत्रयुतां स्वस्थानं याहि राघव अद्यप्रभृति निता
राम पालनीयौ च बालकौ इमौ महद्वचनात्कृत्यं तव सत्यं भविष्यति सम्भाष्य तु ततो भूयः प्रणनाम मुनिं रघुः उत्थाय
रामो नगरीं प्रविवेश समेतितः विस्मयं चैव चक्रे धर्मज्ञो वाल्मीकिना वचनं तु पालयामास वीरैः सेः प्रसाद्य ततो महा
त्मानः रामपुत्रयुता यातः सीतया सहितः स्थितः पुत्रं च पुत्रयोर्युद्धे पिता चक्रे पुरा वृत्तं सूतः तथा पुत्रस्य पार्थं स्वपु
त्रे प्रवर्तिते वचनं ततमेनया यस्य कलं कथयामास तेभिर्निः युद्धं भवतस्तस्मात्स्यात् मयापि मुनिपुंगवः आख्याना।
वा तदिदं युद्धं वाल्मीकिः पितृपुत्रयोः यज्ज्ञात्वा मज्जयिष्यति लोको यं करुणार्णवे १८ आख्यानकं इमं यः शृणोति ना।
रोत्तमाः ते पुत्रयोर्वैर्तेदं निखिलमङ्गो विस्तवलभस्व ऋणेनोद्धत्पुण्यपीलाः श्रावयेद्यस्तु नमस्तु रः फलमवाप्नोति राज
सूयाश्वमेधयोः काञ्चनेन विमानेन स्वर्गं याति नरोत्तमः पुनर्लक्ष्मीं पुत्रयुतां जायते पृथिवीतले श्रवणात्विदमुपाख्या

५६
95

ने स्रामम न्यत्र रोचने पुंस्कोकिलरुतं स्रुत्वा हृत्वा धेल्हस्सवाजिव ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि समविंशो
ध्यायः समाप्तं वेद जषालवाघाख्यानम् जैमिनिः हंसध्वजेन समरे हते पुत्रहंस नर्गघिप सवाणैर्वभ्रुवाहस्य छित्वा रथम
हस्तकम् सरथं पातयित्वाग्रे बिभेदास्य वपुः शरैः पूर्णहाणि पार्थपुत्रस्य विफलानि कृतानि वै ग्रतेरोहिणि पंचकेचवि
ज्ञितेन जनमेजय स्त्रंत्वा हृतस्य सवधूनं पुत्रयोः पतनं मृधे वभ्रुवाहस्य पार्थीय वाणेवपरिमुंचति तेन वीर सहस्राणि व
लं भवति पातितम् पार्थपुत्रस्य बाणौघैः सारथिध्वजवाजिनः इषुघिपूर्णमाणस्त्वधाम वानम मरेन या स भिन्नलूदयोराजाहं
सकेतु सिंतिं जयः पतितेव महावीर्ये हंसकेतौ महात्मनि सवेगसंगरे योद्धुं वभ्रुवाहन मागतः जग्यानन वभिर्वाणैः पा
र्थसूनं सवतास्य छित्वैध्वजं पत्रु स्त्रासासिर्बिभिर्वाणैर्हिधाकरोत पूर्णेन वंसहस्रेणताडयामास वक्षसि पुनर्वीरसहस्रा
स्यकृदन्ने हतनवान सो वाजिनं वेड्सूभूत्राणं शतानि च महाहवे निहन्य पृथिवीचक्रे मांसपंके सदारुणम् युद्धे तेत्रेन
तत्सर्वं कर्षितेन गजमस्तकैः स्त्रयोर्ध्वकायभिर्वाजिनन स्कंदतिस्तनैः सुचितिविगुणितैः शुंडेगजमत्तकाः फलानि च हताः
वीजं निपतिते तस्मिन्कालविपर्ययेन धिरोरक्तिस्म लभवत्तत्रसपत्तलिंग मेषाषाः डाकिन्योनागवरणैः छिन्नैरेखलजं
हुतम् तृप्तिमाणिजवृत्तिगाय तत्पः स्वानपोधशाम यंत्रैर्गजानां नमयैश्छिन्नाः पतयन्ति वापराः पुनःसवेगः सथायत्रु
रं कालानलोपममं सुमोचाजैनपुत्राय मध्यतःसहिधाकरोत् स्त्रग्रभागेनयाप्यस सम्भुखं वाग्रागने रणे नचापिवि

दलीकृत्य यावत्प्रपतितवानर्जुनिः प्राकलेषु नरायानेषु दृष्ट्वा कारितेषु ना पाकलानां चक्रकं च भूमौ निपतितं नृपहृदये
नेन्द्रविहंदि मूर्छितो भूत्वा तावदर्जुनिः विहाय पुनर्देवायैकक्षमलं सह सोत्थितः ततः परं प्रज्वलितः प्रलये पावकोपमः ज
यानपाण्डवी सेनां स्थितः पार्थरथं प्रति नस्त्रिनपुणैः स्यन्ते झोनपार्थकर्णसुतावुभौ कायना पौ विलीयन्तौ यथा जी
वोपरस्परम् अन्योन्ये मूर्छितौ तौ नीतानी वृषकेतुवर्णानां रम् उलूपी पालयामास विशालैर्विविधोपचैः पुराज्ञान्मुद्भूता यस्मा
त्पूर्णपापान्नमानितो नागराजसुता देवी हृष्टा पार्थेन संगता तीर्थयात्राप्रसंगेन तथा वित्राङ्गदा च सा उवाच पाण्डवस्त
त्र वृषकेतुं महावलः अर्जुनः सैन्येन हि कर्णपुत्र वत्स जातं वमहत्तनुम् हे सद्यूनमत्ता वीराः पतिता मम सन्निधौ प्रद्युम्न
सह पुत्रेण नीतो मणिपुरं प्रति मदर्थे योधितो वीरो निर्भिन्नो सायकैश्च तौ अनुसंत्वापि समरे पतितो नैव हृष्यते सर्व
गोनिहतस्त्वाद्य नीताः सर्वे च सैनिकाः त्वं च धुन्वे कार्मुके सव्यवामेरे च वराम्बुके एकस्त्वमसि पुत्राणां मम परः को पिह
प्रपते निर्गच्छत्वं च नगरे यत्रतोयधर्म माधवो ऽजलपुत्रो सि धर्मेने भ्रातॄणां बीजमेव च एवं वाचयति पार्थे यावत्तस्माग्रतोऽ
पतावत्पार्थकिरीटस्योग्रदुःखं च सा सह तातागदुं मस्तके सेव्य संतते वै प्राप्तं मेवकम् तथाकयानेनीड सरयस्य कि
लवायसम् ग्रीवा दीनोनिजलक्ष्यं नाता विरहिते मत्वम् स्वलिंगवर्जिते नेत्रे प्रत्युवाच पुनर्वचः अर्जुनः पुत्रप्रयाहि
नगरं धर्मभीमजनार्दनाः प्राप्तान्निवेशमंत्रोरं दुर्निमित्तानि मे रणे भवान्यदि मया सार्थं प्राप्नोति मरणं रणे तवनापि न

नष्टास्ते भविष्यन्ति येरं ह्रितौ बहुधा योधितस्त्वासिमिर्न्नं बाणौर्वपुस्तव विना त्वां न शक्या जीवेत्तस्मात्कां मेत्वगमस्ताम् ।
श्रकार्यं च मदत्त्राते मन्त्रो राजा च हीदितः श्रुस्थिपत्त्र ब्रतचेतो न च यन्न क्रिया भवेत् युधिष्ठिरस्य नस्त्तानं यत्तानो वभृ
९६ यादिकम् नल यात्रे च नः पष्टिं हम्यतो मिर्नचक्रिरे युधिष्ठिरस्त्वावीरा भीमाद्या मम बांधवाः वृकुत्रं शतनपाला
केच व्याघ्रचर्मसमन्वितम् श्रग्रतोथ मे राजस्स गतं लज्जाप्रवर्धेणम् विप्राणां वेदनिर्घोषाने वस्वमेत्युगताः नमुच
कनकान्नद्यानस्त्वचो नहिमेस्तानाः वैकं किता स्त्रयसेस्मिंच पाले मे दिनाम खे सुपावल्पस्वोदरास्त्रपाला धाः ।
स्त्वादिराज्यभाः न तन्यता कावेदी नात्प जने भीमके ः कृतम् वासदेव पुत्रस्क तन्य हक्मिणी नेवतो षिता श्रनसूयारु ।
पतीनां बहुनां पृथियोषिताम् सभर्तृकाणां यत्तान्ते नमस्तान्य युधिष्ठिरः श्राष्ठीर्भिरभियुक्तेन मया पार्थेन ।
काविना ः चिरंजीविते मम हत्या युद्धसत्यं कृतोम्यहम् हषकेतः न च जानामि भयान्मृत्यो रणे त्वत्कापनं जयम् सूर्यः
स्थितामहो वापि मद्रेगात्यतितो भवेत् सुभगो भगमाप्नोति नस्मान्मृत्युश्च कीदृशः त्वपुत्या हि महाबाहो गमने मम
कीदृशम् एकपत्नी च सा दम्यानमोघो से निरोत्यने विमृत्वं तांयवितव्यत्स त्यमे न हु दास्मिते युधिष्ठिरोरुषयार्थे व सु
वाहनमागतम् योधयामि समस्तेन ससैन्यमपि संगरे पितार्थं यस्य नेत्राणानोवार्थे च हि जन्मनाम् स्वामिका
र्थे च समरे न स्त्रीलोकः सनातनः जायते नाग्नसंदेहः केवलमपि चिन्तयेत् यावत्पार्थो महाबुद्धिः संग्रामे परितिष्ठ ।

तिना वज्रकायं जातः किं हृयामां प्रभाषसे एतावदुक्त्वा वचनेन मस्तकान्यथ नेन पत्र रथेनातिघनाकेन बभ्रुवाहनमा
ह्वयत् तस्मिन्क्षये रणे वीराः पाण्डवस्य त्वया हताः तेषामेवाद्य योधानां करिष्ये तेऽप्रतिक्रियां एवं ब्रुवन्तं वल्लिनक
ोस्तने त्रिभिः शरैः विव्याध हृदये पूर्णो ज्ञेते भित्वा पररथिनो गताः त्वचिता इव राजेन्द्र पार्थो भगवतीं जलम् हृषकेतुः श
रैः षड्भिस्तज्जघानस्य नान्ना वे सप्तभिरस्त्रदितः कार्लिः धोम्यमाणः कथंचन सेनस्यान्तानमध्यगायोऽथ याभास क
ािनम् विलक्षास्तद्रथं कृत्वा तिष्ठन्नुरथसारथिम् हृयान्हत्वा च समरे पुंखदग्धोऽप्रतापवान् न स्मृतोस्य शरयि
त्वा च शरैः कनककानविचित्रितैः सैन्यं ततो जयानां पुष्करणी स्तन्मीद्रावलः रथेन सहसा विच्छिन्ने तस्मिन्स्तत्र।
युगे युंजनम् छित्वा शरसमूहस्तेणतान्नुद्यामास पाण्डवः आग्नेयमस्त्रं तरसा प्रयुयोज नृपात्मजः वारुणेन कर्णजे नापि।
बभ्रुवाहे प्रयोजितम् स्वयमेवाद्यनेनैव वायव्यं च स्वरोपितम् पर्वतास्त्रं च पार्थेन कौबेरमपि वारुणम् त्वाष्ट्रं वा निव
ली श्रीमान्सुरयामास वैरिणि सौरं च पार्थमवधान्तेन वेषास्त्रविशारदः कार्लिः कार्यं कृतं वास्त्रैर्योम्य शास्त्रास्त्रमाह
वे एवं शस्त्रास्त्रसम्पातैः कदनं चाभवद्गुणम् बहवो निहता वीरास्तस्मिन्युद्धे महात्मने संवर्तकाले राजेन्द्र यमेनेव नि
पातिताः रुद्रक्रीडनकं जातं भयप्रश्चिकरं महत् निधनं रथनागानां पदातीनां च कर्णजान् तस्मास्त्रैर्वैहितः कार्लि
श्छिन्तयित्वान्वेषलवम् सर्वाण्यस्त्राणि तेनाथ बभ्रुवाहो महाबलः प्रमथित्वा शरैर्घोरैर्वीडवास्त्रं समादधे ३७॥

च कर्णं पुत्रं तेन बद्धो विदित्वा मया नायं चेन्नाहं प्रेषयामि आय या कर्णोऽस्मि जेनव एतन्मत्र हन्तिष्यामि वक्त्रेन स्तवि
त्वा यथा पवम हिंसयते ब्राह्मणो विलेपा ष्णुगमाहवे हृदये स्म शारो लग्नो वृषकेतेर्महात्मनः बाणाग्रदीप्ता
गगने भ्रामयामास कर्णात्मजः हिताञ्जविशिखाः सर्वाः सवितुः सागरानपि प्रयातान् तथा रादेशो तदद्भुतमिवा
भवत् श्रुत्वैनैवास्य मन्त्रेण भिन्नः स्विष्ट पुनः पुनः त्रिशुद्धं नैव पतते यत्र यत्र प्रयोगतः तत्र तत्र रणे श्रेष्ठो पिता
पुत्रात्तु भावयि निरीक्ष्य तो कर्णपुत्रं नीयमानं प्रवेगेण च मुहूर्तं त्रिनयाहर्ध्व निपपात यथानले तस्मिन्नस्मिन्पु
रे तात्त्यार्थं स्पुरत्तलगा ततः कर्णात्मजः क्रुद्धः पुनर्वैरिपितामहीपुत् सशरो चरथेन स्य पुत्रस्य महत्त्वा
ज्ञिय तं तेषामास्तं रथमास्थं सस्तं नयता किंत्तम् भ्रामयामास तेजो गोनाक लोके मनोरमम् रविमंडलमा
त्पुंड्रं प्रविशान्ते रथं स्वकम् बाणैर्निर्भिन्नकायोपि वीह्यान्मानेनमोचत सः स्वरथो मानुनादस्यो यथास्थपाति
रणे तस्मिन् एतत्तो बभूवाद्भुतं वृषकेतुः प्राप्ते पुनः प्रेषयामास गगने स्वपितामहमंडले हंसध्वजो महीपो वजितो
वीरस्तु याश्रुता तदद्भुतं बभूवाद्भुतं भ्रमयामि स्वरालये ९६ यौवनाश्वपितेवाक्यं प्रत्युवाच विशांपतिः नावकाशो स्ति
याकृतां स्वर्गानांद भूतरूपः प्रयातं तु पितेतीव तस्माप विंशयाचलः कंपयामास चक्रीकेदरान् च समर्दद्रुप
चभिः सायकैस्तत्र विशा पर विपोत्रकस्त भित्त्वा भालैः कर्णपुत्रः प्रत्युवाच हसन्निव पश्य पार्थ महद्धिंस्त्रेनायं

वदन्ति किं वत उत्थानेसं पवेनानो यावन्नूर्व लिपानितः एवं कर्णेन्मनो वाक्यं बभ्रुवाहृत्य भूतले नायमन्यपूरै र्घो
रैः पार्थः पपूर्णनि कौन्तकम् उवाच पार्थं कांत्रि स्मृतस्मिन्मूर्हेन तथाविधे यथा वक्रं हि कर्णस्य निमग्नं पुरुषर्षभ
तथा ते गतन यस्मृता गतास्तस्यापि सायकाः कथं तेन तदा प्राणं तिष्ठेति वद्नं प्रभो कर्णेन त्व महास्त्रं येन त्या
तरस्त्रमात्रवते मयापि प्रः पूरीरोपि पर्यधुंहेन मे वति एवं ब्रुवति वीरे तु पार्थस्य पुरतः पुनः पपात कास्ति पुरेनो
मूर्घ्नि कर्णसुतस्याहि उभौ तौ स्यंदनाद्भृष्टौ हाणेन विरथौ हि वि उत्पतन्तौ पातयन्तौ रथस्थौ दहृशुर्जनाः सुनो
नेत्रस्वपूरै वीरै नीयमाने स्वकालये उभयो स्याग ने मासे भिन्नबाणैः सदस्व पाः नीयते गगने स्टेड स्तथान्येः पूप
नपत्रिभिः द्वितीये हि तीय सम्पातः पुनरेवा द्वितीय सुखे नावते दहृशे सोनेलिनानो पंच कोणे पंचमे दिवसे का
स्थि कर्णपुत्र तथाविधम् बद्धैः स्फटिकैलीक्षणैः समन्तात्कृत्विरस्तुतः उवाच कथं नानी विचित्र त्वमस्मिन्नापुरः हृष
केनानमेषु ड्रकृत केनापिमानिना इदानीं समरेणाविदे यानयिष्याम्नि सेगरे श्रीनेमिनि सूर्यवेद्भ मोचापि कर्णे
पुत्रायमातिष नमायान्ति विथा हालायावद्रदति कर्णेनः नावत्रेनार्पीराणा मन्त्रः कनक चित्रितः स च एवन ला
तः पूर्णि जन्हावगगनेगतः छिन्नो वै शिरः तोरमयपतंस्य लग्नं तेरुदयेन तदा बभ्रुवाहसमराजे इपातयित्वा कलेवरसु न
स्मात्कैतुकवध्ध्याने पार्थस्य पादयोः शिरः ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि बभ्रुवाहनसंगरे वृषकेतुवधो ।

९८

नामसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः जैमिनिः नयन्तोपाण्डवाभिमन्निनृसिंहेति महद्भिरः अगृहीत्वरसापार्थः कराभ्यां कुण्डला
निनम्र कुर्वन्थाधावमानः सन्निपपातनधरातले तच्चहृयंसमालोक्य विललापार्जुनस्तदा हा कथं सुभद्रामेन्वा
विनापुत्रसंगवे कथयिष्यामि किं गत्वाथ मोक्षानेयुधिष्ठिरस्य त्वां विनापुत्रहषष्याम्युः कुन्ती देवी याधवेनी मात्रासमा
थितोसित्वं रक्षणीयः त्वया शिष्यः किमन्तरं यतो व्रते भीमसेनेन साम्प्रतम् न कुलेसहदेवे च केसदेवं च मे प्रिय
म् यौवनाश्वस्य तुरगः समानीतः सकोनुकाले कथं त्वया सुतप्राणान्त्यक्ता हा भस्मंविनागतः तावत्प्राणान्त्यक्ष्यामि किं
कस्य यथा प्राणार्थिणोनहि पारीरेनावकोपुत्रमद्दितेगगनेस्वर्गेः स्वर्गाच्चेद्धि समन्नुत्यपि चापशुकायते रदो पार्क
पुत्रस्य कार्ये त्र विरहे गेम्यः त्वया कृतम् वद्भुवारे भीमसेनो गच्छन्त्येव महारणे द्वितीयाननरः कुः विन्नस्य यानिस
दायताम् त्वयापुत्र शिरोस्यव यकृता नीरहभूतले गृहीत्वारुधिराक्तानि मौक्तिकानि रणाङ्गने पितामहाय
सूर्याय दत्तोर्थेः भवदहं मदा पतितो हि तोस्मि तोवीरो दिवाकर रथं नजयोस्थाय योः पतनं भाव्यं त्वशिवीरे निपाति
ने भास्करः सन्तुनोनाको यथासा तावकु नहि अद्य तुशिरसा नेन हसङ्गावि दत्तादिना पतन्तं तमहद्धे रमया
सार्थं हिराजक पितातेनिहतःकर्णः पार्थेनहि पुरा रणे मुखाद्भुः स्वान्तरं पार्थ्येक रोक्षिम यमनया यथार यस्य
च तद्दिशसंभाव्या विनस्यन्ते पापियतानेन वीरेण कृता मातंग संगिनी उपकारं करं मी मन्नान्येषप्रायामि सान्त्वनम् अ

द्युमे निहते सैन्ये मद्युमे निहते नः सुधः । सुभक्तानंदनः श्रीशो न हि मद्युकालं मम कुसेनापि परित्यक्तो वृषकेतो वपातिते ।
यथा सूर्यं विना भूमिर्गृहं दीपविवर्जितम् लिंगहीनो यथा श्रीमान सत्कृत्यो विना तथा कृतगतोस्मि हृषीकेश शाङ्गः लि
नेमौ न विंदसे नायामि स्वनमात्रस्त्वं मन्ये त्यक्तोस्मि साम्प्रतम् एतावदुक्त्वा वचनं सुन्दिनैतन्यपनभुवि हृदयेन च छिरः
कृत्वा तस्मिन्महति संगरे ततस्त्रिशूलं गदापाणिः पतितेऽपरणीतले धनुष्कोट्याग्रभागेनादाय दीनं प्रहस्तस्यां कामब्रवीत् वयंवे
भूयः भैक्षः पार्थनन्दनाय समागताः रणाद्धि वेपथुः पीतः श्यामस्यदो सिरणा गने पतानि कानि वीरारणां भिरोरुम्या ।
त्सानि कानिच सर्वेषामेव सार्थेनन्दलितेन तह लेपनम् वृषकेतोः शिरश्छिन्नं शिवश्च जानन्निति लिपितनम् उत्तिष्ठाय
पदेवाय शंकराय धनंजय उत्तिष्ठ भूजये ष्ठानेशुद्धं कुरुष्व धनंजय मं भ्रुघुलास्मा निहतो युद्धेयाभुपते धारवे स्मा रथि
ष्यति युद्धार्थेऽद्यत्वे न गमिष्यसि जैमिनिः ततः प्रबुद्धो बलवान्पार्थः कोपसमन्वितः तच्छिरो रणतो दृष्ट्वा स्मात
यित्वा देयस्तः उवाच शेंतरसा सर्वं सेव भृवाद्दनम संहार दुष्टिनं दीत्वा कृयास्मि ममायतः सर्वे वीरा मरा ।
याहि पतितास्तु पेरभृताः नाम हंसोवयामेव कृपितेन महाहवे दत्तास्म सायुकं वीर वृषकेतुं बमामकम् यान
यित्वा नृपो रोल को हे प्राजीवनेनैव सहस्य ममृहास्ति गुः भिन्नप्तिमिमि मयपवरूप जैमिनिः ततोऽपश्यमा बाणायुनेना
यौवं मिव तो यह रः त्रिपञ्चो गदानामनस्य जो नेमिन्नं प्रवरवलम् भारीरन सर्वीरस्य भिन्नापायीमहाबलः ततोद

मेघवेनाहं यत्तल्लन्निनदद्भुधाम् श्रुत्वैव स्मृशरैर्नीयो नीयमानाय या स्त्रने द्ब्याः पतनेथा राजेन्द्रियश्च क्रौं कितान्यथा
१०० स्व हृष्ट्वा चक्रां गदाभ्यां खड्गैः कृष्णागत्य जीविताः पार्थ बाणैर्जगद्युग्मे दुर्गप्राकारभेजने: यथा प्रवर्षितो वायुः पुष्क
99 पत्रालिभुमल्लान् हृष्टानि यानयन्त्यापुगरोपान्दुवः पार्थैः प्रावल्लिक्ष्मपुरीशानियति जानन्मिमहाहवे दस्यनेतेन
सागुहे पाण्डवस्य विशोषते पारवेश्वमेविनायताप्युनाभीयतिरजः सेनाजर्षा पाण्डवेन महत्ता गजवाजिनाम् वडवानल
वन्नौ बुमदद्दन्नस्यवनंजयः येदृष्टः संगरे पार्थ: नेमन्माहमपूरिताः यथा कापुष्यामनन्तकाले भवन्तीतेनेनैवृद्धेः नथा
पार्थेनापि दृष्टान्ते नपिजातास्तथाविधाः बभ्रुवाहनशूरे यौवे: मच्चहावनदूली स्नापानेन वसंग्रामे नृत्मोच पाण्डवस्य नेव
णमध्ये चदहप्तः प्रलयेमेतिरेजताः दुर्गेच पातिने चेकेमदूपाणि विविधानिच पलायन्ते स्त्रियो गेहान्पतिने: पार्थ
सायके: वस्त्राणि स्वानि दग्धाणि चाम्भोभिस्त्रावरोगताः निर्वापयन्ति मदृनानेन सायया पाण्डवस्य बभ्रुवाहन
नः क्रोडा विव्याथ च धनंजयम् चतुर्भि: सायकैस्तीक्ष्णैस्तुरगान्सारथिं त्रिभि: चक्र चिच्छेद बलवानस्त्रमभि: पाण्ड
वान्मम प्रज्वलितो महद्धुन्दुमन्योन्यं जयकांक्षिणौ बभ्रुवाहः पार्थद्रोणाश्रुदेवेभ्यः त्वया स्त्राणि पुराविभोः।
शिक्षितान्यधुनानानि विफलानि कृतानि च न नायाति सारथिः कस्मान्नमां जानासि दुर्मते पतिब्रता मे जननी हृषि ना
गतबुद्धिना त्वया मम समत्वं हि कृतौ दोषौ भयावहः यावद्भवां स्तस्समरेऽयन ज्वायितिष्ठति तावत्तं नागतः क्ष्मस्मः।

२

स्मृतः पूर्वं त्वयाधुना स्मरणं विस्मृतं चासीत्तस्य विस्मृतिर्महात्मनः स्तवं प्रतीक्षामि ते यावत्स्मरसि केशवम् न स्तुतं करिष्यामि त्वया
सार्धं यतः जय शरेण कर्णपुत्रस्य सत्त्वनः शाकुनेदन तथा पुत्राह्वते पुत्रेषु हं मया सार्धं महात्मना कर्णपुत्रेण धीरेण सोऽपि स्वर्गं गतोऽधुना
तथा ज्ञाःकृत विजेपुत्राय शरपीयसमानेन नैमित्तिः एवं तेन ततो ह्याणाञ्च सव्यसाची रुषान्वितः ववर्ष मोहं संत्यज्य मल्लान्कनकभूषितान् रा
थस्थ ज्वलितं पुत्रं विव्याध परं सन्त्रिव तैः शरैरग्निसंकाशैः सविद्धो न रणं त्यजौ गगने पूरयामास स्वबाणैर्बभ्रुवाहनः सव्यसाचिनम
ग्रे विभेद निशितैः शरैः कृतं यातो विस्मितः पापी गंगापुत्रोपितं मोदितः ततः शरेव सव्यं चैव युधि विच्छेद पत्रकः एतस्मिन्नन्तरे रा
जन्ज पिता बभ्रुवाहनः यथ शरं समैः पत्रं यचक्रं श्रावयमादितः ततः शरेण तच्चक्रं युधि विच्छेद पत्रकः सूर्यचन्द्रसमं काशं स
दये परवीरघ्ना ज्वालापुञ्जो कालकल्पं वडवानलसन्निभम् ततस्तच्चक्रमायान्तं देवाः शक्राद्याः पितरस्तथा स्तुयोदया ग्रहाः सर्वे च
तेगास्तच्चक्रं शिरे द्विधा भिन्ना रसा देवी स्तुत्वा तापनं तथा ववौ वकविनो वायुर्वृथ वेश्व रूपि विरेचनाः तेन भीतः पार्थो तो बाणं ज्वल
यानलसन्निभम् स्वबाणैरपि भीमैस्तैन पापाकच्यपोदितम् चिन्तयामास गोविन्दं यावत्पार्थो महाबलः तावद्बाणेन तीक्ष्णे
ण शिरो ज्वलितकुण्डलम् छिन्नं पार्थस्य नरसा निपपात धरातले पश्चात्केशवः पतितं दृष्ट्वा केनोरणान्तिके पार्थस्य कुं
तीपुत्रस्य देहो राजन्वराङ्गने ज्ञातेकरथस्थः तेमेकादशं परणान्तिके कार्तिके मासि भीम संवत्सरे देवेतारुधिरस्नवेषा
र्थस्य तदिवं वासुदेवेति जल्पकम् तूणमासीदभिनवं भिन्नालेकारवर्जितम् दृष्ट्वा स्वयं पतितो भूमौ मे निरं शिरस्य तथाः

मनाः तत्क्षणात्स्तत्र वृषकेतुधनंजयौ दारुकारो महानासीत्तस्मिन्काले सुदारुणः बभ्रुवाहस्य च बले हर्षं च कुर्वता नृभ
१०१ त् वादित्राणि च तेनसुः पुष्पवर्षं च वानरकाः चक्रुर्मुदागताः सर्वाः स्वनायविजयेन तदा स्तवन्तो वंदिनः शामा बभ्रुवाहनस्य पा
100 र्थस्यषम् राजा च सबलः प्रीतो रणसत्क्रतयो रुष्व प्रवेष्टामुत्पुरीं रम्यां पताकाभिरलंकृताम् नायोस्ताहीयतसुतोहरि
वीहृलेयवस्ववनः गोराबनाकोज मामप्याद प्राहिब्याम्बरान्विताः नीराजनयन्नाग्रजानां नेमल प्यासह मातिष कथयन्ति
वचांसीव नदाचित्राणि गदोप्रति धन्यासि देवि वीरत्वा पुत्र नामि महाबलम् येनायेनिहतः पार्थो विजयीयः सदादितो
नासौ वचतमाकर्ण्य वराले कारमेदिता नीराजनार्थे पुत्रस्य वायाता पिप्रभानद महानन्दे दे विमाताभ्युत्थयभ्रुवाहन
मेदिरे सर्वानार्यो सुसदस्यापतिपाच्यस्थितागृहे रुदन्त्यः स्तिषिचुस्तीये सतिलैः चंदनान्विते वीजयन्त्यला
ड्यन्त्योहलवपाणिभिः सुताः स्वामिनीयतिनो वीरराजानेचसमागताः कथयामासुः पतिनो पार्थपुत्राय
मातिष नज्ञानीमोनव भिषुननतीयतितास्यते नाम तस्याययमद्रेन उलूपीयरणेगताम् बभ्रुवाहुः समुत्तीर्यैरथा
त्तस्माद्धृदयंप्रीताम् कण्ठसूत्रेणरहितां कंकणद्वयवर्जिताम् हयत्नीयत्रगसुता हि नीयाजेननीतदा समुत्थाय
नवापुत्रे नित्राणिपविभन्यच उवाच जीविति पुत्रे वीरस्य हेतो न किं त्विदम् आनंदकालेपतिते नुतन्योमेकथं च न स्तु
एमेमानेरायुद्धे दयदितो मया कृतम् पार्थोत्सर्गेननामात्र कश्चिन्मामास्मरणम् महावीरेशनाथीरः प्रद्युम्न प्रमु

४

लैर्वृतः तेसर्वे हन्यमानाः पार्थेन संनिहितो युधि वीराणामपि सर्वेषां गुरुर्वो लोक्यसौहृदः हृषीकेशत्रिनित्यानः कु
णं पुत्रो महाबलः तेनाहं मोहितो भूत्वा सर्वतो भुजङ्गणेन मद्गतो चैवक्रोधेन संग्रामे निहितानूने गृह्णामकदस्तुवे
हितानाद्य के कृणो भूषणे पतिव्रताहिकाम्नूने सर्वेहहृष्यते मेऽद्यनेविना चित्राङ्गदा किं हन्ते पापवृपेलत्वया गुरुवेणसाप्रतम्
यितरेयान विलाव पार्थ धर्मोन्नजन्वरम् नागपलसहायनेकुन्त्याश्चानददायकम् मद्दूनेमेत्वया भग्नेकल्पहृदत्वयाहत्
तम् नालपत्रे वमूकर्णे दत्रं मृदुनलत्तम् चिरवः प्रतिबलेन तेजो यत्नार्थे पातितो रणे श्रुत्य धर्मोत्मनोत्रुतानोकामव
स्योगामि क्षाति यत्तेतद्देवीलतेनस्त्रुवाणः परिवादिनः कौन्तीपुत्रविहीनाद्य त्वयाद्येवेणसाकृता कथं कपापुत्र
चित्रं नहन्तं जनकं प्रति यस्माज्जानासि पापत्वं वह्निवृहारणीजनः सचाद्यनिहतः शूरो ममभर्तात्वयाहत्याग्रसम्
श्रमयासार्थ हत्वेयुहं त्वयारणे पापसूर्णसंगतो नूनं नावकेस्त्रेन दारकः कथं न भिद्यते वक्ष्यता वकेपित्रयानकम् त्व
कर्णभूषमाम्नेच किंमोवटलिहेमेने कंटमेवहिनागारसर्वसंख्येयो रचसंस्खलम् हि संपातय कर्णमेलोरस्यस्वलपत्रकम्
कृपातितः समेभर्तास्यानेनश्रीयमाचिरम् यथातेनसमेमायात्या शक्ताक्रुत्वेचनिगिना भूषणानि परिन्यस्य यथायत्रसुयोडु
वः उलूपीवारयामास ततोत्विनस्मिन्विशापते चित्राङ्गदा प्रभुवाच उलूपी भरतर्षभम् पार्थस्य मरणं दृष्ट्वा विसंज्ञायो मेति
वर्तते नागराजहतेनपश्यप्रविपयामः स्वयंवनम् यत्रपार्थेन कथितेन समाग्रेमरणं पुरा दादिमीपेचवक्रंदगंधयोरदेवि

१०२
101

भविष्यति स्वयमेव तदा देवि मरणं मम निश्चितम् । आयाहि तत्र पश्यामि संकेते तदरनेनते गृहीत्वा नीतो ततो
देवि नागेन्द्रेण तनया वने दृष्ट्वा पंचकं दग्धं दाडिमी नीतो विना मिलिता ततो नागेन्द्र तनया हा हा दानाय ते निभाषि
णी चित्रांगदा विना माया पार्थस्य पाणिस्मीतिकम् । गीर्वदेवसमेन्यं च सत्पुरुषाते च नस्तनम् । हा हा पुत्रम
महाबाहो पिता ते पांडवेन हि संग्रामे निहतं पुत्र पितृवैरं न वेत्सि किम् । हा हा नास्मि विनष्टास्मि कर्णपुत्रे
निपातिते बभ्रुवाहन भद्रं ते ऊरु ते मे मनोरथम् । छिन्नं येन मामके छिन्नं शिरो रामायिको भव रामेणापि
हता माता रेणुका के बलापुरा । त्वं निजं जनकं हत्वा जननी युगलं बलात् । पातय स्वतता रामस्य समलिन
भविष्यति काष्ठन्याहर पुत्र त्वं प्रदीप्तं रूपावकम् । उलूपी सहिता मोत्वं दग्ध्य महामि पुत्रक । एवं काष्ठे
नरकार्थं कर्ते दुःखविचेष्टितेनम् । मर्थितानाम स्वरहते वेदबृक्षके न्यूननात्वया । प्रापणा कृता नयाप पुत्र प्राण पेहंह
स्तिनापुरम् । यत्र यत्त क्रियायोऽहि पार्थेन सहितान्यपम् । हंसे च राकिमणी मांजी द्रौपदी सात्वतीम वि
न मे तत्र स्त्रीयुतानां हं प्रपश्य बहुलेयचं विलोकयति तां खले लोका हत्वा मां स्वयं हूतां त्वया । बभ्रुवाहनः वाच
ताना: पितामहा माता नीतो हेच्चास्यसन्निधौ । नगेमपुरस्कृत्य नमस्कृत्य धनंजयम् । ममवावपुरस्य व
गत्वैरीमतेजसम् । स्वस्तके शोदद प्राणा प्रापतितं स्ये नवाहनम् । मित्रं च तातं द्विरो हृष्टा समीपे वै लप्स्य हि । १

पार्थस्यपादयोर्लग्नस्तुत्वा वचनमब्रवीत् ममदेहगतेर्नैव यत्पादस्पर्शोऽस्य तेन वै सार्थं वधायदं प्रास्यस्पर्श
नीदेहसंगता इह त्वं यदि तिष्ठोसि सम पुत्रावसानतः तव दास्यं करिष्यामि हत्वामस्वाद्घ्येयनंजय उतिष्ठता
यगांवोयविराटस्य महीपतीनोधंतीकौरवैर्भूयोनिवर्तयितुमर्हसि द्रौपदीवरणीवीरास्मातैनाथा
समागताः तथा यंत्रं परं भित्वा त्वं ता पार्थ समानय नाहं सापत्न्यजं भावं कुर्वे हि पुरतस्तव एषप्रामोह शाम
स्त्वाप्राप्य नेत्वोद्वंवनम मे चातेन न कुरु विभावाणी पंजरके पुनः किंतवेशामेछानैः स्वकरेवनगहा
नयतीषं महादेवं त्वामेव शरणं गतः एवं ब्रुवतीसाबाला तदा चित्रांगदा पुनः स्पृष्ट्वा पार्थशीर्षं तत
तथान्यान्कुंडलान्वितम् हृषीकेनोरुभेदिव्यो रुदितेयत्रव्याकुले स्वतः परेन संदेदृष्टभेमोकोहितिविवर्जितः
पितरहं तोरमालोक्य जननी मातिन्यपि स्फुटम् नतीर्थं पावनीकतुं पित्रहं मोथनातिव नदानं न व्रतं यत्तो
नापित्तानं भविष्यति नचक्रपाणिमित्रस्य पातनात् पवकस्तथा शोषणं महतां यज्ञो निरयं पातयिष्यति
सर्वाणि यांति हस्य स्मरणान्पातकानि च नवैसर्वस्य पार्थस्य मया विनिहतस्य च कृत्सिनेमासकंता
तारामित्रस्याति दुःखितः प्रत्यहमपि कसोत्र प्राप्तः किल्बिषनाशकृत वृषं यत नेजयस्याग्येनाशयि
ष्यति केशवः तस्माद्दहि प्रवेष्टामि मतिजानाम्यमाधुना एतत्किं विस्मितेमाहत्तस्य प्रावब्रवीत्पुरा

पु॰ जै॰ १०२ 102

जातमात्रोहि मोदुहीपितस्त्रेलानसंयुता प्रमीतिस्समये तस्मिन्नाविदित कालसंयवत् ततोहं तातनस्तादृष्टो जननी

शोकदायकः वैद्यव्यदानदोत्ताया मामिरस्तीणाम्ब्रेनामृकः पुराहं सागते प्राप्ते मातवैयव्यदायकः वाञ्छित

स्मातप्रवेक्ष्याम्यतीतान्यथा न्यडिरस्ति मे जैमिनिरुवाच ततप्रेष्यान्ताचामो काष्टानां संचयामदान् क्रि

यतांक्रियतां शीघ्रं प्रविश्ये जातवेदसम् विद्यागद दाणेयतीदत्त पुत्रेयि त्वच्चातकइमेते उपायः क्रियते

वैषयदिजीवेदतनेजयः उलूपी तन्यस्योस्ति मयाद्दृष्टो यार्थसंजीवनेयच यात सेवतनैवे कामणि स

जीवकः प्रभः मनो ग्रिवानतानागास्संदत्तेववास्तुकिः पुंडरीकाख्यह्ननागः पातालेयातिवेद

तम् मणिंसमानयत्येयततोजीवेत्पितातव जैमिनि तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा बभ्रुवाहनः स्तायान्वितः

पुंडरीकं समासाद्य कोमलं वाक्यमब्रवीत् पातालेयाहि मदत्तेमणिं तवसमानय वासुकिं प्रार्थय

स्वैरं द्रुहितावा केद्तमेमणिं पुंडरीकः यामित्वद्वचनात त्वनाद्यकालव्यतिक्रमः भव्यश्चासीत ततोदद्दं

कस्यदत्ताबभ्रुजानाम्यहम् बभ्रुवाहनः हृषकेनोदपिविभोदाहदत्ताबभ्रुनाधुना प्रयातीगौरवणीर्थ्यं भाविा

व्याहृतपानः जैमिनिः पुंडरीकस्ततो नागोयदत्तः कुसुमकर्णजो पातालंप्रययौ शीघ्रं पुंडरीको भुजं

गमः महतीर्थेनपातालेप्राप्तोवासुकिमंदिरम् ददर्शासपौनिवियानानावर्णभुजंगमान् हिद

णां स्त्रिहरां तन्वेदफणानां सप्तफणानपि सहस्रं वै फणानां वा ह्यस्ति तेन महात्मनः तेषां मध्ये स्थितः श्रे
ष्ठो वासुकिः सर्वपूजितः तत्र कश्च महाभागो धृतराष्ट्रो महाविषः कार्कोटकस्तथा तीव्रविषः पद्ममा
लीबलोबली एते मया महावीर्यास्सभार्याः संस्थितास्तदा वासुकिप्रमुखास्सर्वे नमस्कृत्य व
चोब्रवीत् पुंडरीको महाभागः कार्यं मे हि श्रवचेतसा पुंडरीक उवाच दौहित्रेण कृतं कर्म मे स्वपुत्रेण
हतोर्जुनः संजीवनार्थं पार्थस्य दीयतां मणिरुत्तमम् वासुकिस्तं मणिं दातुमुपचक्रमे सद्धृतः ता
वत्कार्कोटकः क्रोधात्फणाभिर्विनिपीडयन् हूत्कारं चापि कुर्वाणः प्रोवाचायच वासुकिम् स्वामिन् किं माया
नेकं वत्स म्रियते गोत्रसंक्षयम् गरुडेनापि यत्कार्यं तत्कर्तुं सर्वमुद्यतः मणिना तेन संगमो बुद्धिर्जाता
नव हर्षो न दत्तव्यो मणिरिंप्वास्मै ल्लत्नुपातु विमानवाः कोर्जुनः काचदौहित्रास्तथा नामोहमाग्रस्य वा
सुकिनः हेस्वात्वाथ मे बंधुजामाता सौतनतेनमम जीवतु तेन मणिना कर्कोटको भुजंगमः जैमिनिः
वासुकिः प्रददौ तस्मै पुंडरीकाय तं मणिम् गृहीत्वा तं समायातो यत्रासौ बभ्रुवाहनः तेन हर्षाज्जिस्तु पु
त्रो सौहृर्षेण मणिं संधृतः पुंडरीकस्तथा चक्री जीवयामास कृष्णमेनम् पुंडरीक महाभाग तथैवं तस्य
कृतम् प्रथमं कर्णतनयं जीवयस्व ततोर्जुनम् प्रियारकं वै थे स याज्य माणिस्यर्थं मथ्याकेशान् ततोर्जु

जै॰ अ॰ नजीवयितेरूपेवणसमन्वितम् ॥ सिंतेजीवमेहृत्तोयेनावतावृद्धिनोड़्तम् ॥ वृषकेतुमहाबाहुरर्जुनेनाय
च्चनाकवः प्रहसन्नब्रवीद्वाक्यमर्जुनो वृषभध्वजम् ॥ कर्णपुत्रमहाबाहोदीयतां परिरंभणम् ॥ पितेवपु
१०३ कामोत्रदिवप्रामेनसंशयः ॥ भवद्दर्शनतोदेहप्रापोमृकाविकर्णनंदनं ॥ श्रद्यमेसफलंजन्मश्रद्यमेसफला
क्रियाः ॥ नाविश्चत्रागदेहस्त्वावसंवाहनसयुताम् ॥ दधिहृवीद्दतनोयेश्वयुतंपात्रप्रदीपकम् ॥ उत्सवो
103 चापिविधाणांनीराजयितुमागतः ॥ तान्तापश्चमुकेश्ववभार्याचित्रांगदामपि ॥ नोविलोकयतेतासुवृः पारि
पुन्यवतेनृपम् ॥ दुविनाश्वापिमेजातापलाणांजन्मनेजयः ॥ श्रभिमन्युहतोवालःऊरोहत्रेहिकोरवैः
मवेदस्मिन्दिहस्मेघ्युत्तेनाहावपिमेसतोभव्यप्याप्यहिनापंच ॥ उवाममपश्यान्मुरेतोविमुशपद्वयसपुत्रो
गजमस्तकेयथो ॥ इतिश्रीमहाभारतेश्राश्वमेधिकेपर्वणिधनंजयसंजीवनोनामाष्टत्रिंशोध्यायः ॥ १
जैमिनिः ॥ ततःप्रसर्णविनार्थःपालशासनेन्नंगमम् ॥ सबालेनेनहृष्ठेनापिवाहुभ्यामवधारयत्
विशल्यंयौवनाश्वंतेपुत्रहीनंमहुद्रावित ॥ हंसकेतुंचानुसाल्वंनीलकीर्तिचक्रमेजम् ॥ वृषकेतुंपुरा
स्कृत्यमवलवन्नवाहनम् ॥ अर्जुनोगणयेमासन्नपतीनांकिलाकयम् ॥ स्थितंकियद्यापिहेनमन
मापरिचिंतयेत ॥ यद्यप्यहिस्पिर्हिपंचप्रजातेस्मिन्समागमे ॥ नाभिपतिहितोवीरः फल्गुणेहसि २

नागपुरम् प्रविवेशाथ बहुसेनभ्रातृभिस्सम् उपागतः ददर्श भ्रातरं ज्येष्ठं स्तनगंधृगयपरिकदम् द्रौपदीसहितं ते
नस्मिन् मंडपे वेदिभूषिते रुरोचकक्षयायां च यथा वित्रउशामवेलम् मौनिनं तं नमस्कृत्य पुत्रेण विनिवेद्य
न्। तेनाजयश्चयाकारवाहितम् निनेदे परम् हर्षं तेन तस्मिन् ज्ञाते तस्मिन्य ते महोत्सवे जैमिनिः धौम्यस्तु
संप्रश्नस्तु वाचजलयात्राविधीयतां नाम वरुवत्र्यश्वनषष्टि सुवर्णकलशैर्युतः गच्छस्व गंगनानारितु पुस्त
त्वाहयश्चैतसम् वरुणानेतस्मागंगायाह्वापुमीघाव पश्चवोः पश्चाद्यतक्रियाकार्यास्व वाणविधिपिदर्थकम्
धौम्यस्य वचनं श्रुत्वा वाहिसोऽवचनमब्रवीत् वसिष्ठप्रमाणाविश्रामः पत्नीकः वयस्य वरुणमालाश्च
सकलाः प्रयुक्तास्स्वसंयतः पुरस्कृत्य हयं तेन प्रापेवेद्यापण्णादितम् गंगां तेनाथ स्नापयितामंडे
षष्ठमत्रामन्तम् मंडपे वादित्रैः सम्भेनि बद्ध्वा हयमुत्तमम् अथ धौम्यमंत्रैतौ यैस्तु सिषिचु वाजिनं तथा
धौम्यस्तथा भीमसेनश्च समाथायति पृष्ठे निम्नतो वाणम् पावकं तीर्त्वं तं देवं हृद्वा वाजिनोऽस्य महा
मते तेन धौम्यहयस्याश्च वामकर्णे वयोऽइयन तेवन्तीस्य यथा निर्गता जनमेजय विस्मितास्सकलालोका
स्तुभमेन हयस्य पत्ते धौम्योऽब्रवीद्भीमसेनं ष्ठिदिक वाजिनां पुरतो यत्नाद्वृष्टी जगद्धाथः पुण्यं रुधीवाद्यः वादित्रा
णि ते महद्धि प्रवर्तते भीमालके नस्य हयस्य पीठम् अंगनतन स्थापितान चार्थः सैन्यमाविष्ट किल त्वक्षितयम्

श्रीः
२०४
104

कथं प्रमासीत्तस्य काले हयस्य कुहरराशिनि पले तदानीम् योऽम्यादयत्तेजरूपवुविं मात्र सो मे देव स्वतर्वैदभवे मेहा
क्रन्तो सा माम प्यहा मृतोल्मपि राज्ये सुः मिहरन्काभिरलेयवैश्य युधिष्ठिरसिक्तरेषजात सोनावृमथ्येतिप
नवं चाब्रवीत् जैमिनिः नेतायुधिष्ठिरप्रीतोऽविश्वस्य सपूजितः दृष्टो हिरण्यपर्व माभिया मास्व विविधानपा
प्रश्यामेतोगजानामा ब्रह्मणेभ्योयथ्याविथ्य राजा प्रापिहिमसहज्या घोवेनाश्व मावा मनदा सर्वस्याशेषयामा
सयमे राजा महामतिः वन्नेभ्रातृभियुक्तोऽथ मेः सहज्यन वाहरिम् स्वैनेनकृतेना स्वामि प्रीतोऽभवज्जगत्पते
एवं संसृज्यकृत्स्नं तत्सपुत्रं सपरिग्रहम् प्रेषयामास तं गवीनगतानापापनाशिनीम् सपुरीं प्रेषयामास व्रक्र
वाहनमागतम् एवं निष्किल्विषो राज्यो बभूव जनमेजय धात्रेभिस्तैः परिवृतो राज्यं वै चक्रे गजाकये जैमिनिः
एतदाख्यानकं श्रुत्वा भूपतिर्जनमेजयः विषयाविष्टहृदयः पुनः पप्रच्छ जैमिनिम् रोहना नागकुलावतंसमेने
गमनेकथ्यम् मे कस्मादेहसंजातः तन्मे विस्तरतो वद जैमिनिः मणेरागमनं सर्वं शृणु राजन्मे ईरितम् उ
लूपिप्राप्तिसंवादं बभ्रुवाहकथं प्रति उलूपी: उपायोऽस्ति मयाहृतः पार्थ जीवनार्थमिति पाताले विदिते राज
न्नतं जीवनं मणिः प्राप्य राज्यस्य कोशस्थारक्षितं महाविषैः सनाम्येजापेन्नगार्तेजीव पतिश्च सोऽप्यतः
हृष्टाव... पर्वतासंतल... मान् कार्कोटकः... शोभकोदीर्घजि ५

कृष्णसर्पकः दृष्टभास्करः फणानां शतसंयुक्तो दशशतानि फणा तथापरे चत्वारिंशत् पञ्चशतः षट्शता स्व
विशेषास्त्वणाः केचिन्महाशासर्पाः फणैर्मणिविभूषितैः फणैर्नवशतान्येके द्वादशफणास्ततः शे
षवेवत्सिफणैर्नागा यत्र नदन्ति गिराम् प्रायानेवा सदेवस्य श्रीकण्ठस्य यथा प्रभाव निर्भयं जायते यस्य
तस्मात्सर्पलये मणिः दृष्ट्वा पुण्ड्रीको विफलः पितृस्तज्जीवने दिक्षे वेष्टयंश्चाथ तेन पुत्र सहयास्यामि
माचिरम् यावन्नक्तं नोनायाति नीमां च पश्यन्ति पुत्रगीम् पतिहीना वदेवाहं कृतं वा पुत्रकं त्वया तथा
विजांगदा चैव सा वीमजननी नवसंजीवने मणिमुद्दामः पन्नगो भ्यादरोपशा भीतेन्त्येवेनतेया स्वेतम
णिं जीवरूपिणम् नेतेदास्यन्ति पार्थायतस्मा ... पुत्रक बभ्रुवाहनः उक्तेवचो नानूनं मे भवि
ष्यति कथं च न हतो पितस्सदा सर्वापानेधिष्यते रोषतः उवीरवामुवधमेस्माहितमसनमेभयम् वित्रा
यिनानिवपारेकृतिष्यमकलानहीन उलूप्य मातु पुत्रसारसंकाषीकरिष्यमत्रगौरवम् सवोधोपुंड
रीकः सर्वमत्रोविदोवरः पाताले प्रेषयिष्येहं प्रथमे पितरं प्रति यथ्याति नमनोवीर कृपाणुत्ते करिष्या
ति बुद्ध्यागमनं वेत्काधिप्राणिनामिहजायते पोरुषं त्रे प्रसंयुक्तं कः उपीबुद्धि संयुतः जैमिनिः एव
मुक्तेवाशेषत्वासमारूढ्या पन्नगम् पुंडरीकं पांडवस्यजीवनार्थं समादिशान् गच्छ वत्से पन्नगेद्रंगर

पु॰ १०५ 105

हीत्वाकर्णात्मजस्तनम् सदेशेकाणिपुत्रेवाक्रियवनंताग्रयकोचितम् समस्तेवनेमानायकण्णीगेमहत्मने स्वहा॰
ह्निरन्वयुक्तायतुष्टिमेचहिताय्यव यथामणिनेवकरेप्रयुक्तातिनिपथ्यकुरु श्रीवत्सेसनुपथ्यानोममत्प्रियार्थे
हिगच्छुनः जैमिनिः ततस्समंत्रसहितंवचनंप्राहपनेगः उलूपीप्रोक्तसंयुक्तोमानयानिवभारत दे
वियामित्वायातमस्मापंराजानिशंवनम् दिव्यंमणिंसमाहृत्यनेसुपत्रैणालयाज्जनम् मत्तेनस्मापतीरेहि
विचकालेनस्याम्यति मृतानामिहजेष्यनोगात्रेनपुष्पतिभूतले नपणिंजयतीकार्यानृपाराजसभा
मच बुद्धिकार्याहिराजानेनानमर्पिंतिचमेसादम् इत्यामिपांडवस्यांगमहिषानेविनश्यति भवत्यार
हितपथाहिरत्यानेगस्यजीवितम् बभ्रुवाहनः वृषकेतुपार्श्वंसंप्रयस्यमेदम्पापत्नगा योधितोयोमयासा
र्थंसंग्रामेभीविपातितः यथापार्थस्सोवाचायेप्राप्स्यनेजीवितेसकम् नजीवितेस्वकेदानिमत्पिताप्यन
नाविना वृषकेतुश्रुतेपार्थेकृत्वाहृष्टेनयापुनः पारीरंपांडवस्याचपालयामिनसंशयः जैमिनिः पु
ंडरीकस्ततस्तस्यवाक्यात्पार्थंतदादमन् वृषकेतेवनस्मानागराजपुरंययौ ददर्शासुतलेयोसमहास
पैर्विभूषितम् सर्वतःकांचनमयरम्यविपुलकाननम् सयतेयोजनानांहिगणितंपूर्णस्वकोविदैः दि
व्याभिनागकन्याभिर्हतेनदतिसुंदरम् वित्तलेचप्रविष्टोसोहिव्यचंपकमालिनम् सुतलेपिप्रहष्टैस्त्रकां ५

वनैर्विनतैस्तु शुभम् महानीलैश्चाम्रहृद्यैर्नानाद्रुमसमन्वितम् वृतं मरकतैरस्य दिव्यचंदनकाननैः रसात
लेयथाभूतंवीक्ष्यविस्मयमागतः दोलाद्रुमाभिरथिकपन्नगीभिर्विराजितम् पातलेपरमसंगसर्वा
द्यहाटकेश्वरम् स्थितंभागवतीनीरदैर्व्यापकंजुष्टितम् सर्पमेनारमेसत्वनागस्त्रीभिरनेतताम् स्म
यमानंवरम्याभिर्मंडिताभिः शुचैस्वैनैः सततंशोभनेमसक्तपस्वानांभागवतीजनैः विमलैपद्मगोथैश्च
महापातकनाशनैः दिव्यैः शुभैर्लैनाभिश्चचूर्णाभितंवासुतेनच नवकुंडैः सदाश्चर्यैर्महानागैश्चशोभित
म् मंदिरंशेषनागस्य ददृशे विविधामहत्तरम् नानाभावविचित्रैर्हि मंदिरैश्च सुशोभनम् नानारत्नमयंदिव्या
नानासनविराजितम् मंडितंशेषनागेन सहस्रफणशोभिना उपविष्टं ददर्शाथ प्रभयापरयान्वितम् ।
ग्रहकोटिकोटिरुश्चशयानंतत्स्तकपन्नगे नपदेवासुदेवेनविवामनकायकमेभिः पुंडरीकप्रणम्यनेकटस्य
चवदर्शयन् सकंठस्तुतोष्टहितानानागराजस्यसंसदि पुरतस्थितएवास्यप्रत्युवाचत्रसादरम् पुंडरीकः
नाथरक्षस्वरणाशोभोसुवतेपन्नगेश्वरम् उत्थायाशेषितः पार्श्वन्यादीयहूनकानन्यया शेषः तस्यापि महा
वीर्यः कन्यायामनपाउरवः सव्यमावीक्ष्यसावः मया मोहरनोवकः हरदत्तवरश्चाघमजेयः सस्वरा
स्त्रैः नद्रवांकंप्राकरस्यप्राकारनेनव्यपोहितम् जानामि पोरुषंतस्य वैसव्वस्यथन्यस्थानः केनामोपा

प्रं॰ १०६
106

तिनः पार्थोमृतः किंतेनकेशवः पातितस्तेशवादन्यकः समर्थस्संहितुम् किमर्थंइहिनोलूपीमत्स
मीयंहितार्थिनी नाकथंप्रेषितवतीसर्वंतत्कारणंवद परमोविस्मयोमेद्य श्रुत्वापार्थस्यपातनम् ९
ण्डरीकः भीष्मद्रोणप्रभृतयः संग्रामेधर्मसूनुना गोत्रजाजितास्सर्वेतेषांदुःखेनदुःखितः युधिष्ठिरः
क्रतुवरंकर्तुकामोमहीतले तेहयंमोचयामासतेनग्राहस्यपाण्डवैः सर्वैस्तेनैवसद्धार्थंबभ्रुवाहोमहाब
लः ज्ञात्वामणिपरंयुद्धेबभ्रुवाहनपार्थयोः पुत्रेणसंहितायुद्धेमंगोपालपतनमाहितः विद्यतेपाण्डवोमृतो
दुःखितस्तस्यपतिप्रियः संजीवनायपार्थस्यमणिर्यात्नमहात्मनः उलूपीमात्मिजेहन्ते प्रेषयामासदुःखितः
नगाःउरुमहानागयथानैवबंधमहत् धर्मेणजहर्षरंतेकारयत्नमहाक्रतुम् जामातरंनिजंयुद्धेप्र
हृतंजीवयाधुना महत्तावैभवंलोकेपरापकृतयेमताम् जायतेक्रूरता चित्रंपरनाशायकेवलम् म
हद्भिपतितः प्राप्तं सत्त्वेतेनयनेनवा जैमिनिः एवंप्रोषस्तदानेनपुण्डरीकेनशंकितः प्रत्युवाचमहामु
नीहिविधांस्तस्यपप्रच्छतः पाण्डवार्थंप्रदास्यामिमणिंसंजीवदायकम् किंवितेनशरीरेणरंजयेनेहवप
न्नगाः नजीवतिपुनःपार्थोविहतेनमहात्मना मृतेपार्थेवसुधयामणिनाचायुजीवयेत वेसवायु ६
मदर्थंद्यावीरोलालकमदको मयालाभेनविष्टतोप्रेषिमोवमहमणी शास्त्रास्वाभ्यायकत्तराणांविद्यते

किलकेप्राव: येनाथंदंडिनपार्थोहयमेधप्रकारकः ततदंघ्रुंडरीकादेमणिंदातुमम्माततया गृहीतावैसवंप
थैंघुनस्संजीवयहयुम् एवंविधंप्रोषवेतानिप्रास्येयवृपरस्यार डुखित:प्रेनंगाराजनंघ्रुभेमेनितरेस्थदि नेषाम
येमहानुङ्गितराष्ट्रोपयंनग: प्रत्युवाचधराधारं विस्मरेणाकथानुकम् धननाशु: वदन्यानामेदर्यहिकि
ष्किंत्राम्तिधरातले तथापिनाथवद्वपहमात्मन:सहश्रावृव: मन्येलोकेकथंराजमणिंजीवनदायकम्
मनुष्यस्यमस्तनस्याथैनेनेमोत्रेमिहाहेमि मरुयुस्यकृतनुस्यनोषयेनमणिनोद्धेय नमत्रादेवतात्र्ध्रवजायंनेया
र्थेसाधकः प्रसत्यामनुष्याम्रत्युप्राप्यजीवतिनैवते मृतकेनरद्वाञ्च्रदर्शयतिफलप्रदः भवापनग
सर्वोस्वंमणिंयच्छतिजीवदम् समनंतेवेननेघनविग्रहोणाथविघेन मतेगमंतिप्रापनेपातालेनविशुत्यसो
भूतलेस्यंमणिप्राप्यगरुडकिंनेनेष्यति गरुडामनावसर्वेमणिगवैणगर्विताः हृथामपिनविष्यतित्पन्नो
नेविजयंभयम् सर्थामणिविहीनानांयेनगानामणिस्स्यतम् गृहीष्यतिमणिंतत्राणिपिंगलोचनः
ननोराजनंनिपिप्राप्यसर्पाणांजीवनंहृथा स्थानेचसदंदरेवीत्पकथंहास्यतिर्याडवः निर्विषाणांततंसस्याना
गतस्त्रीकारोंतप्रभान् भ्रामाघिष्यतिनेसर्पाभिद्धकाश्चादंभरा: हितंयत्नाथतेकार्थेनृपाणांमत्रीभिश्चय
तू प्रकनेवांघयानुज्ञोनपाऊवेंकवानना जैमिनि: प्रापसत्तहवनेश्चनाप्रोदेनेधृतराष्ट्रकम् सतान्या

भु
१०७
107

यच्छ्रुतं वाग्मी मह्यं सेयं रत्नेश्वरः ॥ शौ उः ॥ नवबाक्ये न विश्रुतः कथं मे जीवनं मम प्राणाः नदीघटे मया तस्मै पाण्डवाय
महात्मने स्वर्वाणं मह्यं वा मोपि देशे ग्रामे पुरे गृहे ॥ अनेन थैवं समे भाव्यो भाव्यवद्धरां विनैव हि । जीर्णं जलनिधौ यातेः
ज्वालापर्वतयानं नम् । न विवेकविहीनेन स्वर्विना सह संगमः ॥ कीर्तिः यत्र भवित्री मेदं तत् मे जीवकं मम ॥ तत्र
कृत्स्नेन मणिना जीविते प्राप्स्यते न वा । तन्नेह कृत्स्ने मणौ मे ह्येव प्राप्स्यते सचराचरे । प्राप्नोति जीवसे भारमत्र काष
चिरंजीवितः । वल्मीक माया पराकृतस्य से गोपायां सत्यलोक एव तत् । अनेन यत्स्वपदे संवेजितां से मदसंदनः सा
त्यलोकगमनागोपायप्रस्पृह्वालेगोपयुत । नन्दधुत्तो विधातारं जगद्देवीकामाकुवम् । धिक्सत्यलोको विम
लोघवहृत्सो न विद्यते । यत्प्रोद्दानंदने हृष्टा किमंहा विचितावयम् । कमलाहृल्लेणां जन्म पृच्छते नंदन तेष
वम् । पंकजे हरिनाभे हि यत्तानेपाकुकाछ्ठाने । नैवक्ष्येसत्रियानस्मात् ऊर्योनिकमलजः पृथक् । तेषां वचना
माकर्ण्य सत्यमेनन्तथाविधिः । रंभितोर्वलिता गोपास्सर्वे पापघनवर्जितः । समुद्रास्त्वास्त्वपोगावस्तोषिता
बालके तद् हि । किंशियास्म नपुत्रा ना विप्रेंकार्न करिष्यति । तेरांचवतायनेविश्लोवेक्वेवाजायते तृणम् । न
सहाह्यस्य मणिं सर्पानमेवास्ति विवारणा । परोपकृत येन जन्म साद्रुनामपि जायते । दधीचीहे यपता देव
सर्वकार्यं प्रजर्जवता ॥ सूतराह ॥ नव कृत्सो मणिं प्राप्य यदि मे जीवयिष्यति । इष्या मणिं प्रदेयिष्ययस्मिंजी

७

वामहेत्वयम् रोचते नृपनेगानीतो नेविनाथेन गरुडाद्यदि प्रदेहि त्वं मणिं नाथ माबभ्रो मा च पुनःपुनः इति श्रीमा
हाभारते अश्वमेधिके पर्वणि बभ्रुवाहनविजयो नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ जैमिनिः एवंविधं वचः श्रु
त्वा पुंडरीकफणामृतम् शेषवक्त्रप्रसूतं वा चेदं तं उल्लमेय स्थिति संजीवनमणिं नागा [illegible] बभ्रुवाहनं मया
प्रोक्तमिदं ब्रूहि नाहमन्यामि वचः दुष्टाणां प्राणिनां जनको नोपकाराय जायते किमर्थं किंप्रावृत्त्य ज्ञाया
चित्तमोहमुपागतः प्राधयिष्यति मनुजा ममता पातालवासिनः वयोध्युषिता भवाक्रान्ते न सर्वे कुमारपण्यपतौ ।
नेताजगाम मम ग्राह्याः पुंडरीको रणागते यत्र पार्थः पातितास्तु बभ्रुवाहनसैनिकाः कर्कोटकस्य पुत्रो भामि
मित्रैर्वरकांतिभि दीप्तां वदनतेजसा केचिल्लितक्रान्ति प्रभाविनः धृतराष्ट्रस्तदेत मातृपार्श्वे पार्थेन भाषिणी उलूपी
परमा राजन्यत्र चित्रांगदा वसा आगत्या पुंडरीकस्य चिंतयतो ममागमम् ददर्शाथ नेतानां गविपन्नं तं सम
मागतम् पुंडरीकः न स्वयश्चक्रातिमानधाम मणिं सर्पास्तु रोषिताः पावकं पुत्रदन्तेस्मिन् प्रविष्टास्तु यथा स्तुविम
नस्यते हृद्वचनं श्रुत्वा कार्त्तिः पस्समानितः ग्राहिदिव्यफलं सर्वे स्वयमेव वधबाधितः हुत्वा विधाय पार्थ
स्य गृहीत्वा मणिं राजं बहून् कोपाद स्त्रीणां च हिनेत्राभ्यां पापक र्षितः क्रोधोद्भवास्तु किं स्त्रास्ति उवाच ने
न तक्षकादयः कार्कोटः शंखपाल [illegible] पन्नगः मणिं स्त्रे भ्रो हरास्य यस्तु धाममपि धनामिव ।

जै॰ पार्थोपि नामेयानीतो धर्मराजस्य चानुजः कृष्णस्य मेवको भूमौ कः स्यात्स्याति चमत्कुरः अथ सर्पपतिं त्वं
अ॰ पश्चैव भ्रमन्मैनिकाः निवद्धवपुषः सर्वे पांडवार्थे स्मातले अथ भोगवतीनाथं भिन्नमत्वाय केशितम् प्रयाति॥
९८ पांडवस्यांगतानाय परितिष्ठत अथ सर्पे मणीस्स वो स्त्रियो गृह्णं त्वलीलया अथ जीवंतु मे सर्वे मयायेमे
109 गोहताः अथ शेषनिमित्ते वृष्णिकरः पुरोताभवत् पुरोणेतेन तं देवं वासुकिर्येन संशयः पौरेस्वराच द्रव्यान् संप
पपूपत्वयनना: पुनः जैमिनिः पातालस्थस्वमासाद्य प्रेषयामास तद्वलीविलानस्सर्पराजेन क्रुद्धः पार्थस्तती
बली प्रेषः प्र: वाचनानामर्वोस्त्र भ्रातोपापवर्जितान् धृतराष्ट्रेण मंदेन राघवतो वभ्रुवाहनः यथायुद्धेहतास्सर्वे
स्तनाविगतबुद्धिनानरेणाधृतराष्ट्रेण यालोगतन्तथावायम् कः कृष्णभृन्यां समरे विजेष्यति सांनिध्ये अथ का
लानलज्वालाज्वालामालेस्मातलेम भस्मसर्पपन्नगास्सर्वा करिष्यति नसंशयः धृतराष्ट्रेणा वीरेणाद्या धणो
घामहावलः येन यत्स्थापितं बीजं तस्य तत्फलमश्नुते काकोटिसन्नके प्ववन त्थान्ययातु घोषितम् नेना
नृपाज्ञया सैन्यं निर्गतं स्वपराहूहि: क्रोधांतस्स्वस्तनस्स विषदूरप्रवर्षिणः नप्ताह्विशत शीर्षाय कुज्जास्त्रिशा
शतशीर्षकाः चत्वः फणाश्चतेचाससैन्यनचत्वरिंगिना निषेद्युक्तमहावीरादिव्यरूपवपुर्धराः पौनिनोदिव्य
कववामतमातेगमेस्थिताः मस्तकाभास्वराघोषामणिमिवविभूषिताः सविविज्ञाः सुवर्णस्य नानाल ८

कारमंडिताः हयैरथैस्तथैवान्यैः पत्तयश्च सहस्रशः हारकुंडलकीयूरकिरीटगजमौक्तिकैः विराजमानैरातं
ड पार्थपुत्रमथाब्रवीत् योजनानां पंचकोटिर्भूमिं व्याप्य स्थितारणे नेत्रैर्मुखैर्भयानि श्मश्रुरुचोग्रास्त्वप्रमेयः वि
स्फुलिंगसहस्रैश्च दहमानेन्द्रतन्तवस्तम् निजवीर्याजनसमानोस्त्रवसपौरुषात् सैन्यं तस्य पुनर्योमिलिते
तत्क्षणाद्युधि श्रुत्वा विवाविराजेते रुद्रस्य प्रलयागमे ततः प्रवृत्ते युद्धे सेनयोरुभयोस्तथा बाणखड्गगदा
घातैः मुसलैः प्रासकुंतकैः पतितैः पात्यमानैश्च रणेन तत्क्षणमभवत् बलिंद्रचंद्रैस्सर्वैः व्यामरिव परिहृप्यते
नयंनागपतेः केचित्केचित् कर्मैः शृङ्गैः सिरश्छेदे प्रवर्तमानेन्द्रमानवविषमोदिताः सर्वैः देहैर्विनाशितेजगन्मस्तकम
हस्रशः छिन्नराष्ट्रेणैतेनान्यैः पार्थपुत्रस्य पार्श्वे श्मशाने विविधैर्वीरैः सहस्राणि पंकविंशतिः रुद्रस्तत्र महाबाहु
र्वज्रबाहोपिनाहृणाम छिन्नराष्ट्रे रणे वज्रे विरथं हतवाहनम् सेनामसहां तत्र जातौ विस्मयमितेजसः स्मर
णात्तत्क्षणाद्दंडेनकार्मैः वज्रेवमानितानाम् पतंतिमणयोभिन्नाः शौर्यपत्काण्डाधृताः प्रलयागमनाद्भीतेन
त्रातो एवमभवत् ततः प्रवृद्धो बुद्धिभस्समं ... विशेषः स्वराजरविरूपेण पार्वतीश्रीयथारणे सैन्यमस्मिन्निभे
वीदयज्ञानसर्पैश्च हुंकृतैः तेषां फणीर्वीयुः जैवबभ्रुवाहोपिसंदध्ये महास्त्रामहाभीमसर्पनागनिसूदनम्
मयूरवर्षं ततः वज्रेतिमागाः पवनाशनः मथुनातेनतेघाताः शरभिन्नकलेवराः पिपीलिकास्सर्वीरणमथ कृपा

थैस्तेनैव नाभिर्विभिन्नगात्रास्ते संग्रामे विजकस्तदा हतनागस्य सर्वांगं जातं पलविवर्जितम् भित्वास्थीनि
१०५ पुनर्मेहाय पन्नगाम्यपिपीलकाः स्रमेथौ निर्विचिपलवन्को दर्गोहि प्रजूर्वते दृष्ट्वा तत्पाहि पिपीलिका भिया
हिंगतेन प्रणाणाकवीरः वाणो मेसैरैनेः उलेः स्रवौरैः पिपीलिकैर्मधुना चैव सर्पः विमृस्य मातान् मंडले नागा
निकेते यत्र णी यरस्य राजा पितानहीन्सवीनश्रम्तुवावदूस्तन्निव पलायनं कष्यं तस्मान्मनुष्याल्मंचकोविदः
प्रदीपमानोय मीष्टेवारितोषैर्महामणिः तेकर्पेत्तमणिर्याते समर्थो हि न को विदाः ईहृशायेमणिः कस्मा
न्नरित्यत्कं नितः स्वयम् समर्पेष्वयनदेयं शरीरमपि वह्मम् प्रदत्त मभयं पेणोच्यम्म सम प्रानेविधिवन्निस्यत
म् श्रीखुमणिं च दीयं ताननु काद्यामहाविषाः कवं षानपत्ताकं तेउड्डितोचमहापने द्विविजनमयेमाला
प्रदीयापार्थस्त्रनवे यावान्नृहस्मकहेलैः शरितेनेन भूतलम् तावद्धामहेत्सर्वे यत्रास्ते केषावस्त्रियः श्री
वाम्नेनेनमणीमन्ना किंकार्यं पतितेनहि भविष्यति समीपस्थ्येत् स्मैतैलोक्यपावने यथादीनांनिवेनी तमजा
दोरेनहृष्टाने कामधेनुः स्मरतरुः कल्पवृहीतप्राहृरिः भवन्तस्त्रुगाः सर्वे मान्धवीण पराजिताः प्राप्य श्रि
तं प्रजूर्वेतमणिदातप्रभंजकाः मधुःसाधं हरिपादं तेपादुर्वार्थं महाभवे पप्पयतगरुडारूढ समभयं मत्तुनाप्र
नम् शिलाक्यते यदि हरिते पतिभक्तिसंयुतेः जीवेन तानंवेन नेयाना यिते ननमो वक्रः तेमः पाताले विव ५

रत्निगेनः पंनगेश्वरः मणिमादाय रत्नानि विविधानि बहूनि च वस्त्रालंकारणां चैव वस्तुजातं तथा बहु याः
ये पुत्राय तस्यादादाय यौ च स्वयंप्रभुः जैमिनिः गृहीत्वा तं मणिं राजन् निर्जगाम च विविथं तपाः ब्रजन्मणिपुरे रम्ये
पार्थे पार्श्वं समदीक्षितः एतत्राहुस्तनोडुःखं प्रासमवोस्ताहृद्यान्वय कष्ययुष्यामिते धीरसम्यगाकर्णिया धूना
तदापुत्राभ्यां सहितः स्वकेमनत्रम ध्याकेरात् दुःखभावं बहुबुद्धिं समारूह्येदमब्रवीत् अनर्थश्च महान् जातः पु
त्रेणैतामकारिणः पार्थेन जीवितं प्राप्तं नत्र मे दुःखदायकम् यमीनज्ञोयंभविनाजयोबभ्रुवाहनात् भवत्यत
एवमेधा यंचिरंवीरो हि पांडवः किमात्रानेनरकायं ब्रुवतापुत्रकाडभा मयानिवारितो राजा हितनाथ्यो दीर्घद
र्शिना दुर्बुद्धिः प्रोक्तेजहि महाबाहो ऊतनोड वैद्दिनाकृतुः यत्राहं तत्र पुण्यपस्य कथ्यः क्वापि न ह श्रूयते जनि
तोस्मितया नतडुस्वभावश्रमेनुजः पेरोदयविनाभ्रान्त्या सहितः प्रोवाच सेकथम् अहं भ्रात्रयुते येषागहो
तिष्ठामि चेन्मृणाम् प्राभृणोपततेनेतेषानरकेनश्चेमतिः नेप्रयाहि घेता राजा यातिजीवयितं नम् अहमग्रेग
मिष्यामि हत्वे पार्थगिरोमहत् यदिसिघ्येवतेनोवा मयामितरुडवर्जिते किंनसेजीवयिष्यति नेते शिरशिसंगमात्
एतावदुक्त्वा ववनेदुःखभावेनसंयुतः जगाम च महाशीघ्रं तं पार्थस्यापिमस्तं कुंडलम् अनयत्सश्रिरस्तत्स्यवनेवृ
तोस्यिनस्तथा विचित्रांगदानचैलूपीनपपेपतामहाह्विरः प्रोवाचतः किमिदं जातं हा हे तिपांडवस्य हि केनतोजे

शिरोरत्नं स्वचारुहारिजल्पकम्॥ जैमिनिः॥ पतितेऽथ मेघपुत्र्यां ते पार्थपादौ निकेतनं तथा॥ ततः कलत्रमासीद्रणमध्ये
अ॰ विशाम्पते बभ्रुवाहोऽपि सन्तते स्मर्य स्वाहितस्तदा शोषं पुरस्कृत्य पुरं प्रविवेश महाबलः॥ मनुस्तत्र मणिधाव
१०॰ न्त्रविमुखं रणमण्डलम्॥ न च पपुपतिं ते पार्थं तावत् पश्चात् पर्वविनैधनितम्॥ शिरो नीते शिरो नीतं केनापि स्वयिनं कृष्णला
10 तम्॥ पतिते समरे वीरे द्व्यपार्थे गात्रे विशीर्षकम्॥ निष्पपात यशायांज अमृतके स्या महीतले॥ यस्मिन्काले ज्ञने वै
रथिते रणमण्डले तस्मिन् दिने निशामध्ये स्वप्नं कुन्ती ददर्शाह॥ भीमाय यथ मे राजाय महत्स्माय च समस्तम्॥ प्रबुद्धा क
थयामास स्वप्ने रात्रौ समीहितम्॥ मया धनञ्जयो हष्टः स्वप्नेऽत्र वाप्यन्तरं गतः॥ दाशीरकासमारुह्य गतो सौ दक्षि
णां दिशाम्॥ गोमयेनानुलिप्ताङ्गो जयाकृष्णमनीमः॥ न तेन विधिना पार्थो त्रिकु समसानवृक्षदर्शं दृते मस्ता
सभद्रार्कं कणागतम्॥ हंसस्तद्वनेऽभ्र नासस्मारुगारुडं प्रभुः॥ धाजगाम यथ्य रुड समारुह्य जनान्यतिः॥ कुन्ती
वमानरे भीमं देवकी गोपकन्यकाम्॥ समारुह्य पिशाचोन त्र यत्रासौ पतितोऽर्जुनः॥ मृपुत्रस्त्वम्भसंयुक्तो वीणाकस्वीभि
रन्वितः॥ दृदर्शाश्वगणं तत्र बभ्रुवाहनकारितम्॥ रत्नाढ्यप्रदीपश्चाभासितहारकुण्डलैः॥ कुङ्कुमिश्रदनादिगन्धैः कि
रीटैःकटकैर्वृतम्॥ नारीणां च महत्स्वैस्तु पार्श्वे वीरस्याहतं हि नारीवदनं च रुदतः॥ पार्थस्य सत्त्वपकं ज्ञेनम्॥ विस्मानि १०
तामिदं कृत्वान्त्यवोचत भीमः॥ हंसस्य योद्धय यथुना प्रकाशितम स्वोम्भोज भ्रातृमेस भविष्यति जैमिनिः॥ ततः

समन्तोर्थवगाह्यास्वदेवोमहाप्रायः भीमेनसहितोष्ण्यायेपार्थेवीक्ष्याब्रवीद्वचः किंजातंकेनवीरेणपातितोऽ
सिधनंजयः इयंचदेवकीमातायशोदाजननीचमे ऊँतेपिचरस्तुमाभीमारेणनावीक्ष्यपातमेकृः तेनयादिनेव
कृष्णभीमोवचनमब्रवीत् त्वमेवयदिगोविंदपतीतंपरिपृच्छसि किमेषकारजनितेभयंवेत्तिदिवाकरः
सकोमदीयंसंग्रामेगृहीत्वाचक्ररेणमम पानीयत्वान्तजेकोपिमांनजनातिसंगतम् कासौपार्थस्सतोवीरः
पातितोयेनसव्यसाची एनंद्वितीयंजानामिकृष्णपुत्रंचपातितं ततःप्रद्युम्नोवीरोसौबभ्रुवाहोमहाबलः ।
जनन्यातस्यनेबुद्धदह्यातेजनार्दनम् ऊँतीयशोदासपुत्रोदेवकीचवृकोदरम् प्रद्युम्नेनानिरुद्धेनभुश्
धानेनचदिना तानार्जुनस्तेनाभीमेप्रद्युम्नवाबाहुः खिनाः एवंविधंमागतंमांगदायापरिघायसंजीवितः
विनाशायैकृतानामेषविग्रहः शोभसाव्याघ्रसंभ्रमागृहीतानाजीवदंमाणि मयाकेनापिदुष्टेनमारितोनीते
पितृमस्तके नमस्कृत्वामिगोविंदचरणौतेकृपांकुरु स्वदर्शनेनचक्रेणशिरोमेछिंधिमाचिरं यथाभूरा
वाराहकएवामधुसूदनपातितः नस्मिकालेनर्जनीवपिद्रयास्त्वंधवः जैनानतिष्टतेतत्रसर्वदा
परितिष्टसि पितरहंनागमिष्यामिदेवतातारकणीवान् नपीडयितिवमोहष्टस्तमासुचक्रुषा तवागमो
नेमेस्तन्तुभेद्दसघ्रनरकाहताः सत्यः प्रियोमेपरमेजीवितेपरमेमहत् तवैवेसवसर्वस्वंमघायेतितिडः ।

जै॰ चोरणमोक्षितम् ॥ ईश्वराज्ञलेखितनाधिक्षिप्तः स्वकरोद्धिष्य पितामहीनय प्रणामि जनन्यैमेति दुःखिते
अ॰ स्त्रीकृवाणकथ्यं कृतोनाक्षिपी वीदेप्रयच्छाति ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि कृष्णागमनंनामो
१११ कचत्वारिंशोऽध्यायः ४१ जैमिनिः ततः कृतोप्रमुवाचनारायाजसम्यकन्यकानमस्कृत्यामिदं वित्ता सर्पि
णी विषदंष्ट्रयामेत्तसंग्रगाय पार्थकरे पार्थोर्यं विनिपातितः ------- भवतीगोत्तमेन किम् तथास पन्न
गस्तपन्नः पुत्रहंताय धाप्रुत्रा तप्याहो साम्प्रतं त्यक्ता त्वयावैराजकन्यया प्राशीरप्रायपदं येनमदीयंपरियो
षय जैमिनिः ततस्तावाः प्रकृत्युः सहकृत्या महत्स्वनम् ॥ द्रुपाण्ड्वेनिपतिताः सर्वेबाधप्रपतामपि
प्रश्नः शेषः प्रमुवाचनमस्कृत्य जनार्दनम् ॥ हृषीकेशाजगन्नाथ किमिदंवीक्षिपते त्वया धर्मराजस्यसकत्त
कृतेमयेरसातले ममहृद्रहृपार्द्धयोमोक्षितानेनमाचिरं ॥ यतपातकजातीघामङ्गुयेनेवतावेक्षितं ॥ सौ
धाविस्वलभार्ये यजनेनेत्राक्षकरैः मयेऽकुलं मङ्गयसे पाण्डवस्य महात्मनः ॥ वासुदेवः इदितेन जना
नोहिनय प्रणामोवयं पुत्रारः कृगतेकनेनेतेवापार्थस्यधरणीतलात् ॥ यदत्रानन्तरंकार्यं विस्तृताक्रियता
न मितिश्रुत्वावचनं सर्वं मदीयंमंत्रसंयुतम् ॥ यद्यहंब्रह्मचर्येण नभग्नोभुवनेतत्तदा ॥ तनेमु स्वकृतेनाद्यया
प्येस्यायात्ततो प्याः ॥ धेनीतेनेपनेन्यघभिन्न प्रीषामसमानाया जैमिनिः एवंब्रुवानेदेवेपार्थोविनिष्ठो ११

महाविघ्ने पांडवस्याशिषः प्रामेनदा मणिपुरेनृप गृहीत्वा केशवो दिव्यं मणिं प्राप्तवान्स्वयंप्रभुः प्रत्युवाच मैत्रस्य तनं हृ
न्वाच सहर्षेण: पार्थः शम्भुः प्रसादेन मणिना जीविते पुनः सामानयत्नान्निहत्येन योजेयो जयस्य मणिं हृदि प्रथ
मे कर्णपुत्रस्य पश्चात्पार्थस्य यत्नतः उत्तिष्ठ कर्णपुत्रो घमणिस्ते हृदये स्थितः जैमिनिः श्रुतेन मणेः कर्णपुत्र
स्य शीर्षं बाणच्छिन्नं बभ्रुवाहनस्य पुत्रे तथालग्नं वा यथसंयुक्तेन नीडं यथा स्याद्धनपौत्रो विभूषणम् हृष्टः सहृष्ट
केशवेन निबद्ध्वा बाणरोप पुनः स्थितं तिष्ठति निर्वीरं च बभ्रुं ते के प्रावेति प्रहर्षेण नमस्कृत: कर्णपुत्रेण हृष्टः सम्य
यिते कर्णपुत्रेण पार्थस्तथा बुद्धो विधिना तेन हृष्टः सन् यथा दीप्ती माययाभिन्न भावस्स प्राप्याप्तो निर्विक्ता
रस्त्वयागात् नैवीचिनः पन्नगेस्तच मावीस्तौ भिवीरैः हृष्टः सबाहुः प्रणताः ते च प्रवर्षे हृष्टम्य बभ्रुस्त्वगाः वि
पार्थस्य दर्शविविधांस्त्वश्रावन् यानेदृ नाकृत्दा सर्वे सैनिकाः पाण्डवस्य ते एवं दिव्य मस्मा प्रोक्त सम्प्राण
श्च वैष्णो हृष्टके न स्त दावीशेन महत्मा विलोडदा ददर्श भीमं अतीव महाशोभ चेद प्रानेत सर्वे तत्संगतावी
रा: मधुसूदनस्तथा: पुत्र: प्रविष्टा बभ्रुवाहनस्य पुरे हृष्ट सांग्रामातृप सर्वे: पुरस्थैस्स्वजनै: पूजिता विप्रचये म
मघाष्टिकू जैनाच्चान्त्यनेभक्ति संयुताः जुवेरा बद्ध वित्ता हो हृष्टस्ते प्रसन्नात्मनः पुरः पाताकिनेनादश शंकगजा
स्थरत्ये मंदु ते अवं नगरा भ्याप्राविद्युपेने विस्मिता ग्रम मन्त्रापले च तत्रैक घ सहृष्ट सम्य सावितमः

जै· सभायां बभ्रुवाहस्य स्याप्यर्योनो बभ्रुवाहनः तेनोरा बभ्रुवंमार्थं माद्रपोऽरूपांडव पुत्रेणाविजितश्चासिहन
ग्रा· सैन्यास्य्यं हताः ततः सर्वत्र जयमाङ्गोत्ये पुत्रादिकान्भराजयम् गंगापुत्रेण सेजनेपतनेनेयधनं जय
१२२ पुनः कृष्णप्रसादेन तस्य पुत्रस्य वै भवं विप्रांगदां श्रिघुयाच्छे होनेघानागवन्यकाम् सेभवायमहाभाग ५५
112 पुत्रवीरैर्बलज्जिते गहनसकलराज्यं पुत्रेणा यदुयथक्तितम् वासुदेवमहाबुद्धे प्रभोदेतेजय संगमे श्रीमघो
काधि: कृत्वा पुत्रैश्च पौत्रैश्च: देवकीभीमसेनेन अनन्यात्तेयप्रसादया स्वर्गानुविष्णुर्वीरा मौनार्जुनेन परि
पश्चिमेति त्यक्तकामानिजदेहकल्मषं स्वयं प्रिवेयात जैमिनिः ततः कृष्ण समुक्तं स्यापयिता ति
जातेन पितरं प्राह पुत्रसो बभ्रुवाहनो महायशाः हिमालयं गमिष्यामि पातयिष्ये कलेवरम् तान्या
थापातकं चोग्रं मिष्यति कलेवरम् कृष्णभक्तस्य वर्गे धर्मकार्यप्रकाशिणः वधेन सुखेदो मलेन तस्मा
त्त्यक्त्वा कलेवरं भीमसेनः यदि तेयातकं भद्र भवे हीरमहोतले नतिष्ठति समीपे ते भगवादेवकीसुतः य
थावायं ते पितरः पातयित्वा पितामहान् गंगेन्द्राणेभ्रात पुत्रैश्च्युताः कृष्णेन वीक्षिताः तस्मात्ते जीवितस्य
हृकोहिरिणयावनीकृतः तेरांग यमराजस्य त्यक्त्वा कोपो वर्षलक्ष नवकागणानां पुत्र कृष्णे साध्येपापक
मणाम् पंचयातक कतोरः किंनामाश्रास्य नमारिताः कलौयुगे च सम्प्रापे मानवत्याप्रवर्तिता पा १८

वरिष्यति नामस्य विसोर्गमिति तेजसः ॐ नो दुःखितो दैन्यं कृतश्चापि मयैव नरणाम् येषां मज्ञाव संयुक्ता जिह्वा
स्याकृसवादिनी जैमिनिः नेकृसेणाकृता नासौ वैवेष्णाकविवर्जिताः प्रमोदिताश्च संतुष्टास्तदामनि पेशे
प वा विचित्राणि च संजग्मुर्दंदुदौ नानिम्न रिपुः विस्मयं तस्य पुत्रस्य चरितं बहुमेनिरे हृषकेनेच कृस्य चप
श्चात्रः शोपसंयुताः समाचक्र गोहृस्य पंचमे दिवसे ततः ॐ नो वयुभिस्सहितान्मदेपौत्रमंदिरे गायंति
न्प्र गायनास्तत्र नर्तितस्मिन जदयः मादिता माधावो राजं पार्थं समनिताः वासनेचापविष्टश्चदं वचनमब्रवीत् ।
श्रीकृष्णः वयं तुष्टाः पुत्रकस्य समीमांस्तावकस्याद्य स्वेवन पंचराचैवेगतं पश्य धनंजय इदानीं भीम
सेनायै सहन्ते त्याय यादृषा उ लूपिसहिता राज्ञ्य यमेराजस्य गाकृत चित्रांगदा तथायातु गृहे ना विविध
धनम् प्रारम्भं कार्यं नैयत्त स्योर्थं मतिर्मम चिंतासमहतीवजकीष्यति गतेनवि भवां पुत्रपुत्रस्वादृष्ट
केतुस्तथा परः हंसध्वजश्च वीरो मौनत्यान्यसंतुष्टाणि जैमिनिः एवमेव च हरिनाणप्रेरया मासमपाऽडवम् वा
सुदेवो महाभागा विनेच समवतौ स्विपः रक्षणार्थे स्थिता राष्ट्रे नागस्य च कौतुकात् प्रपादयन्तथा सर्वः क्रो
सविवतप्यते मुदा यातलमभिजग्मुर्येव कृ वाहनस्तु जिताः घसुदेवा स्वदेवस्य चरितमाजेतस्य च प्राणा
यान्सर्व पापाभ्यामव्यनेनात्रसमाप्तयः संजीवनं चाज्जुनस्य सकृस्य स्प्राणानिपः इमंत्युस्तनवायेनक

जै॰ दत्तविदीपितेनरम ॥ इतिश्रीमहाभारतेअश्वमेधिकेपर्वणिवभ्रुवाहनयुद्धंनामद्वोव्याशिंशोध्यायः ॥ ५२ ॥
अ॰ उवाचजैमिनिः ॥ ततःकार्ष्णिः किंकृतवान्कथंकृष्णेनसंयुतः ॥ वीरैर्वृतस्तस्मात्सभायांवीरस्तत्तुरंगमेन पश्चमजायतेसौ
११३ स्थितं प्रकृतस्यतेवाननात् ॥ रूदथ्वावासुदेवस्यापिवनस्तुकथ्यामतम ॥ संनापेत्रिपाण्डदद्योरनिपेशकेशो
113 पोच्यते किंपुनश्चन्द्रकिरणामलयानिलसंगतैः ॥ पीनस्तनेचरागमितैःस्वमनोभिरलंकृतैः ॥ वरितेवासुदेव
स्यगर्ह्हतेरसंयुते नपामुतमहमन्यवदतेत्समहामते ॥ भीमेगतेनगपुरेकिंचकारजनार्दनः ॥ तत्सर्वं
कथयाद्यात्मयाहृष्टोस्मिसत्तम ॥ बलानितानिमन्येहंस्तुत्वात्रिजगतीपतेः ॥ वदमहात्म्यमेषाहि हृष्णां
निष्कृतकैर्धरा ॥ कानिराष्ट्राणिरागः पवित्रमासमन्वद ॥ जैमिनिः ॥ पुरात्वमतोराजंइतेस्तस्कुलेमहा
बलैः ॥ यवन्नायातितुरगोदृष्टनस्तावत्प्रद्युम्नेनसः ॥ वीरहिताश्वहतसंहितवाज्यमेघतुरंगमम ॥ प्रसन्नेर्हितेनामा
म्नाविप्रावर्हिकेजनना ॥ नाम्नप्रद्युम्नस्यतेहममज्ञेनस्यहयोयुधी ॥ म्राग्रयवदनेनस्यपाविकाणादर्ध्याह्व चौरा
नाइयामासवहसि स्कंदकंडूयणापश्चात्प्रोक्तस्तोत्रवाजिनो ॥ नाम्नप्रद्युम्नःप्रयानेस्वपपञ्चवक्ष्यलघ्नज
म ॥ कुरुयचतेनिमित्तेहितस्नेपत्रंविवारय ॥ बहुलध्वजस्ततःपात्रेहृष्टवावाजिनमत्रमम ॥ पपाठपत्रजंभावं
तेसर्वेनृपेदयन ॥ राजाश्वानांप्रदानस्यवचनेकोपदूषितः ॥ जग्राहयाउवहयमेकम्याभ्यामपिरक्षितम् ॥ प्रद्युम्न १२

नानिरुद्धेनन्याहं मयध्वजेनच अन्नसातेनवीरेणकर्णपुत्रेनकसिना पाल्यमानेगतनमर्यंतथावौरस्समनिनतक
स्वांस्तेनामवेरन्नाप्यश्चवारयन्त्वाक्यमब्रवीत् ताम्रध्वजः ममापित्राद्दीक्षितेनहकृतोयुत्तस्तनातनः पुनस्त्राय
नरपतिः प्रकृतोवाहमेकुवम् अष्टमेनतुरंगेनपितैर्वंश्चाष्टमःकृतः भवष्यतिमहुसोयमन्यातेकृ
स्वविष्नः संजनयेकृतारवैनिष्टनिर्द्दीस्सम्मावम् भवेनस्समहायुद्धंभवेष्यतिनसंशयः बकुलध्वजः
त्वयैसेन्येनपार्थस्यबकुतेनात्यकंभुवि संप्रप्यादितवलेराजपार्थाश्चाव्यिनेहयपेत जानातिरकुराजेंद्राव
भुवाहेष्यवानवाप्रददातिकरंभारमकत्रानोद्दिपितुश्रुते अकपलागनेगच्छतिमयूरध्वजमंदिरे नतेवो
पुष्याणिलोकेयनतेकीर्तिरजोमिथत् अस्मिन्नाद्धमहावीररणेयहयपतेकृतः अपूञ्जयापतिताःको
चितकेविंमन्तुमयागताः निधनानामपुष्टानामस्यपौरुषकारिणाम् एतेषांकीहयेयुद्धेभविष्यतिपूते
हृये ताम्रध्वजः अन्येषामन्तवीराणांगननाकाममागतः वीरौतत्रराणेधीरौबभ्रुवाहनकर्णजौ नारदा
न्योरूपेराचावनेयाःसंप्रजेमयानरनारायणौतेनकथितौपार्थमाधवौ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चयुवुधा
नश्चयायरे एतेहकृत्समनावीराःसंतोयुद्धंभविष्यति अर्थवंद्देणवाहेनवाहिनीरवेनाकृरु पांचजन्यमस्वने
घोरंप्रकरोतिजनार्दनः देवदत्तंडवस्मापांखंवदंपतेभ्रुयाम् नरंगार्थसमायातारथिनःशास्त्रपाणयः

ज॰
अ॰
२२४
115

जैमिनिः एवं विधाय संरम्भं सा राज्ञा युद्धे स्थितो बली सहस्राणि स्वयं युयुधे धान्तसेनाय समीक्षितः श्रीकृष्णः १
पार्थेन ताम्रध्वजेप्यस्य महोग्रध्वजनेवनम् श्रुतेन न विष्टतस्मो गोवात्वदीयः संप्रनीतस्ते यत्र युद्धं व्यवसितं मम
हंहीरपातनम् मोचयाश्वमहावीरास्ताबद्धं दर्पयाहृतिः प्रद्युम्नाद्यायेवीरा बभ्रुवाहनपालिनः सर्वे
युद्धे कारिष्यंति ते मया सहितो ब्रज पितास्य दीक्षितः पार्थेविघ्नेन मेदानेद स्य शेषोर्यं जितकाम स्ससत्या
वाग्रहेनेसपायः नयोयनीयः पार्थेन सत्यमेतद्वीमिति गरुडस्य व्यूहं रचयथ्यास्यानं यनेजय एना
वीराहाकार्यो सा ताम्रध्वजबलस्थितान् ज्ञानामि कालरूपास्तां सर्वे यज्ञं भूमामकाः षट्कस्यरथमारुह्य दा
रुकेन निर्येविताम् यास्यामि सैते श्वेतैः अत्रघ्नांतो स्मिपार्थिव विनाशे सर्वेवागतानाम यथमन्ये समागते जैमिनि :
एतं बहुकालवचनं माधवः स्वरथे गतः गरुडेव्यूहं मेसंस्थाप्य नगरे प्रतिमाषिष वासुदेवे रथस्योपिदृष्टः सर्वया
पार्थिवाः गरुडस्य च मवोवक्रोल्प्री वयाम न्येसात्वकः हंसध्वजो नेत्रसंस्यः पक्षयोघडतेदनौ प्रद्युम्नस्त्रा
निरुद्धश्च सात्यकिभोजवर्धनः पादयोस्तु भयोमेध्ये गरुडस्य किलसंस्थितौ यौवनाश्वो मेघवर्णो गरुडस्य
विधायिनौ पुच्छे नेरूद्य वीरं बहुभिः परिवारितम् वेव स्थिता वुभौ वीरौ बभ्रुवाहनकर्णजौ एतान्वीक्ष्य महा
वीरांय हंतव्याश्च पार्थिवान् ताम्रध्वजो महायुक्तस्त्रान्नाहायजनार्दनम् मयागृहीतं तुरंगं पार्थस्यस २४

हृतेनारणात् यदि मोचयितेह्य संस्वयं प्राप्तो सि मे गोरेयेयं रणो ब्रकतेव्यं पार्थ यातघृकोश्व मदीयं वाजिनं
यातेकिं तु थारयसे विभो: तस्मादहं तडकेतावन्मया हृतां जरतान्येषां विघ्नेनैर्शक्तिर्विनात्वादेवकीसुत
म मया सं मम सत्रां गेसम्यग्पाजयतं द्वे स्वदगीनेहे विद्वे वयास्त्वाण्यन्यानि यान्त्य नविष्टोतेभयं मेऽस्तु हृष्ट
स्त्वमोसि वहणा इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि ताम्रध्वजयुद्धं नाम त्रिचत्वारिंशोध्यायः जैमि
निः एतावदुक्त्वा वचनं पार्थसेनानतथा विधानाराचैर्धेचैर्दश्रसमन्ताह्याकिरद्दली पार्थे जगाम समन्त्या
ध्वरणेके पार्थं त्रिभिः विभिद्यत्रसा भाणे स्सिंहनादाम्मथाकरोत् दारुकं पंचभिर्बाणैरश्वं त्रिभिर्श्व
रोहयान् विव्यध्यध्वजपिनो वीरस्तद्भुतमिवाभवत् तवभिस्तान्यकिंवीरं कृतवर्मानमष्टभिः प्र
द्युम्नं च सहस्रसेण निरुद्वं च तथैव च अनिरुद्धस्ततो वीरः समाहूयेवमब्रवीत् तिष्ठ तन्व ध्वजो
णि पयूप्रवलेसमसश्वरषम् सहस्रमत्स्वहार वसुवसुवत्तांगमम कस्त्वे वमाराणामेदपुरेतामन्नत हद
ताम्रध्वजः मद्वतातोसुकेजनसमपुष्पबाणाद्विणपतेः बाणैकन्यापतिस्त्वचकर्षयघकरिष्यामि बा
णैर्मुजामितिष्ठ तं बोजधाकि प्रभाव मे [illegible] मानेनवर्णायोतिनपद्गिता: जैमिनिः बाणान्मोचानिक्षः मत्यान
तमसिमम [illegible] वयस्य पतत्रातः [illegible] नवसायद्धेनदनम विद्याय [illegible]

जैः
ग्रं:
११५
115

ते यांस्तस्य त्रिधा पुरः । अनिरुद्धः शराणां स्त्रीन् वीरो विनिर्भद्य चतुर्भिर्भिद्दनान्वाहाः प्रथमेनास्य सारथिम् जा
घानपुरतस्तस्य वीरो नान्याग्रजः क्षणात् अनिरुद्ध शरैर्भिन्नाहृ यथे ते सर्वे सैनिकाः । चित्रांगदवनमध्यस्थाः स्फुरन्तस्तो
नया भवन् बाहुभिस्फुरद्वीररणा मगनस्त्य मिनपात् । कडु यस्य पृथुत्वक्रो हासि एवं च मारिष वदलास्ता
निवास्यानि कटि देशात् समानसत्वान् पितरांसि वपु पक्को नेत्राणि च हस्तेन्निव दन्तो ध्रुवास्तथा यात्रं जड
म्धि सद्यादवः परमाणहृत्य मानीना स्तस्य वीरस्य सैनिकाः । वायुना तदजानीत सागरे तु महामना अनि
रुद्ध प्रयुक्तेन तस्मिन्काले विघनाम्यती चक्रवि धं बलं हत्वाविश्व प्रमोग्रे विज्ञिततन् अट्टो द्वितीत्रितय पातिनेव
त्सि नाम्न नी हसपोत्रण तन्तसत्यस विजस्यरणांगने पुरुमन्य महासैन्य पातयामास सायकैः पतंगद्व
ते सर्वे दग्धाकाल कथारिणा रथा विभिन्ना स्मिन्नेवागजस्तु स्तावनंगताः हयाहृताः स्वाश्ववाराबाणे
स्तेविद्दलीकृताः साचित्रोपि महाबाहुः प्रद्युम्नतनयं रणे बाणौर्विव्याथ निशातैर्विवेत चकारह तेरथनाम्र
के तहि वक्रेको पदमभितः उभौ तौ विरथौ जातौ तौ द्वितीयौ वक्रस्यापा गजेस्तत्र मरेवारे परस्य रज्जिगी
षया तस्य कतौ निरुद्धस्य सास्य यासंदनेरणे तमथ जाघबलबान्प्रलसन्निभः ततो निरुद्ध गतासो म
किं तस्य रथस्थितः पतयामास संग्रामान्वीरोपांडवसैनिकान् कथ्यन्तशृण्यत्र रते देवकीनंदनो हरिः । १

रौः

१५

ग्रायामब्रवीत् कामं त्वं नेयाथ्ययामियादि पुत्रे पराजितम् नायान्न गोविंदः कार्यं जनार्दनमामकम् जैमिनिः ततश्च
सोमहाबाहुः कार्ष्णिपुत्रो महायशाः अश्वकेतुस्समाहूय यत्नेन विभिन्निर्गानैमे ऽप्यरैः जगन्नतामुके तेहि विरथेन मथा
केशान् ततो ऽन्यं रथमास्थाय यावन्यातयते निम्नम् तावद्दयोदितो येहि कार्ष्णिपुत्रेण बाणैः घोरैरथे प्रधान्ये
षत्सविचित्रासिहस्तीलया तते विच्छेद समरे वृषकेतुस्तु याश्रथीः एवं प्राप्तत्रयं तेतन्नरथ्यानां तस्य बाणैस्तम् अश्वं
रथं गतो राजा बाणैः कार्ष्णिमजेरणे मूर्छितेयाततयामामसदेहव्याधिगणोयथा एवं भित्वा न समात्वं तेच क्रोधिगा
नेयोहृषे यौवनाश्वं गुरोरणे वरप्याहृमिमदर्प्रायत् मात्यकिस्तस्यतुरगां हत्वा बाणैस्त्रस्तपभिः कैरातिर्णाव
नादेन यावत्तेनाथ्यपातितः कृतवर्मा परं मथ्यां हिपीडितो निपपातह सचिवात्यात्यग्रेतोरात्तास्तदत्नुतमिवाभवत्
विरेजस्तेसमराभूमौ यानितानाश्वास्यसाधकैः वीणापुण्या इव जनानागगनान्नूतलेयथा बभ्रुवाहनमायांतसचि
त्रोवीक्ष्यसंयुरे प्रत्युवाचसन्वीरस्त्वमेवयदि युद्ध्यसि बाणान्निष्टमियुङ्खाय परतोवाणपंकम् त्वं विमोचयसेधे
योऽत्रत्वेपहेमोक्तिकेवलान् जैमिनिः काहिमेमाचनाराचां पंचनाशुभुजे प्रति तेभागातस्तथा तेन सुविवेणावि
भेदिताः रथ्यासवृणितास्तस्य बभ्रुवाहस्यतद्दात् त्वणान् पतितोभूतले कांचित्विलीभूतेमहारथ पुनतस्य
वीरस्य पारीराङ्गपणानिव गिरिमिंतानि विकीर्णानि नवदृगाणीवसंत्वचे तहप्रापार्थपुत्रेतं पालाततत भेदितम्

मे॰
११६
116

विवसीकृत्य यथारोषान्निहंतिवावकः तेवीक्ष्ययोधानेत्राणिनिमील्यगतजीविताः तत्राभवंमहाराजरुद्रे
वीक्ष्यवजंतवः वाहनानिपरित्यज्यपलायंतेस्मसैनिकाः हेमध्वजेमामाकीर्णिबाणैस्तस्यमहात्मनः
परित्यज्यपलायंते तस्मिन्बाणेहिमास्मरे त्यक्त्वायुधांश्चसर्वाणितथाशस्त्राणिचापरे रुधिरेचैवसंलीय
तेमीनाइवविश्वास्यते नात्मानेतेविजनंतिशरजालेनपीडिताः ब्रुवंतस्तेहिपार्थेनरणेकिंकरिष्यसि गात्र
वध्यमेवपापेअरुतेघतस्ततमम् ग्रस्यहस्तेनतनिविलासात्रस्माहतावाथतेजय किंकरिष्यसिपुण्येहियनश्ता
भविष्यसि एवंविधास्तथाशाहोंब्रुवाणासमरेमृत्यु ततःपार्थेनवीरेणतस्मिन्तेनाहृपावलम् इतिश्रीमहा
भारतेश्चाश्वमेधिकेपर्वणिनामध्वजविजयोनामचतारिंशोध्यायः ॥ ॥ जैमिनिः ॥ ॥ पार्थस्तुविचित्रमासा
यनवभिस्सायकैर्नृप विव्याधवलिसिक्रुद्धस्तैःशरैःपतितेनारथात् पार्थोपितस्तहंसेर्हत्वायुद्धेशिलसुवेः
तेषांविस्तरयामासनिहत्तिप्राहमारिषत् रथेवतितमाकृत्वासहघस्ततसंयुतम् सम्यारथंप्रयौतोसौसुविचित्रोरि
घम्नकितः पार्थस्यवरगात्र तेयानत्येनाब्रवीद्वचः हयास्तेनिहतस्तूनामयायेपातितोरथात् कगच्छसि
क्वानिष्यामिस्वपुरंहयसंयुतम् तस्यवाक्यंनभिन्नोसौविव्याधार्जुनंस्तव तेवीरशसंयुक्तंचक्रेभिन्नकलेव
रम् रथानांतस्यवीरस्यवोरस्यमहत्तस्यपरिपातिते किरटिनानदायुद्धेनायंनिहतिसंगरे पार्थविव्याधा ७

नाराचैस्तैश्चित्रान्यर्पयत्ततः अर्जुनेन मर्द्धिनत्वके कुन्तस्य पुरतस्तदा मध्ये कोन्यक्तानघानानाथ्य सविश्वं पाण्डव
पाणैः ततः स ध्वजः पार्थः पुनरेव महाशरैः विभेद वकरं तस्य पाण्डवस्याति पौरुषात् अर्जुनेन महितस्म
सर्प्येदन्दिशाणादिशाम् बाणैः स निशितैर्निर्भेद्याजनेधरणीपथम् अर्जुनेन च दृसरथगगनेसायके मि
भिः प्रेरयामास वेगेन सिंहनादं यथा केशान् सारथिं च रथं चैव प्राप्य पार्थपरं रणे सविश्वस्य चनोमेनाभिनिस्य धम
पुरीप्रति अर्जुनेनाप्यमज्ञाज्ञाप्तैः कनकचित्रितैः उभौ विश्वासविज्ञांगौ चित्रमण्डलकारिणौ वीरश्रिया वृतौ
वीरौ न सदृशौ महारणे उभौ युद्धे परित्यज्य गगने तत्र कौतुकम् अद्वीहिणी नानिहतं यं पार्थेन विनिपातितम्
म् सविश्वेणापि पार्थस्य निहतं प्रयुतं बलम् चक्रं च वीरणे युद्धमन्येन्यजयकांक्षिणौ ध्वजं विश्वसदपार्थस्य धा
त्रे कनकचित्रितं पानकं च वक्रगात्रैः सर्वथा करणानि च छिन्नं रथं च तत्राऽगात्सभाशात्सजमेव च ध्वंध्वं यन्तपा
यामि तं तं चिच्छेद फाल्गुनः सहस्रं पुनरेवस्य हितीयं जनमेजय रथ्यानां तस्य भोगीं दिव्यं विश्वस्य च यथान्विताः
पार्थबाणैः पीडिता नागाः पौरुषेन विमुच्यते नसमासकणाक्षिनाय पतंति पवनाहताः हंसस्य मस्तकाग्नेय
णा ख तन्पास्थिता एवं विधं तस्यानां तेयुद्धे त्रैलोक्यमोहनम् सविश्वः पाण्डवस्य गृहीतान् गगने गतः प्रेषिता
धन्या चरेव्यास्त्रासाम पक्षायमर्द्धिताः विदेपभूनतेकायान्साम्यध्वजपताकिनम् तेनिर्दिद्यापायणा वि

जै. अ. दःस्वकेरणाद्दयोहरिः नारदउवाच मयापिपालितःपार्थस्नात्वागंगमादिवि तथापिदिष्टतोहस्तेपोरुषंमामके
११२ ष्टुभम् तेनयाभाभिमानेनराजानेमधुसूदनः जघानगदयाभ्रूप्रियपद्मावरुद्धयेत्वा समित्रवरुद्दयामृत्युश्रो
117 मःकृष्णस्यस्मराविस्वार्थसमवस्थायहकसंविव्यधसायके श्रीकृष्णः पार्थत्वमेनंसंग्रामयुध्यस्वाहवेयोधु
ध श्राववोस्मगमेनायविजितवानसिमेम तथाकउरुवेस्मिन्महासंयतनंजयः पश्यपइवंतोहिनतानास्वविं
त्रणारपीडिताम् बभ्रुवाहनसायोयेतेमुनालीलयाहताः गांडीवमस्त्रैर्नायांचैस्तप्रमापयमाचिरम् शार्ङ्गी
नयतवयाचैनपतयनात्रचिंतनम् ततोसौमाधवगोविंदः कार्मुकान्वाम्महाशरान् अर्जुनःसंमहावोवीर
विव्यधहरिंगोविंदः तथापिकेशवस्तोहि व्यकिरदथसास्यतः नरनारायणौतावौविज्ञातेनसतेज
सा उभयोर्धन्वधोचक्रेणहीनस्वसायके उवाचकेशवराजाहर्षेणोत्फुल्ललोचनः जैत्रिनिगदतेमि
पाकेशवःपार्थसारथिः नद्यर्थहिपतिन्यजगधर्मस्याहिकंतथाप्रभो महारथपुरोभ्ननायुद्धसेयतंमास्थि
तः सारथिर्भवगोविंद मायातयधनंजयम् रथस्थेनसमालोक्य कपाचानेनसारथिम् ततःकृष्णोर्जुन
त्वापार्थस्तोभवत्प्रभुः प्रेरयामासतुरगांजवनान्किंकिणीयुतान् ताडयामासवेगेनकोपाद्रक्तलोचनः १६
सचित्रोपिशरैस्तीक्ष्णैः कथमकृष्णपाण्डवौ रथंसहकृष्णसाश्वंतेवक्रेवभ्रमणाकुलम् सर्वकिंनायरणेवी

गावभ्रूवाहनसंनिभाः योङ्गुष्ठमात्राश्चैकैकैते भिन्नाः पातिताः शरैः एवंविधं प्रयुध्यंते स्वचित्रं माधवः
क्रुधा गृहीता दासांश्चक्रं कैरेदिव्यं स्वदर्शनम् तिष्ठ तिष्ठेति राजेन्द्र समरे पाण्डवर्षभान् यदा च मिश्रितास्तत्र देवा
नाभयमाविशान् समुद्राश्च वनेषु स्थस्थे ज्योपि निष्क्रमागताः शुष्याद्याः पन्नगास्सर्वे भयार्त्ता दुलितोभव
न् नाग्रभुजो गदांत्यगस्मासमणेः कुसमासमम तोन चक्रेणादेवगः चकारकदनं महत् प्राप्त मेको हि
णोनो हि क्रोधेन हतुः दिणाहननम् इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि कुसकेपानामपञ्चमोध्या
यायः ॥ ॥ जैमिनिः ॥ पतिता वीक्ष्य नात्सोनास्तु विश्रामं यत्र तिः श्रावाचकृष्णस्तु कुपितश्चक्रयानिम
महाहवे सेनाहतं कृतं काष्ठमध्येवेतदा धिना इदानीं तमहं पश्यामि यथा रूपेण वक्ष्यति तम् सदा
शीघ्र नु चक्र रूपे कण्ठं नाद्यहमद्वितीये पित्रा नियुक्ते यत्तत्त्वे तिष्ठ वेमधुसूदन मज्जेनार्थे नयावीर सर्व पुत्रास
मर्पितम् मयुनाश्च शरीरं हि संनियोजयचेच्च चक्रहस्तं धारयामि पार्थं वारयितावरम् ममतात
स्थयुतेस्मिन्यथा यज्ञेन देवताः एतावदुक्त्वा वचनेचक्रहस्तं परामृषम् ताणेनैकेन द्रष्टा तेन कौरकृष्ण
स्य संगते श्रीमहस्तेन देवस्य पादां जग्राह वेगतः ललाटस्थ पद्मस्याप्युसमस्तु शोजेन माधवेन ततमा
योतमह सोपि पार्थो पित्र्य चरन्तदा ह्रसागमयाश्च राणानुकार्मिकेसदयेपानम् समाकिरत्तदा ॥

जै॰
प्र॰
११८
118

तेस्यविवेजनमेजय तेयाश्चपानपितायनाम्नकेतुर्महाबलः जयाह्वकृष्णमेपुत्रं बाहुभ्यांसमरेमृदा ।
ततःक्रमेनचविम्नःयथातथाराणीतले पततानेनगोह्वस्त्रिकैर्मोहस्समन्विता उत्थितस्स्वयमेवा ।
सोयावत्स्वपतिभूतले तावद्ददर्शतोयानेनागौलस्पृश्यति हतेषांमहावीरंगृहीत्वाप्रययौतत्
प मरुत्केतुर्मेसम्प्राप्यकालेनकियतानदा स्थितोबहिःपुराभ्याशोनतस्यवैधमजनमेजयपुत्रोगीद्याग
तेनतत्रहृयंचपरमेबलम धनुर्गावहस्मनीःस्वकंपुत्रोभिविध्वजः मरुद्ध्वजोः पुनोवह्रयावस्मस
म्प्राप्तोवर्षेषुतिः द्वितीयकस्यतरगोनृपतेधावितक्षया तेपुत्रःधनुर्वाचेदंनमस्कृत्याग्रतस्थितः
दीक्षितंपागहस्तेहिमृगाजिनपरिग्रहम् नामध्वजः यजनार्थंधर्मराजेनमहक्रमेणादयरक्षणेनिपुणस्स
कलाचीहिरहार्वधनंजयः वीरैःपरिवृतोधीरस्सयावीक्षितःपुरः बभ्रुवाहोस्यनृपतेतुरंगंपरिरक्षितः त
त्रयुद्धंव्यवसितंयारूप्राप्यवानयम् प्रदानबलिनेतेनवक्राख्येनकुलध्वजः कुलध्वजः प्रद्युम्नप्रमुखावीराः
पाण्डवार्थेनिपातिताः वीरास्तेनवभ्रुवेणपश्चात्कृसोचपुत्रस्तुतः द्वाभ्यांयुद्धंमहत्कृत्वायत्रहीनाकृष्णपा
ण्डवौ तस्मिन्रणतलेनिपतितोमूर्छितोऽनवरतेनना ततःपरंदैन्यंगोतिनिमेधानत्वस्युयागमत् एतयोः
पुनःप्राप्तस्वासम्पकेनेनिजंपुरम् मर्कोन्यक्षाहलपार्थोकिंकर्तीतेनवेत्मिनतते वधंकुमलेनःप्राप्त १२

स्मरद्भ्यांस्मेमिष्यितायथा महाभुजः कायंचमद्गृहात्ता पुत्रः प्रासोममांतिकम् गृहीमानगमेदाहाकष्टंविचितोस्य
हम् परित्यज्यचसम्प्राप्तो हृषीकेशधनंजयौ दृष्ट्वाभ्यांनैवनघेजन्मो भविष्यंतिमतिर्मेमपुत्रक प्रांगूरूपेणप्रासोमोबा
धकोवद् यदिदेवस्त्वयादृष्टो भगवान्मधुसूदनः सन्निधानेमयेत्वंविनात्वंकथमागतः यथा हि दुर्भगानारीप
तिंप्राप्यनिद्राप्रमुखे कदाचिद्दैवयोगेननिद्रांप्रकुरुतेनथा त्वयाकृतेहविंत्यज्यपत्नीहरेर्द्दिमहादान वैसिवमात्म
नोबुद्धिंधन्यानामग्रसंग्रहात् तुलसीकाननेत्यक्ताविजयाहिसमाश्रिता वराब्जपंकजमालामधःकृतायमोहितः क
सांगच्छातितत्सार्बंधक कृष्णमसजम् यत्तेत्यक्तागामिष्यामिहरयोहरेर्द्वियाम्यहम् स्थानेमत्त्रासपडंबुद्धेयत्र
नोकृष्णयाऽदै जैमिनिः एवंविनिर्भिद्यपत्नी कृष्णंस्यनसम्प्राप्ततिर्गृहे सपत्नीकः कुलकोदीपत्रं गृहेपुनःपुनः १
कृष्णलसिमहायुद्धे प्रबुद्धः सुतराजैनः ततःकृष्णसमासाचीप्रादद्वैवजनेनृप अर्जुनः कृगतस्त्वरंगोनाथकृष्णायंक
पतिंगतः नच्चमानयदेवप्रायत्रयुद्धेप्रजायते श्रीकृष्णः दृष्ट्वारन्नपुत्रंप्राप्तोपार्थेमन्येमहाहवात् नचगच्छामहेत्सैवेम
यूरध्वजपालिते तेमयासहितोयांतुवीराः स्वपुत्रतः अग्रेतेदर्शयिष्यामिमयूरध्वजमाहवसम् एहीत्वापाडवंद्
लेप्रययौतेनत्वप्रभृति प्रवृत्तोनुगतेसैन्यंपांडवस्यमहात्मनः वासुदेवस्ततः पार्थमिदंवचनमब्रवीत् श्रीकृष्णः पार्थ
पश्यपुरीरम्यादिव्यप्राकारतोरणैः तथापश्यामिवरितेनृपतेमीनसंभ्रमम् प्रतारयितुमायातेमयितेमयिसत्ये

जै॰ नमोवनेनेहृष्टान्देब्रह्मणोऽध्वना पार्थ येयाद्धर्षेणान्वयं तो बालकं करिष्यामि हितार्थेन वत्सवत् एहि पार्थ मया सार्धं प्रवे
अ॰ क्ष्यामि पुरं प्रति निष्ठाम ध्येवरिष्यामि स्त्रीजनैर्वृतः सिमिनैः जैमिनिः प्रविष्टयोस्तयोर्भूतो निष्ठामध्ये उपासितम
११५ निद्रिमानेपद्धिजनस्तस्त्रीजितानो द्विवोत्तम् कस्मिन्नहस्तस्तेलोका विज्ञमंजकप्रार्थिनः परस्परं प्रब्रुवाणाः
119 कौतुकेन नराधिप कश्चित्पुमान्निजां कान्तां वंइदीपनमाश्रितां ताम् गृहीत्वा वदनं तस्यास्स्वकरेणाब्रवीद्वचः सं
गतिं चेतेवीद्धभद्रे अवलधाद्धिमे उद्यानजनायने द्वमिर्धयाहृत्सविलोकने नारी सत्कसोपि ध्रुवं नाथं रता
काले हि पश्यति मेलोचनस्थ्यं ते कुसुमो ते मन्ये समागतम् पुरुषः गृहीत्वा उदिलाभद्रे वदीघाः सिरसि स्थिताः
मयाकरेणवामेन भिन्नाः केशाभ्यधनतत् नारी प्रामेयतिपुष्टं धीमां माभिंदि कुंबमंडलम् स्वहस्तेषाः कृतामे
दः स्वर्लनास्तुपजायते पुरुषः स्वहस्तानामौक्तिकानान्यत्र मण्डविमोक्तकैयो नावत्स्यं पीडयिष्यामि मवेनाकु
सवहडकौ जैमिनिः एवंविधानि वाक्यानि स्रुवंस्तत्रात्रौ जनार्दनः ततः प्रभातसमयवर्तमाने सुनान्वितः प्र
ययौ नृपतिं द्रष्टुमुपविष्टं वरासने विविधैः पार्थिवैर्युक्तमम्गुपेमुस्तरेहितेन कस्तूरीनिकरैश्चन्द्रमालाभिश्चेवचैका
नः नानारत्नचवर्षेकयत्तद्ददौ जनार्दनः इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि नाम्नावृष्टिविजयोनाम पञ्चद
नाविंशोध्यायः ॥ ॥ जैमिनिः ॥ दीक्षिते जयसमसमते नरगहयमेधुते नमब्रवीत्तदा विप्रैः स्वस्तीति प्रणमे १८

ववः द्विजः स्वस्तितेनृपश्रेष्ठाह्लादविद्रिमांगलिके द्विजम् सविप्राख्यपश्रयसे प्रासे मंडपे यज्ञस्य कारिणे मश्र
यजः समुत्थितोऽस्यह विप्रा नमस्कर्ते सविप्राख्यकम् भवंतेवायदेवात्रतावत्स्वस्ति प्रभाषसे नमस्का
रं विना विप्रः स्वस्ति ब्रूते हि भस्मरः प्रायेण किं नतः कार्यं तस्यानेन महीतले जैमिनिः यथा तदृत्वा
न्मैवावासुदेवस्य चायतः समुच्चयित एवामोकृस्मनामितबुद्धिना यत्पृष्टं नृपतिर्भूयो हरिश्चन्द्र
भस्वरम् कस्मात्त्वामोऽहं त्रिपादोसविप्राख्यामंडपे मम किं प्रियं भवतः कार्यं प्रदेयं मम धनात् प्रीतोऽस्मि तव गृ
हीतोऽस्मि नादेयं मम विद्यते विप्रः नमस्कारं विना विप्रः स्वस्ति वादी नराधिप विस्तस्मि कालेन परेण नम
स्काधो महीपतिः राजाः देयं वयं मया वभ्यं तदाख्याम विप्राकथा अवेहं सकलेनाथ जीवितेन धनेनच वि
प्रः श्रृणु राजन्प्रवक्ष्यामि यदर्थं महमागतः रम्याइमपुराकाले विद्वावेदस्सुतस्यच देवशर्मा द्विजोत्र
कन्यायुक्तः पुरोहितः विवेकवांसुशीलायत्नमादास्यति कन्यकाम् ग्रामाधामि पुत्रसहितोयावदंते नुगारा
पतिनावत्मार्गोहवेन्योरे सिंहः कोपसमन्वितः नग्राहपुत्रेनहण्येयपुत्रतामस्य पार्थिव मनुष्यवाणीतोरा
राजन्नुवनात्रेन्दानवे दृष्टाभिभीषणामिषप्लवनेनेन विवेष्टितम् सिंहः रुष्यास्त्रमवे विप्रवेषवमतिक
रिष्यसि मयाग्रस्याहि कालेन नान्यस्मात्रयिवेत्लमः गच्छ पापिष्ठ एणसहितस्वगृहमानिनीभवन स्व

जै॰
म्र॰
१२॰
120

त्वस्य परो लोको नास्ति देवेन भाषितम् । विप्रः मोचमद्भयत्वं सिंह मं च पुत्रं हि लोकदम् । किं पृच्छस्यल्प
जीवत्वं मां पुत्रेणाविवर्जितम् । सिंहः वचनं श्रुत्वा नाग्रस्तत्पत्नयामो ज्ञेनं कचित् । साहायकारकाः मया
सर्वे हिंसान्नसौकमः नवायुस्तके त्वं विप्र गतायुस्त्वं च पुत्रकः सिंहानामकच्चुवासेनामेसाव्याः
यज्ञायते यत्वं जनयपुत्रं तेयस्तेलोकमदोभवत् । तस्माद्ब्रह्ममयाज्ञनमः किमिदं क्रियते त्वया । विप्रः
केनोपायेन तदानेन पुत्रेमेतत्प्रमम्बवीमि तदाप्रोक्ते केसरिणा त्वनः किं प्रार्थ्ये यो द्विजः मयूरध्वजः विप्रेन्द्र
मामकराज्ञो दत्तइसिंहो न बाधते नरसिंह विनाकोन्यस्त्वं च पुत्रं हि बाधयेत् । ब्राह्मणः सिंहेन प्रार्थितो
किंचित्त्वत्तो हि न्यमतं मम भविष्यति न तन्हं यमनावृते हि ब्राह्मणः राजा किं प्रार्थितं केसरिणा मम
दास्यामि तेन च । तद्धि हि स्त्री च विप्रेन्द्र नान्तेन मम भाषितम् । विप्रः दास्यसे न कथ्यतन्तमया यत्प्रार्थ्य
ते किम् यपुत्र न तदोहृणां च कः प्रनाप्रियतनान्नृपसिंहेन प्रार्थितयस्त्वं भवांम्बकूणयमस्ततन्त । तेनोक्तो दे
महाराणश्शरीरार्धं समानय मयूरकेतोर्निर्भिन्त्वा ततस्त्रियं मम दीयताम् । यावस्त्वानीयमेगाच्चेनाहमनाव
देवाहि पुत्रेनभयेनेत्र सत्यमेतद्ददास्यहम् । किं मयैं स्वशरीरं वराज्ञा हास्यति स्वदम् । प्रार्थ्येन
वगस्त्वामि स्तु गायिय नराधिपम् । सिंहेनाक्रे पुनरपिगस्त्वविप्रनृपं प्रति ददोद यौ चिरास्यो निकव १८

क्षेमानुजो यथा तदा प्रदास्यति वपुर्विप्र तत्त्वान्यथा भवेत् परोयिनो ग्राही स्वेमीति निर्महतां जीवित् रणम ध्येया
पानं तोयं हि नार्थये भुञ्जे वै पुः नैव प्रमत्तदा नस्मे स्तनो याहि तदेति तम् नेप्राप्येयं महीपालेन गतना शोक
विनाशिनम् बहवो जनिता स्तेन पुत्रा राज्यं चिरं कृतम् नाधी त्यक्त पया युक्तो भविष्यति तेन संशयः ग्रर्थि
भिः प्रार्थ्यते सम्यक्ते पीयष्मुक्तवान वा ब्राह्मणः इर्थं तेन वचः प्रोक्तं मिहे ताहं प्रबोदितः सशिष्यस्त्व
नु हे प्राप्तः पुत्रशोकान्वितो नृप केनोपायेन ववे नेमि हान्पुत्रं समानये ग्रहहेः केसरी हृष्टोः कपयपदाह
णवद्धः शरीरार्धं विनानस्यनागते नव्यमहेयते: ग्रागतस्यविनागात्रं ननेपुत्रं विमोचये व्रतेनानिवेद्यते।
हृ वै भयातन्दुर्व्वैसेजने: रामचंद्रेण वीरेण ब्राह्मणस्य मनःसुतः जीवितः सद्धर्मेण सनरेन्द्रेपि वीयते
वन्नेत्वामागतो स्यं त्रयाशरणं गते चेतेनः रामतल्पोहिस तेन मताहं मानसीव्यपाम् नृपः निश्विप्रं
प्रदास्यामिमं उपेक्ष्य कलेवरम् सर्वेषामत्र विप्राणामग्रसाधु चिन्तनम् जैमिनिः एतदुक्त्वा वचो रा
ज्यराजा पुत्रेन्थ्येवदधान मयूरध्वजः एवं विप्रं कुसमसमं पुत्रार्थमोमामागतम् हृ जघामि मस्वदेहार्धयप्याप
त्रपुत्रोभवेत पश्यन्तु कौतुकं सर्वे ब्राह्मणायजन्मवाटके वार्धकाश्च समायांतकरणाः समन्विताः न
मेघाहोरापयंतवच्छिदन्नममममस्तकम् येषां प्रियोहमतनने नेनगाचोंहिरण्यम् इति श्रीमहाभारते श्री

श्रः
१२१
121

एवमेपिकेयवर्णाशामघेरधजमाघ्येनेनामसत्समचत्वारिंशोध्यायः जैमिनिः तस्यवाक्येततः स्वताप्रदान
स्यद्विजास्तदा कौशिना भयपयुक्तास्तव मत्वनैपसत्तम प्रवृवेतस्म करुणं ऋतः कालानुसायमः स्पागतो
याविनेरेदेहविनेष्टावचंकृताः मत्यवादेशियातिथ्यः कथ्यवर्धामहीपतिः किमर्थविप्रचूयेरुणाराश्च
सोयप्यावलेम वामनोघत्तमसमयेनष्याद्र्पोहरिर्द्विजः कारितास्तवर्णवेतेपार्थिवेनुप्रश्नासताः ततो
नयः प्रसज्ञात्मादत्वादानान्यप्राणतः पविवेषानयोमेष्येसनप्र्योः सप्रतिष्ठयोः वाधकेस्मंस्थापि
तयोः करपत्रयरोयतः स्मादिदेशाननेनाभ्रयः करपत्रेस्वमस्तकेम दयोस्तयंपच्यतोऽस्त्रसवेंषामेवा
पश्यताम् वालयित्वाविप्रपादौराजावचनमब्रवीत् पारीराधनगोविंदः शीघ्रतोधनन्तनाघकः
यस्मिन्कुलेप्रजातेनानराणांमदत्ताशुभम् संभाव्यविप्रकार्येषुदत्तनाजीवनेऽथनम् गृहाणविा :
प्रभिवांगपारीराधहिके स्मरिम सतोपायवनेगत्वापिक्लन्नभिस्तकलेवराम् रेरमाहामयाजन्मसा :
कपीनस्त्कलेममगात्रंवद्धंसवेंगुणोमोचिरयातभ्रमः यन्याप्तिभून्तलेप्सतोब्राह्मणानामनाकुलः
स्पृणत्लोकास्यकलाभाषितेममसादरम् पयोह्लनेघेघेषंपारीरेविहसेगृहः यातियत्तस्यितेषा
चममभयंदानवजितम् तस्मात्प्रहर्षः कतेच्यामानिरीह्यनिरामय जैमिनिः हाहाभृततदाराष्ट्रे ४

वीक्ष्य राजानमेवच क्रंदमानं द्विजं सम्प्राप्य कुरीगणसन्निभम् महिषी तस्य नृपतेः समावत्यात्र
वीन्नृपम् विप्रस्य पुत्रस्तो हन्तारस्य राजेन्द्रो महती जम्बुकीः राजन्निप्राप्य देहार्धं नृपादेयं तथास्तुम
म तवाधगात्रं भार्यास्मि मा दैनामध्यवाप्स्यव सञ्जीवैदीयतां दानं मिमं निर्गतजीवितं पत्रणोमि
त्यं वा स्यान गृह्णाति मर्तिर्मन्त्रिमन्त्रो यथेणा यदि दैयोहि भवेन्न घेघनेतवघ्नः सर्वधर्मप्राप्य घेनेसिद्धः ।
स्त्रीरूपधर्ममारिष प्राणेनाप्यस्य परतोयाना रीसंयुमामता धन्यांगतिमवाप्नोति तावत्कार्या
विचारणा तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विप्रः प्राहवचस्तरः राजन्नश्रमाधनेनामत्ता रूदयवाक्यकोविदः
विप्रः सिद्धेनतकथिते राजन्त्वामागयं महीपते पत्नेपतिव्रता भद्रेतत्कथ्येनोयुतेमया शरीरद
हितेणपी त्र्येनसंदास्यामिवेनयं ननः कीर्तिप्रस्याप्यतेनत्वनाशी समर्थेणान जैमिनिः नृपतेपुत्र
केवीगेब्राह्मणप्राह सुतवरम् नमस्कृत्य महाबुद्धिः श्रुत्वा सिद्धस्य भाषितम् नामध्वजः शरीरम
मविभुर्धसमग्रेनेनमर्हसि यो वै पितामपुत्रोहि श्रुत्वा तिरेषा सनातनी ब्राह्मणार्थेहि ... प्राणोर्धं
मयार्पितं जीवितं वा कक्करणां मन्त्रोहि मे विभोजनानं गयापिंडप्रदानेन त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता
द्रष्टव्यः बहवः पुत्रा यदिकोपिगयां व्रजेत् यजतेचाश्वमेधेन नीलहृषभमुत्सृजेत् अपि

नं. मं.
१२२
122

त्वयि विनिमेने पितरं कुरुते सुतः । शरीरस्य समग्रं हि पितुर्भवति पुत्रकः ॥ एवमुक्त्वा रुणां वीक्ष्य मां स्व
देवसा प्रियः भविष्यति महाबुद्धिः पुत्रस्यैवं महद्यशः । भीष्मरामादिभिर्लब्धं पितृवाक्यपरैर्म्मो
त्वः ॥ ब्राह्मणः ॥ मन्येनैव भाषसे पुत्र वचः केन हीनः स्मृतः पुत्रेण भार्यया यामि भवेन्मत्सु धनमुत्तक
म् द्विजा नेशं रीरिं हि दक्षिणां गां नमाम्यनघ कथं तदन्यथा कर्तुं शक्यते महि द्युधनं तु जैमिनिः ॥
ततः सनृपतिर्लोकान्वारयित्वा प्रियं स्वतम् । तथाः कोऽदत्तो राजा करपत्रेण सद्यान्वितः । सीसूतः शर
रामस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः । जयकेशव रामेति नृसिंहेति स्वधैर्यतः ॥ दृष्ट्वा सुतं तथा भूतं
सर्वे देवाः सवासवाः । यथा ह्यनेन ... के स्वकरपत्रे महात्मना । महती चाभवत् ग्लानिः दुःखि
ताः पुरवासिनः । भार्याऽदात् प्रहन्तद्धा कान्तं करपत्रे च पुत्रकः । गृह्णन्तो रामरामेति ब्राह्मणवाक्यमब्रवे
त् सर्वेषां साक्षिणां तात नवभिनन्दस्व पतिं हि द्विज नृसिंहे नृपुरीमित्रेन मध्ये सकोपिता । द्विव
नेता यथा नाप्युत हन्त्राप्ये महामतिम् । नृपः करपात्रे करस्य ते प्रियं प्रत्यपतिना नाहं शाम् । द्विविध
मेकं निपीडितं करजे शिवसंगमे । यथा नवनवैः पीडा जायते न प्रियं मम । तथादि करपात्रमप्य
देहैः कमलतो वनेः । ततः स्नातस्य भूपस्य मस्तकं पुत्रमेघुना । बिभेद करपत्रेण समं तेन कृ ॥

पार्थिवाः हाहाकारो महानासीद्भिन्ने केजनमेजय: वामनेनैव जनितं ग्रामं वीक्ष्य विप्रोऽद्भुतसत्तमः प्रव
गाचमहीपालं भित्त्वाग्रमिवनाकरम् नागृहीष्यामि गां चैतं भिन्नमप्यवनीश्वर प्रभावो पहृतं दाननगर
हीति विप्रसत्तमः विना पुत्रेण मे सम्बन्धः स्त्रियः स्वनिष्ठत्व सिंहो यामि ग्रामस्मिन् गृहीत्वा पुत्रबालक
म स्वकं नेवामनेन तेन राजदेहार्धमर्पितं द दातिदेहं विप्रो वैकथं रक्तानि सत्तम एतावदुक्त्वा वा
वनेपरित्यज्य महीपतिम् प्रययौ तःप्रपन्नो नैषापार्थिवेनाजनमेदेनः गच्छन्तं ब्राह्मणं वीक्ष्य प
त्यं प्राह जनमेजयो गृहीत्वा तस्य कभिन्नं कराभ्यां स्वकं विस्मितो जनमेजयो सर्वज्ञ तं सुमहाबुद्धे वद
न्या नो पारामि तं ब्राह्मणः स्वामं यामि त्वे परित्यज्य गच्छामि मापवारयणः स्वस्थं विप्रदेहार्थ या
चकम् गनेन गृहीत्वा विफलानवकीर्तिर्भविष्यति भूप: भिन्नं त्वया कृतं महेमसकं मामकं पुनः न
सोऽब्रवीमि विप्रेन्द्र जन्तं कानन नेगृहीतम् मागच्छन्मे निपुणाद्विवो मम वामभागेनत्व
पक्ष्मलं यस्मात्तोषीभवो हि द्विजः इति तेन ब्राह्मणेन मयोपेक्षितं वामांगं पतितं मे मो कृत्या
यास्मि तिरोदितिनः स्पष्ट्याकरं पश्येमेनो ब्राभवानितनाहयो याहं प्राविप्रस्वो हामोमगादिहनायते
इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रसन्नः परमेश्वरः स्वात्मनः दर्शयामास रूपं भूपतिसत्त्रियो समालिंग्य ब्रवी

जै॰ अ॰ वीरहृत्सः कमललोचनः श्रीकृष्णः धन्योसि नृपश्रेष्ठ हेलया हयधूजस्त्वया यदीदृशो नातिवक्ष्यामया ने पांड
वेनच यज्ञे ऽस्मिन् महाबाहो सपत्नीकः सपुत्रकः नास्त्वं युद्धे न संग्रामे ते ऽर्जुन तस्त्वत्सुतेन मूर्छितोसि
१२३ न्य सद्धितो हतौ वीरस्य मयितौ मांति रक्षितौ तो ऽद्य विजायते देहिनामिह देहार्थे हि न यादवैर्गादवं
123 महाकोशेन महात्मना नाव यज्ञे भविष्यामि कमेवतौ महामते युधिष्ठिरस्य नरसिंगस्य हागणनाम पिस्फु
टम् हौहृत्यो समयेयज्ञनाकीर्तिप्रमहिषीणामनाम् कोटिश्चास्तवगावसस्य भेदो घमसपत्नीतः मयूरध्वज
पमंमेपरोमें विसापदं च बहुलप्रभो मित्रलकमेकतां च तथा ऽऽगरुजनार्दनः नरसौ मां बपुत्रांश्च म
ल्मियो च महाजनान् रक्षितायत्त कतोऽश्वयज्ञेनायकारणानि वत्सकार्यं च महाविशालच्छदयांविवि
वे मूपपत्र बनेऽस्मानं गोविंद मद्यां चाक्रियतेऽक्षत प्रहसिष्यति मामचाः पठिताद्यद्विजात्रमेः प्रतापन
ग्निजेन्य ज्ञा हिमनयपरिपीडितः सेवते वेडंकिरणाकं कश्चिद मृतवर्जितान् तेषां तो जाह्नवीतोये हि ता
वीहारमात्यिवत् मृत्युर्धीवाऽभ्रैनो प्राप्यनामविनय य माधव हवे गोऽश्वन मस्तस्तु स एकेत्वममोद
षे प्रनताघस्वकर्णायवेदनिष्काय कारीणे श्रीदायमरहणाय वरिष्ठाय पराजन हि जैमिनिः एवं तन्नस्त
दानेन विष्णुनात्मामयुहृदनः प्रमन्नात्माभवत्कस्माभक्तियाप्याचदर्शयन् विरांतं च ब्रासियितस्तत्र भक्ता १२

नृपेणजनार्दनः केशवेनसमंययावाश्वययोवज्रिपालितौ दत्वाकस्मैकेशवंसर्वंवितन्वन्तीविनमेवच सुहृद्भिस्स
हितोराजापार्थमालिंग्यवाग्रतः इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिमहास्वधनोविजयोनाम
माष्टचत्वारिंशोध्यायः जैमिनिः।१ नृगेगमेगतोराजन्नूरैवेवीरघूमेणः सर्वसैन्यवृतःकेसोपारि
घस्सगोमुदा यमेश्वरश्चदीयचैतेनभूपतिनाकृताः जानानायस्यश्रीमतोराष्ट्रतिमतिमान् सार
स्वतेपुरस्यनचातिष्ठतिधार्मिकाः धर्मार्थकाममोक्षाणांपारगायचमानवाः स्वधर्मपितृभिस्तेमार्गेन
गच्छन्तिकथचन मज्जनेनसमहितेरत्नेनवरवाजिनौ शुश्रावबीरध्वमोमोराष्ट्रबलसैनिकः स्यादि
देशान्ततोराजाप्रग्रहणार्थंमहाबलान् कुरुगोमामकेराष्ट्रेपाण्डवस्यमहात्मनः विचरितोचिरंमेयपा
रूपेणहर्यतो नृपस्यवचनेश्रुत्वानिर्गतेविविधंबलम् महावीराःपंचधीराःग्रहणार्थेविनिर्गता
श्चाधारम्भाभोनीलःकृष्णःप्रातःश्रुते पुत्रादिव्यरथारूढधन्विनोवीरवर्मणः तेप्राप्ताःपाण्डव
बातेतूर्णीकृत्यरणोत्थिताः गृहीत्वावनितेरोषास्वयानाभूमिसंततौ तावद्दृष्ट्वातिनेवीरान्त्यश्च
तिमहाबलाः बभ्रुवाहनस्याहूतारागेदत्तावदेवत् प्रावनादेनवीरांस्तांश्चतानांवीरवासनाम् पार्थ
पुत्रस्तदाराक्षायमश्वनुवाहिनीम् बभ्रुवाहोमहातेजाप्राप्तौराःकनकचित्रितैः ततयुद्धमभव

मै॰
म्र॰
१२४
124

तेमूलेभूपदाहतो केसरीवमहासिंहेम्नाहिनाखि पद्मातिगणमेवाग्रजगात्राप्यमदोत्कटः रथायुतेः सं
त्रासितगजाकृत्राणिवाजिनः विपरीतेनमिंदराजेन्द्रक्रोडनसत्रिभम् वेभ्रुवाहेनवैरेणहन्यमानेमहाब
लम् संवृकोपनत्याभूतमपिमोहितोयथा मालिन्याधाः पतितस्त्वावन्त्ममागान्यनराधिपसमुद्भ
वः पार्थबलेजातोमात्राचीरयामेणः उवाचकेणावदेवंविस्मयात्रिभारत पानयामासरोषितः धर्मराजेन
वार्थस्यपातितेविविधंबलम् हरीन्द्रवीरमन्युग्रसुश्रुरार्थनराधिपपार्थोवीक्ष्यहतेसैन्य कोपोदेवह
वीकेशानरूपेणमेबलम् प्रोक्तमीदृशः पातयतिस्ममहन्तवमाद्व श्रीकृष्णः मघविद्धिमहाबाहु
पूतनास्थितमाहेव पार्थितेवेबकन्यार्थेस्वपुरेवीरघ्नामेण अर्जुनः किमेतत्कसकथ्यतेयमोनृपा
स्वतापतिः कथमेतत्त्वंगर्भेहितस्सर्वंवदकेशव श्रीकृष्णः मालिनीनामकन्यासासंजाताबीरधामे
णः मानुषेनवंतानहणेनैवनमानिनी यदिप्रष्टापरागेहेपित्रासामालिनीशुभा कस्त्ववरोमया
कार्यामानुषेनेक्षसेयदि मालिनी धर्मराजायमांतानदेहिवेनापरोवरः अन्यैमृताबालायोनिर्यस्य
सदनेगतिं धर्मराजस्ततोवीरंहिप्राप्याहकीर्तिमानयम् कक्षप्राप्ताजनोयश्चपस्वर्गतोणपाहितोपकेः
नरस्यपाणिग्रहणंक्रियतेप्रणमेमया पश्चाताहृक्षोपाधीरमेयदिस्पृष्टेभविष्यति द्वितीयस्यजना २३

स्याहं नाम्नैया मे गतिर्यथा नच्यवन्ति विधानेन यो धर्मो राजेन्द्र हि मे वरः या नारी पुरुषश्रेष्ठ प्यपि चन्दनं भुवि स्थि
ता वंचयित्वा निजं कान्तमपरं याति मोहिता नान्वै वत्सेनाराजान्मसे पातयन्त्यसौ न मे वादो वांछुना ।
विविधैस्त्योयनेमया नत्र मो धर्मराजोय पालयिष्यन्ति या पतः सम्प्रमसवेदाद त्वान वपूएण्भाविपाति
प्राङ्कनाद त्वाभवेत्पुण्यप्रदायिनी किं नु धर्मोयमस्तीयदत्याहं न विप्र वभेदा एवं विधमयातातकर्तव्यं ।
विधिसंस्थितम् नानाविधानि कार्याणि धर्मयुक्तानि यानि मे नानामनोरथाश्चैव भविष्यन्ति हिमावम
कः इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि वीरवर्मामालिनीयुद्धं नाम एकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥ जैमिनिः
एवं विधं स तु वाक्यं वीरवर्मा निशम्य सः यमस्तेनैव दिवारात्रौ स्थैमेस्तोतिनियमः मालिनी वि
धिवद्देवं समाराधयत तत्परा वसुवर्षो वनप्राप्य ध्यानेभावेनमाजहेनारदेन तदा जन्नं ते वरिवत्रप्रीतः
कान्ता कोहमाङ्कुरुते भावे नेनावेति समः स्वयम् नामना कथयिष्यामि भावमस्यास्तु शोभनम् ध
मकार्यं प्रकुर्वाणायाम प्रीत्या दिने दिने रुदिस्यते मनुष्याणां विंदे तेन सर्वे हितम् समवतीवर्धमंद
मालिन्याः फलहृषकः जैमिनिः ततो जगाम देवर्षिर्यमस्य सदनं प्रति तं च वै दयान्वितो यो न हि मा
लिनी राजकन्यकाम् धर्मराजं न जानाति मालिनी वदद्व्रताम् सत्यव्रतनाथ मे परा भूपस्य स सदा ।

गै॰
ग्रं॰
१२५
125

त्विनां त्वामेव मन्येहं वेत्ति नान्य मानय मा चिरम् परेमेशं सकलं संतः ॐ वेत्य वहिनेन रे मनुष्य वेषमा
स्थाय स्व भ्रमैत्य समहसे व्रजमारस्वने पुरे स्म्य पालितेन वीरेषु धर्मेण वनष्यदा यत्र द्वेषो गन्तानेकाध्या
मानवाः पुरेवेनत्यायन्यां भविष्यति मतिमम श्रीवासुदेवः नारदं प्रेषयामास पुरे सारस्वतेयम
वैष्णवे मां मेधने चपवेनावरयाम्यहम् इत्युक्तो नारदस्तेन प्रययौ वीरधामेवम् कथयामास हन्ता
नंयमेनोक्तं सुमंगलम् राजा कन्याविवाहं त्वकर्ते कामो व्यवस्थितः यमोपि नायकान्नो हि धर्मा
नमष्ठान्तरं सदा स्वादिदेवाम महाकाया महाबलपराक्रमान् महावीरं निजैवेकेतेषाम स्वपुरः स्थि
तम् तं पुत्रयानं वेगाणं नायकं वाक्यमब्रवीत् पोषच ब्रह्महत्या या याथा तेनाचविना प्राक्रमम् यम
यद्ध्यन्त्विवाहे रम्ये च सद्यु भृत्यैः परिवारितः समंचितस्समायाहि नावीरस्य च पुरे प्राति यमः कथ्यो
समागमस्तस्मिन्त्वायत राहे भविष्यति विप्रप्रियायां स्वतेनोक्ता राजापि हि ज्ञमेवकः विप्राणां पठने वा
न्यं द्युनिद्रमक्षहामनः मंत्रं वेधा त्रयाम्येः त्वंकरिष्यति नमेधायः प्रेमेद [illegible] द्यु नाद्युथा
तेनाघ्यानम् बहुकालेन नं तन्नाम सम्हं णमसम्मितं भवि विष्टविकायां महिमानाधिकः केन [illegible] नेव
णनमानवोहं तिसाहितेरविनंदन भास्यानन्यपश्यामि याजोरमि ततेजसः भ्रात्रयी विप्रालाः २५

वीशापकचीपलेजने तयासहस्रनमोनपाण्डुनामनलोधरः नवितः स्वरूपेणस्मृत्यसंकल्पैर्विनिवेशाय गा
नयमैर्णपो नित्यस्याविश्वेश्वमहाजनः जातो यत्रभानुपुत्रनत्राहू किंशरीरवान् कोहंसोस्मृतरोनाथदासाको
पुरतः स्थितः तयासमन्नानि नानाहिपरमात्रेनिभप्रभो इत्यथापरमनेनेजोभूपनीहतिपारुषान् ग
रुस्त्रीसंगमरत्नान्विप्रद्युङ्क्तिस्रुपानकान् प्रणम्यबद्धस्यापाशान्तमष्टाभ्रेरम्भो विचविकाप्रियान
स्वपुत्रस्थास्यभगंधरः गरुडीयातिनाशास्त्रमलेकिलमगोभवेत् गत्वाशास्वमप्रास्थानाश्चायाका
पिनमानवाः स्पृष्टांतिर्यमनिरना वीरस्तुमाप्तिताहस्तः एतस्यस्फोटहानुस्यानिवासस्तत्रनेदयनवष्टाद
शविषयस्थायन्नवेगराजन्मसभिनः गरुडस्तत्रमञ्जनिनः ऊतस्थानस्थानितनदद घनीमारश्चवीरोसोना
यकस्तेमहाबलः श्रियसग्रहणीयस्यपुत्रोध्यातश्चमारुतः मरीचकः क्रोधपुत्रः परमपावनः ए
नैर्हृनोनिवासंके प्राप्यसेनपालहृद पातानिचीणिस्थूलानातानिकानिमहात्मनाम् गमिष्यति
लघ्यंयत्रस्थानहीनानिमारिप हिन्दकाश्ववासादयश्चानेकामरूपामहाबलाः उपरिस्थावायुभक्ता
स्नमितनन्दमापुरेयनर्वीनावघोवाताः कर्णिमूलाश्वामाभास्वरः नेत्ररोगामहाकायामवेगाश्चपाद
नाः वाल्मीकगडमातास्यनपापस्मारेवव कालकेतुमक्रौरोदविवर्णांवधिरोत्यापा एतेम

गै॰ म॰ १२६ 126

ख्येनमारोगानयान्यबहवोऽधम नृपात्मजसमानगच्छंति पुरेनस्य महीपतेः यमः भवंतो विविधाकारा
महारोगा महाबलाः सुरूपेन नृपयांति दिव्यालंकारमंडिताः यथा मम पुरे गामाश्रित्य तेन वचनेन तथा सर्वे
रोगिन यस्यान्यकर्नेश्च घोरयामेणाः येनोवाः पापमेघुकास्तेप्युष्यरोगा भायुंचयांभूमौ प्रभास्तुक्क
नकारिणः तान्नृपपश्यति सुनरोऽथमेरूपामहाबलाः मांचवृश्च्यकाराधर्मेथमेरूपनचाश्वे कालान
तथुरीशैंहिं दीव्यते पापकारिणः ब्रह्महत्याकृतायेन प्राणिणां वृता तायुक्तानि सीणान सहस्रण
जन्मतो गरकाणवात नस्यगात्रेरोगराजस्यास्यते नात्रसंप्राप्यः नृपात्रसंस्थानः कुर्धीन्यजो जो पव
प्राकरं महारुद्रं सहोमेव दानविप्रायगच्छंति स्वर्वाणपुरुषे निश्चे सत्रुभिर्विश्रांतिर्गोवाम ततः प
रा रेनस्यगात्रेत्यते सर्वेदानघा हतन्पापस्य पुरतो भन्नवहूतेनेनव तयोनाविनदीनघसोमवारेत
माश्रयेत गोदावरीगोनमेवस्नानमामकम् स्नानमात्रजनेन यत्मन्नचपीडोयिते त्वमः इयवतेमि
यादेवीपानयंतीचततत्त्वणम् विष्टिकायं येन पानकेन गच्छंति देवतप्रदेयमानेविनेहरानाः
मंदिप्रीः ब्राह्मणभोजनेस्यचविघोनयति पताकीघवनमेकः स्वयेभुकेवैविधनास्तुना स्त्रिजा
न तेश्रियानेमहाभागनायतेसाविष्टविका मन्नद स्वरसेवेचमानदेन नपोऽस्यधेन यत्रगोत्रा २५

भवेलाभी कामयंतिविमोहिता: नराश्च नार्यो पितथारता: परनेशुवतेपीडां तेष्रमेहेन पुत्रके ननवशगो
मवर्णानस्कृताखान्यम्तं वह कृष्णा सर्वदा सर्वेषां कमलं दानं दानं कृत्वा स्त्रीपलेनैव द्विजाय श्रोत्रियाय
वमन्त्रह कृष्णे हि मंव्यते ग्रिवस्त्रीणिं पीडं वयह हरितिविमोहिता: परप्रभां समालोक्य मात्वमूर्तिश
कारक: शारीरं यातं सकल: पातुनाम हेनोधन: ददृतिदाने विप्राय मोहितषु शास्त्र समस्तम् पिना
कथाकेरापेन नपत्रे सप्तमत्थजितम नीचैर स्मृतमले लोकैवैसर्वत्र रूतजपम त्रिपंवाशानल्सहस्राणि घो
ननेसत्प्रमंवेति पातनाम्मानवस्थानं नवतमा रायेध्यमि मन्त्रेप्रयच्छतिचय: षडङ्गाया काचनास्ह
नाम विप्रायदाय हि ईशेमा कार्म वनननेनाम नस्यानंतनथा मेस्यगावेपुंस: केपचन जैला
दरोयातुजनेनरभूपातुनेमाद्रा न पवात्याजनननेन नप्रपुण्यपतन भूतम नसाप्रदानम
समप्रतम्बयास्यातिस्वधम्न नाश्रभी यथा काष: प्रयच्छति नस्यगावेचतेस्व वैयणेनकार्येते वि
चूर्विकानांडुहेरसन स्वाकालिनम नरपोडयनेनावघातान कांचनस्य भगपशोजनेनयन्नास्यवा
लिकदलीफलं दानाश्यत पवेहि ब्राह्मणाय प्रयच्छति सविपानानिवैव शिवमासादहारकम स
माश्रियते भलोकेयावहि प्रवासाचतिनम पामध्रुभेनारमनीसारोवजन्यमो जीर्णमूर्ति श्वक
नीर नामत्रियनने साक्षा पारद्वविग्रहीनारयातेमयरहणीजनम मेघघ्रटनसायानेनीसारोघ

गौ॰ मं॰ १२७ यामनी हर्षेणैवेह जननेवीत्यपंचहेहिनाराधमः घरोवकत्वंजायेनेघाददानिवसंदरम् गंजनेब्राह्मणो
वैहिनमेरोवकमाब्रजेत भोजयेत्तान्नियानेनतस्मात्दरोवकेब्रजेत विप्राश्च दयेयस्त्रप्रहारैर्जनेन
नः निर्घेमघ्नंतियलोकांपथिविलैः प्रगृह्यच म्याप्याभंगविद्रनेयाघात्म्प्रलगणाश्वनम् कारागृह
127 निबद्धान्यः पंजरस्तांश्चपक्षिणः पथिवीरैर्हन्यमानान्मोचयंतिमहाभयात् येभिवेभिरनात्स्तोत्र न
तोम्भलभानत्रयम् हिल्काप्रयान्नेनानेवनसहस्रे पुरोदयम् नूनहोमम कर्त्तोहमावजेद्देनिनन
रं निरीक्ष्यसाधुवनित्यापुत्रवान्नः प्रयान्नेनम् मेषमेकंतेलवीपीप्रदानाद्धर्मवन्त ह्रदः कथा
नमुद्गोतिघेनसाधुजननस्यहि नानरांकर्णश्चलायेमाश्रयानेनरा न्नरान कपिलायेनुदाने
षष्मनुनोब्रसवीकप्याम् परेस्वजायनेहाहि नैवकृत्भजेन्नरम् ह्रणपरदारणानसततंवग
ष्मन् स्ववर्णकर्मणानोचमादानाद्धर्मच्यव्र मोलषाषाषनाप्यचयः प्राएवंकिंविद्ररतितानाहश्रा :
वाणीघस्यनरजनाकरोविसाधुवर्णेन परायवाढंदनोनित्यंभूतमेनतापकारिणी म्लाविरोगास्त
मालोकाससंगोडूवप्रहृष्टनिप्रः स्नातिसादसंयुक्तं विप्रावेभक्तिनमेवच ददातिहृषमेषेवनब्राह्मणा
यघपापाश्चितम् मुविनद्धजनवीत्युहराहंतपलायते विंतेनिथनश्रोतस्मधलाभनमाहितः स्या
पितेनदरोयस्मैविद्वेषायनपालकः वाल्मीकस्तत्त्वदंप्राप्यस्थलेनायेनतोषितनः सन्यजन्म ९६

नितं पापं कृतं तेन रोगरूपधृतं आत्मनो धनं भोगप्रयकं तित्मनां तेन तत्र वाल्मीकेर्यथा धर्मं पदि तेहदि सेवकम् पश्या
स्थानमस्थीयो ग्रामेदस्येतमेदयोः रत्नोपकारणात्म्य गङ्गमालीतमो रमगंडप्रदानेनाधीतस्थितं गण्डतान्तः नाना
रत्नप्रदानेन गङ्गमालाविधीयते परोन्यलाभमेन हृपरवीह्यायिम्रिकितेः नेमव सारोगाद्धर्मयत्नोऽहितमिति हृत
येन महानेन हेमपुष्पतेनाश्रमीतं हरमेनायरते धर्मेगजवमेथयतेनेम तीर्थादिक स्नेन तेगजवमे सघश्चजीत श्रियाति
मम विद्यायाघानेविश्वस्म मागनेकम स्वर्ग इत्यादि पुण्यतलेवातीत्यप्रपन्नाद्यभीत । इति श्रीमहाभारते सास्त्रकर्मविपाके
वीर कर्मविपाको नाम षष्ठोऽध्यायः । जैमिनिः । ततो यमस्य तेनेमृतेः कामरूपस्य महाविनायमीलते
नारते यत्र विद्यते नरस्याप्यनगरे रस्यवीहि सारखेत धर्मः वरयामासधर्मे हृष्टामालितीनग्रे मनः हेमशालाभिता
देवनर्ष्यन्तीक्रमाशाने मृचेयन्तीनराटदीन्नवीमृगयन्तीयतिम तेप्राप्यकम्पनीमहाशा गानवाक मसीतीत यमना
स्मिन्वर्षहितं किं पापवक्ष्यामि तेन च स्वल्पनकुलेकातेन नव मनुविलोकयते । वीर उवाच । ग्रामान्नृप्कीवनेववाकस्यरा
नमोऽस्तु । कन्याविनीनजीवं तितेन नानिस्थानगतः । धर्मराजः भवेदनाप्रतियादौ धर्माहितायतिवभानेन नो
हरणहृषीकेशनानास्मिन्नहलिका मेघ नावद्रोनेव मनुविमियावत्कसमागमः नोत्नमिनेवपारद्य पापपश्चाभि
सेवकः । श्रीराम श्रीरघुनाथनेपद्मुमेदर्शनोत्तमकम् इतं सानेयवीर स्वलङ्ग भवयोःहव एवपायय
मानानि तव सेन्यप्रमोदयन् मह्युरुकेत प्रभुत्वो वृद्धवाहन केणि जापपुष्पमञ्च प्रहितकौतक भोविलोकय भवि
ष्यति महापुरुष नेकजनपातनम् । जैमिनिः एवं बभूवति देवमूर्ते पापपरिम्यते वीर उवाच महाप्राप्य
उनयाबिम्बा एततितनामकायावीरास्तदीयावापश्चमगरपर्णनमामोकः वेद्वास्त्वाविनापरिपश्यामीति गोविन्दो

जै॰
अ॰
१२८

भववीरस्तैयाभ्यामबवमानद सहस्रमन्यहांर्हिसिष्ठमामवंसगाम एतावदुक्त्वा वचनं ध्रौरैः समभिरर्जुनम् ।
ताडयामास हृदये बाणैर्धनुष्मान् जनार्दनम् बाणैस्तैश्च विभिन्नौ रेजतुस्तदा सुकिंशुकौ कृताः सहस्रैकेन तुः स्वशाखा
सदृशौ तदा विरराजतुः सुदर्शनौ पिनद्धबाणौ समन्ताद् द्विकिरीटिनौ सुधान्वैवामामकौ कौ पाण्डुबाणविद्धौ ततः पुनः
वीरपार्थः उभौ गृहीतौ तौ रणे गाण्डीवधन्वा पुरः तथा सुधन्वा वीरो महारथो धनञ्जये भीमसेनः पार्थ बाणैः
वीरधर्मः सहस्रैस्तस्य कण्ठे वीरधर्मकः समं हस्तिनागं तयत्नं तेन महाबलेन यदः तु तस्य बाणैर्महास्त्रैर्विशिखैश्च
महस्रैस्तस्य सुवीरधर्मकः पार्थस्यारथे तु राजस्थितः नयान वीरो महाबाणैस्तु भिराहतः पार्थजगामनयः
णान् समभिद्रुत्य बाणैर्दशभिस्तस्य राजा निपातितः दृष्ट्वा तु वीरं सुधन्वानं भीतो नाभिपद्यत पूर्वमेव हयाभिनाशे रणे गते नाः हेसन
भ्रातुः सुधन्वा वाणैर्निहन्तुं रणे वासुदेवं भूपतेनापि नृपं भूपते भूमिरनेकं
युद्धे नष्टात्महत्वं तेषु योगभवात् विष्णुमायया तं रणे धीरं वीराश्च सुरारी क्षिप्रमानेन पतने भूपते भूमिर्नीतं
इत्वा बाणैर्मोहनेनैव यथा जगत् वीरवमानमालोकयत्स्वः धाता वृषोऽवम श्रीवासुदेवः वैनतेयात्
पीमहाभाहोयथाऽन्ये द्युतियाजितः तथा श्रीकृष्णामित्रवाहनो वीरो रणे नायको यामयाजेन
सपाप्यायितिनियातने यथाकर्णस्य नन्दकेयस्य मन्युमहारणे नास्यचक्रे ग्रहे देवी समयाज्ञायते पुनः
हृष्टीतेन तथा वेपितप्रपालप्रियोगमहती नास्य वैकुण्ठपातपिनह्यमेव बद्धे हि मामकम् सिंधुराजसर्वैः
विशिखैर्नीतधीवीरगाहादिः यत्नात्वकेनेरथा स्यवीन्यानेदहादसमवम् हरे माने च संग्रामे रथेला ।

गुल्मवृंदैः निवद्धानि हि वीरस्य ग्रामे वीरवर्मणः । भ्रमयन्नाम्नातगुणं धर्मं वृन्तमहामेव हनूमान् । ने
देवदेवनावणस्य जम्भमालीन भूपतिः ज्ञानकीर्त्यामातिरिपुरागतस्यानापूर्वस्थिताः कुसः मयाहितो
रथ्यानुस्य प्रदिह्निपनेहि वायुज भ्रष्टकार्यप्रानकार्यं धर्मार्थहितयामया जैमिनिः प्रेरितो वास्त्वदेव
नगरे हीनस्वरूपहृतिः साधुवंमस्तेन मन्त्रे प्रतिनिधागनेप्रति परित्यज्य रथे राज्ञा न त्वानन्दाऽवस्य
हितरहो नारव्यमाकाश ययशेयनात्मजम् प्रत्युवाच हनूमतेन यामनोपनेरथ्यः प्रत्युत्पादितोपुनः ।
हृत्स्थापयन्मयाहृतम् नेष्यामि रथ्येनत्वयपाडवमायवा नेष्यामि नमद्वामिदेवात्मत्वा
ल्लिवा पुनः वीराङ्गो प्रेषनागस्यप्रायनेप्रेषं मुञ्चेत् रमाविराहि नीतिर्नत्वयाचिनयतिमायवम् या
ने यमं मत्कृते केन तमसा मे निमया पितम् यथ्याकारं भ्रातिस्थाने वड्राविरूपेन तथ्यार्थत्रिमित्रे भ्रान वड्
स्वैनोते विवदन्ताः ततोधिकं कृतेक महर्दिज्ञानात्मितनतेः हनूमान् भोहमाषवस्य हारगृहाव
ग्रिनोहितयान ततोनिपुरुषयते साधुर्नैकिवायेपतेहिमः वीरवर्मः रथ्यारहीनासमरेनगन्तेषा
धनेद्वया सहस्रमन्त्रहारहिमयाकुसोयथाहृतो ततोजगानमरथ्येहन्मतेसम्भूह्निता नस्यमहि
प्रहारेण नयघो पवनात्मजः एवमेकेन तनोवीराह्वेपा भेद तथ्याहताः तेन पवेदयोसागत्यान स्वपदाव
रेत मोक्षितोनिपपातेनाङ्गपुनेवस्थितान्ब्रवीत् मयात्वयोहनारथ्यनेकारेविय तानिहमि: यमनमाराप्रक्रम

जै॰
अ॰
१२५
129

मरीचयन्नकृतेप्रभो मोनोपार्थस्यनरमोमयावीरः प्रतोषितः हंसोध्वजस्यशौतोवनेमत्तुमेध्यपलायितः ततो
वीरान्नुपकृतः स्वरथ्यसमपस्थितः उवाचपंडवश्रेष्ठ आगपतार्णमेवचः नायकर्णेमहेशाणाविजेनव्यस्त्वयासर्व
सर्वेत्रसमग्रहवांतिलंबुद्दतोमहाबलः सर्वेजिनाराणवीरारप्रयाहविनोषितः मज्जैनः श्वनवेतोविनेतानाथविज
यीसंप्रज्ञायनेयोरुपेणमदीयनगप्राप्नोतिपराजयम् वीरवर्मा वरान्वान्नयापार्थशक्रोनेतेनस्माहवनन्नहाक
नामनावीरोप्रसंनस्त्वंविजायते इत्युक्त्वायनुकृत्स्नेनपतितवानाहक्रुसपादयोः निपपातततदाराजापार्थमालिंग्यस
स्वयम् ऊरुगाप्यावेश्वराज्ञेदेहस्वकेदतो श्रीहंसनाथस्यकोरनघाबीरस्यसोप्यदम् तोषपंकसनाथस्यम
नवाविनंपुरस्थितः पश्चदेवमेराजारश्रीयामापससनन्दनम् सारस्वतपुरेस्थितिविनेयाप्यपयोमने मौक्ति
कान्यश्वानानिसहस्राणिरथानानिव रत्नज्ञानेदिक्कुलंलंपुनेतेनेवमाकाते गजानांवरमुख्याणांसहस्राण्येक
विंशतिः एकतःश्यामवर्णानितुरंगाश्ववहन्त्यपि संरचिताणिसहस्राणिनावन्यार्थकरेददौ स्वयंग्रंथस्मा
दौम्रनायालयामासवाजिनो ततः पार्थमहायोवीरादहश्वभास्वरनेदम् नानानेकक्रमेलीवनमावनेयानसे
कलं म्राग्यंतिदिग्गजाराजमानामानिनराघपा महद्भिर्मेलकहालालाहेसंततमिवसागरम् पार्थो
ब्रवीन्महाबाहुर्वीरवर्माणमादरात प्रतियाहिमहीपालनदेशतोहयोवरे प्रतोषमगलेनवी
रवर्मातथाकृतान नीतिस्तैन्यसमग्रहिपार्थस्यजनमेजय इतिश्रीमहाभारतेअश्वमेधिके एकोंवा २८

जैमिनिः ॥ सा वसुन पुरान्मुक्तो वाजिनो निर्गतो नृप लुस्तोथयुतं नमस्कृत्य वत्सेहं यत्र तौ गतौ वातवेगो हयो जातो चंद्रहासमखो
नेदा चंद्रहासपुरे मासो यत्र कौन्तलकं भमम् पुष्पैत्तेनातियेयुः सर्वे कल्पपुत्रम् निस्तवः हंसध्वजनाम्नकेन प्रवीरेः फाल्गुणाहृतः वी
रमात्मेन नैगौत ब्यामाद्रा वेष्टचेनेसः वाजिनोनः कृतः प्रामो केन नानोन लगतो ग्राकाप्रमालुनो किंवा इतिनोविस्मिता सदा
नावदहृद्धराकाप्रो गुरुदंडीमेनेजसम् भानमाने क्रियामो वद्धितोयमिवभास्करम् मुनीनाप्रवरे दान्ते वेदवेदांगपारगम् नारदेक
लदृष्टेन्तु चैसवान्तो नारदीयसे कृतं केवद प्राने वाम श्रुत्वा नारदं प्रभामेरेः पृथक् पृथक् क्रमसंपूजा मे नीनां फाल्गुणादयः कृतः प्रामो इ
न्नृपादेरोहनो किंनतरंगमो दृष्टिं वेयविप्रश्च फाल्गुणः स्वामिगोरवान् नारदस्तत्र वीत्यम्भेगतो कौन्तलकं पुरम् यत्रारानाचंद्रहा
सो वैसवः परिरक्षति यस्मिन्कौन्तलिको राजा राज्यं हत्वा वनं ययौ धृष्टबुद्धेः प्रधानस्य कन्यांयः परिणीतवान् केरलाधिपतेः पुत्रः
कुलिंदेनानुपालितः लक्ष्मीपतिप्रसादाश्च प्राप कौन्तलकं पुरम् चंद्रहासो महाबाहुर्योजानाहृत्क्रोलम्यने संप्रमीनृपतयस्तस्य
कोलोना चान्तिपादपीम् नारदस्य वचः श्रुत्वा भीमन्नुविस्मयान्वितः प्रत्युवाच नारदाय चंद्रहासस्य नो कथाम् वद नारद मे सर्वंच
रित्रं विस्मयास्पदम् चंद्रहासस्य नृपतेर्विस्तरेण यथायथम् नारदः समयः कीदृशः पार्थ हयो मार्गं च्युतो नव चिन्तार्तो राय मे
राजो विग्रने हस्तिनापुरे अर्जुनः अभयासेन यामेध्य कथांह्यसमत्वादहम् शृण्वन्नाशु समस्तिवंचोरुचैत्रे कथामृतम् सत्त्वयाश्व
लोयोधांपुंसां न समयो भवेत् तेव भवन्ति सर्वे पिन राजन्त्याप्यबाम्भविनस्मान्सर्वं प्रयत्नेन कथां कथय सुव्रत नारदः केरलाधि

जै॰ पतिः पूर्वमासीज्ज्ञानास्तु धार्मिकः राज्यं चकार मेधावी विधिवत्पालयन्महीम् तस्य पुत्रोभवन्मूलनन्दश्चैव बहुभाग्यवान् तस्मात्क
१३॰ तिपयैरेव दिवसैर्वैहिने पुरम् वैदिभिलस्य नृपतेरत्नं ग्रैष्मादिभिर्यथा युद्धं कृत्वा स नृपतिर्जहौ प्राणान् स धार्मिकः परलोक
गते श्रुत्वा पतिपत्न्यानुगान्वयम् पितृभ्यां रहिते बाले धात्री कुन्नलकेपुरम् नित्ये पुरश्रियत्तस्य भविष्यन्सत्त्वमूर्जितम् वृषाल्लि
130 त्रीणि वनथा पालितो यत्नतः प्रियः धात्र्या स्वेदनेपथ्यादि कर्मभिः कोन्नके पुरे ध्यायन्ती स्वरे राज्यं मन्वन्तरस्य मे दिने ततः
पंचत्वमगमद्धात्री बाले विना सती सोभेकस्यचित्कोगोपालतल्पे रश्मिलद्देन वामपादे लक्ष्मीपसीमे गली विभ्रदक्षुति तदाले
देन सहसा कामिश्चिन्निपालितः स्त्रीभिः पंचाहिको जातस्ततः स्वैरं च बालकः वीथ्यां ततो भवैः सार्थं रेमे भुंक्ते च तैः सह ।
भोजयन्ति स्म नेकाश्चित् स्नापयन्ति परस्त्रियः लेपयन्ति सुगंधैश्च चंदनेवरयोषितः स्वामिर्वै बहुविधाभिश्च नृमल्लवस्त्रादा
न् केचुकानि पयच्छन्ति वरोस्री पांचकांचनम् उपानद्धौ पदहस्तेत्रम्ये विभक्तिश्च धूपम् एकवृद्धे प्रदानस्मं तेहि रेखेवज्याग
तम् विस्मयोगी सर्वैः प्राप्ते कैश्चिन्निमिः समर्लेहेन नागरिकजनयः सर्वे दृष्ट्वा विस्मयमागताः पश्चात्तु व भक्तेनेन प्रियप्रताप
एडने दन एकवृद्धि विनीतामा स्नान्मूर्धान्यधेभजयन् चन्द्रादिकिर्ययासम्यक् भोजयामास पायसम् विविधान्नमसूपासु मोद
कांच दुकानपि तस्मा समुनयः सर्वे व्याचान्तादोन पाणयः एकवृद्धे भिनं तां मे चिरं जीव सुखी भव किं त्वया वीक्षितो बालः
पुरस्तान्त्वचपार्थिकः कोयं कस्य सुतः प्रायः कस्माद्देशाच्च नहृद इति एकाप्रएकवृद्धिः प्रत्युवाच हसन्निव कंतिबालावस

न्यस्मिन्ननाथ्याप्युदमेद्रेन रामकार्यं गरीयस्त्वात्तु इदं नानामि बालकात् मुनेरयः मनोहरो लक्ष्मणस्य जितां गोबालो ध्रुवं रा
न्यपंरा विभाति त्वं पुष्पवृद्धे परिपालयेनं त्वत्संपदा पालनार्भकोगे ततो निस्तब्धा भूनिभिः सरोषं कुद्धामसचित्तयतो किमीदृ
के यथागते तेमनयोभिनगुः सराजमेश्री भगवानन्ततस्मात किं मयि यं त्वहृदि तं व्रजोमे यन्नस्वदामयि पतिमविष्यति बालः
कथंमे विपरीत कर्ता नेपां मनोनां मदददत्तिवाकाम विचार्य मेत्री नृपतेः क्षिप्रांवि प समाहूय तेसां त्वज वृद्धमन्त्रतुः रेप
भ्रात्रा वनगह्वरं मद्द हित्वीय बालं विनि हत्वेमदेय विद्धी श्रीरस्य किमयं वपुष मालीक्षमस्त्वर्विनाशिकाहि ततो भवद्रुविवि
धामहिक्षामयापदेयायुतिद्रुपमाताः नारदः तस्य वाक्यं समाकर्ण्य चाण्डालाः हर्षितातिशुभ शुभाने जगृहुर्मत्तातिं
न्युत्तं वनगह्वरम् भयानकैः पदात्सिंहैः सेविते कण्टकैर्वनम् सुपुष्पिकस्य तनयं हत्वासन्नमिव हारितम् प्राप्ताः शिशुं तथा रा
ति कोपोभ्यां जगदुस्तदा भ्रमतानेन शिशुना याहद्धाप्रति मा हरेः सालिग्रामशिला रम्या सार्भकः प्राहिन्तव संक्रीडा
मानः शिशुर्भियं हि पाषाणगोलकैः उक्ष्यमानो वस्य किं सुविन क्रीडसे धुना वर्तलेनोपलेनाद्य यावद्वीत्तं पिशुप्रति सा
हाया त्वमलिबहुलाक्षि त्रपाषाणगोलकाः रहृष्टा ग्रपवानिन्द्रियं नाम परावोत्थिता मया क्रीडामेति रदः शुद्धवनि लेश्प्रमोगा
लकैः भक्ष्यतेषु चान्येषु विहाराक्षेमनायुवनम् अस्मासुयेलवायुष्मन्यो वनस्यात्वन्तो बुधेत सबालस्त्वां शिला रम्या धार
यन्वदनेनयत् नारदः श्रुत्वाग्रहात्तमपुराविस्तृदेवख्यातिसार्भकः पार्श्वे देवेषु पांरस्यो नारायणप्रभुम् हसंहसन्ना

दे॰
131

न्नाथ वासुदेव जनार्दन चण्डालाः श्वानथो रैमी रवेर्द्रै त्रुक्तिन गन्थने जहि संचारपाणंड्रान्सर्वव्यापिन्नमोस्तुते ततो देवः स भग
वां स्वण्डलो लोलानमुसूहन मोहितस्तन्मजा वाक्यमब्रवीन्वीद्दुष्टेन ताः सुक्रमो राविष्णाल्पा तेटो टीर्घबाहुर्मेनोहरः किंभूरु बुद्धि
नाशितेहन्तव्यो बालको वने य स्त्वात्मजायायापूर्वेना नापापेन कर्मणा बालकस्सवथात्त्रो राद्विष्णोमाचकीयशुनः श्व
यवाकेन दोषेण पितृभ्यां रहितो भवान् रत्नुदीये शुशोटेंहे निशितः त्वत्तेन तो नन्मजः वामपादे कृष्णोषधीमे गलिदहृष्णुस्त
दाल्लिख्यानया मश्चिद्वारे रहपुर्वडे महात्मनः रत्नुजाविक्षिड्ः पक्षीमे गलिलितोऽश्रुमञ्चन्त त्वरितस्ते पुरे जन्मच्छिन्नो मातायवा॥
गलिम् रहपुडिं नमस्कृत्य दर्पायामातुरं गलिम जरदुत्तदिट्टुहि मेयाकारिवचोत्तनम् नीनामयचद्दान्मादिधीभिरनोषय
ने इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि वेडूरोसापाख्याने नाम ध्यायः ५२॥ नारदः श्रृणु पार्थ महाबाहो सबाला
र्जुनेवने सरणात्रवसिञ्चस्य वेरालेनेदनस्तदा बालोवानरूणोहद्वस्त्रीशुमान्देवकीसुतम् स्मरन्पदनिष्ठोपायार्थे हेकृष्णान्स
र्वेनान्यथा मित्रषष्ठोगलिबोलः दरहृपिरलेपभाक् भूपूर्णहृदटडे स्वातैमाहयन्दरिलीगणम् नाहरिणः समागा
त्मलिलिङ्ग स्वरणोचनत्र स्वपन्तातिचमन्तौरे विहायगन्तेवने प्रविष्टः कामकोस्माकेनस्मान्नेनविवर्जितः मुखरूपेणवे
ष्टोयं स्वनम्रस्तुलवंस्फुटम् वाहनेनविना स्वामी गगनात्स्वलितो भुवि प्रसादयन्नाश्वनालिलिङ्गः कान्तमाणनम् पा
दिणोडः खिनाः सर्वेक्षायो जर्वन्तिसस्थिताः हारा जन्तैवनालस्थवनस्पर्शरूपा द्वीवितताः उल्काः केटर स्यास्विस्थिता॥

दुःखान्वितिर्गतेताः पारावतास्तुंडः खांतीमनावकद्विनं हृदयम् पूरयन्निसपापापोऽतीस्टदरं शोकविह्वलाः एतस्मिन्नंत
रे ग्रामे दृष्टा दिवः कलिंदकः नेहे गृहदलाग्येषु हि स्थापितो पृष्टबुद्धिना मृगयाभिरतो यन्बीतहूतं तेतो नवीत्याते जलदे।
गहनेऽयाम भ्रमीलोकार्थिकोयया ततः कलिंदः प्रविवेश तत्रूने प्रपालकालस्मलतामहुविताः थावल्लितेस्ते स्त्रूग।
लेः श्लक्ष्णविते पुरस्थिते केचिन्नस्थान्नवादृताः सुथाददपीतेबालेनतावदस्तुलवानननम् जयंतेहरिनामानि कलिंदा।
विस्मयान्वितः श्रवतीयं हृद्यात्क्षिप्रबालेनपरिसांत्वयन् उवाचवाक्यं मेधावी सोऽस्मिन्निपतिमाजयन् त्यजतेरेकलदंन
खालिप्राभजतेहरिवल्लभागतम् शृण्वन्तेरेवचनेयदिद्रोव्यतेनदपिइष्टमइष्टनयोव्यताम् सुमुमवाप्यशिशुमहमाव
वन्तुनरहागमनेनवकल्पिता सुवगतानजननी हरहदागणाननमपालभतेनवनाहरणम् हरिंविंतयतेबालानान्यपपुर
तिवृद्धघातस्मात्रैवेधतेमेक्षोधमेमावंनताविभिः अस्ममातापितानास्तितेनादमपपालये अस्मसप्रवणालोकापूर्व।
ज्ञानोहत्वावदः ममपुत्रस्तुनातोयंवैस्लवसूशिशुः स्फुटम् दत्तःकौनःकश्चिमस्त्रकन्याजातस्तदोद्भजः स्वयंप्राप्तोगो
लकस्तुकण्ठाहृदस्तानानव अभावादोरसस्यैतेपूर्वोभावेपुरःपुरः स्वयंप्राप्तस्तुमेपुत्रो भविष्यतिमनोरमः इत्युक्त्वातेस।
मारुह्यवानिक्षिप्तस्थिरोपयत स्वयंवारुह्यनुगरीवदनाहू कलिदकः ययोपरजनेः सार्धदृष्टोदकेः स्फुरद्गुनः गच्छन्नया
त्रवीन्मामपापहिं पुण्यदाभवन् नित्यंलभमग्गोपीप्राव्याह्नतकस्यगार्भकम नेमितिः कस्येवमृगयन्यसस्यवहस्यगो

मै॰ १३२ भकः लब्धो मया लब्धवयाश्चित्रं कर्मी मनाकृतम् संसारपाशान्मे येोच्चं छित्वा मामपि तोषयन् इत्थं ब्रुवन्स नगरीं सम्प्राप
स्वदनावनीम् प्रविवेश कुलिंदस्य भवने शुभ्रसंयुते मेधाविन्मे स्तरात्से स्वपुत्रं लब्धं न्यवेदयत् हर्षितनाचाब्रवीद्धाकं मपुत्र।
132 आहेतु केवलानां तानाम मनोरथः सम्पन्निरिव सा प्राणनाम मम नारदः ततः कुलिंदो भूयाधीशो न्स्वं वसमधीकरत् शास्त्राणां च
तकान्वेद विदुषः पर्यध्यापयत् गणकाश्चाब्रुवं ह्रष्टाः कुलिंदनवचार्भकः चेद्दः शुद्धात्मतत्वोद्भवाद्धसतो स्य पतिष्यति ततः
प्रभृति भाया चेद्द दासो दिने दिने कुलिंदस्य महासार्थमवर्धनय याशप्रणी शुक्लपक्षस्सम्पाशयिवीजनोप्वानेदनिर्भराः गावा
स्वचदेशाद्विन्मोदेपाश्चास्सन्मनोरमाः समाहिक स्वेद्द दासः पपाठात निस्त्रयम् विचार्य सम्यग्मनसा हरिरित्यक्षरद्व
यम् सततमाप्य दोवुद्रु स्मदासी तरपाठकः यद्रनिशं चेदद्दासो हरिरित्यक्षरद्वयम् उदाहरत्सि नान्योस्तव वर्णोन्य पठत्वचा।
लकं वेदद्दासः ओंस्थितो वर्णस्मोपायः सम्पन्नेऽस्य मम हरिरित्यक्षराला पाधान्यध्विसरत्नं भवान् का के निवारण॥
निद्धुधा मम तो परिवर्तनेन चेद्दासोब्रवीद्धा कंभीतः कम्पणे नेः प्राने नमणाम्रिकराविन्मोजिद्धुयं परिवर्तने हरिनाम नपि
भासिनां च पाशात्सः प्रयाननम् यत्र नामदेवेनो स्ति तानि पापस्यानि किं प्रभो नारदः स्पृणु पार्थमहाबाहो वेस्त्रवस्वपि
प्रोत्रपुनः चरितं चेद्दासस्य सर्वपापप्रणाशनम् यत्नस्सितन्ते न्तुक्षुद्रः कुलिंदभवने यपि चेद्दासं नरुगत्वा कुलिंदवा।
क्यमब्रवीत् स्वतोदनस्य संसारात्स विनवपुत्रकः यद्रनिशं हरिरितिप्रजपन्नेवत्वयति पाहितोपि मया शास्त्रं किं ओवे

नयदत्तमेतो कलिंदः दैवाद्वृद्धोमयापुत्रः सकथंबाध्यतेधुना ईदृग्रूपोयंकालेस्माकंसर्वेषांतारयतेध्रुवम् नास्माविचो
हृभिः चिन्त्यंशिशुस्नाचरितेमहत् एकादशेह्निनेप्रोक्षेनानेमर्तिनवामृतम् अमेविनाकथंचाहंभुंजेन्नंस्थितिरीदृशीत
स्माद्यातत्सहविप्रवृद्धहासोयथासुखम् वर्त्तमानेषुमेवर्षेमेखलाबंधनक्रियाम् करिष्यामितत्तस्यायवेदाभ्यासंकरि
ष्यति यथागतेचविप्रेणदर्षितोभूत्कलिंदकः बाढमालिंग्यतंपुत्रंवृद्धहासंमनोरमम् अनेनैकेनपुत्रेणपावितोवि
ग्रयोममविलम्भेनकिमन्येजन्मभिः सुतैः सपिप्पलाबहवः पुत्राजायन्तेभूमिवृत्तकाः अयेदरिपराध्यानगतविन्नःस्त
तोमहान् किंमयाचरितंपूर्वेतपःपंचाग्निसाधनम् येनादृष्टप्रामवान्पुत्रंवैस्त्वंनूनंनवल्लभम् नारदः अहमेवचसप्रा
मेमखलाबंधनंकृतम् वेदहासस्यसकले विदूयतस्कलिंदकः ततोवेदाहुतीहत्वासांगवेदंपपाठच अपीपठच्च
वृद्धहासोवेदांध्यायेहरिंहृदि पठित्वानिखिलान्वेदान्सोभवेत्स्वियतोहरिः वेदेषुस्मृतिशास्त्रेषुगीयतेमेप्रभुःहरिः
तत्रपश्यामिदेवस्ययत्रकल्यानिदेवतम् इत्थंवेदार्थमखिलेपत्रवेदमयाभ्यसत् इत्थंगणोहरिंलद्व्वास्यायप्रबाल
नेमाचयत्सहक्रीडापवर्तेनहृत्तेनसात्विकेनगुणम् परमस्पपव्ससयोज्यचक्रमेकंसमतंतः तेनाप्यस्तजनताबालःश्रा
प्यलभ्यजनार्दनम् ननानेदयतेयस्तु लहणेनतुनार्दनः अन्नुनानप्रकारेणयत्नल्लभ्यंनजायते नजनानदयुत्सवा
लभ्यवैयाएरेनदन नारदोवाच पाषीरततेणसुयमेवपंचबाणानकस्तस्यकलिंदसूनोः एकीभवतरत्रसंप्रविष्टा॥

मै
मिश्र
१३३
133

नार्दनो लङ्घमतीव विचित्रम् एवं पनर्वेदमयाम्प्यसत्र्ं त्वस्मने गरु स्वापिवेदार्थं मरलन् ग्रमीनयन्तु श्रुगलेस मग्ने स्वयाय
लद्दे पापमनीजयत्नम समाधिन्द्र छस्वलक्ष एरलोसोरवलीनमाक्षष्यचकारनन्वम् गरु भ्याम्स्याद् : स्तनमामवत्स्य : ऊर्वेदर्ति
प्राप्यकथाविमूढः पस्यामवकिलवानिशानिपिष्य्नोपिनचकारमृमम संयमोयपामूनात्सरोस्वाचेदूद्रासउद्दूस
कलत्रः इति श्रीमत्तत्वभारते श्वास्वमेधिकपर्वणि वेद्द्रासोपाख्याने नाम त्रिपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५३ ॥ सूत उवाच : पन्यो
ले विषयस्तेषु तारदशावेस्त्वः स्थितः ग्रभ्यासे तारद्यावत्तेकथनवेदस्य नारद हरिभक्तिकराजीस्त्व इत्येद्रामसदाभवेत् ।
ग्राचूयोः शास्त्रस्तानिष्ठे विद्यते नेनरेष्ठिदम् ऊत्तानवरणविद्यो स्त्रि पातालेसबलि स्थितः विभीषणस्तलेकायुस
स्वर्गेनः पितामहः इतस्तुनस्तप्रभसि ऊतस्त्वहृप्याणेनमम् ग्रधुना वेदूद्रासेनेहस्त्वायाम्स्वने नः फलम् मोप्रतारयनेय
लस्सनावहदृषिः संस्थितः कथयस्वकथमेतायथासूपामनोद्दराम् तारुणपविवमेप्राप्य किमाचरितवान्मुनिः च
द्रहासः परंतरंतन्ममाचक्ष्वतत्त्वतः नारदः श्रयतं याद्दशाश्रीयाजनकेवाक्यमब्रवीत् विभादशायचन्मस्वमास्तोति।
शिवजयायमपाम यास्मदेतद्दिसकलाम्बान्तोनित्वावलादरीन ऊलिदः प्रतुवाचेदं कथमेकः श्रयास्वसि राजानस्स
न्निर्दुर्जयाः सैन्येनमहतावृताः ग्रथवावास्वदेवेन संस्मृतस्समाहवान् ग्रसन्तवासीधृष्टद्युद्धिंसेजो ऊन्तलधमजः।
प्रातग्रामकपवाये देशालेनापिंतोमयि इतलसेवन्रपतेर्वैरिणावलवत्तराः धीइयान्तिस्समहेशान्त्वामाकएयापि

रेमिरे ॥ स्वैर्यं पितर्वैवः श्रुत्वा चंद्रहासो मुदान्वितो रथिभिः पंचभिः सार्धं देपुरंगास्तान्वीरपूजितान् तान्सर्वान्नयन्नीरसं
इहासोन्नृपान्हसन् यथा राज्यपदे नाम्नाम नत्वाना पारयं हृदि म ग्रथुनामूनाम्य मन्नान्यथिनः सादिनो नरान् चंद्रहासभ
याद्वीना राजानस्तुविलिल्यिरे वासुदेवकथालापात्कलिदोषा यथा कलौ नारदः विजित्यन्नयतीन्सर्वान्राजानस्त्वा
न्सहस्रशः स्वर्णरत्नमत्नाभिः प्रदिनाप्राकशाग्वहून् चंद्रहासः समादाय स्वांपुरीं चंदनावतीम् प्रविवेश कुलिंदे
न समुत्विनाभिनंदितः दीपदीपितमात्रेण मात्रानीराजितस्तथा पितरो सनमस्कृत्य पितृकायामेरोपयेत नृवाहे
देहीना यो यदातिः प्रययो पुरीम् लक्ष्मीनारायणौ वेनौ पितरौ विनयात्स्वदम् वनुप्य येसमायान्तं दृष्ट्वा पौरयो
षितः चंद्रहासइवयावदितः किं हान्तिनाव कगतः सचिवो यं नामयालपति काविदद्दोसिलज्जसेनगरे नेकिमा
नसायः सदाहस्मनिकामकहं देरयो विहसने नरवपुयं एवमादि वचः श्रुत्वा चंद्रहासः स्वमालयम् प्रविवेश स्वह
स्थित्र पितृव्यासी ज्ञनो पूयन अयाभिषेव यन्नृ चे चंद्रहासे स्वके पदे वेदविद्भिर्द्विजैः सार्धं कुलिंदाद्ग्रामहिने मुद्दो
त्सवे नदाचक्रे धौराः सर्वं यथा स्वरवम प्रत्तालयिताये: प्रथमं स्वलिवाचनुष्ठवेकम ग्रयपत्तुसुत्तेणः स्मृदुः सर्वादः
तेषुजनेने व्यधुः चवनक्ष्यानियतापत्का स्तु वितनुहर्षिताजनाः उद्वेगेग नोमपदे हरेलीलितवतितः एकीभूय ततः पौराश्चं
द्रहासमपूजयन् चंदनेन सुगंधेन केसरेण सुगंधिना तथा चंपकमालाभिर्धूपैः सुरसम्भवैः नीराजयन्ति स्मतदा चं

जै॰ चन्द्रसूरदीपकैः एवं संप्रणितः पौरैः चंद्रहासोऽब्रवीत्सुतान् ततः प्रभृति भो पौराः ग्रामे याम्यद्दिने शुभे न तस्य वै चैक
१५४ भक्तो यो न करोति स मे रिपुः तदा विलोक्य तिथौ वा ग्रामे यो भुंक्ते स महारिपुः पातकानां गणाः सर्वे प्रविशंति एकादश्यां दिने पापं नि
134 लीयते चान्ने न भोक्तव्यं नरोत्तमैः यथा योज्ञीतो धर्मरतो विष्णुभक्तिरतः प्रियः यान्मन्योऽपि नरो राजा गच्छन्ति सद्धरेः प्रियः
आमूलं चैव लेनावज्ञालबुद्बुदसन्निभम् चिन्तयध्वं हरिं शुद्धात्मानः धर्मं वर्षस्य स्थिरम् अस्थिस्तम्भं स्नायुबद्धं मांसशो
णितलेपितम् पातविक्लिन्नं दृष्ट्वा मे लोभमोहादिके विभिः एतादृशं शरीरं च बुद्ध्वा मेकादशीव्रतम् तद्धि च यैः न मां बुद्धि
न दृष्टिः केन भेदः य इत्यादिशासनं पौराः हरिप्रपन्नमेनिरे स्ववर्णरत्नवासोभिः पौरानन्यान्निषेवितः चंद्रहासो हि जा
न्सर्वां स्वकारालेकृतान्मुदा मन्दिराणि विशालानि सहिता यमयाकरोत् तडागवापीकूपादि सुतेविशालया
नि च शिवालयानि स्थानानि बाहून्योगेश्वराश्रयान् प्रपास्वकार विविधा जलयंत्रपयोधिकाः नारदः देशाद्धे
शाज्ञदालोका याजनम्सु स्वंदनावतीम् ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रप्रभृतयः प्रजाः पुत्रपौत्रैः परिवृता धनधान्य
समन्विताः सम्यक्पापमासत दानाः प्रजाः सकुलीदकः पत्नीभिस्सहमिरयो सुहृद्भिरन्विनः चंद्रहासो हरेर्भ
क्तिं कुर्वर्धनवभावरतम् यत्संसारमागताः सर्वे पादसन्निपतनं दृष्ट्वा दत्तायां चंद्रहासेन प्रीयतामित्यथोक्तः नारा
चं दत्ता हुंपतिप्रालेयन्नीते चंद्रहासे जनकैः कलिदः उवाच देवि भवमया प्रदेयं नि कायपुत्रं ततः कायराज्ञे नदः

ये मस्तत्रभवे पुरे दैयं न दर्यं कस्यार्थं मम ष्य पत्न्यै नन्देषु याश्च सुदारसत्त्वः प्रीतिं यया मे त्रिविधो लभेनाम यतः षष्ठ्यो जनेव
न्म विद्यते कुन्तलपुरम् यस्मिन्कुन्तलको राजा गाले वनपुत्र यथ सा राजा च कुरुते नित्यं मन्त्रिणाय षष्ठ्युद्धिनो चेद्दासः सुषाक
र्णपित वोको प्रहर्षितः यस्मिन्विणे वशाते च पत्न्या यत्नेयं नव सु नन्म वैगाल वा यो सप्रेरयामास लीलया वामीभिः सकोलह
षे ईं गुल्लानि चकाचनम् स्फुदु मलयजं चारु कर्पूरं न्यग समभवम् गन्धास्सं प्रेषितास्तेन वाजिनश्च मनोरमाः नस्मै कुन्तल
कायास्मै मन्त्रिणाय षष्ठ्युद्धये चारु विलासिनीसहितं पूर्वं प्रेषितवान्पुनः पत्रं च तदुत्तं ते सम्मादाय शतस्त्रिरे सेवका सुंद्र।
दासस्य प्रामाकेन लके पुरम् एकादशी तिथौ प्राप्ते सायाह्ने तस्य सेवकाः पर्याय वा एव सो भाग्येन दीर्घश्रुवचः।
स्नात्वा तेषु न्यवहरि प्रविष्टास्ततः पुरीम् नारदः सायम्प्रणेमुर्जनतः दृष्ट्वा नारायणं नरा दृष्ट्वा प्पिरसि देवीं तु तुल
सीं हरिवल्लभाम् एवं नियममास्थाय विविशुस्तस्य मन्दिरम् सेवकास्सुंदरदासस्य मन्त्रिणे षष्ठ्युद्धये नानाद्रव्यास्सतोऽह
सुखाय षष्ठ्युद्धिरहूयत् मनसे न्यं कुलिंदो सो सुतास्तेनेह धर्मात्मा शूद्राय ब्रवीन्त्व शणतान्म कुलिंदस्य सेवकान् यदा
पंचत्वमापन्ना वनादिषुमभून्मद्दत सेवकाः त्रयोदशे विणाय षष्ठ्यानसाज्ञ कुलिंदस्य नानुचिन् कुलिंदस्य वपुत्रेण चेद्द्वा
स्तेनथी मता कुन्ता दिग्विजयं पुष्पान्प्रीतये प्रेषितं वसु अग्निहिरण्यकलशैः कर्षेवागरुचन्दनैः कुसलेः पाकराः सुणि
श्चायान्ति नव मन्दिरम् पश्चात्तत्र गणाः प्रामाकेन लाभिपतेन्दुरम् विस्मितो थ षष्ठ्युद्धिः सुयतं मन्त्रगाहहर्षितः उवाच

जै॰
१३५
135

स्तानेनेभ्यः स्वर्ग्रं देयं स शोभनम् आहूता बहुभा लोहनदैवात्स सेवकाः अथ युवं नमन्ति मंत्रिणो मोब्रवीत् तदा केव
लेन कुलिंदो सो म ज्ञोमज्ञा सु सेवकाः ट ज्ञान्नमपि योगत्वान् रिष्टमुपभुंजे ने कुलिंदं निगडैर्बद्धा कर्वे दंपुनर्वर्जिनम्।
तन्मंत्रिणो वचः श्रुत्वा सेवकाश्च बबंधुः नगर्यास्त्वामि मंत्रिभो भंत्स्यते नदरेहिते कुलज्ञाना वसंपकोमार्गे तः स
मपद्यते तस्माद्विशेषतो नान्नं भुंजे मीमे विसृजम् अथ पुत्र वचः श्रुत्वा प्रीतः पानं भोजन यत्न तान्स्वयं श्वश्रु जेप
ह्यात्मभेजीन्नृपतिर्ययो ग्रामेऽनिर्जितो पृथुबुद्धिः पुरी तां चंदनावतीम् संदिश्यमदने पुत्रं व्यापारे नृपनेरुयं सुमन।
विषयाकन्यापितिरेतमुत्रावह पत्न्द्रयामि सिद्धार्थं स्वर्गधुपाविफलोद्भमः वनेनेतानतसापथवपन्नसवृत्तयेवेय।
गमे राजकार्याणि नवनिस्यंभजायते रमापरताकन्या यौवनोद्भेद पीपासा नामास्यास ययो मधी दंविनः सेवकैः स
ह ज्ञाभ्यो दिनाभ्यो नगरीं प्रापतां चंदनावतीम् मद्वाराण्यमवासीत्स हृष्टवुद्धिः मेदापुरीम् रतिविस्मयमापन्नो मंत्रि
णे सहगतः कुलिंदः सहपुत्रेण नमस्कृत्यानयद्गृहम् भजयामास विधिवत् सपुत्रः पाणतः स्थितः तेमंत्री यत्नि
पृच्छ पुत्रस्तेयं कदा भवत् तस्या नवा तस्य भजेम भवाब्रः पुत्रः कथम् कुलिंदः अरेसोतहिमपुत्रः स्वयंमानो
मनोऋम: एकदा मृगया विष्ठो याते दवनगह्वरम् प्रविष्टः शृगालपुत्रो धोजनसु यन्सम्मितम् तत्राझाद मह
बाले रवि स्वयंप्राणलिंचनम् पंचाहमोरसा स्तु चादेर्थि कंदति सेवकान् चंडदासेदरिभक्ते जानीहि त्वे म ह्यामनो।

नारदः । श्रुत्वैतद्विस्मयस्तस्यार्थे योगिवद्दृष्टधीः स्वगात् नृपात्ते चंद्रहासं तु विस्मृतं कं विमृष्टधीः । सप्रवायं हि मे कालो ।
नायने षोडशाह्निकः । चेद्रालेवें चिन्तास्पासि श्रोकेलस्यदेशा केश्रुवम् द्रौपुत्रोमम विद्ये नेयोवनो मदनालसो नोपि कवि
श्वमेस्माहृदयेव न्सम्पदोषमुः । सुनिकान्ते वयन्तायेव ज्ञाद्भिन्नयने नृपः । नत्रासनलभेन्कार्ये विन्तयाच विनश्य
ति यद्यतेगतमेवास्तु करिष्याम्यन्तनेवचः । मुनीनामपि निश्चित्य मनसा युद्धवीर्यवः । पावयेद्धर्षविद्धानि वाचान्तर्म
लिनस्तथा । दृष्टबुद्धिः । सफलं तव जन्मास्य येन प्राप्तः स्वनः सुभः । ममापि हृदये हर्षः सेनान्तस्तु न वा स्वजान् नव
पुत्रे समास्येकाम तु च वक्तो न शाकुने । एवं वस्त्वस्मिन्निगदभावे कारेष विशेषमथुनेव मीनं यथात्मेन स्थापितमेव गते य
थापयो विषयुक्तो विचित्रम् ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चंद्रहासोपाख्याने ... चाशत्तमोऽध्या
यः ५४ नारदः । पुनर्देवो दृष्टबुद्धिः कुबुद्धीनां महात्मनः । कथं मन्निवचो मत्स्ये कथं पंचत्वमेष्यति । सम्यक्त्वं दृष्टि
वेदत्रं कलिं दृतं नयरिपुम् तेनोमांविविधैः प्राह्ये स्वकान्तेरागतनजीवितम् गताम्सेनोभवेत्तोमे ३ः सोती मदनालसो ।
स्वयमेव हन्तव्येव । सम्मतो मे पुत्र भर्मेवेत नामतानां प्रकारैर्गत्वा प्रोक्तोमया दिष्टः । सम्यग्नायद्वेतं कृतेनेन बाधामपुहे
रिपुम् चंद्रहासमिति ध्यात्वा दुर्बुद्धिनः सोब्रवीद्धुवः । चंद्रहासं विचित्रांगं पुत्रं मानय लोके जीमं मघीनत्रालिखितं
वेपत्रं तत्प्रेषय पुत्रम् तेनापि तन्मुद्रादाय पत्रं मे कान्ता मास्थितः । दृष्टबुद्धिरयं यामास तेस्मिंदत्त्वा ययौ मतिः ॥ स्वलि

मै॰
१३६
136

श्रीरत्नमदनेकान्ते काननमीर्षभाम चेद्वृद्धा मोदितेनोनीवमयायं संपदो हृदः स्नानयोनानामेषीद्रः पुत्रकायां स्लयेद्भाः
मातृपंमावयोज्ञात्वीः जलधीलेपद्मामम विनेविद्याविलस्वकामियसास्मकारिष्यसि विषमसेमदानवांत्वयामुरन
शाकैव पार्वतीयमितिध्यात्वाकृतार्थाः स्मच येडुपम चरद्दासविशालात्तमववास्मृणमेवचः श्रीमत्कृनालकापोर्थे वि
दानेमदनेमति त्वयादिपदमादाय मशितेमाविलोकाते मयाहृदनवहिने पद्मेदेयेस्तनायमे व्याधियदिमेमज्ञामाल
म्यहृतिमविषो यो दयाडुदेरा त्वोपि तानोवादपायेद्भवम् नारदः सततंच्चेसमादाय वेगमास्थायभावनम मंत्रेणतं
नमस्कृत्य कृतांजलिं हेपितर तया मेधावीमानसंहृष्टं नमस्कृत्वेजलिंदवत नयानीराजितस्त्वायमापीभिर्भिरभिनेदितः द
पिहृवादनेमिश्रीतिलकेकृवेनोस्तु ः अब्रवीत्सतेपेयानः शिवामसूत्रमर्वदा । मत्स्येनारायणः पातु वाहूपातु ।
जनार्दनः वक्षः पातु हृषीकेशोदरं पातु माधवः पद्मनाभः सदापातु नाभिंकृदिं नृकेसरी कटिंकमलपत्राक्षे
नेचडेमधुसूदनः जान्वनीयस्तभकपातु गुल्फौदामोदरोवतु सहस्रपादो त्रिपुरं महस्रवदनोत्तमी त्रिविक्रमः ।
पातुसर्वशरीरंनव पुत्रक समायाहि पुनः शीघ्रं पद्मासहस्ररूपया यथानेन पवित्रं दित्वाप्रामः सदनयाश्रिया चेद
दासोयजननीनमस्कृत्य समीप्य च प्राग्राद स्थापित शुद्ध सप्रेष्यैः प्रपद्यतु नस्यलीम गृमानराजमायान्तमरदर्शी
वप्सवरम हरिश्चन्द्र उमाद्रेकेतिजितांगमनोरमम नवनामम योजदानी हुष्टिमपुरतः स्थितम तसेनष्टा वनाथदताः ।

प्ररूढदोहदिमीफलम् केचिद्गुच्छकमालाभिरर्चयन्ति स्मृतेनपत्रि बवं यक्षकूटं भालेननाग्रपुष्प मयेनद्रा नवोद्वरः ॥
वाभाति चेन्द्रहासः सेन्द्रदरः समाप्यकैतेनलाभ्याघ्रेरम्भं क्रोडावनेसरः वृष्टाभिः समं हंसायपद्मगाहं स्यमासिन्
ताः कमलोदयेन मद्भूतायवलाः पद्मगुल्मयः नुसामलाम्मसरूसेः समीपनदद्रदीसः नमूलनीलतयचेद्रा
सः प्रभातपद्माङ्कुतमेवमेने साक्षाद्धृसन्नानुबसन्नामत्र कूलेयपलाशुनवक्त्रजभाभम नदेवनत्कोकिलनुतिनेवने॥
श्रियः सुमेकान्त निवासमयुतनम नत्यश्चवलीपरमङ्गनेनेसचेद्रहासोदहघोषिभास्वरम नवपल्लविनाराजन्दुमाकसि
मेघासति मञ्जर्याः पल्लवैरम्याभान्ति भूतान्तरेः सदा तस्मिन्पुलविनेस्थित्वा कोकिला मधुरस्वनाः ऋतुसर्वमस्व
रे कामिनोविनमोदनम् पुंनागबकुलाशोकचम्पकाः पुष्पिता वने मालतीमल्लकाजातीपुष्पवल्लास्तुकापि
हे पुष्पसमभ्रान्त्या नीलभ्रमरलोचनाः पुष्पवत्यश्चेयन्त्योभन्तोरेवेवमाधवम नारदः मयोहसुवमोला॥
कपञ्जलिंदत्तनयामदम परां प्राप्य हरेः सर्वचरितं दृदयेत्वपन सालासेवुन्यवद्दितेः पुष्पैस्तुमधुसम्भवैः सकल
यित्वा हरये पाद्यैयेवमज्जेप्राते: सेवकैः तिमहस्यर्धाकं पुरलाम्रमिलेनतेरो दूलेरसालेनवद्गाप्रातेसम्भ्रस्वसदृयम स्त्रय
ञ्जलिंदकसेका कन्याचपकमालिनी धृष्टपुष्पस्तुतिवयानाममासाधिकस्त्रिया तेकन्येजन्मन्तुकन्याप्रातेनप
रिवारिते वसन्तागम पुष्पाढ्या परीयवनस्सुतनम पुष्पापचयमिच्छन्त्यः कान्तेसर्वोच्चकन्यकाः सार्धचयारण

जै॰
१३२
137

ह्वाल्लायो वनोद्भेद वेवला: कौसुम्भाम्बरयथा विलेप: स्फुरन्त्वंतुकपल्लवा: नवबिल्वफलाभाम्भोस्तनाभ्यं समलेखता:
रेम्भे मौक्तिकहारे स्य मेदिनाभ्यो प्राने यंशु: न्वमन्त्योन् उत्रागवे स्नालिकानाग्र प्राह्निते: गायन्ति स्म हसन्ति सुकरता:
लचंद्रका: प्राप्तुः क्रीडावने रम्ये कोकिलापनादितम् ह्लिनी पुष्पिना कावियये पुष्पोचवीक्षया ताभोन भीने
वांचे काकन्यानिम्बफलस्तनी मामाः ऊजे ह्लिनीति चे कापुष्पाभिलाषिणि दारयिष्यति मज्ञात्वा स्तन ऊर्म्मं तेके
सबी मरस्मरं हसपुष्टका: प्रकुर्वन्तु पुष्पसंचयम् मालती पुष्पिकाज्ञातो फलमाधवबीतपाम् कृत्वा: हूमनसो माला:
सकृ स्कापृष्ठ पुनास्तदा चएकोतीव मालिन्याहूत स्ताभिर्वैनो पियः पल्लवैः हूमनः प्रोमे कल्मिन्नैरामवाहुलयम् हूनेर्भ
मालिन स्ताभि भीता सुमक पादपा: ग्राह्यापि मधुपान् स्त्री करोति मलिनाग्रभी सपुष्पहारादि मीवीत्याहूतो च मधुके
मालिनी विषये स्वभोगपष्य महद्दुमपान: प्राप्ते पुष्पाद्गम: पच्चाहू पुष्पनेवफलोद्गम: विपरीतं त्वयि कथं जातं बिल्व
फलस्तनी कनस्पतीनां यमायेवि वयावाद मृमृजाम् प्रीरसादाय पुष्पाणि मासिका स्त्व वराननाः कश्चिदं न कस्मे भो
गी ऊंड लीन्वासमीक्ष्यते विषये ते मत्वे पुष्पा भोक्त्यिमूला हूयाश्रुजित् स्तनो वहसि पुष्पाभेते रत्यातिं मन्मथ स्मर
भग्ना प्राहुर्भृद्देव: स्वमेहस्मान याषिव किं विस्मायेन पुष्पके मनयालिंगयो: सखि वेदनेन मह गतेयेम केसरलावचेदि
ता पचालीभिर्विचिन्तामि येसार्थी: चर्विन्नेतम: सायं प्रान नलसो दहन्ता यो यायाधुना प्राणानपि स्वकान्हन्ता

पूजयन्त्येव पूर्णा ऊरु वक्षस्कारति सेवा मे काकोरो न्यप्रमादतः पुंसनीवसियं यथा मं प्रजनादेवपतयोः इत्यं चल्पकमालिन्या
वचः श्रुत्वा जहास सा प्रकाम ऊर्ध्व लीलासीत्याद्रि नीविषु यातदा विषया श्रुत्वं पुष्पाव्येनाद्य सन्तमाश्विनाव यम् त
त्सरः प्रीतलेयामः सर्वास्ताः कमलाकरम् तत् कृत्वा वचनं तस्याः कन्यकानिर्ययुर्वेनात् काश्चिद्दोलाधिरूढेण गाय
न्त्यो मधुरस्वनम् प्रहरन्त्यो यदान्यान्यं कन्यकाः ऊचमण्डले अद्रन्योन्तिकेहारत्नाद्दोलायां श्च चेरतुः काश्चित्पुष्प
वयं कृत्वा रात्रं धान्या प्रधाविता विषयामपि द्वंद्वेण पुष्पवर्षं मयालिप्यत् हेढ गीतेः संग्रथिते चंपके पुष्पसंभवम् द्द
श्रुत्वेव मुदिता कन्यका विषयामपि मदे गानं प्रहृष्याश्रु वादयन्तिस्म कन्यकाः एवं तालं तत्सरः प्राप्तः पद्मिनी बिद
मंडितम् हंसा भीताः पलायन्ते पि नितानां स्ववर्णादिताः अस्माकं च रमोहलासितसरः कलुषितं भवेत् पुष्पवत्या वि
षिण कन्यास्त्रायान्ति कामिना नारदः सरसी रेड एलानि नेतन्नेन तृ मेतेनिलः नातो गृणमयेः पाषाणोबद्धानि स्वलग्ना
यथो नाम्नुमक्षोग्या विविश्रुसत्सरः शिश्रुलीलया स्रगंधे निर्मला म्भोभिः कलुषं तत्सरो भवत् कन्याभिर्निषिक्ता
भिर्नारीभिः लहतम परस्परेहासयन्तो स्वज्ञाला स्त्रभिन्नः सरः क्रीडा लोलकरस्पर्शात् द्रुन्योन्तिकेकस्वितम् मृणि
वपस्त्रियायुक्ता प्रवालमणि चित्रितम् परस्परं ताः सिषिचुर्जलेनापि स्रग्गंधिना स्नात जंजमकुल री चरन्तोगत चवित
म उक्त्वल जनल विंहमानमिषेण जलदेवताः क्रीडन्ति माक्तिकेलालाः कन्यकाः स्म सुभुवेने बिंडवर्षसमालेका।

नै॰
१२८
138

वानकाशनपोकया मत्वेक्षुपुर्विस्तृतंनेते प्रीत्यैकासनयोषितः रंभेःकलकलालापैर्वेवधुःकास्वकंचन नरूपत्वा।
स्मनुःकेन्याद्रिदिक्षुसूकोमनेशः एवंसतास्मरसंक्रमनीरंभाजाः स्वात्वाविलाःपरिदधुर्हिंडगूलवृंदम् नानेकु
पत्रवरमोक्तिकहारनिकुसुमेंदुपाननिलकैक्यपुरंगंधधाम नोविहायनलकेलिमत्तमाधृत्सवुद्विलनयोनरस्थिता
प्रेत्यपुण्यगेयनवयायाप्रियं स्फुटहासमयसागरनेत्रे घोटपुष्पमभवंसङ्गमाधे पुमस्तुले किमपिदीर्घललाटम् पी
नवरहस्यमल्पननंतसिंहपृष्टावमिवगूढममस्त रति श्रीमहाभारते नैषधमपिकियवेति विषयानलक्रीडावर्ण
नेनाम पंचपंचाशत्तमोध्यायः ५५ नारदः नलक्रीडारुणत्वात्तानिर्ययुः स्वान्तरहानुति विषयानयथापार्थ
वेदहासगौरेहेना गच्छन्स्मानवेधुकोनिर्विपपुष्पन्तुरस्थितम् सयथानिस्तुललत्रनथास्ताविषयास्थिता किंनु।
यास्यथवायामि स्फुटरंपुष्पंवनेपीनेःपीनेनगामासोनपुराधुनिपाकया सुमनेविवृत्तोमदनस्तदीयेविवलात्किरःपुरं।
श्रीलसमाहूयनपुरंपदटोनिने ततःपदेपदेत्कोवाकुपलस्यवपाकयाहेसीवादियथाहंतंयथोदृष्टलवंगमःचरद
वीक्षमानस्मलंपामासोस्तुनमस्तनुः ममप्राणाद्विप्रियसतान्मायत्नमाप्तिनियोजय रतिभुवनीपानकेःपामाकुलपानि
णमप्रतिपतीकेविषयादन्नेहप्रिस्समेतन नेनाददर्शेहविरंपचत्रेकोवुकनिस्मातम गदहीवानात्केरणाशुमृत्राभहिप्प
विस्मिता वावयामासननयत्रेपितुरन्यत्नादर्षिना स्वस्मिश्रीरस्तमदनेवत्रंकारणमीहपाम मात्रपमावयाज्ञाती॰

लेऽमुं लेपराक्रमे विद्यावन्तो विलम्बं मा मित्र स्मास्म कदिष्यसि विषमसैप्रदानवध्यं त्वया मदन सन्निधौ पार्वतीयमिति
ध्यात्वा हृत्वार्थाः स्मृस्मृयष्टुयम् सम्पदामास्त्रयो धृयाहितीयो मदनो मम दर्पेणासावि पृथायवत्रादभिज्ञायं विहृत्यवनीसेप
दोमेघप्रभुर्मित्रं हि हितो मदनसन्निभः एवमाहितयाप देवहविरेवीत्यनेयया वरं मनोरमवीक्ष्यमानेन दृष्टिनिर्भरम् विषम
सैप्रदानवमत्रश्रस्खलितः पिता पितर्वैपुत्रमालोक्य मदनोऽपि हृतनिष्यति कतिचित्कालेन नाथुतो हैलालादायसे
देरीरसालद्रुमनिर्यासेन लिलेख विषया नदा विषयासैप्रदानत्वा बान्ये वर्णसमालिखत खजनेनहरनः क्रान्त्वा मावा
सोऽवं निवेदयन् पत्रे रसालनिर्यासेकेन मुद्रं निवेश्य च कोऽपि कान्तान्तरे न्यस्य विषयागात्रिजां प्रश्रीम पुनः पुनस्तु पा
पयन्तो शुभनः प्राणवल्लभम् नेत्रोत्फुल्लाञ्जनन्तीभिः सखीभिः सा विलोकिता सख्याऽऽह कस्माद्विलोकितं भद्रे कस्मा
द्वेगा मदोऽस्त्वयि कस्माद्वै पिहसि शुभके स्विद्धेहाद्रे केसरी सिंहहृष्टा कथं न्यस्ता स्वमनोऽन्तं नेभवनवोसो मध्ये तदीये सर्वे स्व
मस्मलं स्त्वनिरदहसे किं न ये वहृया पार्थे कृतेमनस्त्वमपते स्फुटम् नारदः सूर्यं हृष्टया पाययश्चयेनी प्रायश्चयन्तीप्रियं पतिम
विषयाश्राप्य भवने सारवे वेत्रयौ दिना स्वं स्वं भवनमासाद्य कन्याभक्तास्वत्वेस्थिताः पुत्रस्य विषयाकन्या श्रुश्रूषुः पु
दमिदने विवाहोत्सवद्रूपालोपदद्राताचानिः स्वतनूम चेद्रहस्तामपिसायाद्रेशुभ्रुद्दः सिद्धविक्रमः प्रक्षालिता स्मा समः स
नवस्नपुष्टिः परत्यानयुक्ते दूयमाहितेनाह वनार्मिवेवाग्रगतेः सवदेवः पुरे विवेषाग्यपतिमस्वभावः यस्मिन्युरे प्रहसति

मै०
१३५
139

स्तमैत्री राजाय्येध्यानपरस्सयोगी स्वामीत्सुखंगलव सक्तिमक्तं फलानि मद्दानन निशं विचिन्वन् चेद्दूतो धर्मबुद्धे
र्भवनं प्राप्य सत्वरः प्रतीये दूयात्र स्माहूतस्य गत्वान मब्रवीत् चेद्दूतः समनुप्राप्तं मदनाय निवेदय द्वितीयो दूतस्य मा
गत्य तृतीयं दूतस्य मब्रवीत् तृतीयकस्तु तथैवैवं त्वत्यैः पंचमेनया पंचम्याय गमन्यहं षष्ठः सप्तम मध्यगात् दूतस्य
विवेकनामान मदनस्य प्रियसदा स्वज्ञाय क्षिप्रवः षष्ठ स्तुं दूतमन्वेदयत् नारदः विवेकानाम दूतस्यान्यः स्वज्ञाय
क्षिप्रो महान प्रययौ मदनायाशु चेद्दूतान्निवेदितम् सिंहासनेचोपविष्टं मदनेशोकरप्रियम् ददर्श दलपाल यास्येवे
वधूनां स्वविदां हितानां वक्त्रोन्मुखं कितकन्दस्तुवन्तं नृत्यगणान्वहूतं कान्स्लवेषानटां हस्तगीतन्नत्नप्रगायकान् वाम
पार्श्वे स्थितिया स्तुष्टाल्पभक्तिपरायणान् नानादेश समायातान् नृत्यप्राप्तविशारदान् चामरैर्वीज्यमानेच मदनेहृष्टचु
डितम् विवेकानाम दूतस्य कीर्तनं मस्तकृत्याब्रवीदुवचः दूतस्य केवलं तवचेतोहं प्रियस्तुन नयस्तव पितृलेलन्यः क्रोध
नामहिंसा यक्षिप्रः प्रियः स्वस्वामिभक्तो मदनोयावज्ञायानिवेसव नावृत्त्मदीयवचनं श्रृणु समेष्ये निवेदितम् यास्ये
त्यतेस्तदापातो ये योगिभिर्मेयुसूदनः तस्य भक्तस्तु दूतास्ते हुतिर्योगिनामहामते स्वदेनवापिनश्रीना कोपनस्तुपुरस्सरः
ग्रायाति प्रांस्तितेकिं चिन्त्राम नन्नामपि नबुवे जनस्तव पितुश्चेष्ठः स्वभ्रातामोहनिष्यति इत्येनिगदनस्तस्य वचनं प्राण
ह्यमम्मनम् उक्तस्यो समभाकर्ण्य मदनस्तेः सभाजितः वहूतेदूरलाभरत्नं यावनेवसु मन्तमम सलाहृदयो मदनः

वेदूदत्तासंदृष्टिप्रियम् नमस्कृत्याभिलिंग्याय सभांतरं मां समानयत् वरासनेसम्प्रविश्य संभ्रम्य मदनोब्रवीत् कश्चित्कालिं
दः कपाली कश्चित्सो कपाली स्थितः कश्चित्तु विषये विप्रा वेदाभ्यासेष्वग्रवंने कश्चित्तु त्रियविट् शूद्राः शृणयन्ति हि जांध
नेः कश्चित्स्वनामापिप्रुनेबोध्यन्ते डः सदैः कोरैः स्थापितं कपाली भाषः चिंतयन्नसादरविम् किमद्यागमने कार्यं तदा
चक्ष्वनतप्रिय वेदूदत्तासावाच युष्मद्दर्शनसेस्य प्राहि पदैयानिसंदत्तयम् कुसेमक्रियैयाहिहा जायते मुक्ति दानंतेणा स
देशात्वपितुः शापः पवेग्रहणाय वाचय पकान्ते गच्छ मत्स्यव्रमदनकार्ये नेवास्ति तत् कोरेग्रदत्तोन्वामदनः पत्रं प्रोवाच विस्मि
तः स्वमलानमदेदत्तानामिकान्ते कथं वाश्लिकिम स्व श्यपतं सभामध्ये वाचयिष्यामितान्ययाभिषत्तोसर्वलोकानांवा
चयामासमत्रिणः स्वस्वस्वमदनायाभ्य विवयास्यमदीयतान्नाम नभ्रुयन कलशीये पुलत्वेनावलोकय इतिपत्रंसि
नेवीत्स्यविनोमदनोब्रवीत् स्वधुनापूजितावेदाः पितराः पावितास्तथा यन्नित्यते मया नित्यं स्वयमेवाभवत्तत्त ना
रदः स्वस्य स्वसम मेघ्यृष्टे विभयाकाममेमाहिता सखीभिः सवयाभिस्तवेदूदत्ताम्य्यवलोकयत् गायन्तीं मनसा दवीया
वेतीपाकरप्रियाम् भर्तारंदेहि मेवविदाहलायलिनमूल्लने न्वर्णास्पर्थ्ये करिष्यामि व्रतेन मम मिवागते क्लसपदेन नीया
योदत्तोत्कान्तायशूनेनम गेच्चे सुविविधे इच्छ्यः पकान्ते मेरकाहिभिः पुष्पमप्यकेकृत्वा भूतिंविचमयी भ्रभाम स्तावयि
ष्यामि नक्रेनेन्तेनागरेण च मदनस्यमरवाक्याली मन्नानियानदेवन् इतिचिन्तयन्तींतान् वयस्याकाहिदागता मनो

जै॰
१५॰
140

रथस्थैस्तैर्मातः किं चिन्तयसि भामिनि तयाचचक्षे कमालिन्या हृतस्त्वायदुरात्मना वचोभिर्ज्ञानिर्गतो नेभद्रेऽपि वा भोर।
ति स्फुरो श्रिये प्राग्यच्छनार्थं मनयोरालापसंक्रुचित् दृष्ट्वा सतापसः प्राणप्रदो सेत्वं समर्पय इत्यसत्कीनो वचनेन प्रर
र्षितायौ वदनालिलिख भूमौ परोपकृतनखेन मनोगुणानि वा वाग्विमानुना। इति श्रीमहाभारते चाश्वमेधिके पर्वणि
चंद्रहासोपाख्याने षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ५६ जैमिनिः ततः परं किमकरोन्मदनो पृष्टवान्मुनिः कथं विवाहः सेना
नो विषया चंद्रहासयोः कथं च चंदनावत्याः प्राप्तोऽभूत्स्रीः स्वकं पुरम् किमब्रवीत्स मदनेनन्नमा च त्वमहो ब्रूहि नारदः
पृथविश्रान्तस्मा हृदय न्यानि श्रुत्वा विशारदान् पृष्टवान् मदनो लग्नं विषया चंद्रहासयोः गणकाः प्रब्रुवन् वाक्यं मदनं।
प्रतिहर्षिताः शृङ्गेऽनौ गावचिपनी तृतीये का दृष्टाः शुभो ग्रामे स्थितो यदा राजन्यये गोरजः पुनः पाताकाख्वा।
ऊर्वेन्याः शुक्लेऽध्यमेः पुनः लक्ष्मीकेन्द्रविधावन्तो वर्षादि हृदवः विगणितामृत यारुयावक्रगेहेन वान्तरान् पञ्च
भागादयं वत्सवेत्स वस्तसमागतम् स्थैर्य च रुचिरं लग्नं सर्वदोषविवर्जितम् गोधूलिकं विवाहार्थे हस्तिने फलदं नृ
णाम् तेषां मा कर्ण्य वचनं मदनो हृष्टनिर्भरः प्राहिदेशान्तरं श्रीस्ताः पतिव्रत्याय शोभिताः स्थापयेत्वश्च विषया चंद्रहा
सं स्वयं गृहकं सत्ते कलशीराड् सुल्लवे स्तं तामि शुनेः परिधाय च वासांसि समानीते मिदरार्थे रत्नचंदनवर्णकौ।
मदनः समया यो उत्तिष्ठा च विषभद्रतेचंद्रहासमहात्मने पतिव्रता कारवे तैः कलशैः स्नातदिवा हृतोः नारदः सुत्वा

तंचेंद्रदत्तंनरश्रेष्ठीहैन्यवेशयत् मदनःसाधुपूजाद्यैर्मधुपर्कमचीकरत् मायया तारकानाम्ना पादप्रक्षालने कृते तम्
तंचेंद्रदत्तंरमणीयवेश्मन्तःप्रदेशे सायमनयत्तुरंगम् स्वांकन्यकांनाम्ना विश्वयामयानोरविशांपतेः प्रवृत्तामथारयत् पश्चकु
गार्हं मदनस्तदीयं पितृस्नेहेन तत्पितृराज्यनाम सर्वेंद्रदत्तसाध्यवदनत्वगौरव हरिः स्वयं मेननकः स एव पितामहस्तत्पितामह
श्रीपिद्धरिनेवान्यानिःसहस्रं द्वितीयः जातः कुलिशं चुन्दरीमैदीयाटागाध्यपाङ्क्ते पितस्य पत्न्याः तांचेंद्रदत्तसायसभाविं
तायवहानिशास्यायपतिस्सकामः स्वसाभमसेश्वरविंह हैलेवीपतिसंसमयेति दानान् बन्धून लीलं कुमचविंतागो॥
तोदस्मनोभ्यापतवेदीम हूतापानेतपितमातृस्वयहेः पत्नीकृमित्वासामपदीनमागात् द्विजोत्तमस्सकनराशिपालाः स्व
वकांतःकान्तिमवापतस्तौ पतिव्रतानां तिलकानिभाले सबभूतः पञ्चफलानि पाणौ नारदः ततो सौ मदनोरुद्र
प्रदत्तोचयनेबहु गावस्तुवरदोहिन्या महिष्य स्तौवसैंधवः मुक्ताफलानि दिव्यानि विविधानि बहूनि च वासांस्यरुह
कृशेरवेदैनेन्द्रवीणकान् दत्वाथ मदनोरथ्यौ किमस्मदीयेन मया चेंद्रदत्ताय चात्मानमर्पयामीति मे मतिः मित्रतांसर्व
लोकानां मदनो वाक्यमब्रवीत् रदेशिरःसरोमांकं कालायास्मे गमिष्यति यदा कदा विहारस्थामिक्रीडनायकराम्बुजे यदा॥
येचेंद्रदत्तो मे नामा नाविभयात्वितः पुत्रयोत्रैहितोप्येव चिरकाले प्रशान्तिमाम् तयाभूयास्तुमेपुण्यं विसेनारायणना
त्मकम् नानालंकारणैर्वस्त्रैः पूजयामास गालवम् प्रस्तुवाचाथ मदनो द्विजानन्यांस्तुयाचकान् मानरलेवकार्थेभ॥

जै॰ १५१
151

त्वं स्वजनैर्मेमेम यथाशाक्रान्तां किं करोदं सूनयाम्सुखविलोकनात् तान्विसृज्य हितां सुंदरहासं च सममभोजयत् विषयास
क्तिनः कामं बुभुजे स्वजनैः सह स्वषापमदेन किं विद्वांसो जानाते सम्भ्रान्तिमतः कृत्वात्मचिन्तनं पश्चादाददौ पि हिंसद्यम्
मेलापरवर्षे कल्पके विचित्रे सर्वमेरुयैः समर्पयन्त्यके विंस्त्रवेदने नाटकसिंचनान् उच्चैः क्रियन्तां विपुलायतानां कदलीम्
ङ्गिताः नाभर्तृनेत्रया कान्तिवी भक्त्यासेवके रथनिर्मलैः हिमाङ्कवेन्दुमुदितानां विनताः नवयौवन कथयन्निवलो
वलोकानां स्वामिनां समपागमत् अद्यावलम्बं गस्याः रविसंलोहितो भवत् चेद्दहासं समालोकानाम्वा सम्पमातो
स्त्वाः बभूवुः प्राणिनां चित्ते मोदभाजनमपोदयत् विषयाचेद्दहासौ तो स्नापिते निर्मलैर्जलैः हरिचन्दनकैर्देव
वाङ्मयेरिषभिः परिधाय च वाससि मञ्जूषाभ्यामलंकृतौ तोरुंदयतीनतो देवीमागतौ स्त्रीपुरस्कृतौ कृतस्वस्तिय
नौ विमैरापरुह्तौ चिकित्सकाः स्नापयन्ते तेकावेपुण्यापिवास्त्वावेशकारिणः मृदङ्गवादिनो विषण्णाः पोलुषाजि
नविज्ञकाः उर्ध्वं वेणुमृदङ्गेन रासभेन नटन्ति ये उत्पतन्त्यथ चानस्य शिरोपरि योजनत्रयमुत्वाहु हुंमहाज्वालमु
त्सृजन्ति नयापि ये ढक्काढस्वरजीवाश्च किन्नरा मधुरस्वनाः सभ्यास्तेप्युपाणस्य उच्चरन्ति नृपान्सदा प्रस्तकाल
गता म्लानवर्णयन्ति स्म मागधाः वर्तमाना कृपानाम्स्पृक्षेन संग्राम केरेलाः वर्णयन्ति प्रबोधयेवं विनेत समाय

पुः नानाबंधेषु कुशला लेख्ये प्रामाणिका विप्रमुखाः सकाः देशान्तरसमायाता चंद्रहासप्रसादिनः एवं नानाविधैर्लोकैः संकी
र्णे तस्य मंदिरम् मदनस्याभवत्पार्थ कुलस्य सेवारनारीस्तथा अन्ये सर्वे जनाः प्रासालोभकौतुकवीनकाः नेभो रत्नानि वा
सांसि कंचनेष्टदरौ बहु अन्नं कामान्समदनो विनयात्मोक्षावंवेश्मनेः स्वबन्धुसंबंधिनः सर्वांस्तोषयामास मानदः हृ
ष्टपुष्टजनाकीर्णे नगरे रत्नकुंतलेषु रम्ये वैश्यवागमनात्पार्थ विस्मयं तैः फुल्लेक्षणैश्च कैनवाह्लीकेश्यामल्लि मनस्मास
दानेषां विप्रगणाः पार्थ किंकारिण्यस्तिष्ठैवेलाः विषमस्य प्रदानस्य मितिदैनोस्तुमं विलाशयित स्वदृष्टं सोयविषयाप्रा
प कन्यकाम् भर्तामेव प्राज्ञो नन्दरभिमानी भवेद्भ्रुया दृष्टाग्रः ऊसीते नवज्ञलक्ष्म सिद्धानिकाहिंचित् विवाहस्य भवनिस्ता
विषयाचंद्रहासयोः अतः परं यदभवत्तदाकर्णय निष्पयान् इति श्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चंद्रहासोपा
ख्याने विषयाविवाहो नाम सप्तपंचाशत्तमोध्यायः ५७ नारदः नसांत्ववदनाव्यथांजलिं हृनिगदेहकृहेः ऋषु
द्रिवेबुधासोनाटयामासनाः प्रजाः केठ्वद्रोविलोनोयुनिमनृत्यार्थमयावत ज्वलदनो परिविनाः प्रजादेवचलि
प्तया यकृदेशममासन्नाः प्रासैव स्वपुरवासिनः स्वपायत्नेषुवनोयनामारंभेणकास्मनदेडविन्वाप्रजाश्चैवधर्मवृद्धि
रथाब्रवीत ऊलिंदारव्यायसेमूढ मानजानासिदाहणम् चंद्रहासाः श्येणत्वंगर्विनोसियनागमान इयंनस्य विन

मै॰ मत्सं वा सरं वै भवान्कयम् नयानीति विमृश्यान्तर्ने कैकाः प्रेषितस्तया तेषि मत्स्यान्मया दत्तानन्नमृणान् वालिष्णाः
१४२ मां स्नाने स्वरूप्र्तेदानं करोषि पत्तन गर्वितः मदीयेनापि ते इच्छा निखिलं नवया यायान श्रोषी षवान्कर्दाविन्मे ना सीन्नु
142 रिष्टिवाल्लयम् विसालयेन ताकानि वापी ह्रायमनाप्यया न वभूवुरिदानीं सर्वेनन्मया पुरी नयाकृतामवी
येनयनेन निखिलेन च ऊचे विष्णुर्मधिदः सन्ति ऊचेनेपालियो नागताः येभेर्लितेमदीयेनरु हस्सर्वे डरान्त्रभिः इत्युक्ते नि
र्भत्सयामास ऊर्लि हं हह श्री स्तदा लोभमाहूयमहर्त्विरं सेवकं वाक्यमब्रवीत् त्वमया जाययासार्धं चाद्वि त्वं वे
रनावनीम रत्वं सेतिष्यपनेपस्त्वायोतेनलकृष्टम् दृष्टमहूनाघ्नता पुत्रना प्राग्येयिवान् मदीया मदनः पुत्रोवि
पंतसप्रदास्यति तृतीये दिवसे प्रापि नस्मिन्काले गते सति एकोप्यवापनरं द्वितीयेवासरे विष्णुः प्रोमान्नेसम्मदनः सा
यास्त्रे तत्करिष्यति जवनेनेकेन यास्यामि केन तार्यस्तेनप्रति इति संचिंत्य मनसा शिविकामारुरोह सः ऊर्ध्वदोर्भि
स्त्वने शुभिर्भत्स्यमहत्से महावले पार्थ गच्छ सहसाद्रि न्यायान्माद एव मा दयो वे एवाद्येः शीरवादी वैसलङ्याभा
सर्थी वरान् पीछे गच्छते वेडखा यापि श्रामत्स्यभूदकाः ने ब्रुवते पिगच्छ मामारुह्त्वा शीघ्रं नरेपदम् मानाद
यश्रीपादएर्दप्रहारैर्गच्छे नोद्विग्नः नहुमूसस्कृतेजानो भवांकिं द्विनेरम्वर वयस्तकस्य मत्यायाङ्ग्रागिराज।

त्वऊर्मे दे तुष्यानवेगान गृहे से धीवरान्स्तुरि नाम वि उव कुँवरि डीयन्ते काका: स विलिलिका हूठान एवं पार्थं भवन्त्य बु
द्धि: पापस्य वेश्निना नावनुर: प्राहुरयमहिशाल: फलाभिरयुमिवलेलिहान: पुच्छेनिवेष्टपालिलीपूषपञ्च: शीर्षे
व सर्पेन्नृपितविषाकुल: त्वदीयसोवृत्तचेदे शुनिस्त्वं वृसामिवदनस्यवस्तुनिवाह्य स्यानेमदीयं किलनाशिने
हूकुमिस्यमे: स्वनले विषादान् इत्येवमुक्त्वा वचनं सर्पे: पापालमाविशान् विसस्मारविस्मृत्यात्मावाज
नैगतपाहूव: पूहबुद्धि: शुनदेत्तशरस्यैर्धीवरान्हृदयम उत्तिन्दधाने स्वाशीषेदन्तैर्दन्तानपीड्यत पुष्पाकेव
हत्वावैरेन्द्रे देहेक्लिष्टिधीवरा: इत्यं सपीडयन्नुशिशाधीवरान्कुन्तलपुरम् यामिनेकेन सखीकोश्रूहधीनपुर्मि: स्वन
म् चिन्तयामास मनसा कार्यं पुत्रेण तत्सुतस्य श्रीनावद: तस्माहिमानादववतीर्य भूढ: पटातिविवमयपोपुरस्ता
न् टदर्श सत्तनानयमानयो पुत्रतेतोस्वंवेत्सि श्रुतिकीर्तिपुरे एवं दिन ऊचु: मागापुत्रिकपहबुद्धीमहात्मं कुर्म सर्वंस
नुत्वानन्तकार्यम् अत्रायु निवेदहासस्यपानेमेप्यान्मेटनसापिदाने: पहबुद्धि: प्राप्तिवापापावेदिन वेदहा
स्त्वापादनेसर्वे नाहृत्मिरशेरे: इत्युक्त्वानान्पहबुद्धि: पुरस्तान्यपप्तिप्राप्तिनास्वरेनेन नाकादोमे [illegible]

सें
१४३
143

लोभं चितां स्नुहुह्वास्तवो नागतान्स्वात्मगेहात विप्रः भयाहं वस्त्वलितेयधस्वुद्धे ततो लक्ष्यं दृढहासोवदो यस्मा
भाग्योदयस्त्वतसेवाविभाति यन हृष्टो कीर्तिराशाजितायुः निष्पप्यतेषां वचनं डगात्मानमत्वो लमेनोकिलवाड्गा
त्रिः दृलसमद्यस्मजेतः पुरस्ताद्भुमिक्ष्यनीत्वा द्विजलत्वविप्रान् विप्रः पलायनिविस्त्यवासोद्विकल्पदत्तोभुवि
स्वलन्ति विमुक्तकेशाः सर्वडत्रीयपत्नापवीताः किलनिमुक्तः ततो हृष्टात्यकामं चिन्नायेप्रोच्चरान्त
वेदहासो विधत्ते सतां वचोभिन्नकपालवीणाशृंगंगच्छन्नकभीतिविप्रान् यप्पे स्त्रिं हृद्विवाणेविविंत्रंप्रायाहृ
दंवान्तरं पृथ्वुद्धिःनीराजितं वपकोग्यामिमम्य दीयान्विताः ततोभे स्वं दत्तात्रैः प्राहस्मना पृथ्वुद्धिलक्षावेमो
भोकस्मादुत्सवोमह्नद्वेपि ऋतुमेगात्पालवसन्नाकृतो नाम्नातावे वेदहासः ततस्य दृष्टो पृच्छा पृथ्वीः प्राह
नासं पनंदत्ते वेदहासायतत्सै विप्रः सैवंवहि पृथ्वुद्धेह्नितसैकन्यादत्वा वेदहासायतेषि तासां वचः पालु
विभिन्नगोत्रा विप्रं प्रा चेतालिलोसा भृवाच ततः प्राया त्सम हृष्टपष्ठयत्रास्लयहारपालोविवेकी प्रहृष्टयष्टिल
वदक्षा समारशा मः ततोथका विवेकसवातो प्रयापपपदृ पृथ्वीर्वेदिकां तां ते वेदहासं विपृथांव कन्याम् बद्धां
वलावेदहासां वलेन पुष्पाद्यस्यामतकं विप्रनीच विदोमहानेपणेस्त्रै वगात्रेमाद्वैवचवाप्तनिमं प्रेक्षमा

मासमम् कृपीरेयो किं कृतं मन्त्रे नेन यत्त्राणपद्धू पृष्ठं मदीयम् नामान्ताय: स्वप्नं रेवीदृश पत्न्यामस्ति त्यितः ज्ञात्वे
स्मानन्तानाम् यथाव्यग्रो बाल मृगो मम मीहृत्य नेयात्वं तो नाभ्यनेरट्धिनामः अथ मदन मृपागनेन मन्त्रे वृत्तणुणं व
हति स्मपृष्ठपुत्रि: मदनमहन्तु बनते विमेतन्मम वृच नेन कृतं सूये भ्रूयानेन आह स्मने मदनलानपवं विलोकारट्ट
त्वर्वा स्ते सत्साराम् वरायास्मि चेद्हासाय मे प्रवा सो हिरण्यं मद्दिवी: कोटिप्रा सु कुसला त्रान त्रु भ्यसमाविलोकाको
प्रागारंपपपतिक्रिह तं तने नानाटेप्रादागनेभ्याहि नेभ्यारट्त्राइय्थ्यावके भ्याय भूरि अथ: पायाभो पूनयनस्कपाल
हलेहलपपयत्रि स्वसे स्तु भीमावनेपूपथी योद्धि वीरे वनेभिहा मरकु स्थानि नेत्रम् मदनः नेनस्त्रिते नोय्या मो वुने।
किंप्रिन वो कुरा श्रिर गान्मुखकीर्ति नयाबनेन तवा कास्त्र्यास्मि पप्रथूने कि चक्रन विवादे सनाहनोदेपा पालः ज्ञलिट:
पुत्रीरेया किं कृतो भ्यल्पकाले समायानस्यन्तनो लिख्य पत्रं भीतं बालनो मये स्या नहनेम किं वाधुना यामि ज्ञलिट मकः स
माहृष पत्नानु विप्ष्य नमस्ये नने नान्य हि वृथा याति वा हे सर्वे हृत्वा वा नितोहलितन्तु पुष्पपुत्रि: हा मलय नमृत्वटपो या चव
द्रे समानयति ति रीट यत् तु च किंचिन् नूतास्त्वने पत्र मयपत्र देव मे भीतं याताविलोपिम तुम स्त्र हेलं यानाना सोन्न यामा मपुत्रं सन्त्या।
त्वरे ये विलवी हित नैव मया प्यसो वेदट्टा सानि स्वहाय या पञ्च लिखित नेरदद्ध यन्नेम नानो हे माहि वृथा या विगरेनाहं।
कन्नो त्वनवा नाय वो पि र त्वां समा स्वस्वप्नेने दुरात्मा नेवेट्टा मपरिह न्यस्मान पाने वने ये हि वं मे मसह लो चेव मंगलेपूह

जै॰ बुद्धिस्तदा न संशोध्यातेन दृष्टितामम: आश्वमेधिके पूर्वेलिंगे उत्तरे पंचाधुत्रमोध्याय: १२ नारद: शुह्यीश्चिन्तयायास
१८४ विपरीतनामिदं सर्वं दृष्ट्वा तु विस्मयाकान्त्वा वध्यात्वाहि धमया उत: परमया कार्ये किं के गच्छामि वो पवम श्रेयो यमनुपाने
144 व वने नेमरत्नो मम आभ्यां मरीयतिहि फलं हुत्वाभ्यां सेनाशितेयुवम् चेदृशा सा विपाके न तापुत्रयश्च निमन्त्रोलसृ विषयावि
पुत्राभ्यां कान्तिश्च्यामिन्नेवव: मत्तोन्नामिति संचिन्त्य चेतसा लक्षणानयानहूयत एकान्ते संस्थितौ: यापृष्टा सहितौ देशाधुगाने:
पुत्रे: वैदिराजनकारांगुर सालवनेऽभ्रमे कवरालकरा: सर्वं तत्र गच्छन्नेमौ तिन: आलनसृष्टिता: कालाराद्यन्तेश्चि
लमानसा: यातयित प्रसू कालेय: कश्चिद्राणमिष्यति नहिं स्मात्व दृष्टासांतिनाशाय वृतयुवम् सर्वयथागौविता
हेतयामाकृतापुनाथ श्यामके समयदात्मृधुं प्रदास्ये मदनेपापे नसत्त्वाके सुभाकाप्यतेनत्यमा स्पृहि कालयम नयन: शच्छत
वे पृथ्या स्फुरतनोपप्रहेरेमेन धर्मबुद्धिं स्पृहृदासं विनयाहुताका सबूवान चेद्दासमहापानं स्फुरमृव चने सूधम स्मृत्वाके
केनतरदेवी चेद्रिकाशुन्यतेनवया कौताहारे भगवान्याहि तेननमस्कृत्य मस्विकाम तायें विशयुशाशुनवपुण्याणणाताय चेद्रमम
एकस्ययावद्विनारदवीपुत्राहुत्याहृकृतालयामृ सृजितां तेन नमस्कृत्य स्वाहिप्रयज्ञ पौरियत: शुभिन्तत्काग तोवाबूया श्चेदृश
तापिके न वान् नारद: एतस्मिन्नन्तरे पार्थ राजा कुन्तलक: सुधी: गालवं सुतमाहूय रहस्ये शामयाब्रवीत् स्वामिनृ
गालवभूलोके राज्ये मजवैतानहि स्वरवमस्तिनवच्छायां समपितस्त्वा विलोकये उत्क्रान्तिसमयो मेच: समायातो

नशेषाय: अरिष्टाख्यायमाख्यादि येष्वज्ञात्वा निजं प्तिमवेत् गालव: अरिष्टानि महाराज शृणु वक्ष्यामि तानि ते दत्तात्रेयोऽल
र्काय यान्याचचक्षे महामति: अरिष्टानि समालोक्य मृत्युं जानाति योगवित् देवमार्गं ध्रुवं शुक्रं सोमच्छायामरुन्धतीम् यो
न पश्येत्स जीवान्स नर: संवत्सरात्परम् अरश्मिबिम्बं चेन्दुस्य वह्निं जीवोंऽशुमालिनाम् दृष्ट्वैकादशमासात्स नरो नोर्ध्वं तु जीवा
ति वान्ते पुरीषे मूत्रे वा सुवर्णं रजतं तथा प्रत्यक्षमथवा स्वप्ने जीवेद्दशमासिकम् दृष्ट्वा प्रेतपिशाचादिं गन्धर्वनगराणि च
स्वर्णवर्णवृक्षान् स नवमासान्न जीवति स्थूल: कृश: स्थूलो योऽकस्मादेव जायते प्रकृतिश्च निवर्तेत तस्यायुरष्टमासिकम्
खण्डं यस्य पदं पार्ष्णिपादस्याग्रेऽथवा भवेत् पांसु:कर्दमयोर्मध्ये सप्तमासान्न जीवति कपोतगृध्रभासाली वायसो वाऽपि
मूर्धनि क्रव्यादो वा खगो नील: षण्मासान्मृत्युदर्शक: हन्यते काकपङ्क्तिभि: पांसुवर्षेण वा नर: तैलस्याथ विपर्यासे विद्या
न्मृत्युमुपस्थितम् स्वां छायां योऽन्यथा दृष्ट्वा चतुर्मासान्स जीवति अनभ्रे विद्युतं दृष्ट्वा दक्षिणादिशमास्थिताम् पयसीन्द्रध
नुर्वापि जीवितं स्याद्द्विमासिकम् घृते तैले तथादर्शे तोये वाप्यात्मनस्तनुम् य: पश्येदशिरस्कां च मासार्धं न स जीवति
यस्य मांसवसागन्धो गात्रे शवसमोऽथवा तस्यार्धमासिके ज्ञेयं योगिनो नृप जीवितम् यस्यैव स्नानमात्रस्य हृत्पादमवशु
ष्यति रक्तकृष्णाम्बरधरा गायन्ती दक्षिणामुखी नयेन्नारी च यं स्वप्ने सोऽपि पदे न जीवति नग्नं क्षपणकं स्वप्ने हसमानं म
वल्गति पश्यति स्वप्ने चात्मानं नर: सद्यो म्रियते नव कोपाङ्गारांस्तथा गारालतयन्ते स्वकेशार: रात्रं वान्तरिहिते यस्य तस्य मृ

जै
मित्र
१४५
145

र्भवेदपि परिभ्रष्टान्मयात्मानं योगात्त्रास्तिपदं सत्स्वम् नारदः इत्थं संसारजाले भो मग्नः कोऽत्र को नृपः सिंहासने चेद्दासे
गात्लेवासोऽभ्यषिचत गांधर्वेण विवाहेन न तथा च स्व्यत्कमालिनीम् परिनिन्ये चेद्दासम् सृयो ल यातिपाटलः श्रीनारदः १
व्यालिन्द्रसमारोय मच्छन्नेव मदनः पथि दर्शी गुपिमश्रुतोऽभिद्रालद्धयमानेरम दृला चुदन१ ब्रामणो पात्रं भूमाव यापतनन् न
पिवेस्त्ववने तस्य मदनस्य मुखाच्चदा उल्कास्तस्यैव मूर्ध्नि निस्सिकान्धी मतिः स्वनः तस्माप्ति गणयन्नार्थं मदनो वाक्यमब्रवी
न् प्रापिस्त्वस्ति भवेत्त्रसौ चेद्द्रासा यथीमतेः वेल्लवायुच्चधीरायु सामात्र मम सोमृतम इत्येवं चिन्तयन्त्राप मदनस्त्वेदिकाह
दूम् सर्वांगस्वलात्रसमं विवेशाकवादश्रुम्बेषद्रक्षरल प्राहे समाक एव चैतेय पुत्राः प्रास्त्रामित्ययन्ताज्ञगद्दुः१ भमन्त्राः
कोपैलनिवापानकेरवोवद्धिज्ञपूर्वोरत्र यपश्रद्धमकोऽस्वित प्रोभोमृ सृगुलादिद्दात्र यात स्वनाम वेयथ्य मदो मकायैम नलेच्यनी
यः कृत्ल्य मस्त्विषनी तिस्तयादिस्कगृं वस्पले प्रायपवेशोमदने सर्वपादहलेपिनवीकाकेपपुत्राः पत्ले सुखद्वैनिपीनेस्व
प्रहिसेनेत्र लूदापादसतः सुमंत्रिणः देवंद्विकेवेम्लविनो ललावेदन्त्यानि सम्यो पिवलस्मपत्र नथाम्रज्ञवीपापिसमायुन
लेकसापत्र सूलेनेदन्तासिमानः कालेपरं देहि यथाल्ललावन्निम ज्ञाम्भूत्वाम्य पुनानवेवत्युः नपार्थयास्य चवेनाविनायन्वासा
हिंसीमिवनमामिभूपः यचेद्दासाथेमसूनिचाह प्रिपश्चाम्सस्यनृणाद्दमासम इत्यविगान्मे विप्रुत्रस्वदानीन्तेपुत्रापणानु
स्ववाक्यमेनन वेणुाला लाम्प्रसन्नाङ्ग हूतकाभीनानमस्तु सैः किं कमेपापापसि स्व चेद्दासो पाख्याने मदनवधो नामैकोनत्रिंशः

श्रीनारद उवाच राज्ये लब्धा चंद्रहासः पत्नीं चंपकमालिनीम् शुभेग्रजेतया सा कौंदिहक्कसंदनेद्ययो नमस्कृ
र्तेहं धृष्टबुद्धिं मदंगधनिषेणाभिते ग्रामे गामसत्वराच्छन्नो दिदृक्षुर्मदनाह्वरः पोसंतिः सवचस्तस्मै मंत्रीणां ते
मेनाह्वराः मेत्रिसमागते पश्यचंद्रहासेवपतया जामाता नरेंनेवविभौ नृपेकौन्तलकस्य च एषां वचनमाकर्ण्य क्रो
धान्मंत्रीववचोब्रवीत् युष्माकं रसनाच्छेत्स्ये खला धाराभ्यपायिनाम् कोन्यः कौन्तलके राजा भविष्यति धरातले वचो
हताब्रुवंति सर्वे विरहज्ञा विलोकय तावत्प्राप्तश्चंद्रहासो जययासहितः १९ दृष्ट्वा धृष्टबुद्धिस्तं नेत्रे स्वप्रभ्रमाज्जय
न् उवाच हा मत्सुतः प्राप्तो मदनो यं भविष्यति परं न विद्यते कन्या यथा चंपकमालिनी उवाच वाक्यं मंत्री स तं मदन
किमिदम् इति चिंतयतस्तस्य चंद्रहासः पुरःस्थितः सुवर्णीय गजात्तस्मात्पादौ जग्राह मंत्रिणः विबुध्य धृष्टबुद्धिः सु
तं तथा नो नम्रवानतः चंडिकायतनं तत्र मेने गोत्रविनाशिनम् चंद्रहासः यावद्गच्छाम्यहं वत्स पूर्ववेदनपात्रधृत
तावत्कौन्तलकादिशाकारकोमदनस्वयम् सारयामास चेव स्वयं देवीजगाम सः ततस्स वचनं श्रुत्वा कैटारं
ममं भेदि च ऊर्ध्वबाहुर्नतोत्रिपः समंत्री विललापन्यस पयोंधे चावथा कृतांतस्मिन्संपतनितभुवम् तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन
प्राणिनां हितमाचरेत् दुःखं ददातियोन्यस्य ध्रुवं दुःखं स विंदति तस्मात्त्रकस्य विद्युरस्य दानवंदुःखभीरुणा नृणां पातनं भूमौ
वधान्तेचोरस्थितेपथि धृष्टबुद्धिर्नगामासौ पयरंध्रेतस्य लीं वहिः प्रज्वलंती विनायत्रमसवान्नीयते नहृष्टाभूतत्व

जै॰
१५६
146

तालाकं कालावाक्यमब्रुवन् के कालाऽब्रुः अस्मत्तोऽधिकः कोऽपि समायातोऽत्र पथ्यन तत्रापदोऽब्रवीत्सेतः कोऽस्म
त्तोऽधिकोऽभवत् मयामेतेन युष्माकं यातितेब्राह्मणचयम् विश्वासस्थन हत्वा रेश्वातनरम पपयत ममपुत्रादधिकः
कस्मात्पथिकज्ञानकात् तावद्भूमिगृहस्थैकः प्रहस्य वाक्यमब्रवीत् अधिकं मे हतोऽश्वानां नवभोब्रह्मयानक द्वि
रण्यकशिपोर्विसोदारकस्त्वोऽभयतेनया यस्मान्मयाधिभयेतस्य कृतोऽस्मद्गोहदहनस्फुटम् अयमायाति नान्योऽस्ति।
त्वादृशपापेन नमादृशः तस्मात्पलायनकार्ये युष्माभिनेतदर्शनम् इत्यालोक्य पलायनेनेहक्षाभुजनभैरवाः पृथ
थीः पुत्रघ्नकार्तैः चिताकाष्ठानि संदधत् मयया पाणिज्वलनश्चितिकाभवन् मति हृदग्नौ पुत्रे मदनेशूलखड्गावि
नाशितम् चण्डिकापुरतो नृत्यन्स्वतेजसा त्रिशूलनाणे आनीतश्च भवादिचनयावच्छिन्नमनोरथः स्वकीयस्येव वधस्य।
विक्रमवृत्तासम पृथ्वीः परित्यज्य चिताकाष्ठं पश्यन् हुतमानरुः आलिलिंगनया भूतेनस्थन्या पाणिना पृथ्वी।
थीः उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भो वत्स वेडदासः समागतः तस्मै त्वं विपृथाकन्यां प्रदेहि विप्रलंभनम् मयात्व केदिनैवाकेः पी
डितोऽसि नकोऽपि तः सोऽयं तवेस्त्वड्ढाहान्फलं प्राप्तं मयाहतं वेस्त्वड्ढाहिणोस्तत्व हृदयेनु विदीयते तस्माद्विदीर्णहृ
दयं मदीयं परमं वनम् अयं च मदनोयस्य रतिकसे सदासिना नायं च हृदासक्तेन यागिजनयानकः इत्यविले
प्य बहुधा पृथ्वीः स्वस्तितदा आस्फोटयामास तदा लंभेन त्वविस्मृष्टिते समिद्धं मस्तकोऽधमोपतितोऽद्रिविघातन।

तस्मिन्निपतिते पार्थिवे हहवुद्वैव तन्मूले प्रभातसमये जातस्तापसः पुष्पितोद्यानं चंडिकाभवने प्राप्यात्त्वापिनो वना
म् प्राविशाद्भवने देव्याः सलिंगी पुरतो मृतौ पृथ्वीमदनौ पुंगतो दीपाविव ददर्श अहो सा किं वधूर्वात्र नवराज्यफलं सु
दम् मे त्रिपुत्रविवादेन नृपकोनलक्षणियो आगतश्चंद्रहासायतना पसलमथाब्रवीत् तापसः केनापि निहतौ
जनौ पृथ्वीमदनौ बहिः चंडिकाभवने राजेन्द्र तत्क्षीरमवधार्यताम् तस्य वाक्यं समाकर्ण्य सद्य एवाययौ नृपः इन्द्रहा
पुरतो देव्याः सलिमोद्वासेन स्थितः चंद्रहासः सुद्धः एवानी देव्याभवनमागतः ददर्शपुत्रौ देव्यापिता पुत्रोचनाहशा
चंद्रहासोऽब्रवीद्वाक्यं हे मातश्चंडिके मयि कृपास्ति चेन्मा गद्दातत्तपाविमोच याहतो ॐ इंवरवनशिवाने चतुरस्त्रेह
लवणम् तस्मिन्पावकमारोप्य बलिदीपपुरस्सरं तद्दात्वान्पद्गुतीभूरिपायसंसितयासह सुदेहान्मांसमुत्कृ
त्य सत्क्रमेस्मात्वदावसः सर्वंमांसे चंद्रहासोऽहुत्वापाद्विशिरो यतनाम् हलेनिधाय खड्गं पादत्वा जगदंबिकामू
चराचरगुरो विश्वेश्वरद्वयाकिमदाहृता सर्वंषा कर्मणां ज्ञाता सादिरीणि पृथक्स्थिता अधुनाद्धिधि खड्गेण शि
रस्तिन जगत्पतिः प्रीयतां मे हृषीकेशः चन्द्रपः कालिकेत्वि के इत्युक्त्वा निशितेन खड्गे यावल्लहेददारसः तावत्पा
दुरभूद्देवी चंडिका प्राहतं नृपम् चंडिका मापुत्रान्मवधं कार्षीरेष पुण्यप्रजाकर्मणा प्रोवत्सम गामत्येवी तन्म
नाप्यदेरहाहत्वम् त्वदीयेयत्पुरा प्रोक्तं विवाहसमये मत्तः प्रसन्नाद्दरे भक्त्या चंद्रहासेन याधुना वरं प्रार्थयम

जै॰
१४८
147

द्वैते स्वेच्छया चरद्वैध्रुवम् चंद्रहासः हरौ भक्तिः सदा भूयान्मम जन्मनि जन्मनि वरं यः प्रथमो मातुर्द्वितीयेन स्तुतो
ऽहिमा पिता पुत्रौ ऽसमीचेनो ऽनुगन्ता विविते ते नमः श्रीदेवी प्रूवलाते हरौ भक्तिर्भविष्यति च सात्विकी पुत्रोपि भवतः सुरः
तोमयनिचयो द्रतिम् ग्राधीपात्वा सुचिरं ते चंद्रहासकलैलापुरे नगरानार्यसूतन ते स्तोष्यंति परमादरात् पठिष्यंति
च ये भक्त्या हरि कीर्तनाज्जनार्दनम् तेषां भक्तिः सुसुदृढा भविष्यति रमापते चंद्रहासम दूषात्र प्रयाहि पुरतो मम
स्थिरो भव मुहूर्तार्थं विधाय नयने स्वके श्रीनारदः तथ्या सच के नृपति शान्तिस्त्वमनिवेलसी खड्ग चर्म गत स्वा
ते विद्धुं स्पृष्टं चकार सा शिरसा नृपतिं द्रष्टे हस्तं तातेनोपदेशितम् ततस्तां तु द्वितीयं पंचशप्तीमदनो नृप नमस्य
श्चे चंद्रहासो ऽप्यहं बुद्धिसपुत्रकम् समालिंग्य च सस्नेहं प्रहृष्टो नावधा ब्रवीत् चंद्रहासः हरेः माया इमाः सर्वाः
कस्य नौवतिकोष्ठतः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेवनीयो रमाधवः नारदः एवं सर्वे स्तवः पार्थ व्यसने तेन पीडितः ।
विवशाः स्वपुरं तात्मा चंद्रहासः स्वयं त्विव अर्जुनः दैवात्प्राप्य महाराज्यं चंद्रहासो महामतिः कुलिंदेन सुतेनाव हुः
स्थिते न सुतं नु किम् नारदः शृणु पार्थ महाबाहो कुलिंदस्य विवेष्टितम् गते च चंद्रहासे स पीडितोय कुलिंदकः
विचार्य मनसा देवं हरिं बंधनमोक्षदम् पुत्रो मे चंद्रहासाख्यः खड्गहस्तः परायणः त्वयास्तं हृषीके शारदा स्मात्मा
यकर्मणः इत्युक्त्वा स्वगृहे तस्मिंपत्नीकः सर्वबांधवः हुताशने विवेशाशु ततिनि दिव्ययनन तन्मयः एतस्मिन्नंतरे लो

कोऽहं धृष्टबुद्धिं न्यवेदयत् स्वामिं कुलिंदो नृपतिः सर्वदा हितकृत्तव दुःखान्मघरवीरोऽसौ विषेण यदद्भुता पानम् इति
तेषां वचः श्रुत्वा प्रेरितो हि विरलायुषो विचार्य मनसा सम्यक् पुत्रोऽस्मि निहतो मया किमर्थं धारयाम्येनं व्यापनाविवा
जितम् मा कुलिंद विषादेन अहमेतदनं प्रति पुनदो स्वामिने हितं दे पंचविदिषोवक्रः इति नानाविधैर्वाक्यैराश्वस्तः
स कुलिंदकः पुत्राभ्यां परमेष्परमेष्ठात्मा तृष्णितो मणनाश्रितः धृष्टबुद्धिराजगाम तेन निवासस्तु मंदिरे कुलिंदेन सुतेन सा
वै चंद्रहासेन यत्कृतं तच्छ्रुत्वा हर्षसंपन्नो हरिं नत्वा द्विजातिभ्यः पूजयामास धीमान्सायावत्कामोऽप्यसर्वेषाः धृष्टबु
द्धिराजगाम पुनः कौन्तलकं पुरम् कुलिंदेन सुतेनैव चंद्रहासेन यत्कृतम् चंद्रहासोऽपि नलहासास्पेन तानु चरः द्वि
जान् स्वयं तन्वंधुभिः सार्थं मदनेन द्विजातिभिः आनिनाय स पितरं कुलिंदं मातरं च ताम् ततः कौन्तलकं राज्यं च
कारोद्भुतं त्रयम् विषमास ततनय मकरध्वजमर्जितम् अस्य तस्य पद्मावतीसुते चैव पद्मालिनी इत्यपार्थ महा
बाहो चंद्रहासो महाद्विषः सालिग्रामशिलासेगाहि भक्तः सच बालकः तस्माज्जयते नित्यं सालिग्राम
शिलानरः नारदः सालिग्रामशिला चक्रे द्वारिकायाः समुद्भवम् कलिकाले विनः पापेन जद्धाति जनार्दनः
यदि युक्ता महापापैर्जन्मकोटिसमुद्भवैः मयानेनात्र संदेहः सालिग्रामशिलार्चनात् सालिग्रामशिलाच
के चंदनं वापि कुंकुमम् देहे धारयते नित्यं समकोऽनात्र संशयः त्रैलोक्ये देवगंधर्वयक्षसचरं चाचरमेव च चरं सन्या

नै
मित्र
१९८

सितेनाद्भुरव्वरं वक्ताविदिते यदिच्छेः दुस्तरं पापं नर्तुं संसारसागरम् सालिग्रामशिलाचक्रं भक्त्यार्चयति भूतले संदेहार्थं
त्वयेमाति वव्रुते पालनायकम् तेनेष्टं भवेत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् सालिग्रामशिलाचक्रे येगच्छंतिमहेतले वेश्म
वायमवेद्वन्नं तेनन भ्रमारमण्डले अर्चितेनाप्युजिनाध्यात्वा संस्तुतः पालनायकः पापिनामपकाराय किं पुनः धर्मशीलि
नाम् नैमिषात्पुष्कराच्चैव प्रयागाच्च गंगासागरसंगमात् कुरुक्षेत्राद्दशगुणं सालिग्रामशिलाजलम् सालिग्रामशिलान्यक्तानि
माल्यं शिरसा वहेत् हरिरेव समं नत्वा ब्राह्मणाः कथितेषु वा सालिग्रामशिलादत्तं नैवेद्यं यस्तु भक्षयेत् स दत्त्वात्मानके
नित्यं विष्णुलोके महीयते सालिग्रामशिलास्पर्शो येऽवन्ति दिने दिने नेदत्ते स्पर्शितेभ्यः यान्ति नूनं संकीर्त्य हि वैकुण्ठः
सालिग्रामसमीपे तु यः श्राद्धं कुरुते नरः नित्यं वापि गयाश्राद्धं तेषां वेतन्मृतिर्भवेत् सालिग्रामशिलायस्य नित्यं
तिष्ठति वै गृहे तत्र तीर्थानि सर्वाणि सन्निधानं दिने दिने अन्तकाले तु यस्याग्रे सालिग्रामशिलोदकम् दीयते पा
पिनो पि हि स याति परमां गतिम् सालिग्रामशिला नित्यं भक्त्यार्चयति यो नरः अर्चितास्तेन सकला लोका ब्रह्मभवनादि
कम् सालिग्रामशिलायास्तु माहात्म्यं कथितं मया नश्रवत्ते वद्ध्वात्र गमिष्यामि सुरालये इत्युक्त्वा नारदो याया
ग्रजेनाविस्मयेय यो सनामेगाहितो लोके लभ्यते न सुरैः नरैः इति श्रुत्वा सव्यसाची गतो सैवे रूपतिभिव्यतः नगाम चेद्र
हासपुरं कौशल केनदा इतिहासमिदं पुण्यं यः शृणोति पठत्यपि स भक्त्या मानवश्चापि सोऽपि विष्णुलोके महीयते।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि वेदव्यासोपाख्याने नाम षष्टितमोध्यायः ॥ ६० ॥ जनमेजयः उवाच ।
वेदव्यासो वाजिनो नाम महामुने एतत्सर्वं समाख्याहि मया पृष्टोसि जैमिने जैमिनिः प्रातःकाले निवासस्थलेन स्मिकैं
वलकं पुरे ददर्शितो दृष्टीप्राप्तो यत्र हस्तकरयुतो विस्मयं परमं प्राप्तो दृष्टवन्तो लोकान्तरं गमो गुच्छाभिप्रायमालोका जनम
नुः पितरं तदा स च वेदव्यासो विज्ञाय प्राप्तो पार्थं तत्र गमो मदृष्टमन्तलं मजेनान्तः कुम्भसमागमः प्राप्तो शावामया
मयाद्देवो नित्यं यच्चिन्त्यते हृदि मेकप्राव पार्थपुत्रकान् तमश्वानागमिष्यति विषयान्तनयं प्राह वेदव्यासः सुभेवचः सा
धाउमीहि संप्राप्तो वाजिनो पुत्रसामस्तनम् रक्षितो वर्षमात्रेन तु क्लेशेनापि मया श्रुतम् धारयिष्यामि वेदं तो पुत्रहे ।
विफलः क्रतुः त्वरत्व वाजिनो भुत्र मासार्थे वनतलया बुद्धा मो वाजिनो पश्चाद्मेराजाय चार्यय स्वकर्ने नैव
नः कार्यं वाजिभिः किं प्रयोजनम् स्वकृतेवा सदेवस दर्पणा ह्रोभविष्यति जैमिनि विषयान्तनयः प्रायाद्गानि ।
नोपरि पालयन् वेदव्यासोपि नगराद्बहिः प्राप्तो स्वसैनिकः एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तः कुरुस्तोसो पार्थसारथिः ददर्श च ।
व्यासं तत्र वल्कलाजिनधारिणम् श्रीमत्कृष्णपदाम्भोजे तुलसीदलमल्लिकम् वक्षसा वहन्तं पादौ ह्स्तानवद्दं नपैव च
पार्थोब्रवीत्सफलं नमवासे ऽमहश्तन यच्च वेदव्यासोऽहं क्षमासि बाल्यादारभ्य वैष्णवः प्रावचक्रगदाम्भोजे राघवेः
समलं मानः नेहतुष्टपुण्डरीकाक्षं वेदव्यासोरयात्तदा प्रवनीयेन मस्तके दंडवन्पतितो भुवि आलिंग्य नेहदर्शदे ।

मै
लिङ्ग
१४५
149

वचश्चंद्रहासं विष्णोपते। वासुदेवः उत्तिष्ठत्वं हे देव पार्थ मद्धन्तो भुवस्तत्रिभम् चंद्रहासं महाबाहुं वृद्धं सत्कर्मकारकम्॥
प्रणेनः स्वयाप्यथमो विगतेः परस्थमेव यावदः इत्युक्त्वा केशवयित्वेन्द्रकुम्भध्ययाभीष्मस्य सेगृहे विप्रीणितकर्यन्द्रस्य संप्रणतो।
देवकीसुतः पुत्र मात्र प्रकतैर्वाकयमालिंगनं दे पे नमस्करोमि चरणो हृदयत्वा दस्वयपन श्रीकृष्णः मद्धन्तु सन
मस्कारस्समालिंग्य विष्णावतः कपिलाना प्रतदते यत्फलं नायते नृणाम् तत्फलं लभते पार्थ वैसवः लिंगना
त्ररः मद्धन्तेनयथाभीति सः स्वापर्मः प्रकीर्तितः चंद्रहासं परित्यज्य विसर्जयित्वा च स्थितः अथ पुत्रो नोगाढमालि
गपरस्यो चंद्रहासेन कृष्णवाक्येन तनुः तदा ब्रवी चंद्रहासे पिवाक्यं अद्ययाद्यसंस्थितः पांडवस्तनो सा क्षीवितं भव
व पार्थ मेघ्य यतः कृतो वाजिना रक्षनायुधतः संप्राप्तो नादरे सद्वचोभिस्तत्सारनेकपावसेस्य यावः पवतस्मिभा
घमाणे नरगौ समायातौ पत्रकृष्णान्तौ नौ तथा...वियासत मेने नमस्कृत्य केपिन रतो च कृष्णो प्रद्युम्नाद्यैः पू
जितश्चंद्रहासस्तत्या कृष्णलतस्तव वाविलासेः नैमिति महोत्सवे नतो कृष्णो प्रतिपपन नगरं मुदा चंद्रहास कृष्ण
युतो बभौ भूमिपुरंदरः चंद्रहासः प्रयासे वैनातः कृष्णपुरस्सरः इष्टं बुद्धि पुत्रयुतः कृतार्थः समपद्यत तत्र देवा
सुदेवस्य वेस्मवान्व प्रकाय्यनृप ततोगालवमाहूय यदे सम्यक् यथा नृपः गालवं च समाहूय चागत्य तो नरादृतिः नम
स्कृत्य गिरिराजं परमानंद निर्भरम पूजां प्राप्य हरेस्तत्र चंद्रहासेन तोषितः स्थिता चिरा वेनगरे वान्वगत्य च गाल

वम् निर्ययौ नराः स्वकुलस्य स्वात्मकमललोचनः चंद्रहासोऽपि तं दृष्ट्वा ददौ कुलस्य पुरे सदा कुलसोऽपि प्रददौ सर्वं तस्मै।
ज्ञाग्नेनात्मया सुज्ञेन ः परमानंदमवाप्य न पदपीनान् इतिहासं चंद्रहासस्य लोके नरः पठन्श्रुणुयाद्यः समग्रम् तस्य
नवावलमायुस्सुपुत्राः सदाचारा विष्णुभक्ताः प्रिया स्त्री कुलस्य भक्ति निर्मला घनकाले समाराज्ञो तारये हासदेवः सो
यात्रिकाघ्यातमवाप्य शोभने संसारपारं त्वरितोतिमुक्तिं इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चंद्रहासोपाख्या
नम् ॥ जैमिनिः ॥ चंद्रहासः पुराप्यत्र विषयानतनयद्वृथानं अब्रवीच्चंद्रहासोऽपि गतवांश्च मया वनम् पुत्रो वै मा वला।
भोयसमीलः हलभोधुना कुसटर्पनाज्ञातेनमेवामि ननोहृदिम् इतिसंदिष्टपन्ननयं कुलस्य तु सहितोयये पालया।
न्वाजिनोत्तस्य कुलस्यामितनेजसः यत्र यत्र प्रदेशेषु तस्याश्वो वाजिनो नृप न जन्मनुमतिमत्तो महत्त्वाच्च नमस्कृतो
नृपोत्तरस्यामेवाथो दिशि प्राप्तो तुरंगमो प्रविष्टो सरितोऽयमनुनेलं गायेविष्णुपवेन इः त्रिपासा पार्थमलोयोयाथाः सो बुद्धे।
रिपति किमिदानीमकनं त्वं भयमुक्तिकथं भवेत् श्रीकृष्णः पवायिको न लाहृताः सक्ति सवारिता प्रभाः देसपुत्रो
भूत्वकेतव बभ्रुवाहनुनामको मयूरकेतुस्तवैते रथ्याः सर्वे च गामिनः इत्युक्त्वा प्रविवेशाथ कुलसलिले च महारथैः ददृशुः।
कोसि हृष्टा ब्रुनि मध्ये सरित्पतेः द्वीपस्य थार यज्ञं वटपाणेकेरणच जीर्णांकुलरनयास्थि इं लताम् दिरमंडितम् वकं
दाल्भ्य महाभागं निमीलयन्नयने स्थितम् अवनीयस्य सुबनम युगचानेमातिम् निमीलयन्नयनेदीर्घे कोसादौ ला।

म्रे॰ त्रिलोकात्सः हर्षोद्भुत्फुल्लनयनो गाथामेकामगायत अहोऽपि चभिरानीतो हृषीकेशोऽपि चंचले ॥ अतः परं हि नो वासो मग
१५० लोसित्रसौख्यकात् ॥ इति ब्रुवंतं तमृषिं पार्थः प्राह सविस्मयः ॥ युष्माभिर्हृदयेनैव प्रत्यक्षं न क्रियते ग्रहम् प्रत्यक्षे च जनार्दनो ।
140 भित्वा किं मुक्तो निर्गता विप्रो येयाक्रान्ते नीडपातेव हि भिन्नं हृदि लीयते ॥ वाल्मीकानि च विप्रेंद्र शिरसो निर्गतानि ते वि
निर्यान्त्यसौ सर्पास्त्व युष्मत्कं दंष्ट्रितामत्वे ॥ पिबंति वायुं तेऽप्यत्र ऊर्ध्वन्ति वृक्षमुच्छ्रितम् कंडूयन्ति मृगाः स्वांगमेत्रा
निश्रियतो परा । प्रत्रस्य बकदाल्भ्याय श्रुत्वा पार्थस्य भाषितम् उवाच हृष्टं येत्स्वितं श्रोतॄणां प्रीतये गिरा अपाव
होदारपरिग्रहोयं पापेचन्नं नेच भवेदयोगतिः तत्वोषणे कायेन कायमेते हि चायरेषोऽमिनरोनूयप्रपतन् नेशविवा
रेज्जनपथमोक्तः भस्मावशीवतिं त्वणोमतीव पूतेमदीयाः खलवन्त्सगाः हृदिंगनालेनवद्दामुनेयुः नयाक्रियेनो
त्र किंशुरिसेगाः कथं चबुध्याकथं वानस्पैपोत्राः वेदास्त्र प्राणस्त्राणिकयेपटेयु विनाहृप्रबोभविता वाकथंचित् इत्या
स्पदं युत्वमत्वं कदाविदेवेस्तदाचिंतयते रहस्यः स्त्रीपापशवद्धोनूनमधर्ममार्गः ततोमदाकारितदारसंग्रहा नेपले
प्रालाविरतात्प्रमायुः पार्थो ब्रवीत्किं यदाप्रगेतेव श्रुकूपलेमलकेविभ्रतस्त्व प्राह स्म यत्रवकदाल्भ्योऽनेनायुः इया
न्यातः कालं दृष्टिनस्यमे मार्कंडेयोद्गामप्राप्तस्त्वभूप तेषां सेश्याकं रोमलं मयापि सन्यंगमद्यासनोविंशतिमे स्थि
तिस्त्वात्रमाय यात्रयमल्पं तस्मादहं न करोम्यत्र विलोमशीवारयान्यवायान्यपारः यदा यदा ब्राह्मणो याति का ।

लः न दा न दा वादिमयं जगद्ध वटस्थैकः स्थिरपपचो विभाति प्राणत्वाते स्वव्यापाद्योहं रसीव नच्छन्नत्वायां वदपत्रे शा
यानम पश्यामि बालं रोदमानं हसन्तं पादांगुष्ठं वदने सन्निवेश्य गौरायनं हन्त संचारवक्रं तत्रस्थितो त्सागरे संविनो
दम् नेता हृष्टिस्तेपतिकस्य त्वानी सचेवायं कस्य रूपाद्ययातः पंचानां वैसंगमः सोद्य दुःखाय कस्माद्ध हरे हृदयेनामतस्य कापण
न्युयासिवि सेमा मानलेस्मि विहाय बाला भूताव दपत्रे शायानो मयातव्य पार्थितो नेव किंचित आलिंगने देहिमग न्निवा
सयमं त्वयैदर्षीयतन्त्वर वा जेमितिः २ त्वाविवांसमनिस्तं च कस्ले समालिंग्य प्राह्तं न फलाणैव मत्वा सार्थं गत्हमेनाः
त्कृतिः स्मान्तत्रिभुवनग्रहिणोयत्रभाति केवांमि किं नगह्याणापिपन्नीनेत्वाहं प्रीयाम्यगतिं च यात्रः तस्मात्कालं गम्यते
शुक्लपत्रेः पश्यपायनात्त्हूदासानवांस्तान् ३ निबुवन्नं बकरात्थ्यसहस्लः संभाष्य याभासवबोधिरीसेः त्वमेवुसा
त्सुहवः पुराणः त्वयाव हृष्टित्रक्ष्याणाविपातिमे सर्वे ब्रह्मि प्रत्यन्तमस्त्वमेव जातो न वतः सफलायमस्तोः मद्दस्य
मनिराद्वायकुलेत्वया भारोगर्वदेव स्यमत्राः पर गर्वीव्यगमृत्नेनदेव नयाद्यपकेहद्दनमनस्व नत्वा समाकर्णय
याच्यं पत्रे कुलस्य वैवदर्षलस्यमूलम् खद्योतके द्योतनेतेतावदेव यावन्नार्योक्षमाह्न तो द्युपति डांविपाहद नोयपेषत्र
णगर्वो न्यविलुनः विधत्ता मा हितो स्वामि वनः षष्माननेस्थिनम् दर्पीगौकुलेयस्मिन्नास वैकानवो भुङ्क्र पृवैव्यगणः
यन्दुस्या गर्वि नास्ति विरिंचयः प्राप्तः सद्दसववदनं सर्वदेवो नमोतम् स्तूयमानं चमनिभिसनकाद्यैर्लयाम्हरेः स्तुया

जै
मि अ
१५८
141

तानागतांश्च सहस्ववदनो ब्रुवीत् ततः प्राप्तः पुष्पमाद्यो र्बन्धुभिः सहगतादिनः पुष्पसुसाताः लोकेस्मिन् व्याप्तिं शु
प्याम्यनन्तनाम इति ब्रुवन्तं ब्रह्माणं तेन मयायातपण्णीगुताः ततः प्रसन्नो भगवान् व्यथास्थाने निषेपायन् व्याप्तिशंचीनदे
पार्थविजये यस्मिन् स्थितो विभो तस्माद्वै वाजिनं कृतेयम्ः पुष्पिः प्राप्तास्त्वैकांविदेद्ः मुने भीषितमानकएप हर्षितो कस्यपाड
वो दद पीनरंगौतावकथा श्रुत्वा विनिर्गतो पार्थयित्वा मुनिं कुस्तुः प्रविकायामरोपयत् इति श्रीजैमिनीये
पर्वणि बकदाल्भ्योपाख्यानं नाम ९१ जैमिनिः आख्यस्य वाजिनो पीत्रं पुरं जयरथ्य भूमम प्रयोधयन् वर्षया
निदेः प्रालेयः प्रियः स्थितः स्थितो सेनस्यः सविवेः सेव्यमानः सभासदेः श्रुत्वा फाल्गुणमायांत सत्राजावो
स्थितः त्वरन् भीत्यापलायनापुन्नो जनकान्तकसंश्रुते पपात हर्मेयपर्णस्य समये मान पुरी जस्तु निर्गम्य हनवानस
ल्पां जननीं नसभारत हम्सकस्तेन मस्तुत्यपाह वज्रादिमामिति निस्तनानिहतो भर्तो सांप्रतं तमस्त्वा मम त्वा
मद्दुरात्मप्राप्ताकस्सकस्से जगत्पते श्रुत्वा वैरिनो रथप्राप्तः स्मरन्तो मणमव श्रुब्रुवीनकानकिंचित्तवपुत्र स्ववेश
मम् तथापि विदम्यतां सर्वं मयायच्चकृतं पुरा ग हस्तीपुरं नितो भस्त्रा सहवलनलमेव वा जित्वा च वैरिणः सर्वान्
संदोस्मामितनु वै श्रुत्वेन स्ववचः श्रुत्वा दुःखिनादुःप्रालाभप्राम श्रुत्वा तु लोपसंयुतादुः प्रालाकस्समब्रवी
त् प्राह पुत्रयुतो राज्ञी नरानारायणंप्रति ड्वो यघासेम्रतः हवेदुःखमनव्याधो हत्य श्रुत्वापापीसर्वं जनं तं तोसमय

णोऽन्वहं त्वं सदा कृतार्थादर्शनेनाद्य नानास्मि न तु वै प्रभो सांप्रतं पुत्रहीनाऽहं राज्यहीना तथाकुला पतिहीना पुत्रही
ना पार्थेनास्मि कृता प्रभो कथं न यति मोयता भगिनीत्वं स्मिति त्रिभुवन नाथा पार्थो यनेत्वस्स सेवं ये ध्यानवनादि सांप्रतं पुत्र
हीनाव राज्यहीनाऽनयाकुला कथं मस्वगताना नो च सहस्रं वत्वामिच्छसि एवं ब्रुवंती बहुविधं लुठंती कृष्णपादयोः नेत्रा
म्बुना लालयन्ती पादाब्जसरडलेभम एवं बहुःखिनी सुभद्रा सान्त्वयाणप्रोहरिः आश्वासयामास राज्ञी भवमायाप्रपी
डितेम उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रे तेऽनाभिष्यपुत्रसन्निधौ इत्युक्त्वा सहसा पार्थप्रविवेश पुरे तदा दृश्येसभायां पतिने ददर्शोत्तनयं प्र
भम् उत्तिष्ठ वत्स मा भयं च कार्यं त्वं मम सन्निधौ इत्युक्त्वा पाणिना बालेऽपस्पर्शो मधुसूदनः उत्तिष्ठत ततः प्राणादेव प्रणनाम
हरिं सुवा वंदिनस्तु नने सर्वे कृष्णपायमुदान्वितो भेरीमृदंगपटहे गीतवाद्ये महोत्सवे मंगल्ये परमे वस्त्रे नगरे पुत्रसन्
निधौ अर्जुनेन क्षमयामास दुःखालोपुत्रसंयुतो सुहृत्सुखेनोत्रसंजातो गते न च दुर्गजाहूये निर्मिता समायाहि कौंती
दृष्टंवद्रौपदी सा तिथेति ब्रवीत्पार्थो हृष्ट श्वासी हि पुण्यपने अर्जुनेनः सा हृष्टा नाह पीके पुंडः शालावाक्यमब्रु
वीत एवमेवत्वया कार्यं भक्तानं जीवनं सदा प्रसादात्वावराज्यं मे प्राप्तं गच्छामि यमेजम् इत्युक्त्वा पुत्रसेयक्ता निर्ग
ताच पुरोद्धृदि चान्वयम नृपसर्वे यागार्थे यादवोऽर्जुनः इति श्री भ्रामेपिके पर्वणि दाल्भ्योपाख्यानम ६२
जैमिनिः श्रुणौ देवकीपुत्रः पार्थस्यन्तरगोमता दृथ्वोवनाक्ष्ययोरभ्यो भ्राम्यमानो हलीलया पन्नवाचकयां

जै
मि
१५२
158

पार्थो वीरैर्भूपतिभिर्वृतो नः हयमाययौ पार्थस्त्वत्वा भ्रामयित्वा निखिलामपि चिरकाले धर्मराजः क्षिप्रमेनेविविधैर्य
मैः वर्षमात्रैर्दिविधैस्तैरश्वमेधत्रितयं वरे सुद्यः सर्वैर्महीपालैः पाण्डवं धर्मनन्दनम् वीक्ष्यानन्दमुदितानायातैर्मयाम
हाराजाहूय पुरस्तान्यद्ययो यागे नानावादित्रवादकाः नर्तका विविधैस्तालैर्हृष्टैकैस्वरैर्लयाः प्रद्युम्नश्चा
निरुद्धश्च वृषकेतुर्महाबलः बभ्रुवाहनो विसैन्ये यो वीरश्चार्मोवसातिकिं वह्निकेतुर्हेमकेतुश्च याति नीलध्वजोऽब
ली यौवनाश्वश्च ह्युद्दामः तथान्ये बहवो नृपः भूषिता विविधैर्हारैः कटकैरङ्गदैरपि मुकुटैः स्वामेवभूषा
वासाः पुष्पैर्विलासिताः नानाकुसुममालाभिर्वरचम्पकमेदिनाः रत्नैः पुरस्कृतान्येव दीपिकाभिः प्रका
शिताः गन्धतैलाविसिक्ताभः पुष्पमाल्यादिभिर्भूषणम् सुहृत्सम्प्रदायाभिर्धर्मराजस्यमन्दिरम् जैमिनि पुना
वदन्नावरतने हृष्टो नागपुरेययौ यत्रास्ति धर्मतनय ऋत्विग्भिः परिवारितः गङ्गातीरे वरहे चैत्यमेरुपमेऽ
ने देवकीप्रमुखाश्चायत्र स्त्रियः सन्ति मनोहराः धर्मराजपुरीं प्राप्य राज्ञानेव माधवः नमस्कृत्याग्रतस्तस्थौ नृपेण
विश्ववेदितः पार्थोऽसपार्थैः संग्रामे ह्ययो राजभिः संवृतम् प्राप्तो नीलध्वजो राजा हंसकेतुर्महाबलः मयूरकेतुर्बल
वान्वहुवाये वरीविनः धर्मराजनवभ्रात्रा नत्वा त्वयनजिता नृपः सुधन्वा तालविन्नो वीरो राजन्को सेनसंगरे ननाम
लिपुरं प्राप्तः सत्यसाचीहरयान्वितः बभ्रुवाहनमेयाम पुत्रेणविहसोऽब्रेनः उल्लुपीमणिनापार्थे जोवयामास भा

मिती प्रथमं कर्णपुत्रं तं सर्ववीरयशेनाषणम् पुत्रेण सहितः पार्थो ययौ सारस्वतं पुरम् विश्वकर्मवपुर्यत्र संयतः स्वर्गमे
वहि ततः कौन्तलकं वाजी ग्रामसेधर्मनंदन वेदहासो जितो यत्र दुर्जयो यवः स्तरामेरे : तेन सूनरगो यातो मध्ये एव स भूपते
श्रुद्धूयणे मल्लके च हत्वा सो पि महामुनिः विचित्रवहु समानीतो रत्नानि विविधानि च एवं कृष्णलिनः सर्वपुत्रः प्राप्ताः हस्ति
म् यथा मं वीरसेराजन्त्या सर्वाद्विलोकय तथा भीमा हिमि वीरैवीसटवानमस्कृतेः तम स्वाहान्माथ हृविला कृतोत तेविशा
पुते द्रोपदी वसुभद्रा च नमस्कृत्य जनार्दनम् स्थिताः समीपे कृष्णस्य दृष्टे निर्भरमानसाः गांधारी च तत कुंती च विदुरं च स्त्रिया।
न्वितम् दृष्ट्वा प्रीतो भगवान्पतिष्ठुन्मय थ्याविपि ततो भीमेन सहितो विवेश स्वनिकेतनम् यत्र सा रुक्मिणी देवी सत्यभामा
बलत्मणा उवाच सत्यभामा तेहनाथं च सनुाननम् पालितः पाण्डवेनाथ सहायस्य बलस्त्वया नेमितः तेसालह
वने श्रुत्वा शब्दस्य मधुसूदनम् प्रत्युवाच समीपस्थ भीमसेनो महीपतिः युधिष्ठिरस्य नगरे वृकोदर समागमे यथा पूर्वे सानास्थिति
यातौ तेषां वासिष्यति मह्रे एवमुक्त्वा ततो नामि सत्वं च त्वश्च यतो बालत्वे यत्कृतं किंचित्तस्मात्तेन तव प्रियम् उत्तिष्ठन्तो
ततो सर्वे हृत्वा स्वकान्नृपालये सर्वा स्वगृहम्स्यपाः हास्य कृत यत्न मनोरमम् ततो हरिर्नृपेण्णामः प्रत्युवाच महाबलम् त्व
याचरान्न्स्थानतां यत्तवाटे मनोरमे पुरुद्व यतराङ्कुणहहे स्वमतिवादितः ऋषिभिः परिवृतो तायाः स्वमातृभिः परिवारितः ऋ
षिपरिवृतो याहि मातृभिः सहितो गतः स्वर्गे नो यत्र हरिर्वं च परिवार्य महामतिम् वकेरा लंपं च सहितः सरूपः प्राप्य

जै
भिं अ
१५२
153

नः पथि कुंतीवत्समस्त्वा यान्तु नयान्ताः सर्वे योधिनः संभावयन्तः संग्रामं स्तुतिभिर्वन्दीभिः समन्विताः पुरस्तान्नहृषीकेशोंऽति
गतः पुरवासिनः पार्थः संग्राममध्येयौ प्रासीदुत्तुंगवन्नृपसत्तम नयांस्तां लोकांसहस्राणि पुरस्तान्नयये योपथि कुंतस्मैः पारिजा
तस्रस्रंगलैः हीरहासिनैः दूर्वादलीवानियोन्ति समूलास्त्रीसमयः पथि कुंती वेवगजेमत्तैः प्रस्थिताः पाण्डवं प्रति हृष्ट
लमार्गेमायान्ति वीथिनं चारुलोचना यनेनयपुरमामे वासुदेवनवोदिनम् एवं महाजनयुताः ग्रामाः सर्वे महारथाः ।
युयुत्सोब्राह्मणाः सर्वे वेदध्वनिकृतास्थिताः गोरोचनं कुंकुमं चंदनं च स्वर्णपात्रेषु निधाय पुष्पाकौसुम्भवस्त्रैः सुविभू
षितांगास्ससुः प्रतीपं सुकृताननं गोप्याः महाजना नो पुरतस्तु वेषणानृत्यन्ति मङ्गलपलल्लाललाभः प्रवृत्तायितनेत्र
कटाक्षतीत्थैर्विकासयन्त्या स्मशनोसिचनम् वदेनेनताम्रथिरदरिपरिनोषयन्त्यः सद्भावहावरसनालपूर्णेन रामाः स्मु
ग्धाः पुरस्तान्मुखांतरसालीहृष्टास्तन्नत्कौरेस्मिन्नेविनिवारयन्ति इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि कुंत्या
गमनेनाम ६४ जैमिनिः पार्थः प्रासादवृत्तो भये कालेनाकियतानुयः यत्र निष्ठति कृष्णोसौ महाजनसन्निनः ।
समुद्रयस्तं प्रातानभरस्तन्नग्नतरेभो नृपनो स्ववृतेः श्रुत्वा प्रयाति हरिसेनरवम् दहशुर्याः पार्थ सैन्यं नकृष्णस्यत्वा
दयो नृपाः विलोकिताः हया मत्ता गजा स्तैव तुरंगमाः नानाकिरीटिरत्नैः सुभूषिता वायकसवलैः धारासिः पदाति
युत्ता यत्र सन्नितरगमा विनिनाराः स्वरस्य ह्वेगेनमतिहिना ततः पार्थो महाबुद्धिः कृष्णमत्वा महाजनान्

नमस्कृत्य समालिंग्य दर्शयामास भूपतीन् सौबलीयीं च कुंतीं च देवकीं पितृकन्यकाम् धृतराष्ट्रं च विदुरं प्रणम्य चाथ नेनयः
एवं यथा पृथग्भेम भूम्यां राजानानेन दृष्टा सकलम् विधियामिगते वीरौ विस्मन्मतेः समागमनं च वीरपत्नी मो नृपश्रेष्ठो नानारूपं पतनगकृता
नमस्कृतो निपुरतो धृतराष्ट्रं महीपतेः मयूरकेतुः समुपेतिनव विभीतितेतो याहृविस्तानमित्रः सपत्मेभागवी सत्तुलांगुकं म्या
प्रवेशयित्वा रणसमीरतोम एवं विभातिसतनु यः सुधियावतिष्ठस्तन्य दृष्टे वनरः सहसा विमित्रः य स प्रतापरविलासिप्रवक्त्र
पद्मे संकोविनितद लघुनेस्तनेः हिवापि याभोगिराजं भगवान्नवाणिमुजन्हारो यानागलोकाविलसद्गुनमुजन्हार यो नाद्र
वीगमन पुणाय भ चाग्निहृयं मोयपल्लीवे श्रुतम लोकरदेति सो यम् दृष्टश्च नो यस्य पुरः पादयोः पतितो भुवि यस्य पुत्रो
महावीरो धर्मकरं पार्वतीपतिम् स हर्षया श्रिया युक्तो कण्ठमालापिरोपितो येन सर्वे रणे वीराः समप्रतोपनेता
पितरः तं पुत्रं करणप्रागेन भ्रालिंगयन राजपि प नीलं नो लक्षुनेन तव वलिनं च समागतम् ततः सर्वे नृपास्ते तु धृतराष्ट्र
न पूजिताः समागत्य महात्मानं धर्मराजं ववंदिरे ध्वजेन सितनमस्कृत्य समालिंगागतः स्थितः भीमसेनं च धर्मात्मा
त्वमिनं च पश्य हर्षितः कुंतीरीदृसतनयां च धारुतामस्तुतावितम् परिभुज्यास्थितं वीरं दृष्ट्वा तां साक्षात् मे भवति कर्णपुत्रं स
मालिंग्य प्रभुभीर्वाशुन्याय बालकम् प्रणम्य चाप विदुरं सर्वे रक्तिनेवृषकेतुना नया महर्षि तां कुंती स्थितानापमं निवेशवे
पुपिहिरो यवुनिमिः सहितो हर्षमाययौ हे त्र गद्दीत्वाद्य भाङ्गेयरीत्वसु मध्य मा ओषधी सुसमादायवीहिता

मै
मिश्र
१५४
154

वज्रमेव च हस्तयाः सर्वे भूपालाः पद्मपन्नग गामिनाः कुन्ती च देवकी देवी यशोदा वरवर्णिनी सिद्धिश्चुल्लेगंधज
ले स्नकहेरे गुंपिहिरम् मंत्र्यार्थं च कुर्वन्ति ब्राह्मणास्तत्रसमन्विताः हृषिकेशेन तत्राहस्ताः काञ्चनभूमयः एकदा
लेपनमुनिना सुमेरोर्वरिनेन च सवर्णप्रतिमा वैकाप्रथमेनैव संस्तुता सुवर्णसोदरं कोसमिश्रिकानां तथा स्थान
म् नाहृष्णीवासवदीदि पुष्कमध्ये पूर्णेनैव स्वप्नस्थाना युतं रम्यं मंडपं च किरे नृपाः सम्मानकं सकानानां नदानभ
समनन्तनः सुमन्तनामकौण्डिन्यो जातूकर्णो यगालवः सोभृरिर्लोमपादश्च सुहोत्रा रक्षितिनाः क्रमात् स्तो
सिचोरु मैत्रे स्वरेत्रावृषिर्विद्ववन्ति च धूमा लिपमेरा नेन नमन्वते मनोरम दीक्षितेन नदारस्य मृगश्रृंगविदारिणा
व्यासस्त्वप्रसुवाद्वेदं दीक्षितेन यमेनंदनम् पंचागता सु भूपाला दिव्यसिंहासने स्थिताः दूमन्तानां च न ष्वहिः रा
द्रोणायान्यसूर्नेदीम् स्वारहनेनाह्नवीतोयं मयादिष्टा यथोचिताः स्वर्ण स्नपत्यासरिता नावसिष्ठा रूपनीसत्वः
हविष्पणः सहिता सेलः सुभद्रा सहितो नन्दनः मालवन्या यनो वीरः सहसुन्वा यानसनवः अनिरुद्ध अथा युक्तो
भीमसेनो हिडम्बया स्नेनेन विधिना युक्तो हषकेतुः सुभद्रया मुचरश्च नदःप्रियया लीलावत्या वराङ्गना प्रभावत्या
योवा स्वानीलकेनसुनंदया गदश्चान्तकलशा शीतवमनसालम्ब्य दंमिलया पतिमया विनिदिष्टा स्तयानेयान
नाहवीन तेमिति : एवं व्यासमभ्यासिष्टाः सुपन्ना समहिना सदा स्नानेन तु जाह्नवी नायथशुश्चिनाय समलंकृता

वादित्राणां स्वरो घोरः प्रावर्तत जलागमे ज्वालप्राया यथा स्वर्गे नूलोका गजस्थाः कुमारिकाः मुक्ताफलानि वर्षन्त्यः
शृण्वन्त्यः पुष्पवनिस्वनम् पतन्तः लाजमुक्तेयो गायन्तो गीतकोविदाः नृत्यन्ति देवगन्धर्वा नेनतुः प्रस्थिताः पुरः नार्य
शृङ्गारसहिता नित्यं योषितः सम्मुखाननाः देवकी देवकी जननी वृष्णिसंघाः नतार्दनम् तदा पत्नीवल्लभस्य गृहीतावस्त्र
पल्लवम् बबन्ध रुक्मिणी पद्मा हलप्रान्ते मनिश्चिनी तत्कौतुकसमालोक्य नारदो मुनिसत्तमः जगाम सत्यभामाभव
नं कथितं कौतुकं निगमम् श्रीनारदः सत्यभामे शृणु एव वो मदीयं कौतुकं वल्लभे पत्नी रुक्मिणी सततं पार्श्वे नानालङ्कारभूषा
गमे रुक्मिणी बहुलेमानं पुण्यं देहि हरिसंयुता नियोजिता जलस्नाने संपूर्णा वरयामग्रा सर्वदा कामपूर्णा तायस्मायोषा।
निरुद्धकः कस्मात् हुलियन्ती गृहे त्वया सत्यचनहृदत समीपेत्वां समालोक्य सखेदा त्वं किं पार्वः नदानयतः सत्यभा
मेयं यश्च यामिस्मीपगा सत्यभामा शृणु तिष्ठति गोविन्दो मद्गृहे मुनिसत्तम श्वनेनतं सहितं नामेतां माहि पुष्पसमागमः ने
मितिः नारदो हृष्यते सत्यां हृत्वा मह कृते तेनन उवाच केशवं विमलं हृद्यासीनितिसे सदि सत्या विनिनपश्यामि विधि।
स्ययो मेप्रजायते युधिष्ठिरस्य पुरतो हस्तिन्याशिसमं वदः सत्या पुत्रः प्रयाम्यनुतव गच्छ जगामे ते निजं गामन्दशान्तस्याद्धि
गत्वा वीक्ष्य माधवम् नारदः पुनरन्यत्र ययौ जाम्बवतीगृहम् प्रविश्य पश्य मेदितिरे नसा प्राह जाम्बवती त्वदिदम् नारदः वे
ददर्श नस्थिता मानमे नगतास्मि नृपालयम् प्राह तं जाम्बवतीना यन्त्रयातिस्वयं हरिः रुक्मिण्यां सत्यभामायाम्

जै॰ इत्युक्तस्ति माधवः ॥ जगाम च ततो सर्वा लोकनुत्ताः सत्क्षिमहीध्राः केशवे रताः । यं यं परित्यज्य गतास्सो साहनीवृतिमालिनी
१५५ येस्मिन्नु मानगमेरम्य सायुनामभवमानमः ॥ जैमिनिः ॥ नृपाधिनाररेतो गीत्वा माधवं बहुमल्लचम । मेदिराणि सुगायीनाव
155 श्रममक्तिपुंगवः ॥ सर्वाणि तत्र भूषणानि सहोल्लासानीत्वमन्यत । ९ नरागतस्तदेवर्षिमेत्य पालवमव ॥ उत्तिमिः सह
नेहमुहूर्तं लवनंकृलं संसनातनम । वसिष्ठ नसमंसर्वे राजानो जाह्नवीतटे । नमः सकल सुतानेतामहावीरैः । हृरहितोः व्यासे
नमं चित्ते नासंवृजिमामलदेवताः । सुधिशाभ्यसाव्यास कलशंकाम पूजयन्नम । दरोकरे नृधपायनस्मि कालेनापि
य सर्वकलशकेन वदिसुल्लेमहंपनी जगाद पुरतलेबभ्रुवाहनेनाभविता स्वनाम । हरिकीर्तिम सत्केनीते कलशं जलम
रितम सुरथन्यापिनेसितराहुगानीरेटदोमुदरा हरिकीर्तिलोशमुवावायवसिष्ठस्य प्रियांसतीम । विरोममभवमदुंनेपुण्य
भारेलयमूहे नस्मिन्वे प्राप्यितेनाव कलशान्नहयते सुरथतीव्रवः सुत्वा सुभद्रावाक्यमब्रवीत् । एतद्वारमहेमान
यैनगोवर्धनोथतः । गिरिकरैवगर्वोथेप्रियते नहुलु पाठिला हरिकीर्तिलोतेहिवागञ्जोहरिकृत्वानहयते । पतिव्रतानां
पमीर्ये कृतोकेवलयानया । हरिकीर्तिलोसत्यव्रतेसमालोक्य सुभद्राने पूनत्नयम । लोके पुण्यथिनेवोरेविभुतिवेव
लीलया ॥ जैमिनिः ॥ एवं ब्रुवन्त्याः सत्याः सर्वोमहाहूः कलशान्वहन् स्वस्वशिरसि पञ्चात्प्राप्तकांचनपद्मके सभन्न
कोमुसंपामायतवारितेयाविधिमहंगायत्रवाद्यतेपुष्यापुवहृदेः सह वीणामुविविधाभीयीवादित्राणि च वादि

रे तत्रायज्ञलेभुअंशं त्वयैनः सनंगमः । शैषद्यायमे राजेन सुयेवद्भुः स्वसूतिनः ॥ इति श्री अश्वमेधिके पर्वणि जलयात्रा
नाम पंचचत्वारिंशोध्यायः ८५ जैमिनिः ततः शुभदिने यस्ता पश्चराजसू ऋत्विभिः अश्वमेधविधानेन स्नातो यैः मंत्रितैर्जले
लैः भीमार्जुननारदाः सर्वे सकलकर्मकारकाः पारम्पर्यात्तत्कर्त्तारो भाविताः स्वनाम स्वयमेव दक्षिणे
पूः स्थापयामास ततान् द्विजान् तत्रोपविष्टावासांसि पतिधाय शुद्धिमान्तमाः वदने नान्यलिप्सा मागारि केयूरकाभरणभूषि
ताः सुविनोदमालास्थ देवकेयूरधारकाः स्वर्णपीठे समासीनाः सत्कृत्य स्नापयामासुः वेदैः दीयते दीयतेनना
म प्राहोधर्मयुधिष्ठिरात्तले युधिष्ठिरस्य यज्ञे नानाद्विजसमागमे स्वर्णचैव होमानि वासांसि विविधानि च गजा
श्वरथानि गोसहस्राणि चंदनं स्वर्णपात्राणि चामराणि च दासीदासगणानश्वान् रत्नानि पृथिव्यां इतरे ध्यसूमहिषा
णि धनानि च यस्तु यत्प्रार्थयेद्वस्तु तस्मै दीयतामिति युधिष्ठिरः कृतस्नानो यत्कर्मणि दक्षिणाः स्वर्णं च समा
दाय समानीय तुरंगमम् प्रोवाच धर्मपुत्रः शुक्लतमं मत्पुत्र तद्नुरः त्रिवनाय स्वभावात् तव लोको भविष्यति यु
धिष्ठिरस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा कृष्णस्तुरंगमः पूजयामास वदने संयम्य पंक्तौ पावकं ददौ प्रोवाच स्वमभिप्रायं स्वयं वीनाओ
त्रायतनु त्रात्वाभावं तुरंगस्तु तत्क्षणात् प्रादूपमे जन्म वाजी प्राप्तस्त्व राजेन्द्र नाहं यास्ये तव नमस्कृत्य स्वभुक्तिं त्वयस्ये
स्वर्गकामः भूपेन्द्रयाः तन्मध्ये गतावीरा लेभे कोलाहलेन कर्म कृत्वा च अनीश्वरे भ्रयते स्वर्गं त्वया परमं फलं न जायते भुः

जै° १५६
156

विक्रान्तैर्ललामुस्मिन्यज्ञे सफले हृतिः समापितः क्रतुः सर्वत्र दत्ते स्थितिं प्रयान्त्यावलिकाः नकुलः पर्वन्हेतो महाराजस्य रागले महा
त्मभो यनेन तेन मयन्नर्वं सुवर्णप्रसेन मेधितः एवं बुद्धिदर्याविधेः सक्तुसेरसि मेधितः योमम भीम स्वर्गं समाराध्य तिः
सृत्वैनि स्थूलः तत्र यावत्परेहतो ज्ञानैर्वृतवाजिनो स्य महामते ततो यो मे महाद्रय स्वा स्वामकर्ण्पार्थ्यं इयतत्तावं
न्तीर्थस्य यात्रानिर्गता तूनेमेजय विस्मिता सकला लोकाः प्राप्तिनेनेवदृश्यते योमे प्राध्वीडीमसे नविस्मिते किः
केवास्मिनोपुना यावद्व्रुष्यत्रगन्ध्राय पुराणपुरवाध्याय वादिचनादमहतिप्रचेत्ने भीमलुनात्रे स्पृष्टये स्य प्रांवे
नु कुर्वन्गतेत स्फूर्जितेन वायः सूर्यप्रविष्टकिलवह्निनेतः प्रहर्तात्वात् प्रीकेप्रालतनेस्थेनमग्रस्थले धातोवति
गतो वीत्यमुनयो यायमेमब्रुवन् एवं विधानक्षापिस्तुतिः एवं नरेगमे दृष्टानेतफलायतो नायते प्रशुधिष्ठिरे नेकोसेवरता
मेवतरगस्य कुलेवरात् निर्येतेस्तु मस्त्रेन प्रविष्टके प्रावानने पश्चान्नरीरं यतिमे यत्वाकर्पेरमेवव विस्मिति वक्तु ।
चिता गात्रे पि प्रोभिता विस्मिता मनुयस्तत्रुकर्ष्यं गीतस्य नेभवत् कर्पेरं नु दृष्ट्वा से नृदोमकुडे ध्रुनेन गलाः तृ तु नेचाय विहा
रामासे सपत्नीकः समापव व्यासो गदहोकर्पेरं स्ववलेभिदमब्रवीत् ससारं भीमसेनायेर्ड नमपतिभिः पुरा सपानेको
रयित्वा तु प्राप्यपित्वाय यथाक्रमम् पुरोराप्रोवसर्वेषाम्ह्यतापोषमयाव्रवीत् व्यासः महालेमेमहायज्ञेचनसाव्रतो
म्भो पदिवसन्त्यागितामे तां डलेभो मयुनोत्रनिम प्राज्ञाः समागतः सालात्प्रस्त्वाव महात्मनिम् दृदिवाककर्वकुसेम ।

यिष्यामः सर्वं तं हृतिम् यांवीरास्तत्र मात्रो मित्राहंहंद्रायविधेर्बलात् नयाम्यवकाशमासेत्यियमात्मा हृतिं दयोनयासि मे
देवताभ्यः स्वयं मैत्रेयं त्वाक्रमम् युक्तानेव यस्मान्न मतंगः ऋतेनमुनिः जैमिनिः ऋषिभिः सहितैः शूलः स्थाप
यामास पर्मेजनम् तत्र चतुर्थे मे राजानं नगरी नारिगायकाः नीराजनं ततः कृत्वा देवकीप्रमुखाः स्त्रियः बंधुभिः सहितः
कुंती प्रमदाशापतनम् रत्नम् कृत्वा पूर्णाहुतिं राजा चापविष्णु युधिष्ठिरः एकादशपोवारणः स्वर्णभारः पातंगवाहम
विप्रचित्तानम् मस्यस्तु दत्वा वरमौक्तिकान् तामेकैकशः प्रादात् तत्र चतुष्टयं च कार्ये युद्धताः वदेदानवेंद्रपर्व च क्रत्वाय कृता
येजानाः नैमित्तहूर्य पालभ्याद्ददौ पूर्णमनोरथः नरश्रीर्थ क्रमेणैव रत्नानां नानिकं प्राप्य स्तो युधिष्ठिरो राजा नृ
पतीन विनिताब्ययाने नराजनो सह समागता नानतप्रानमम् अलंकारं रत्नं कल्पकारिकाप्रददौ नृपः श्रवणं च पानि अ
त्रवङ्गिनतेनेव यादवान् हविग्रहा स्त्रियः सर्वाः अलंकारैर्भूषिताः उपवेपपासनेक्रोशे रत्नालंकारभूषित
म् यशस्य तत्फलं सर्वे हयीवेपाकेर दृश्यो वादित्रनादः संजज्ञे पुष्पवृष्टिः पपात च भीमाद्याः पांडवाः सर्वे राजानो
विप्रपूजिताः माविताः पुण्यवः स्त्रीर्यो यथा पुनिरन्तरः उपविष्टा जनैः साध्यस्त क्षेत्रे न कादिनः यत्नमकरा
ले सुत्वा मद्यान्तप्रानके नरः स्त्रियः सन्मानिताः भूमौ यैनिक्षिप्तमहीपते इति श्री भट्ट भारते नाश्वमेधिके पर्व
णि युधिष्ठिराभिषेको नाम षष्टितमोऽध्यायः जैमिनिः यतु यातो मे भीमसेनः पार्थयितावनान्वीनु सहस्र

नै
मिश्र
१५०
157

भोजयामास विविधान्नैनमारिष ततनमेजय: तेकथं भोजिता विप्रा सकलास्सुमहीभुजा: यथाशीत्वास्त्रियावा
ला भारितेस्सकारिण: सुत्रातियानियानीति सर्वे पृ.समहात्मने कौतुकं नार्यतितीव सूणेतो मनवानुनान् ते
मिति: सूण राजन्सर्व दयाम्रि भीमसेनेन यत्कृतम् मरूयवरत्नादिरम्य कांचन भूमितिं नवचंद्रूनमातेषु पीठे
पुहूणकुम्बला सरत्न स्थापिता भान्ति पुष्पप्रोकारश्चविता: कदीलानांवृत: बहि: हेमस्थाने नियत्रितान्:।
प्रति विप्रस्थिता स्थाल्यो रत्नद्रीपदुयोतियता: तिरस्करिणय: पुष्पाल्यां चंद्रकेलिहृता: सुभा: केसराण्कवरेषु
यै भासिते मणैयेषुभे स्वर्णायेन जलेनाथ पादप्रक्षालनं कृतम् प्रतिपात्रं स्ववर्णस्य पृष्ठतोरत्नकमंडलुम् ततो भीमेन
सरसं पायसेच प्रयोगितम् दह्यग्ज्यो स्यूण:स्थाल्याचंद्रविकासमिवातियन्नम मंत्रैस्तपाविते यस्तुसूपिकाञ्जुलम
प्रमम पुष्प मूलफलं वारसत्रों हमिर्वं खोल्लेयुतम् पुन: पुन यथैकता वयंजनाकर्णतिकैके: नानामेसोफलर्य:
स्वभाभिरिव भोस्कर: अत्र ब्रह्म परसान्न कृतं भीमेन मारिष मनिवेतोसि लीनानि यथावीणां ब्रनानिव कस्मिं
हि प्रसन्न यासुपान्विन्य पप्रल्कुचापराव नजानेभीमसेनेद सर्वं चेतानन रहस्यवान् प्रकुलंप्रकट कोपि मन्वानचुतोमि
केम चंद्रस्य मेडलेविदिपतेन पूतनयाभुवि एवं वरति विधि देततः सासा सुफेणिकाः स्थाल्या कास्मिन्तमीत्स्य का
ब्रालेणा विस्मयगता: सुप्राने यमे रानसम्राते पात्रन्ताने महान् तमन्तपत्रं इतिपादवायुभत्ते महातय: इन्तातेत्वा:

लिभिः प्रोक्तो मोदकान्तोत्सवयजुवः ३ उवाच ब्राह्मणो वा मुनिमेनेकश्चिद् द्विजोत्तमः नाम्भूलं चेदं संप्रश्नो हृष्टात्कश्चिद् द्विजोत्त
मः विचारयति मनसा यात्रा लिङ्गटमस्य तु क्रेरेजस्य तु यात्रा लिङ्गं लब्ध्वा तेन वायवा परः वदं केवलं कामेव मेने कश्चिद्
द्विजोत्तमः एवं विधानि वान्यानि दृष्ट्वा विस्मयमागतः स्मुत्यग्रणीति संपूर्णमहात्मा सोऽयं नैव व्ययम् नहि मावरता मूल
रमस्तायमंसूत्रेना ब्रह्मणः सद्दिनारो जनन्ति वैयस्य महावले ३ उवाच सवहात्मा संकुसा यस्तेम इव स्मातुर्यं सैव
मूवाच्यतनस्य धरणीपते सम्पानो येन सर्वेषां विलम्बः कर्मणो भवन् कस्य विस्मय वा केन राजानमस्म्यन्तिम् न
नमेजयः श्रुणु लेखह्दि शृन्तालं त्वं मे मतिमतावर इति पृष्टो नृपतिना पृष्टो वाचस्पति जातिपः सौमितिः श्रुणु वीर सर्व ।
दयामि कथाम् अद्भुतकारिणीम् यां श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः श्रूयतां वीर पूर्ववृत्तं मिसानेन दैवयोगेन पु
पवनस्य वृषेषु पर्वतानस्य मूर्धि सुसमासे महाय हे पर्मसूत्रमहातपः यत्नाहमिति विताय तपावात्मानमात्मना शे
वरं सर्वलोकानामहंकारनिसूदनः नटयेषु वयामास नकुलं पर्मसूत्रेव विलाजिसस्य नकुलः कोपवनाथनम
द्गान् दृष्ट्वा तदसवा वा सो मन्येवा वा महात्मनः नकुलः किमेतन्नु धर्मवेषेन किमेषां महामुनिः सन्तो प्रस्थितो वा
ये पत्तलत्पोनरापिव उवाच स्थिरे हे वदन्यस्य कुरुक्षेत्र निवासिनः तस्मात् वचनं श्रुत्वा विस्मिता तेन द्विजोत्तमाः सम्प्र
प्रहृताः सर्वे नमस्कृत्य कृतान्तलात् द्विजाः केनलमम्बहुनाकारः कुतो वेदागतो भवान् किमर्थं वा महायतमि।

जै॰
१५८
158

मेगात्रोविगर्द्दन्सि नकुलः नैवमयान्मयालोकवानदृष्टाद्रव्यमानसागात यथैवनत्सगारवृत्तंतत्सर्वं स्मृत्वधूद्विनाः उ
ञ्छवृत्तिर्द्विजःकश्चित्कुरुक्षेत्रेवसत्पुरा षष्ठान्नकालिकोनित्यंसभार्यःसपुत्रःसस्नुषः तस्मिन्निवसतस्तस्यदुर्भिक्षमभव
न्महत तदात्कु प्राणिनांतत्र सर्वेलोकाःक्षुधार्दिताः सतदाक्लिश्यमानेस्मिन्कृच्छ्रे भोममहातपः कालेकालेयथा
प्रतेनाप्तानेनापकिंचन कदाचिद्यथोञ्छेन नेयवप्रस्थमर्जयन् सोत्वामत्तो सुविधिवद्व्रतधौम्यमनंसलदा ततःस
क्तामकरणानोनेवानेनतदुभुह्विताम तस्माञ्चन्द्रसारणमतिथिःकश्चिदागतः तेऽभ्यर्थित्वाविधिवत्तस्मैविप्रःप्री
तमनाःसः श्रोवावमधुरंवाक्यमनःशुद्धादकामवम ब्राह्मणः तुष्टोवायहिवाहुवोवरंवीवापवितोपिवा सप्रा
मोवेस्वदेवान्तेसातिथिस्वर्गसंक्रमः धर्मोस्यपत्नगृहीतोस्मि यत्मेविन्तयतोभवान् सम्प्राप्नोतिथिवेलायांम
मातिस्सिवृतोयदः स्वागतंतेद्विजश्रेष्ठमभ्यसः स्वस्वागतेनते सानार्थ्यंक्रियतांब्रह्मन्दत्तोयेप्रविपूज्यताम तेनत्स्वागतेहि
णोयन्मायेभुमार्गश्रमातेसः स्वगृहोद्धिवविश्वस्ताविश्रमन्तिभवादृशाः सुदोतोवसभाग्यास्तेनिःस्वास्सुरदृमे
पिनः येषामस्मृन्न्यान्तिवसांगच्छन्त्यतिथियःसुज्ञेनेनत्वणानिभूमिरुदकंवाकचतुर्थीचसन्नता एतानितुसतांगेहेनो
छिद्यन्तेकदाचन इत्यमातेस्मपाद्यंनस्थितिसुतोसपाद्यमसनम तापितस्मतयोनोयेनदपितस्म्याभोजनम चदत्तदेहीनाम
नोदयाद्धर्मात्रेह्यास्तुभाषिताम तापितस्मतयानी यमुत्याजनाभ्रतने ऽयोव्यायेनचार्वैनम एवनित्योसप्यमीत्या

नमम्भक्ष्यं यथाविधि स्वभागं शरदो हृष्टो न चैतद्यतितेनृतः नैतां भार्यां पितृव्रतामाधृष्टां ग्लानां नतपस्विनी त्वगास्थिशेषां वेपि
नीमनोरमिरमब्रवीत् ब्राह्मणी किं विलिस्यसि धर्मन्नैविद्यमाने शुभं तन्नुशुं नमद्यार्थं रसमभद्रोगेपिशुद्धीयताम् ब्राह्मणः।
श्रीयं कीट पतङ्गानां मृगाणां दीनो रक्षणाभने स्त्रियो रक्षणा स्त्री अन्या स्त्रीनेत्रैव वक्तुमर्हसि धर्मकामार्थकार्याणि शुश्रूषाकु
लसन्ततिः दानेषु धीनः स्वर्गः स्त्रीयपत्न्यात्मनस्तथा नैरान्तुकाम्पिनानायां शुश्रूषारहितैव वा सा यसे मर्द्दोषीं।
ति नरकं चैव यच्छति ब्राह्मणी सदधर्मं चैव गोपाश्रास्त्रेषु भार्याः पतीहि न तस्मान्महर्ति धर्मेषां नवाह्यं कर्तुमर्हसि प
तिनाया वेगाधर्मः पतिरेव हि देवतं पतिरेव परो बन्धुः पतिरेव परागतिः धर्ममर्थं च कामं च यतः स्वर्गतिरेव च पत्न्या।
प्रसेवस्तीसर्वमेनत्मामान्वसंशयं कर्मणा मनसा वाचा या स्त्री पतिमनुव्रते ॥ १२ ॥ इत्येव महाभागा स्तद्देवशिशुस्ततः।
नमपाल्य पुर्भर्तावश्यं नृपूर्वं कृतावनेष्ठनमेनहितत्वामेवंसन्दातारमर्हसि एवमुक्तोग्रदीनान्नतस्मै सोनिश्चयाद्दरो
भूत्वायित्वातिथिस्तोस्त्रनेवतस्तभ्यभवत्तदा ततः पुत्रो विनीतात्मा पितरं प्राह धर्मवित् नस्मर्थमस्यैतानमहोगोपिश्र
द्धीयताम् किंतस्मनीविनपालग्रासायस्मतिथिगेहे सुन्याति विद्गदग्धानिराशाः प्रतिगच्छन्ति स्वतिथि यं समभ्यगा
श्रुणेस्तदारम्प्राप्तिनिवर्त्ततेतु स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॐ ... पीडयित्वा तत्त्वात्सालाभविभमत्त्वस्मः दद्याति
यानि थिरं त्वं सम्पासापरागतिः पिता स्थविव पुत्रान् पुत्रं बाल एव मतोमम बालानां त्वं हिलधाचेन साबंभन्द्रः।

नै
मिश्र
१५८
159

पुत्रक पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपम् पुत्रेण लोकान्न पति

स्मृतिरेषा सनातनी त्वया तु मीविता वत्स लोकाः स्वविजिता मम तस्माज्जितो भवता लोका त्वत्सत्समर्थ्यया मया नेपाम

विधियंत्रमे कृत्वा विधिवट्गृह्य: सन्निति त्वं च मम पुत्र नमस्ते त्वा स्वविभो म्यहम् प्रायपुत्रः पापकारितान्मत्या कृष्णितं

तेनत: कृतन्हत्याः प्रतीत्य ते मनु प्रियमिवातिथिम् पुत्रः पिता गुरुः पिता देवः पिता धर्मः सनातनः नक्षेपि ततिः

पुत्राणां तद्वासम सर्वदेवताः प्रीतिं सम्प्रदोदाया विद्या लोका स्वधूपा स्मृताः यस्य प्रसादात्प्राप्य लोकोन्यः कृत्यतमल्ल

नः स्ववेवयस्ति पुष्पानि पिता पुत्र इति स्मृतिः उत्रे रपितरं पुत्रस्त्वस्मान्नकुन्त्रयत्त्वमे — नगलः इत्युक्त्वा च महीता

नोसत्कृन्तति यथेष्टदले भुक्त्वा तानपि सर्वान्स्वनवतृप्तिमवाप्नुयात् ततः प्रीत्या सुधामाद स्वर्गपुरे विनयान्विता महे

गापि मदा भागदुसायामस्प्रदीयतान् पुत्रपुत्रः याचितु लेखधासाधीनियमश्चातकपिता कुलसन्ततिर्देवयोरा

ध्यात्वं सर्वेषेवमे ग्रहस्य स्वप्तयाच्यान्तोत्वहत्ममातपसिस्थितामत्वां रक्षादीन वदता पीड्यतेतीव मम मनः धन्या ता

स्वपरोपेन यो धर्मः क्रियते सप्तमे न ते सन्तः प्रपोसन्ति नृपसज्जनसाधितम् स्नुषा मन्याय ज्ञाय कृत्यन्ते नत्रायैविहितो

विधिः मन्यन्ते तु गृहे पुत्र तत्र दोषा न विद्यते ममत्वे स्वामिनः स्वामी देवता या सुदेवतम् गंभीरा गरुडगीरीयां स्वनवेवंवक्तृ

महेसि स्वनकम्पेति मा चिन्त्य हृच्छमन्निसिलेवेवनप्रयत्नभगवन्सत्कृत्नीनामन्यप्रदाणमाम ततलानापि सत्कृत्मा गदा

हीनानि यथेष्टं द्वौ भुञ्जते ह्यतिथिः सर्वान्नवासो भुञ्जते हि नः स्वनुग्रहं मन्यमानः शुद्धो महातपः धर्मकार्ये नियुक्तः।
त्मानं च बालवृद्धोपमः नष्टश्रद्धभावं विज्ञाय प्रीतः शोचो वसोतिथिः धर्मार्यं द्विजं वृषं नित्यानुदिवागतः प्रामोस्मल
योवाने प्रोच मिन्द्रियनिग्रहः सत्यं त्वमाश्रित्य वेत्तासि त्वत्सात्वनेन तोमम नोच्युति त्यमेवेन भक्तया मभजते नरः तस्य धर्मो म
नस्त्वहो गतिमिच्छन्ति दर्शनाद् यस्मात् श्रद्धाभावेन दत्तं मच्छांति न तया कोऽपि प्राप्नोति सर्वस्वेन स्माद्गोमितोऽब्रवीत्। स्व।
गेस्था स्थिर द्वाः सर्वे दिव्या बहुविधं यथा स्तुवन्ति दानमेतन्नो विस्मया विष्वे तेनाः सत्कृत्य शस्य परित्यागाच्छुद्धा जलपिज
मन्याय शास्त्रमस्याजलोचनलोकस्य श्राविता स्त्वया सफलं भवतो जन्म ब्राह्मण एव सफलं तव गगनान्मुष्यत्रैष्टि पतितानव
मूर्धनि ते जनः प्रसन्नो कुलं दत्तं छत्रं प्राप्य निदेहिनाम् योऽदत्तेयात्तान्नयति तेन स्वर्गमितो भवेत् भायो पुत्रस्तु वा साधीनयत्वा।
त्मा सह दुःस्यनः सर्वाण्येतानि धर्मोर्थं स्यानि नात्मणं वह्नया नतया भीयते धर्मो दानेन कृतेमेदायते ःन्याये लब्धं येयास्वल्पः
श्रद्धापूतेः सत्यपाति श्रश्रद्धापरमेपापश्रद्धा पापप्रनाशिनी नदातिप्राय श्रद्धा वो नीलिलवचमि वेसगः बद्धस्य श्रद्धया दत्तं त
प्रमाद्धर्मेनोचितः वारेपि श्रद्धया दत्तेचानत्याय पिकस्पति रत्निदेव स्यधमोत्मा पुरानिकिंचिनाभवेत् श्रद्धा पूतं स्वदं।
त्वापोनाकपृष्ठमितिमतः स्नात्मनो सप्रसादेनाशिविरोषणि नृपोयथा सर्वदः स्वविनिर्णतो मद्गुदेदेवतो चित्ररश गच्छो प्रानसं
ह स्वाणि द्विजेभ्यो प्रदद्दौ नृगः एकोदत्तो गोपारको ह्येकला सोभवेद्विरम नयानसे येवेद्धर्मरश्च मेथयानेरापि सत्त्वा प्रस्वस्वरा

जैमि
स्व॰
१६०
160

नैनेनत्वमेनत्कृताचन यथूपदिव्यं विमानेनतनवपमस्मिंदेहेन स्वर्गं गच्छ तदाकृत्यसभार्यः सुहृत्सुसुतः नकुलः श्रु
त्वापरितुष्टेन साक्षाद्धर्मेण सहद्विजः दिव्यं विमानमारुह्य सकुटुम्बो दिवं गतः ततो दृष्टेषु यातेषु विलासिस्वस्त्वरः ।
दिव्यपुष्पसमाकीर्णं समन्ततोयं विवेशयन् ब्रह्मधर्मप्रसादेन नकुलस्य च तेजसा दिव्यपुष्पविमर्दोत्थं देहं यास्यंमभूहि ।
रण्मयं द्वितीयं तत्कथं पार्श्वं देहे मे स्यादितिचिंतयन् तपोवनानि तीर्थानि यज्ञांश्चाप्यागमालया ततोयत्तमिमंप्राप्तोथ
मे राजस्यधीमतः श्रुत्वा पाण्डवयज्ञं तपस्विनेव कोचेनतो गतः अद्य मतं भवतां वृकाम्मञ्जन्मिदं मया सक्तुप्रस्थेनैव
नायं यज्ञस्तुल्य इति द्विजः जैमिनिः इत्येतत्कथयित्वा तु द्विजानां नकुलस्तथा ययौ यथागतं राजेंद्र विदेवादिदेवमधुः
पतेन्न परिपृच्छतोस्मि मया सर्वं निवेदितम् अश्वमेधे महायज्ञे यज्ञावयवं नृप तस्मात्त्वं विस्मयः कार्यस्तपायज्ञभु ।
वा प्रियं विना यत्ते श्रमे नयस्तपोभिस्त्रिदिवंगतः अद्रोहः सर्वभूतेषु सन्तोषः संयमार्जवम् सर्वेंद्रियजयं दानं तपः
च समग्रे साधनम् श्रमवृद्धः स्वार्जितमल्पमप्यहो ददाति राजेंद्र स्तोमहाफलम् विहाय सक्तुप्रस्थं गुरुस्वर्णस्रष्टाग
गासमवेश्चिंतिवेपुनर्द्विजः इति सक्तुप्रस्थीयं नाम सप्तषष्टितमो ६७ जैमिनिः ततः प्रभातविमवेरो विदितोप
द्विसमहि धर्मराजेन सभागत्यपेशा वतवचनं नृप धर्मराजेनावयावाेकं संसप्तछिंदि सदामने युधिष्ठिरः वकृदाल्भ्य
त्वाः नन्ति चसित्सुपाचि प्रोगगमाः यत्र सभ्याः हमम नसूतम, ब्रवाहेन शुश्रुवे नेत्रपरिचिन्ताविशेषेः कारणं च यथक

पृथक् उवाचैकोमर्षिपुत्रो जनमेजय भूपते एकोविप्रः एभिस्तु मन्त्रैरेतत्तद्देवेभ्यः पञ्चकं यथाक्रमम् तत्पुनः कथितेन तत्सान्निधानं
निर्गतेमम धान्यमेव मयागृहे नतत्रैवेज्यायते पुनः धप्यमायीडयन्त्येते निधाने निर्गतेमम धर्मराजा तत्त्वंवदमहाबुद्धे किम
र्थं पीड्यसे द्विजम् भवान्वदत्वागततदृश्यं यन्नदत्तं त्वयापुरा विप्रः मयासमर्पितं धान्यं पुरासैव धर्मनंदन यत्किंचिज्ज्ञायतेन
स्मिन्ब्राह्मणस्य धनं चनन तत्कोत्वावदनेकालः धन्यवावदसन्निध मासैस्त्रिभिश्चविंशैर्द्वोस्थितो भवतः एतुमो कालस्वाको नन्तु
ष्ठितो द्विसख्याकितेनपालये जगम्नतः स्वगृहे राजन्यातीव तौ च्युतौ द्विजौ युधिष्ठिरः सुधुनामाथवकथ्यं निर्णयानुत्वयाकृतः।
सर्वे धायपुण्यतामेवविप्लवे वपिपन्नये श्रीकालः एवस्य सन्ति राजानः सर्वेन तत्र सन्निधौ यत्रान्तो मुदितो लोको मध्यवा
दकयाकथ्यम् मासेतृतीये घोरस्तु भविष्यति कलिर्नृप इत्यार्थे विवदन्तौ हि ताडयन्ति परस्परम् त्वेनडं नेहि गतादत्ताता
भ्यां दासस्मिमे मतिः एतदाकर्ण्य कौन्तेयः कालस्य वचनं विस्मितः युधिष्ठिरः घोरे कलियुगे प्राप्ते राजानस्तत्र कीदृशाः
किमाचाराद्विजास्तत्र तन्मामावद केशव कालः श्रुतिनाशे दुन्तारः कलिमागत्य पार्थिवाः युगान्ते प्रभविष्यन्ति
स्वरत्नपरायणा शूद्रवृत्तियाश्च राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः म्लेच्छाश्च ब्राह्मणाकारा भविष्यन्ति युगक्षये स्त्रियो
ष्ठेरकर्मेण कर्महीनाश्च निरुत्काः भविष्यन्ति कलौ विप्रा वेदशास्त्रस्य निन्दकाः राजानोऽथ मेदीनाश्च पीडयिष्यन्ति ते प्रजाः
अधर्मपरलोभो लोकोऽधर्मेद्भुतीकलिप्रियः कामसक्ता निकरानित्यं परस्परविमर्दनेन तया सेवकैर्यैपितृणां च साधुस्त्री सज्जनेन

या ब्राह्मणार्थे धने स्वल्पे हत्वा नेष्टः खभागिनः भविष्यन्ति कलौ सद्यो मृतितागणिकागृहे नयन्ति च धनेश्वरिदूनादिव्यस
नेषु च ननन्दीनीर्णवस्त्रेण वेष्टयिष्यन्ति ते कलौ वेश्यास्त्रष्ठं स्त्रीलीवापिट्ठमल्ले विविधैरपि धनुरसच्चषु च्याणि करेवीभराणि
च समान्यानि च पुष्पाणि नयिष्यन्ति गृहालये वरवर्णपकमाल्ला स्रकर्पूरचंदे प्रभम न पिष्यन्ति मृदानेत्रवे धपाश्री कुह
नेगृहे न वान्ते षोडशान्तषोत्समने ः परतीन च स्त्रायुक्ता मानवः स्त्रीभिः संयोगकर्तुमर्हन्ति शिल्पकन्ये च ननु पराः नरा सस्ता
सिवप्रियाः पौरुहविन्ना भविष्यन्ति युगान्ते जनमेजय राजहन्ते स्थिता श्चोराः राजानो श्चोरशीलिनः धन्यान्नानि विहन्युर्नोभ
विष्यन्ति युगक्षये प्राणवेष्ट्नाः पुंसो नराः केशाविपालिनाः ऊर्ध्वं षोडशवर्षाच्च प्रद्ध्यन्ति युगक्षये न पोयत्नार्थे वेदानां ॥
विक्रेतारो द्विजा नयः शस्त्र व स्त्र भविष्यन्ति विपरीता युगक्षये तान्ताद्वितायना बाल्यास्तयाप ल्बलकर्षकाः विविक्र
वर्षेणो मेघा भविष्यन्ति युगक्षये सर्वत्र स्रवतिष्यन्ति सर्वे वै जिनदेवताः भोवादिनस्तथा शूद्रा ब्राह्मणा नयवादिनः
शुक्लदन्ता जिनाक्षास्त्र मुण्डाः काषायवासिनः धर्मानिस्राप्रजाः सर्वा भविष्यन्ति युगक्षये न धायत्नाक्षियानां च विक्रे
तारो द्विजानयः शूद्रा ब्रह्मचरिष्यन्ति प्राक्पशुज्ञोपजीविनः विप्राः शूद्रेषु दासा सन्ति युगान्ते जनमेजय प्रबलत्व
प्रापदानां गवां चैव परित्ययः साहृताकर्मनिहेत्वनि मुख्याद्विजेर्गते युग शून्याम मध्ये निवसन्ति मध्याल्लन्तब हिश्चुराः
यथा न धायप्रजाः सर्वा भविष्यन्ति युगक्षये न वेदोराः समाख्याताः सर्वे ना पाऽतिस्मृतिः न च धर्म चरिष्यन्ति मनुष्या विगतेषु

गे इन्द्रार्कें विट्‌लाभूमिः पंथानो नागराल्लिकाः सुवेंव निमुकाश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे पितृदत्तानि देयानि विपिमन्तः स्व
नास्तनः निरातयः प्रवत्स्यन्ति प्रेमभनानविरोद्धताः सौकुमार्यं न तथा रूपं वंशे चापत्यं गते भविष्यन्ति युगस्यान्ते नार्याः केशैरे
लंकृताः निर्विकारस्सभीतस्स गर्हस्य समहीपते युगान्ते समनुप्राप्ते नानाभार्याः समागताः कपाल वायसमुपिरात्म
त्रये समाहृताः पुरुषाल्पं बहुस्त्रीकं तद्युगान्तस्य लक्षणम् बहुयाचनका लोका न दास्यन्ति परस्परम् राजदण्डाग्निचौरा
ताः ग्रायपद्यन्ति संक्षयम् सस्यप्रवृत्ति रफलान्तरुणा वृद्धशीलिनः नरुणा नैव पल्ली लन हृद्दृश्यमनाय ये सुन्याय पुनरागे
न्याय धनधान्योपजीविनः युगप्रक्रमरोण्डवो भविष्यन्ति हिंसानयः सुप्रवृत्ता निपुण पद्या नृदिनवारकाः सुप्रमत्ता पियन्त्य
न्ति समयः प्रायश्च लया ब्रह्मणसविनयः लोकेयुगे हीने भविष्यति भविवत्य फलाद्दशः कोपस्तु सफलो नृणाम् युगा ।
नास्तु भविष्यन्ति न पसारयुगक्षये सुप्रमत्तपंडिता लोका एवमेव सभावृतः न कश्चित् कविर्नाम युगान्ते समुपस्थिते क्षेत्रा
विप्रानुक्रीतिकाः स्वाचारा ब्रह्मवादिनः शुश्रूषमेवे न ह्यायन्ति युगान्ते जनसमनुपयु याजयिष्यन्ति यान्स्या सुत याभवन्तस्य भक्षणाः
ब्राह्मणायतनं तु श्लान्ता व ओ गा भूमि जादयः नक्षत्राणि वयोगानि विपरीतानि वै न या संध्यारागादि पुण्डादाद्ये भविष्यन्ति यु
गक्षये पितृसप्रेष यिष्यन्ति वधुन्स्त्रम्रः स्वकर्मस्तु विनियोकृति वन्त्स्यन्ति प्रमदाम्नरा स्नया अकृतानि च भवन्त्यन्तनरास्ते वा
ति हौ ज्ञिणः भिक्षावलि मदत्वा गमिष्यन्ति युगक्षये नदत्वाति ययेकिंचित्रद्दृप्तेन्त पुरुषाः स्वयम् भर्तृन्स्त्रमान्वनेयि ता गा

नै
ग्र
१६२
162

मिथ्यं निस्त्रियां न्सनः नव्यापिनो नाप्यहृमानडे नो नानुसूयकाः नक्तं निष्प्रतिकर्त्ता च युगे हि ते भविष्यति जनमेजय उवाच एवं
विलुलिते लोके मनुष्याः केन पालिताः निवत्स्यन्ति किमाचाराः किमाहारविहारिणः किंकर्माणः किमीहन्तः किंप्रमाणा
मः किमायुषः कां च काष्ठां समासाद्य प्रपत्स्यन्ति कृते हि तन्मे व्यास उवाच अत ऊर्ध्वं क्षीणधर्मे गुणहीना नराः प्रजाः शीलव्य
सनमासाद्य प्रपत्स्यन्ति ह्रासमायुषः आयुर्हान्या बल लग्ना न्या विवर्णता वैवर्ण्याद्व्याधिसंपीडा निर्वेदो व्याधि
ताडनात् भविष्यन्ति नराम् त्वा गतन्नं विनिमानिनः साम्प्रतं कालो भविष्यन्ति वा अधीलपरायणा सर्वे चायत्यात्मसंबोधः संबो
धाद्धर्मशीलता एवं गतो परां काष्ठां यापयत्स्यति कृते युगम् उद्देशतो धर्मशीला केचिन्मध्यमतां गताः निर्मेधा शीलाः केचि
न्नेडेन वाक्यं उनहलात प्रत्नतमनुमानं च प्रमाणमिति निश्चिताः अप्रमाणं करिष्यन्ति सर्वं मित्यपरे जनाः नास्तिकाप
रमाश्चापि केचिद्धर्मविलोपिनः अभान्ये वा च विष्यन्ति दान शील समन्विताः नास्तिकापरमाश्चापि, सर्वे भक्ष्या हृते च
श्च निर्गुणा निरपत्रपाः भविष्यन्ति नरा लोका नर्केस्स जयत्यल्पफलम् कषायोपप्लवे काले ज्ञानविद्याप्रणाशके वि
माणेषु प्राप्स्यन्तीहन्निय यावर्णो व बीजतः अभिपत्स्यन्ति तु यनेनको वायस्सल फलम् सिद्धमल्पेन कालेन प्राप्स्यन्ति
निरुपस्कृताः महायज्ञं महादाने मूलापथे मदानयः प्रभविष्यत्यु यद्दीणनन्को वायसमल्लेद्फलम् विप्रर्षभा नरवरालोसि
राजानः कालेजापिनः पृथिवी मुपभोक्ष्यन्ति युगान्ते सम्प्रयस्थिने निस्वाध्याय वषट्कारो अनयोऽश्चापि पियोगिनः जो

८ सर्वभक्षाश्च यवना मूर्खाः स्वार्थपरा लुब्धाः स्वद्वाः द्वन्द्वपरिच्छदाः विवस्त्रा दीपवस्त्राश्च वधूनेपथ्यास्त्रुप्रास्वनम्र
न्नाः परद्रव्याणां परदारप्रधर्षकाः क्रूरात्मानो दुरात्मानः सामान्यप्रियसाहसाः नेष्टप्रभिन्नमानेषु न्नल्पशीलेषु सर्वेषाः अ
भाविनो भविष्यन्ति मानवा बहुशूलिनः उत्पन्ना ये हि तनयुगे शुधानपुरुषप्रियाः कथयिनुतान्सर्वान्सूत्रयिष्यन्ति मानवाः स
र्वे वाराभविष्यन्ति महानीचाभिवर्धिनः रत्नाभोग्यदराश्चैव भोज्यानां वैकचौरकः चौराश्चौरस्तेयश्चापि विक्रेते भविष्यन्ति स
र्वे हि तेभविष्यन्ति निहये अन्नारेपिते नरा स्वपयिष्यन्ति नवैकमोत्पन्ने दिने दिने यत्तकर्मसमारम्भे रक्तांसि स्थापराति च नग
रहीते मसारोप्यसामग्र्याः सर्वबंधुभिः नरा लताभविष्यन्ति सर्वे काललपनीडिताः ततः स्कंदे समारोप्य कुमाराम्बुद्रुताभयान
कैलाशिकीं तेऽश्रयिष्यन्ति नराः द्वन्द्वपपीडिताः अंगा वंगाः कालिंगाश्च काश्मीराः रवशमेकलानुकस्त्रिम्लेकेगिरिद्रोणे संश्र
यिष्यन्ति मानवाः नवि स्वरा नचास्मृत्या भविष्यन्ति वसुंधरा गामारस्थाप्यग्रामारः शून्यभविष्यन्ति वासिनः वंगे भीने विवदे गोस्तुहि
पेरेकशाफाल्विते मधुमांसाश्च फले मूले वे चयिष्यन्ति मानवाः चीरयत्रेव बहुविधं चाजिनानि वसन्ति च स्त्रीजेठकारवरोहा
श्च पालयिष्यन्ति यत्नतः नदीस्त्रोतांसि रान्स्यन्ति नायान्ते स्थलमाश्रिताः एवं भविष्यन्ति नरा भविष्यत्कालचोदिताः मे
मिनि एवं हि कालेन कथिताः कलिधर्मा भयानकाः ततो वीरक यो वत्रे यत्नानेह्रलेसपांडवो साभयित्वा नंयुद्धे समद्भुवे
ण सैवरत्न बभ्रुवाहन वीरेण राजा विस्मयमागतः अन्नवाच समीपस्थं बकदाल्भ्य महामुनिम् ईदृशं च पराक्रमं भवद्भिर्मेनि

जै॰
अ॰
१६३
163

सततम युद्धे भयानके ऽभूमो ऽस्मृतं वापितपुत्रयोः बकदाल्भ्यः माकार्षीर्विस्मयं राजन्स्त्रियतोपि तु पुत्रयोः रामस्य वज्र
प्रासासीद्युद्धे स्वैर्लोकाविश्रुतम् ततो ऽहं कथयिष्यामि शृणु कल्मषनाशनम् जैमिनिः बकदाल्भ्येन यत्प्रोक्तं धर्मराज
स्य सन्निधौ ततः पुनः कथयिष्यामि पुरस्तादद्भुतं कथासृतम् इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि युधिष्ठिरस्य यज्ञस
माप्तिर्नाम अष्टषष्टितमो ऽध्यायः ६८ ॥ जैमिनिः ततः कस्मात्त्वयः सर्वे धर्मराजेन धीमता पूजिता याः स्वालयं नृपा स्वब
द्धमानिताः यादवैर्द्वारिकां गामाप्रद्युम्नादिकाः सैन्यसंयुताः कृष्णेनाधिष्ठिताः सर्वे पूजिताः स्वमन्दिरं गताः नगराणि महीपालाः
स्वामिसौख्यानि भेजिरे दुःखं प्रमुदिता लोका धर्मराजेन पालिताः अश्वमेधकृतं माहात्म्यं वयं पूर्वं तत्प्रकीर्तितम् शृणुयात्पठे
त्फलं राजन्नस्मिन्निगदितेन मम इत्येतत्कथितं तुभ्यं महाख्यानकनाशनम् श्लोकानां षट्सहस्रेण दशाधिकसमन्वितम् यः
शृणोति नरो भक्त्या पठेद्वा पाठयेत्सदा दृष्टानाम अश्वमेधानां फलं प्राप्नोति नित्यशः यैर्न तोत्रमद्रस्येण दत्तेनाप्नोति
यत्फलं तत्प्राप्नोति समग्रं यः शृणुयादश्वमेधिकम् गोसीवरयते कन्यां नीलं वा वृषमुत्सृजेत् लोहिता या सुवर्णेन
पाण्डुरा च पुच्छया श्वेतं च रविषाणं यो सनीलो वृषऽच्यते आश्वमेधिकमध्यायं शृणुयाद्यः समाहितः यौवनाश्व
नृपाणां च यावनानां कथाः शुभाः शृणुयात्तु पठेत्साधु पितृकर्मदोषैर्न लिप्यते ब्राह्मणो लभते विद्यां धनार्थी लभते ध
नम् क्षत्रियो नायते शत्रुः प्राप्नुयाद्धनमव्ययम् अपुत्रो लभते पुत्रं रोगी रोगाद्विमुच्यते अश्वमेधपुराणानां श्रवणात्॥

यत्फलं लभेत् तत्फलं समवाप्नोति भारतस्य श्रवणान्नरः समग्रं भारतं तेन श्रुतं चाप्यवनीपते यस्त्वाश्वमेधिकं पर्व शृणुया-
द्वाचयेत्ततः अस्मिन्पर्वणि राजेन्द्र समाप्ते भोजनं शृणु ब्राह्मणान्भक्ष्यभोज्यैस्तु संस्कृत्याम्बरभूषणैः अश्वैश्च सुवर्णैस्सदक्षि-
णैर्विधिनः अन्यदेवेभ्यो देयस्तस्य सर्वफलं भवेत् यथा प्राज्ञमापि वेदार्यो विधिः पर्वणि यस्तु तं वक्तर्देशाच पर्वणि
कथितानि विश्राम्यते अथ चाश्वमेधवीरस्य रन्तराननपूरणेषु तत् वसमानेषु पार्थेषु भक्त्या सह गजाह्वये वर्षाणि तानि
नीतानि सुखेन भरतर्षभ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि कलिवर्णनं पर्वफलानुकीर्तनं नाम अध्यायः
९५ श्रीव्यासशिष्यजैमिनिमुनिना कृते जैमिनि आश्वमेधिकम् समाप्तम् श्लोकसंख्या सहस्रं ६ श्लोकाः

भद्रमस्तु लेखकपाठकश्रोतॄणाम् ॥

॥ॐ॥